COLLECTIO

LATINORVM SCRIPTORVM

CVM NOTIS.

TAVRINI
MDCCCXXV
PER IOSEPHVM POMBA.

TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS DECIMVS PRIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXV.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LIV
IN LOCVM LIBRI LXXXIX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI NONI.

L. Brutus a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybaeum, ut exploraret, an ibi Pompeius esset, et circumventus a navibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnisus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompeius, in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis reipublicae statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne ius legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine supplevit: proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit; ex quibus plurima primo rapuit: redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, iussit occidi in foro; et, quum hoc indigne ferret populus romanus, concione advocata, se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiae, bellum molientes, victos occidit; et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in urbe

Rhodo quum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas aedes Bastiae uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret: itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit: quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia, quae sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatae dirutaeque sunt.

I. Inter haec circum Italiae regiones missi post victoriam ab Sulla duces obibant municipia; suspectis praesidia imponebant; alia, quae postulabat usus, aut parendi necessitas, exequebantur. Sed Cn. Pompeio, quem, dimissa Antistia, privignam suam Aemiliam, M. Scauro genitam, viro suo M. Glabrioni ademptam, ducere compulerat, negotium Carbonis persequendi imposuit; eadem opera Siciliam purgaturo, in quam Carbonis amici quidam et praecipuus Perperna, qui prius in Liguria bellum cum Sullanis gesserat, vir praetorius, confugerant, quum Carbo et Cn. Domitius in Africam navigassent.

II. Adventu Pompeii Perperna statim Sicilia cessit, civitatesque auctoritate adolescentis, et partim consilio receptae sunt. Inter quas Catana, quum suspecta Pompeio esset, et praesidium recusatura videretur, a fortissimis omnium militibus occupata est, quos Pompeius, impetrato, ut aegri sui reciperentur, sub eo habitu in oppidum miserat. Dum haec geruntur, ex Africa cum multis nobilibus viris redierat Carbo, et in Cossura insula rumores de rebus italicis

§. 1. V. C. 670; A. C. 82. — Plut. in Sulla, cap. 66, et Pomp. cap. 14. — Vell. II, 30. — Appian. — Oros. V, 21 et 24. — Front. Strat. II, 11. — Liv. Epit.

captabat, in Aegyptum fugam meditans, et interim L. Bruto in nave piscatoria Lilybaeum misso, ut exploraret, an in Sicilia Pompeius esset.

III. Sed ille circumventus a Pompeianis, quum se capi animadverteret, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnisus corporis pondere, occubuit. Pompeius, cognito Cossurae Carbonem esse, ad comprehendendum eum misit. Quum ita retractus in Siciliam esset, ceteros, qui iudicati hostes erant, non admissos in conspectum Pompeius duci iussit; in Carbone visus est se gessisse insolentius, quum ad pedes suos sisti vinctum iuberet ter consulem, et ipse pro tribunali acerbe in eum invectus (multum indignante corona, quae hunc acerrimum pueritiae Pompeii, ne paternis bonis spoliaretur, defensorem fuisse meminerat) post tam grave ludibrium abduci ad supplicium imperaret.

IV. Hic exitus Carbonis fuit, qui tot in Vrbe et per Italiam foeda cruentaque facinora fecerat; non merita magis, quam formidata morte deformis. Vbi enim distringi gladium vidit, simulans, sibi alvum purgari, locum et spatium demissa et flebili voce muliebriter petiit, miserrimaeque vitae brevem usuram rapuit, donec caput in sordido loco sedentis impatiens morae miles demeteret. Id Pompeius misit Romam, ut oculos Sullae hoc spectaculo pasceret. Per eosdem dies Q. Valerii Sorani fata reprehensionem Pompeii, et indignationem hominum habuerunt: quem adductum, quia peritissimum humanitatis et priscarum literarum noverat, comiter una deambulans, de multis rebus interrogavit; mox, ubi, quae

§. 3. Appian. — Val. Max. V, 3, et IX, 13. — Oros. — Plut. — Flor. III, 21.

§. 4. Sallust. Incert. 1. — Plut. — Val. Max. VI, 2, 8. — Liv. Epit. — Appian. — Flor.

voluerat, etiam arcanum Romae nomen, accepit, abripi e conspectu virum, trucidarique iussit.

V. Ceterum hoc postremum de Pompeio Q. Oppius tradidit, C. Caesaris amicus, ut aliquid odio dedisse videatur: nam Pompeius, uti praecipuos inimicorum Sullae, et palam oblatos castigare necessum habuit, ita nec cupide requisivit latentes, et quibusdam effugiendi fecit potestatem. Deinde, quia bellum iam nullum in Sicilia supererat, versus ad res insulae componendas, iusque dicendum, valde recreavit provinciam, solers idem et incorruptus publicorum privatorumque negotiorum cognitor. Quae res eo gratior Siculis fuit, quod multis iam annis ius dictum in ea insula non meminerant.

VI. Mamertinis tamen, tribunal eius praescriptione iuris vetusti declinantibus, paulo acerbiorem se exhibuit, gravi etiam voce edita, « Quousque leges ac» cincto recitabitis? » Longe moderatior fuit in Thermitanorum causa, qui Himeram colebant. Hos ob studium adversarum partium quum punire decrevisset, Sthenius civitatis princeps, *inique facturum* exclamavit, *si ob culpam unius condemnaret omnes*: et quaerente Pompeio, *ecquem igitur unum illum esse diceret? se ipsum esse* respondit, *qui propter C. Marii familiaritatem et hospitium, cives suos, amicis persuadendo, cogendo inimicos, ad eandem causam adduxisset.*

VII. Delectatus animi generosi adolescens tam forti et pia confessione, primo illum, deinde civitatem absolvit; et in eo ipso iudicio dignissimum statuit, quocum hospitii contraheret necessitudinem. Quum

§. 5. Plin. III, 5. — Solin. c. 1. — Macrob. Saturn. III, 9. — Plut. Pomp. et Quaest. Rom. c. 60. — Diod. ap. Val. — Zonar.

§. 6. Cic. in Verr. II, 46. — Plut. in Praecept. Reip. gerendae, cap 50. — — Appian. — Oros. V, 21.

deinde militaris insolentia multas passim iniurias Siculis inferre diceretur, excogitavit, ut, quoties aliquo mittendi milites essent, gladii, ne possent educi, obsignarentur, animadverteretur que in eos, quorum a gladiis revulsa cera esset. Hoc rerum ubique statu, quum pacata omnia praeter Hispaniam viderentur, ubi Q. Sertorius bellum conflabat, Pio Metello illa expeditione commissa, ad rempublicam ordinandam Sulla se transtulit, potestate plane tyrannica, sed honestius aliquod nomen circumspiciens.

VIII. Igitur licet acta eius omnia senatus populusque romanus rata habuisset, habiturusque etiam agenda videretur; paulisper ex Vrbe secedens, monuit senatum, *ut, quoniam sine consulibus esset respublica, comitiis habendis interrex proderetur*. Proditus est L. Valerius Flaccus senatus princeps. Ad hunc scripsit Sulla, *referret ad populum, videri sibi dictatorem creandum esse, nec ad certum tempus, sed donec constituta respublica foret:* et in infima epistola subiecit, *si populus romanus sibi id onus imponere velit, se populi romani causa non recusaturum*. Libertas comitiorum sperari nulla poterat: igitur quod proximum erat, libertatis umbram amplexi, Sullam dictatorem perpetuum creant; quum iam propter potestatis eius magnitudinem, per annos centum viginti dictator nemo factus esset.

IX. Lex etiam ab interrege lata est, qua *rerum omnium plena et libera potestas Sullae* dabatur, *ut deducere colonias, urbes condere, aut evertere, regna eripere, aut dare, etiam quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere.* Dictator, accepto imperio, L. Valerium

§. 8. Plut. in Sulla, c. 66, et Fab. c. 5. — Appian. — Vell. II, 28. — Cic. contra Rull. III, 2, et de Legg. I, 15. — Fragm. Capitol.

L. F. L. N. Flaccum, quo rogante lex lata fuerat, magistrum equitum dixit. Formidabilis inde et nova species procedentis in publicum fuit, quum, ut solitum dictatoribus, quatuor et viginti fasces praecederent; quod nemo praesentium unquam viderat. Mox consulta et acta longe terribiliora prodibant; quum leges alias antiquaret, alias novas ferret: *ne quis praeturam ante quaesturam peteret; neve consulatum ante praeturam: qui aedilis fuisset, continuo praetorem fieri, et ex praetura consulem licere: praetores octo quotannis creari.*

X. *Consulem eundem iterum, nisi decennio interposito, creari*, superiores quoque leges vetuerant: id sequentibus temporibus abolitum, Sulla dictator ex antiquo retulit: itemque *de maiestate; ne cui eorum, qui cum imperio essent, exire de provincia sua, exercitum educere, bellum iniussu populi gerere, aut in regnum externum ingredi liceret.* Eadem lege quaestiones haberi de quolibet, nullo discrimine fortunae, iubebat. Nominantur et *de falso* hodieque leges Corneliae, et *de sicariis veneficisque*, item *de iniuriis*: quae omnes cum pluribus aliis, quas memorare nihil attinet, in dictatura latae sunt.

XI. Sed ante omnia tribunorum plebis potestatem ita minuit, ut tantum non abolevisse videretur; nam et omne ius legum ferendarum ademit, tantum auxilii ferendi quadam imagine relicta: et, ne quis, nisi senator, tribunus fieret, et ne quis tribunitius alium magistratum peteret, tulit: quorum altero provisum erat, ne plebis, quam Patrum, maiorem ra-

§. 9. Polyb. III, c. 87. — Pigh. Annal.
§. 10. Ammian. Marcellin. XIX, 18.
§. 11. Liv. Epit. — Appian. — Sallust. Hist. I, in orat. M. Lepidi. — Cic. de legg. III, 9. — Pedian. in Verr. I. — Plutarch. in Sulla, c. 63, et Cic. c.
§. 15. — Vell. II, 28. — Dionys. VIII, 92. — Tac. Ann. XI, 22.

tionem tribuni ducerent; altero, ne quis insigni genere, aut favore populi, aut qui rerum magnarum esset appetens, tribunatum affectaret. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim. Senatum per seditionum bellorumque clades infrequentem tributis comitiis ex equestri ordine supplevit; allectis circiter trecentis. Quaestores etiam quotannis viginti creari iussit ad supplementum senatus, cui iudicia tradiderat.

XII. Proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit; ut, quod indignissimum profecto erat, senatorum filii et onera ordinis sustinerent, et iura perderent; praesertim quum etiam bona eorum venderet, aut dilargiretur: quod quidem in tanta calamitate multo acerbissimum videbatur; quum ipse in tribunali sedens, mulieribus formae, quam famae, melioris, histrionibusque et scurris, quibus impense delectabatur, et libertinorum pessimis, agros populis suffecturos, et vectigalia civitatum concederet. Chrysogonum certe bona Sex. Roscii, quae erant sexagies, duobus millibus nummum emisse, Ciceronis oratio testatur, quam proximis deinde consulibus sex et viginti annorum adolescens habuit. A. d. kalendas iunias haec auctio coepit: quum plurima ex his antea rapuisset Sulla, ceterorum pleraque donasset, aut vilissimo pretio addixisset, redactum est ter millies quingenties.

XIII. His ita pro arbitrio decretis factisque, ut tamen aliqua pristinae reipublicae species esset, consules creare populo permisit. Inter candidatos Q. Lucretius Ofella erat, qui Praeneste ceperat, meritis suis et Sullae gratia confisus. At hunc, quia contra

§. 12. Cic. pro Sext. Rosc. c. 8 et 44. — Sallust. Catil. c. 37.

legem recens latam petebat, nondum inferiores magistratus adeptus, primo monuit Sulla, desisteret; deinde, postquam, spreta dictatoris voluntate, magno faventium agmine comitatus in forum venit, a L. Bellieno in medio foro est interfectus. Indigne rem ferente populo, comprehensus percussor ad Sullae tribunal adducitur, qui sedens pro Castoris ex edito loco caedem spectaverat. Ille, vocata ad concionem multitudine, « Ne nesciatis, inquit, Quirites, ego » iussi : dimittite hominem dictatoris imperio obse» quutum ».

XIV. Addidit deinde atrocissimae interpretationis fabulam: « Rusticum a pediculis morsum, quum se» mel iterumque interulam purgasset, tandem, ne » saepius intermittere opus cogeretur, exutam, cum » ipsis vermiculis iniecisse in ignem. Et ego, inquit. » monitos volo victos, ne tertium insanientes opus » incendio habeant. » Ita depulso, quem certissimum consulem fore omnes crediderant, M. Tullius M. F. A. N. Decula, Cn. Cornelius Dolabella creati, nomen verius, quam dignitatem consulatus acceperunt: nam eos dictator viginti quatuor lictoribus, et magna satellitum turba stipatus, potestate plane regia praeminebat. Initio eius anni L. Cornelius Sulla dictator de Mithridate rege triumphum duxit. In quo illud laudabiliter ab eo factum, quod neque triumphare de civibus voluit, quamquam ingentibus eorum copiis prostratis; et quum Asiae Graeciaeque multas urbes transveheret, nullum civium romanorum oppidum in ea pompa spectari passus est.

§. 13. Nic. Damascen. apud Athen. lib. VI. — Liv. Epit. — Appian. — Plut. in Sulla.

§. 14. V. C. 671; A. C. 81. — Pedian. — Liv. Epit. — Plut. — Appian. — Val. Max. II, 8.

XV. Ceterum magnificus apparatu ferculisque triumphus fuit, quum inter opulentissimi regis spolia res pretiosae visuque rarae longo ordine portarentur; sed nullo maiore ornamento illustrata pompa est, quam quod tantus nobilissimorum virorum numerus, quos a mariana factione pulsos reduxerat, in equis currum eius sequebantur, *servatorem et patrem* appellantes: cui acceptum referebant, *quod adspectu patriae, quod complexu carissimorum pignorum, quod denique communi illa luce fruerentur*. Biduo triumphavit a. d. IV et III. kalendas februarias: prima die transtulit auri pondo quindecim millia, et argenti pondo centum et quindecim millia; postridie tredecim millia pondo auri, quae iunior Marius ex capitolinae aedis incendio, ceterisque delubris omnibus Praeneste detulerat, quae et sub eo titulo translata sunt, et argenti septem millia pondo.

XVI. Exacto triumpho, de rebus suis pro concione disseruit, non minus diligenter enarrans, quae feliciter, quam quae fortiter fecisset; *eaque de causa aequum videri*, dixit, *ut*, *quod cognomentum recens adsciverat, ab omnibus Felix vocaretur*. Sed ad Graecos scribens, *Epaphroditum* se appellabat; positaeque sunt illi cum hac inscriptione statuae. Eodem anno et L. Muraena de Mithridate rege triumphavit, de cuius rebus gestis pauca, neque magnopere laudanda, solus, quod sciam, Appianus refert; quae suis temporibus reddidimus. Post ista missu Sullae, A. Gabinius ad Muraenam venit, denuntiatum, *non placere senatui bellum eum cum rege socio et amico gerere*. Eidem Gabinio mandatum, *ut Mithridatem Ariobar-*

§. 15. Fragm. Capitol. — Plin. XXXIII, 1.
§. 16. Plut. — Appian. — Fragm. Capitol.

zanemque reges reconciliaret. Mithridates filium quadrimulum amicitiae et pacis obsidem Ariobarzani quum dedisset, sub eius pignoris fiducia non modo, quae habebat, per Cappadociam praesidia retinuit, sed insuper aliorum locorum concessione auctus est.

XVII. Epulum deinde celebratae luxuriae omnibus dedit; nam et praemia proposuit, certum auri pondus, ei, qui plurimum bibisset, edissetve, quive dicacissimus fuisset iudicatus, aut cantus aliorumve ludicrorum peritia ceteros excelluisset: eorum praemiorum omnium solum expertem fuisse Gabinium scribunt. Haec omnia nihil habent triumpho dignum: quum tamen honorem illum Sulla haud temere, nisi merito, tribuisse videatur; et Muraenam fortissimum virum, summumque imperatorem, audiente populo romano, M. Tullius praedicaverit; non dubito, multa cum praeclara in Cappadocia Pontoque gessisse, donec a L. Sulla revocatus, tradita M. Minucio provincia, Romam ad triumphum decederet. Sane quae supersunt Pontici Memnonis reliquiae, confirmato illum Ariobarzanis regno, urbem adversus irruptionem Mithridatis condidisse, tradunt; deinde multis suadentibus, Sinopen versus movisse, capite regni occupato, ceteram in promptu victoriam fore ratum. Sed Mithridatem, firmo imposito praesidio, ipsum cum exercitu occurrisse Muraenae: principia prosperiora regi fuisse; deinde aequo marte gestum bellum, detrito utrarumque partium ardore consenuisse; Mithridatem ad Phasin fluvium, Muraenam in Asiam revertisse.

XVIII. Dum inter has triumphorum pompas, toties

§. 17. Cic. pro lege Manil. cap. 3, et Acad IV, 1. — Auct. de Vir. ill. cap. 78. — Sueton. Caes. cap. 2. — Memnon, apud Phot.

capta suorum armis Roma, gentibus externis exprobrat victoriam, in Africa ductu imperioque Cn. Pompeii praeclarissime gesta respublica est, quo ille, Sullae literis et senatusconsulto acceptis, ex Sicilia transmiserat. Cnaeus enim Domitius Ahenobarbus proscriptus (erat enim Cinnae gener) magna ibi manu coacta, priusquam magis confirmaretur, debellandus erat, ne pacem Italiae turbaret, quod ex eadem regione C. Marius non ita pridem longe minoribus copiis instructus fecerat.

XIX. Pompeius, relicto, qui Siciliae praeesset, Memmio, sororis suae viro, cum navibus longis centum viginti traiecit copias, sequentibus onerariis octingentis, quibus commeatus, arma, pecuniaeque et machinae portabantur. Parte classis Vticae portum tenente, parte Carthaginem appulsa, simul adesse Pompeium percrebuit, septem ad eum millia ab hostibus desciverunt: ipse sub signis sex legiones plenas habebat. Sed inutilis ei per aliquot dies exercitus a ridicula causa fuit. Forte militum quidam defossam olim in agro pecuniam repererant: ea fama per tota castra pervagante, omnem eam regionem plenam esse thesauris, quum punica res floreret, absconditis, dictum simul vulgo creditumque est. Inde nihil videres aliud, nisi sparsa per campos agmina effodientium eruentiumque humum; neque abduci ab hac insania ulla vi aut arte poterant: complures ita dies absumpti, circumeunte Pompeio, nec tenente risum, quod tot millia hominum invertendis agris, tanquam rei seriae incumbere cernebat.

XX. Tandem inani labore defatigati, dixerunt

§. 18. Liv. Epit. — Plut. in Pomp. cap. 17. — Val. Max. II, 8. — Oros. V, 24.

Pompeio, uti se, quo vellet, duceret; satis magnas se stultitiae suae poenas dedisse. Circa Vticam uterque exercitus in acie adstitit, valle tantum interposita aspera, et ad transeundum difficili. Ob eam rem, et quia ventus imbrem ferens a primo mane ortus, ne provecto quidem die cessabat, Domitius, tum temporis minime pugnatum iri ratus, signum receptui dedit. Hanc suam occasionem Pompeius prudenti consilio ratus, continuo transduxit suos, hostibusque incompositis et disiectis incubuit: at illi vento quoque turbabantur, qui, compulsa in ora oculosque pluvia, conspectum auditumque adimebat. Nec expers huius incommodi pompeianus exercitus erat; adeoque dux ipse parum abfuit, quin occideretur a milite, cui tesseram poscenti tardius reddiderat.

XXI. Victi tamen magna pugna Domitiani sunt, ut de viginti millibus hominum tria tantum superessent. Pompeius quum ob hanc victoriam *Imperator* ab exercitu appellaretur, negavit, *hoc se nomen agnoscere, donec hostium castra starent.* Ad hunc quoque laborem promptis militum manibus usus est; et ne iterum in simile periculum incideret, deposita galea, nudo capite pugnavit. Castra capta sunt; Domitius, dum inter primos repugnat, occubuit. Civitates, quae sequutae carbonianas partes fuerant, sponte ad obsequium victoris occurrerunt; nonnullae vi receptae sunt. Vt deinde Hiempsalem in Numidiae regnum restitueret, Hiertam bello persequutus, quia Domitio auxilium tulerat, in fugam praecipitem egit; deinde immisso Bogude, Bocchi Maurorum regis filio, copiis omnibus spoliavit; postremo Bullae obsessum, dedito sibi oppido, interfecit.

§. 20. Oros. V, 21. — Plut.

§. 21. Val. Max. VI, 2. — Oros. — Liv. Epil. — Plut. — Sallust. Hist. I, 4. — Eutrop. lib. IV. — Auct. de Vir. ill. in Pomp.

XXII. Ita regnum Numidiae ab Hierta ad Hiempsalem Pompeii beneficio rediit; quam universam finitimasque aliquot regiones cum victore exercitu mira celeritate peragravit, quadraginta non amplius diebus Africa recepta, regnorumque statu composito, annorum admodum quatuor et viginti adolescens. Postquam e Numidia reversus Vticam est, redditae sunt ei dictatoris literae, dimittere iubentis exercitum, et cum una legione exspectare successorem: id quum ipsum occulte morderet, exercitus palam indignantissime tulit; et petente Pompeio, ut proficiscerentur, multis in dictatorem conviciis, *tyrannum et Cinnam* appellantes, negarunt, *se passuros, ut sine legionibus se credat homini crudeli et perfido.*

XXIII. Adversus haec Pompeius orando monendoque mitigare iratos conabatur; sed illis in sententia persistentibus, in tabernaculum, relicto tribunali, lacrymabundus se recepit. Tum illi reprehensum iterum collocarunt in suggestu, magnaque diei pars hac contentione exempta est, donec, instantibus illis, et clamorem tollentibus, iuravit sibi manus allaturum esse, ni quiescant: aegre destiterunt. Inter haec aegyptii legati venerunt Romam, Cleopatrae, quae post mortem viri Alexandri ac patris Lathuri, duorum Ptolemaeorum, regnum obtinebat, maritum ex regia stirpe petituri: nam Alexandri filius ex alia uxore, cognominis patri, quum a Cois, apud quos educabatur, Mithridati deditus, ab hoc ad Sullam profugisset, inter familiares eius Romae agebat.

XXIV. Idcirco Sulla, tum alias honestum sibi fore

§. 22. Hirt. de B. Afr. cap. 22. — Plutarch. — Liv. Epit. — Sallust. Incert. 10.

§. 23. Porphyr. apud Euseb. p. 225. — Appian. Civil. lib. I. — Strab. lib. XVII, p. 796. — Trog. Prol. 39.

ratus, Aegypto regem imposuisse, tum ex opulentissimo regno praedam forte sperans, Alexandrum ad Cleopatram mittit. Sed illi nuptiis novercae potito haud satis fuit consortem regni factum esse, quin Sullae fiducia, quidlibet pro sua unius libidine faceret; eo progressus vesaniae, ut undevicesimo imperii die, Cleopatram, audaciae suae, succensentem, de medio tolleret. Sed mors mulieris, ipsius quoque vitae properum attulit finem; Alexandrinique correptis armis e regia protractum, in Gymnasio interemerunt. Regnum ad Ptolemaeum cognomento *iuvenem Bacchum*, qui Ptolemaeo editus, mox cognomen *Auletae*, ex tibiarum studio nactus est, tanquam proximum Cleopatrae sororis heredem, pervenit. Anno sequente, L. Sulla, quamquam dictaturam gereret, iterum creari consul voluit, assumpto in societatem honoris Q. Caecilio Q. F. L. N. Metello Pio.

XXV. Quod deinde Caesaribus exemplum placuit, ut cum summa et regia potestate, consulatus titulum coniungere, pulchrum et civile arbitrarentur. Hic annus iucundum, nec ante visum Vrbi spectaculum attulit, quum eques romanus, idque nondum expleto quinto et vicesimo aetatis anno, triumpharet. Pompeius is fuit, non minoris paulo ante terroris hominibus, quam nunc laetitiae, causa, quia dedignantem iussa Sullae, cum infesto exercitu venturum in Italiam putaverant. Vnde Sullam quoque dixisse rumor erat, fatale sibi esse cum pueris iu senectute colluctari, quod et C. Marius adolescens negotium ei exhibuerat. Igitur, quemadmodum praesentibus uteretur, incertus,

§. 24. V. C. 672; A. C. 80.

§. 25. Plin. VII, 26. — Liv. Epit. — Plutarch. — Sallust. Hist. II, 1. — Dio apud Vales.

et ferebat de reditu eius legem, et ex composito per C. Herennium tribunum plebis se sinebat prohiberi.

XXVI. Nam alio ferme omni iure tribunis erepto, intercessionem liberam reliquerat. Ceterum fama Pompeii, Romam pacato agmine contendentis, metu ac sollicitudine civitatem absolvit. Incredibilis hominum multitudo, cum summa propensissimae voluntatis demonstratione, obviam fuere. Sulla quoque, quasi cum studiis civium certaturus, occurrit ei, pronoque favore acceptum, elata voce *Magnum* consalutavit, adstantesque monuit, ut hoc eum deinceps nomine compellarent: triumphum tamen petenti restitit; nec quasi invideret.

XXVII. « Nec enim ignoras, inquit, Cn. Pompei, » quanti te faciam, quantisque dignum honoribus » iudicem: quid enim est, quod non virtus illa tua, » reique publicae et mihi praestita fidelissima atque » fortissima opera mereatur? Et ego, si verum amas, » non parcior in honoranda virtute tua fui, quam » tu in explicanda exstitisti: sed neque in posterum » quidquam tibi negaturus sum, quod fieri possit, et » instituta civitatis nostrae patiantur. Verum enim- » vero ita comparatum esse nosti, ut more maiorum » hic honor concedatur nemini, nisi qui consulari » aut praetorio imperio praeditus res gesserit. Ita » P. Cornelius aliquanto amplioribus in Hispania » gestis rebus, ita M. Claudius captis Syracusis trium- » pho caruerunt.

XXVIII. » Non debes indignanter pati, si Scipio- » nibus et Marcellis aequeris adolescens nondum » aetate senatoria. Plus est meruisse triumphum, » quam duxisse; et si quid in hac pompa felicitatis

§. 27. Val. Max. II, 8. — Plut.

» inesse arbitraris, non adempta tibi, sed ad maturos » honores, quorum certiora pignora nemo unquam » habuit, seposita est. Quid te delectat occupare » cum invidia, quod paulo post ultro venturum est » cum gloria? Quamquam, si te tantummodo sermo- » nibus hominum obiectares, fortassis ego paterer; et » tibi eadem aetas, quae ad commovenda iudicia » facit animum, etiam ad ferenda daret. Sed quia » mihi nemo ignoscet, cuius ab annis et potestate » publici decoris scientia simul atque custodia po- » stulatur, ut vel mea causa desistas, peto. Quod si » tu mei rationem habere renuis, et rem utrique in- » vidiosam poscere perseverans, salva amicitia nostra » hoc facere posse existimas; mihi quoque tantumdem » iuris assumam, et quod ambitione ac cupiditate in- » ductus captas, auctoritate et iure prohibebo ».

XXIX. Vera erant, quae allegabantur; sed intelligebat adolescens, frustra haec ab eo afferri, qui iura civitatis omnia prior conculcasset: ideo ne Lucretii quidem casu perterritus instítit tanta fiducia, ut etiam *plures adorare Solem orientem, quam occidentem*, diceret. Eam vocem quum non satis Sulla percepisset, ex vultu autem gestuque mirantium, aliquid inusitati esse coniiceret; *quid enim dixisset Pompeius*, interrogavit; acceptoque, confidentia adolescentis perculsus, voce velociter repetita, *triumphet! triumphet!* exclamavit. Erat plane res livori multorum obnoxia, sed Pompeius, ut malignitatem eorum ulcisceretur, augeretque dolorem, quadrigis elephantorum invehi constituit; multas enim belluas, victo Numidiae rege, ceperat. Sed quia porta erat angustior, quam ut iuncti intrare elephanti possent, ad pristinum morem reversus est.

§. 29. Zonar. — Plut. — Plin. VIII, 2. — Front. IV, 5.

XXX. Dum id agitur, exercitus, donativo non contentus, tumultuabatur; et pecuniam, quae erat ferenda in triumpho, direpturos dicebant. Neque deerant ex illustribus, qui dividendam dicerent, ne seditio oriretur: sed ille negabat, « se clamoribus militum » commoveri. Non ideo cepisse arma, et cum princi- » pibus civitatis multa proelia fecisse, ut iis serviret, » quibus imperare debeat. Mirari se hominum amen- » tiam, si putent, constantiam, quam in mediis bel- » lorum, tumultibus semper praestiterit, nunc parta » pace, victis hostibus, ad Vrbem omissurum.

XXXI. » Non ita se per Italiam hoc bello, Siciliam- » que et Africam esse cognitum, ut illi ipsi, quos » animi sui testes toto eo tempore habuisset, sperent » seditiosis vocibus ab instituto dimoveri posse. Fa- » cilem se et liberalem exercitibus suis imperatorem » exhibuisse, quoad rectum honestumque putaverit; » nunc etiam pronuntiasse, quod satis esse existi- » met, praesertim tam brevi expeditione defunctis. » Olim milites romanos parvo contentos maluisse su- » doribus et periculis suis aerarium publicum locu- » pletari; nunc sibi studere quemque, ut, defrau- » data republica, in tot particulas distractae pecu- » niae, neque privatorum cupiditatem expleant, et » usibus civitatis, nimium quantum his temporibus » exhaustae, subtrahantur.

XXXII. » Audire se, iactari a quibusdam, multum » etiam iuris penes exercitum esse; id quidem faci- » lius dici, quam demonstrari posse: ceterum ut » maxime ita res haberet, missum se prius trium- » phum facere, quam ut militibus suis aduletur. » Fasces deinde laureatos obiecit acriter increpitis, ab

§. 32. Plut. — Front.

illorum direptione iubens incipere. Hac verecundia quum ad modestiam eos redegisset, in maiori omnium admiratione, quam ob tot res bello gestas, fuit; Serviliusque praecipuus antea negandi triumphi auctor, pulcherrimum ei testimonium reddidit, *nunc vero se Pompeium vere Magnum, triumphoque dignissimum agnoscere.* Sub idem tempus C. Norbanus consularis proscriptus, quum Rhodum traiecisset, atque repetitus a Sulla comprehenderetur, Rhodiis adhuc deliberantibus, in medio foro se interemit.

XXXIII. Neque enim adhuc proscriptionum acerbitas plane conquieverat; et Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad aedes Bastiae uxoris quum accessisset, admissus minime est, quod illum mulier proscriptum diceret; itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Tum etiam Nola, quae postrema urbium Samnitibus insessarum pertinacissime arma retinebat, proditione capta est, M. Aemilio Lepido intromisso; reque cognita, obsessi, quia Samnitibus nulla spes salutis apud Sullam relicta erat, suis aut suorum gladiis occuparunt necem: quidam laqueis praefocati sunt; alii foribus occlusis domos seque concremarunt: eodemque tempore ventus exortus vehemens, ita distulit incendium, ut oppido conflagrante, omnis simul praeda amitteretur.

XXXIV. At L. Sulla, quo Vrbem et Italiam suae factionis hominibus quasi compedibus vinctas teneret, decem millia servorum, aetate ac viribus florentissimum quemque manumisit, qui inter cives adscripti, de nomine patroni, uti mos erat, *Cornelii* sunt appellati. Lege deinde comitiis centuriatis lata, muni-

§. 33. Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Vell. II, 18.

§. 34. Appian. — Cic. pro domo, cap. 30, et pro Caecin. cap. 33. — Liv. Epit. — Memnon.

cipiis plerisque civitatem et agros ademit: adscripsit tamen in eandem legem, *si quid ius non esset rogari, eius ea lege nihilum rogatum.* Ita caput de civitatis iure adempto, ne vivo quidem Sulla valuit: de agris ratum fuit; et coloniae militares legiones tres et viginti deductae, iisque divisi agri sunt: namque non modo qui arma contra tulerant, sed quorum neutro inclinata studia, aut etiam pro Sulla fuerant, res suas fortunasque omnes perdiderunt: nec enim tam in poenam inimicorum, quam ut firmamenta dominationi quaererentur, talia fiebant.

XXXV. Ex eadem disciplina, externae nationes regesque non stipendiarii solum, sed et aequo foedere iuncti, nonnulli etiam ob virtutem et merita immunitatem adepti, exactionibus et tributis atterebantur; ut etiam agri quibusdam et portus, qui ex formula foederis debebantur, adimerentur. His maxime rebus et ille annus praeteriit, et proximus, quo P. Servilius C. F. M. N. Vatia, qui postmodum Isauricus appellatus est, et Ap. Claudius consules fuerunt: nam oblatum sibi adulatione populi consulatum Sulla recusaverat. Inter haec Volaterrae, quod oppidum adhuc in armis erat, publica interposita fide, sunt deditae.

XXXVI. In Etruria Volaterrae sunt iuxta litus maris, eximio ad tutelam loci situ: nam e profunda valle tumulus undique praeceps in altitudinem prope duorum millium passuum erectus, urbem sustinebat, uti adscensu aspero et difficili, ita plano commodoque vertice. Huc se proscriptorum quidam contulerant, coactaque Etruscorum manu, quum legiones

§. 35. Appian. — Liv. Epit. — Cic. pro domo, cap. 30. — Strab. lib. V, p. 223.

quatuor effecissent, per biennium restiterunt, quamquam nonnunquam ipse dictator in castris obsidentium fuisset. Sic exstinctis per Italiam bellorum reliquiis, etiam in Asia, quae sola urbs post victum Mithridatem in rebellione perstiterat, Mitylenae a M. Thermo expugnatae dirutaeque sunt. Eo bello C. Iulius Caesar admodum adolescens in contubernio praetoris egit, et ab eo, captis Mitylenis, corona civica donatus est.

XXXVII. Idem annus L. Sullam ex perpetuo dictatore privatum vidit, rem inopinatam, et non una de causa prorsus admirabilem. Qui enim tanquam rabie quadam actus, nihil usquam sibique et aliis quietum, nulla iura inviolata, nihil ad summam contentionem laborum, periculorum, denique scelerum et immanitatis reliquum fecerat, ut unus omnia posset; is ut, interpellante nemine, summi imperii pacatam, et patientia civium propemodum iustam possessionem sponte deponeret, exspectari profecto non debuit; praesertim quum neque aetate etiamnum, neque corporis viribus destitueretur. An ipsum iam pigebat raptae potestatis, et quum recordatio delictorum serae poenitentiae morsibus consciam mentem cruentaret, quantas miserias quam vile ob praemium perferret, experientia monstrante persenserat?

XXXVIII. Nam priusquam cupitis potiretur, in his omnem inesse et solidam animi felicitatem crediderat; adeptus deinde, quum se peius etiam excruciari deprehenderet, odisse atque fastidire coepit, quod antea per tot bella civilia flagrantissime appetiverat. Haec exempla docere mortalitatem poterant, ut priusquam

§. 36. Cic. pro Sext. Rosc. cap. 37. — Liv. Epit. — Sueton. in Caes. cap. 2. — Oros. V, 22.

sese praecipitent, unde regredi non liceat, consilio regant affectus, iisque rebus quaerendis adhibeant, quas ubi consequuti fuerint, nullo deinceps pudore poenitentiave torqueantur: nam Sulla quidem, quam acerbis suppliciis domitus pristini iudicii errorem emendaverit, in propatulo est, quum rem antea praelatam omnibus ita festinaret abiicere, ut ne mortis quidem metu, tot millium in se irritatis animis, retentus, hoc diserte dicere videretur, perire se malle, quam diutius dictatorem agere.

XXXIX. Non dubito, quin plerique pravo consilio usum fuisse Sullam indicaturi sint, quemadmodum et statim C. Caesar in depositam ab eo dictaturam ludens, *Sullam nescisse literas* dixit; sed eventus utriusque satis ostendit, doctiorem in his negotiis Caesare Sullam fuisse. Proximum deinde miraculum fuit, quod privato non solum salus, sed etiam dignitas constitit; quum plusquam centum millia civium romanorum, et inter hos senatores nonaginta, consulares quindecim, equitum circiter duo millia sexcentos (computatis una exsulibus) occidisset, bona eorum vendidisset, multos proiecisset inhumatos, civitates quoque plurimas arcibus, muris, agris, pecunia varie spoliasset. Ceterum illum, ne hominum manibus cita et communi plurimis morte defungeretur, ad memorabile exemplum ultio divina servaverat.

XL. Ideo quum pro concione dixisset, *rationem se actorum omnium, si quis reposcat, redditurum esse*, dimissis lictoribus atque custodia, cum amicis diu in publico deambulavit, attonito populo, et haec miracula non sine horrore quodam adspiciente. Vnus

§. 38. Plutarch. in Sulla, cap. 68. — Sueton. in Caes. cap. 77. — Appian. Civ. lib. I. — Oros. V, 22.

tantum adolescens fuit, qui auderet queri; et quia nemo prohibebat, animo sumpto, recedentem usque ad fores domus conviciis incesseret. Atque ille, cuius iram potentissimi viri maximaeque civitates, nec effugere, nec placare potuerant, unius adolescentuli contumelias patienti animo tulit; id tantum in limine iam domus effatus, *hic adolescens efficiet, ne quis posthac tale imperium deponat*: quam praesagi animi vocem non longo post tempore dictator Caesar explevit.

XLI. Sulla profectus in Cumanum, rusticari, piscandoque et venando tempus ducere coepit; quum prius Herculi consecratis decimis, epulum populo sumptuosissimum praebuisset, ea affluentia, ut quotidie (per multos enim dies ducebatur) ingens vis ciborum in amnem proiiceretur: vinum quoque dedit annis quadraginta vetustius, quod a nomine consulis, sub quo natum fuit, *Opimianum* vocabatur: nam contra suas ipse leges leniendae aegritudinis causa, luxum intenderat, iisdem diebus uxore amissa Metella: ei, quum iam desperatae salutis esset, de sententia sacerdotum libellum repudii Sulla misit, spirantemque adhuc transferri in alias aedes iussit, quod scilicet religiosissimus pontifex, qui tot hominum agmina contrucidaverat, salvis religionibus adspicere morientem, aut funere pollui domum suam ferre non posset.

XLII. Non tamen sic abstinuit a republica, ut nullo eorum, quae fierent, sensu afficeretur. Igitur comitiis consularibus, quum praeter suam sententiam designato M. Aemilio Lepido, Pompeius, cuius studiis

§. 40. Plutarch. — Appian.
§. 41. Plut. — Plin. XIV, 14. — Senec. Consol. ad Marc. cap. 15.

perfecta res fuerat, laetus abiret; vocavit eum ad se Sulla, dixitque, « Te vero providum consilii, adolescens, et sapientem, qui pessimum omnium Lepidum, optimo omnium Catulo priorem renuntiandum curaveris! At tu, fac, vigiles, qui adversarium effecisti valentiorem ». Neque fefellit eum praesagus futuri animus, et spirante adhuc Sulla, seditiosam ad Quirites orationem Lepidus consul habuit, quae adhuc inter reliquias historiae Sallustianae servatur.

XLIII. Paulo ante hoc tempus, quum a Mithridate ad scribendum foedus legati venissent, infecta re dimissi sunt; quod Ariobarzanes sponte sua, an aliorum instinctu, incertum, non esse sibi cum fide restitutam Cappadociam detulerat. Eam Sulla, tum adhuc dictator, iussit restitui: et Mithridates paruit, quamquam ad Phasin et Caucasum rebus interea praeclare gestis, imperii fines protulerat, Bosporanis subactis, quibus filiorum unum Macharem regem dedit. Sed idem quum in Achaeos fecisset expeditionem, insidiis et vi frigoris exercitum carpentibus, vix tertiam copiarum partem reduxerat.

§. 42. Plut. in Pomp. cap. 24. — Zonar. — Appian. — Sallust. Hist. I.
§. 43. Appian. Mithrid. — Memnon. — Plut. in Sulla, cap. 70.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM
LIBER LV
IN LOCVM LIBRI XC LIVIANI.

EPITOME
LIBRI NONAGESIMI.

Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Aemilius Lepidus, quum acta Sullae tentaret rescindere, bellum excitavit; et a Q. Catulo collega Italia pulsus est; et in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manilius proconsul, et M. Domitius legatus ab Herculeio quaestore proelio victi sunt. Praeterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

I. Res populi romani M. Lepido, Q. Catulo consulibus, ac deinde militiae et domi gestas, amisso Livio, satis ex Sallustianis historiis licebat cognoscere, nisi et illas idem omnino fatum abstulisset. Idcirco fontibus obturatis, ex rivulis, aut etiam lacunis, ista nobis haurienda sunt, sic interim sordida coenoque permixta, ut vix magno studio et attentione percolata liquescant. Sed nos, qua poterimus industria, coepto insistentes, a morte L. Sullae velut novum initium

ordiemur: nam ibi iterum conversio quaedam reipublicae facta est, et auctoris voluntate deposita brevis aevi dominatio, morte ipsius plane exstincta. Morbus igitur, quo Sulla periit, minime communis fati, sed singularis cuiusdam foeditatis atque supplicii fuit, exuberantibus pediculis, ut, qui tot millia civium cognatique sanguinis hominum, inauditis cruciatibus peremisset, eiusdem artus, velut intestino bello, ab illo, quem genuerant, animalculorum exercitu diriperentur.

II. Est enim profecto Deus, qui nunquam impune spernitur, et licet acerbiores poenas in aliud aevum iustissimus iudex seposuerit, quod includi praesentis angustiis nequeant; saepe tamen viventibus proponit spectanda noxiorum tanta supplicia, ut, si nihil deinceps timendum foret, vel his deberent a peccando deterreri. Dissimulavit tamen utcumque mali sensum iam non felix Sulla, et quo avocaret a tam tristi cogitatione animum, in quaslibet occupationes incubuit.

III. Quippe decimo ante excessum die, Puteolanorum dissensionibus compositis, leges scripsit, quibus deinceps uterentur. Rerum suarum componendis Commentariis biduo, priusquam decederet, operam postremo dedit, alteri et vicesimo libro immortuus: in eo Chaldaeos sibi praedixisse narrabat, ubi gloria invidiam vicisset, in summo flore felicitatis esse obiturum: itemque, somnium praeterita nocte sibi oblatum, per quod filiolum suum, ante Metellam mortuum, videre visus esset, appellantem se, iubentem-

§. 1. V. C. 674; A. C. 78. — Sallust. Hist. I, 1. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Tacit. Ann. lib. I. — Plutarch. in Sulla, cap. 71. — Plin. VII, 43.

§. 2. Plutarch.

§. 3. Plin. — Plutarch. — Appian.

que, curis omissis, ire secum ad matrem, ubi cum ea in quiete et otio degeret.

IV. Postridie, quum id somnium amicis enarrasset, testamenti tabulas confecit obsignavitque: mox sub vesperam nuntiato, Granium quendam, puteolanae reipublicae debitorem, mortem eius exspectare, ne solveret; accito homini in cubiculum a famulis, intorqueri fauces, non sine vehementi clamore et corporis iactatione iussit. Ab hac contentione rupta vomica, magnam vim effudit sanguinis, ne, qui tam sanguinarius in vita fuisset, incruenta ad inferos morte descenderet. Ita viribus defectis, noctem eam inter summos cruciatus quum exegisset, infelicem spiritum reddidit.

V. Mors Sullae confestim consulum iam ante non satis concordium contentiones excitavit. Senatus, referente Catulo, honorem ei haberi volebat, ut in campo Martio sepeliretur; Lepidus multique cum eo alii praefracte repugnabant. Ibi generose animo suo Pompeius imperavit, et quamquam Sullae testamento, quum ille legata relinqueret, liberisque tutores daret, esset praeteritus, partim gratia, partim precibus, interim et minis submovit obstantes, funusque Romam prosequutus, exsequiis securitatem decusque praestitit. Ordo pompae hic fuit: aureo lecto corpus defuncti per Italiam in Vrbem regio prorsus fastu ferebatur: tibicinum caterva, equitesque et gravis armatura frequentibus ordinibus sequebatur; pariterque in itinere qui legati eius ad exercitum fuerant, cum armis accurrentes, ut quisque advenerat, locum suum capiebat: alia quoque multitudo, quanta vix unquam ulla de causa, undique confluebat.

§. 5. Appian. — Liv. Epit. — Plut. in Pomp. c. 25, et in Lucullo, c. 6.

VI. Insignia magistratus et secures, ut nuper dictatori, praeferebantur: hoc ordine in Vrbem perlatum cadaver est. Sed quum ad rogum efferretur, longe maior longeque splendidior apparatus fuit; coronaeque aureae, dona civitatum, legionumve, aut amicorum, plusquam duo millia spectabantur. Corpus, quo sacrorum honor concurrentium militum licentiam frenaret, omnia sacerdotum collegia Vestalesque comitatae sunt: tum senatus universus, et cum insignibus suis magistratus. Mox equitum romanorum agmen, et omnis, qui sub eo meruerat, exercitus (singuli enim, ut praesto forent, properaverant) cum auratis signis, et armis argentatis, quo ornatu esse deinceps etiam in pompis consueverunt.

VII. Inter hos variis locis magnus tubicinum insertus numerus, lugubre quiddam concinebat. Voces deinde honorificae per ordines acclamatae sunt; incipientem senatum eques, equitem plebs excipiebat. Sed non idem omnibus in pari testificatione voluntatis animus erat: pars vere deflebat amissum; ceteri Sullanorum praesentes copias, et ipsum adhuc, quamquam vita orbum, metuebant. Pro Rostris cadavere posito, laudatus est ab aliquo disertorum, quia Faustus filius nondum maturae aetatis erat. L. Philippum huic officio delectum crediderim, qui tum aetate et facundia ceteros anteibat; deinde sublatus senatorum humeris lectus in campum Martium deportatus est, ubi tantummodo regum erant monumenta.

VIII. Sub nonam diei horam in campum est ventum; quia nebula matutina, ne celerius exirent, pluviae metu curatores funeris tardaverat. Tum impositus rogo est, cum ingenti vi odorum, quos adeo

§. 7. Plutarch. — Sallust. Hist. I, 11. — Appian.

liberali manu matronae contulerant, ut praeter ducenta decem fercula, Sullae ipsius simulacrum iusta magnitudine, simulque lictoris imago fictae fuerint ex optimo thure et cinnamomo. Haec omnia flammis consumpta: nam cremari primus e patriciis Corneliis voluerat, quum eius gentis mortui semper, intactis igne corporibus, terra tegerentur. Id eo factum putant, quia C. Marii reliquias ad Anienem sitas, mortuo quoque implacabilis hostis, spargi in flumen iusserat; et, ne sibi accideret, quod in alterum statuisset, metuebat.

IX. Mortuus iam Marius, mortuus Sulla, civilium bellorum saevissimi duces, erant; sed vivebant adhuc in animis superstitum discordiae, et velut ab ipso huius rogo accensae, inter redeuntes ab exsequiis consules statim acerbis sermonibus exarserunt. Seditiosum Lepidi ingenium metus iudiciorum stimulabat, ut res turbari, valde sua interesse iudicaret: nam ob exspoliatam Siciliam, a duobus Metellis, Celere et Nepote, legibus interrogatus, quamvis illi ob gratiam eius apud populum victi destiterant, absolutus tamen non erat, et, ne aliquando revocaretur in iudicium, metuebat. Itaque turbidis concionibus, veluti classico, concitata inopi plebe, italicos etiam populos spe restituendorum agrorum conciliabat.

X. Sanior pars populi facile providebat, si acta Sullae rescinderentur, rempublicam utcumque compositam, novis tumultibus bellisque arsuram. Movebantur et prodigiorum obscoenitate; quae inter novum illud et inauditum antea, in ariminensi agro in villa Gallerii loquutum gallum gallinaceum esse. Id-

§. 8. Cic. de Legg. II, 22. — Plin. VII, 54.
§. 9. Flor. III, 23. —Appian. — L. Ampel. — Pedian. in Divin. et in Verr. 11. — Liv. Epit.

circo senatus utrumque consulem iureiurando adegit, *se huius controversiae causa arma non sumpturos.* Lepido, ne quid in Vrbe turbarum daret, exercitus et provincia Gallia trans Alpes decreta. Ille tempus in Etruria ducendo, nolebat ad comitia reverti, ne bellum, quod in animo habebat, impediretur: putabat enim, iurisiurandi non ultra consulatus tempora valitura fide, postmodum nulla religione obstrictum ad servandam pacem fore.

XI. Non erat obscurum senatui, quid animi consiliique Lepido esset; praesertim quum Etruriam coniurare, proscriptos acciri, largitionem tentari, pernotuisset. Igitur occurrere eum ad tempus comitiorum iubet: et affuit ille ex Etruria, sed cum universo exercitu, quem ad Vrbem adducere secum constituerat. Sed iam Milvium pontem, collemque Ianiculum Q. Catulus consul, cum Cn. Pompeio praeceperant. Relata enim lex Plautia, capitibus aliquot adiectis, contra vim malorum; et adiungens se optimatibus Pompeius, Catulo pacis, quam belli, artibus praestantiori, datus adiutor fuerat. Igitur Lepidus arma suos capere imperat: fit idem et a senatus partibus; proeliumque non procul campo Martio conseritur.

XII. Primo statim impetu pulsus Lepidus, in Etruriam perfugit; Pompeius adversum Brutum est profectus, qui legatus Lepidi Galliam Cisalpinam non invalida manu obtinebat. Satis diu bellum id tractum ad Mutinam est; quum castra castris opposita essent, nec ad summam rei profectura certamina consererentur. Ea res Lepido, qui circumacto interim anno

§. 10. Plin. X, 21. — Sallust. Hist. I, in orat. Philippi. — Flor. — Appian.
§. 11. Sallust. — Flor. — Appian. — Cic. pro Coel. cap. 29. — Plutarch. in Pomp. cap. 25. — Euseb. — Rutil. Itiner. — Liv. Epit.

proconsule se gerebat, otium praebuit, ut, collectis ex qualibet hominum faece copiis magnis, ad Vrbem tenderet, assidensque consulatum alterum postularet.

XIII. Ad famam venientis haud parva in Vrbe trepidatio fuit; et in senatu L. Philippus in haec verba censuit: *Quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessimis, et hostibus reipublicae, contra huius ordinis auctoritatem ad Vrbem ducit, uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et ceteris, quibus imperium est, Vrbi praesidio sint, operamque dent, ne quid respublica detrimenti capiat.* Sed metum cito ademerunt allatae a Pompeio literae, quibus confectum bellum, traditus cum exercitu Brutus, nuntiabantur.

XIV. Eum Pompeius, quum datis, qui prosequerentur, equitibus, Rhegium deduci iussisset, statim insequenti die poenitentia ductus, Geminium misit, a quo non sine infamia perfidiae crudelitatisque pompeianae est interfectus. Alba quoque, quam deinde *Pompeii* nomen tulisse arbitror, quod ab eo tum conservata esset, postquam obsidionem famemque ferre amplius non potuit, dedita est; ibique Scipio cum Lepidi filio captus et occisus. Inter haec, comitiis per interregem habitis, consulatum D. Iunius D. F. M. N. Brutus, Mamercus Aemilius Mam. F. M. N. Lepidus Livianus inierunt.

XV. Mamerco, homini ditissimo, ne suo anno consul fieret, praetermissio aedilitatis nocuit, quod sumptuosum muneribus magistratum amore pecuniae vitatum ab eo populus crediderat: tum quoque tulisset

§. 13. Sallust. Hist. I, in orat. Philippi.

§. 14. V. C. 675; A. C. 77. — Plut. in Bruto, cap. 6. — Oros. V, 22. — Val. Max. VI, 2. — Cic. ad Attic. IX, 17. — Zonar. — Cellar. Geogr. Ant. lib. II, cap. 9.

repulsam, ni C. Curio, ut adolescentior, et populi suffragiis integer, aetati Mamerci concessisset. His auditis, Lepidus, quum hostis ab senatu iudicatus, iterumque victus esset, recessit Cosas, Etruriae maritimum oppidum, ubi insequente Catulo nova commissa pugna est: cui superveniens ex Gallia Pompeius magnam edidit caedem, et reliquos fugere in Sardiniam coëgit.

XVI. M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior, ut amoto nonnihil periculo, ceterum haud minus gravis et multiplex cura Patres exercebat, quia praeter externa bella, quae sub idem tempus pluribus locis eruperant, duce partium vivo, dilatum potius, quam exstinctum civile incendium habebatur; metusque erat, ne impedienda annonae transvectione Vrbem inopia urgeret. Sed ille bellum, per quod homo delicatus luxu sibi carendum videbat, segniter moliebatur, donec poenitentia consilii, et a C. Valerio Triario, qui provinciam propraetore obtinebat, undique depulsus, et oppidorum expugnatione prohibitus, contrarios cogitatis eventus habuit; lentaque tabe correptum, cognitum uxoris Apuleiae adulterium taedio et dolore confecit.

XVII. Epistolam enim criminis indicem forte nactus, divortii libellum misit; deinde simul caritate desiderioque repudiatae, simul iniuriae suae acerbitate ac dolore extabuit. Extrema quoque huius memorabili eventu adverterunt curiosos; quia corpus flammae vi e rogo eiectum, quum reponi propter

§. 15. Fasti Capitol. — Cic. de Offic. II, 17. — Sallust. Hist. I, 11. — Euseb. — Oros. — Iul. Exsuperant. cap. 6. — Rutil. Itiner. I, v. 297.

§. 16. Flor. III, 23. Sallust. Hist. I, 18. — Oros. — Iul. Exsuperant. — Ascon. in Scauro. — Plut. — Plin. VII, 36 et 53. — Val. Max. II, 8. — Appian. Civ. lib. I.

ardorem nequiret, iuxta sarmentis aliis nudum crematum est. Sic atrocibus belli minis inter ipsa initia compressis, victores, rara iis temporibus modestia, pace contenti fuerunt: quam ob moderationem non minus, quam ob bellum feliciter confectum, Q. Catuli magnopere celebratum nomen est.

XVIII. Exercitus Lepidi, carpentibus insulanis, quibus molestus esse coeperat, dissipatus est; quod roboris fuerat, Perperna ad Sertorium adduxit, qui profectus in Hispaniam, quum se relatum in proscriptos didicisset, bellum ingens excitaverat. Igitur ut vires ei subtraherentur, senatusconsulto, et rogatione Plautia belli lepidani gratia poenitentibus facta, reditusque decretus; maxime annitente C. Caesare, qui concionem super ea re habuit, quod in eadem causa L. Cinna, uxoris suae frater, esset. Igitur civilium armorum furias, quibus ipse haud leviores excitaturus erat, multum exsecratus, orare Patres coepit, « ut » aliquando his malis terminus poneretur.

XIX. » Ira deorum multis ab annis ita conquassatam internis seditionibus rempublicam, ut, siquidem diutius ea durare pestis debeat, necessum sit omnia ruere. Desiderare Vrbem ornamenta pacis bellique; desiderare consiliorum auctoritatisque principes curiam: multa praestantissimorum virorum capita per Damasippum, multo deinde plura per Sullam decisa, quae velut in opprobrium publicae servitutis pro Rostris spectanda proponerentur. Nunc autem remittente numinum indignatione, sublatis horum scelerum auctoribus, necessum haud esse, ut deterrimorum virorum instituta, per probos et patriae amantes exerceantur.

§. 17. Iul Exsuperant. — Sueton. in Caes. cap. 5. — Liv. Epit. — Sallust. — Agell. XIII, 3.

XX. » Donec recens adhuc dominatio, et dicta-
» toris terror primum, deinde memoria valuerit,
» facta quaedam a gementibus esse, quae recorda-
» tione temporum utcumque defendantur: si quid
» eorum praeterea fieret, iam nullum colorem super-
» esse, quin consulto facta credantur, et multi pro
» uno Sullae exstitisse: ita nullum alium civilis belli
» finem, nisi eundem et imperii, sperari posse.
» Igitur magnopere se consulere Patribus, ut reci-
» piendis in civitatem, abolendaque eorum noxa,
» qui Lepidum sequuti nuper essent, minuerent
» hostes patriae, darentque exemplum omnibus,
» nemini errorem suum fraudi, sed tantum pervica-
» ciam fore; neque senatum alios habiturum pro
» hostibus, quam qui conciliari patriae nolint.

XXI. » Nullum validius ad stabiliendam pacem
» adiumentum fore; nam eadem opera Sertorio, et
» qui alii arma retineant, magnam virium partem
» decessuram, et eandem ad rempublicam accessu-
» ram esse ». Ceterum postquam ad sertoriani belli mentionem accessimus, quod illa tempestate longe gravissimum fuit, rem paulo supra repeti, ad multa, quae scire lecturos refert, profuerit. Postquam primum Scipionis deficiente exercitu, Sertorius in Hispaniam abiverat, tum admiratione virtutis et industriae, tum ambitioso ac leni imperio, provincialium simul, civiumque romanorum, qui locis illis consederant, ita conciliavit animos, ut paulo post magno exercitu coacto, C. Annio missu Sullae in Hispaniam eunti, sex millia armatorum duce Livio Salinatore opponere potuerit, qui, occupatis Pyrenaei angustiis, Sullanos aditu arcerent.

§. 21. Plut. in Sertor. cap. 9. — L. Ampel.

XXII. Sed obtruncatus a Calpurnio Lanario Salinator, quem fidissimum amicorum crediderat, C. Annium subito immisit nec opinantibus; unde Sertorius cum tribus hominum millibus Carthaginem Novam, et inde navibus in Mauritaniae litus perfugit. Sed multis militibus inter aquandum subita Barbarorum irruptione amissis, retro vela fecit; iterumque repulsus, adscitis piratarum Cilicum paronibus, praesidium Annii in Pityusa insula improvisus oppressit. Sed Annio magnam classem, cum una legione adducente, proelio navali parum prospero usus, quod naves illius leves parumque firmas, ortus forte ventus disiecerat, post longum et acrem naufragii metum, paulo supra Baetis amnis ostia applicuit.

XXIII. Sub idem tempus nautae recens ex insulis Atlanticis revecti miracula narrabant: duas ibi insulas propinquas inter se, et decem millibus stadiis procul a Gadibus sitas, suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. Igitur *Fortunatae* vocabantur; et has intellexisse Homerum etiam apud Barbaros obtinebat, quum Elysios campos, sedesque beatorum describeret. Earum esse, quae hodie *Canariae* vocantur, ex modo navigationis, et descriptione locorum, et quae de his apud Plinium, auctore Iuba rege, narrantur, propemodum constat. His igitur intellectis, traditur taedio praesentium Sertorius, et ne aut facere aut pati tam tristia necessum esset, fugam in longinqua Oceani agitavisse, apud Fortunatas illas insulas, quod reliquum esset aevi, in quiete exacturus.

XXIV. Igitur aliquando, quum famam illam apud suos late sparsam cum admiratione vidisset excipi,

§. 22. Hieron. adv. Rufin. — Sallust. Incert. 20 et 26. — Plut. — Cellar. Geogr. Antiq. lib. IV, cap. 7. — Plin. VI, 32. — Flor. III, 22.

eiusmodi iacere sermones coepit: « Fabulam hanc » esse credidissem, nisi non spernendi auctores verum » subesse persuaderent. Multi sunt, qui se vidisse » confirment; et ne dolum putem, singuli scorsim » interrogati de rebus, de quibus inter se comparare, » si maxime voluissent, nullo pacto potuerunt, ea- » dem omnia miro consensu referunt. Vnum subit » mirari, quod tantae felicitatis loca ex cetero orbe » non petuntur avidius. An non enim satius foret, » contentum iis, quae in pace et otio viventibus » omniparens tellus sponte sua ministraret, dimittere » inanes aut atroces curas, et sibi aliisque parcentem » sine metu, sine iniuria, munere deorum oblata » accipere cibaria?

XXV. » At nos improvidi et immites, quo scilicet » aliquando beatiorem ducamus vitam, tumultu » turbisque miscemus omnia; annosque nostros pro- » digimus, tanquam alio tempore victuri; et ut pa- » remus supervacua, necessariis invicem spoliamur » spoliamusque. Ita multis calamitatibus malisque » cogentes coactique, et interdum scelesti magis, » quam miseri distringimur. Sed alii sane insaniant: » quid nos facere decet, commilitones? quin arri- » pimus vacuam tantorum bonorum possessionem; » ut aliquando incipiamus vivere, ceterorum mor- » talium errores tempestatesque de tutis litoribus » despecturi.

XXVI. » Si cuiquam nostrum sperare multum ex » his rebus licet, quae vulgo praecipuae habentur, » ego is esse debeo, genere Romanus, ordine senator, » dignitate praetorius, qui exercitibus magnis, pro- » vinciisque praefui, qui res gessi nemini huius aevi

§. 25. Sallust. Incert. 17.

» ducum poenitendas. Me tamen eo propemodum » natura ducit, quam sequi optimam vitae magistram » aequum est, ut spes meas omnes hoc pretio com- » mutare nihil abnuam ». Non erat ea mens Cilicibus, ut pacis amore, pecuniae studium abiicerent, cuius causa pacem otiumque reliquissent: ita Sertorio relicto, in Africam se contulerunt, ubi de regno Mauritaniae bellabatur. At Sertorius, ne, quod supererat militum, inopia deficeret, alteri se partium applicuit; rebusque bene gestis, quum ab incolis locorum amaretur, quid postea facto opus esset, deliberabat.

XXVII. Ancipitem et impeditam consultationem legati Lusitanorum abruperunt, ad imperium gentis eum vocantes; quae contra romanos terrores ducis egens, laudatum ab omnibus, qui cum illo fuerant, Sertorium, velut divino munere oblatum, rebatur: erat enim ille animo consilioque maximus, virtutis liberalissimus aestimator, in puniendo moderatus, facundus idem et comis, et tam in confirmandis suis, quam terrendis hostibus, singularis artifex. Igitur, accepta conditione, cum duobus millibus, sexcentis, quos vocabat *Romanos*, et septingentis, qui ex omni Africa se ad eum contulerant, levi praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtivaque celeritate, vitare proelium in transgressu conatus est.

XXVIII. Sed occurrente cum navibus Cotta, iuxta Mellariam in freto dimicare coactus, vi perrupit, et ad montem Balleram, quem Lusitani praeceperant, contendit. Horum copiis assumptis (erant autem cetratorum millia quatuor, equites septingenti), Furfidio cum legionibus adventanti se obiecit: is enim

§. 26. Plut. in Sertor. cap. 13.
§. 27. Sallust. Hist. I, 21. — Oros. V, 23. — Plut. in Pomp. cap. 27.

Baeticam cum imperio obtinebat. Cum hoc, difficultatibus locorum adiutus, ita certavit, ut ille, duobus millibus Romanorum amissis, cedere cogeretur. His igitur aliisque multis ducibus interfectis, pulsisve, C. Metellus a Sulla missus est, clarae veterisque famae imperator. Qui postquam in ulteriorem provinciam venit, artibusque Sertorii fatigatus, neque cogere potuit ad pugnandum, neque insequi fugientem, nisi ut omnia fugientium incommoda ipse pateretur, L. Domitium, proconsulem citerioris Hispaniae, cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit.

XXIX. Sed ille ad Anam fluvium, qui Baeticam a Lusitania separat, ab Hirtuleio, quaestore Sertorii, cum exercitu oppressus est: idemque fatum eodem loci legatum Metelli Thorium deprehendit. Deinde, quia tanto hosti resistere res romana uno imperatore non poterat, M. Manilio Galliam Narbonensem obtinenti praecipitur, ut suppetias Metello in Hispaniam transgrediatur. Hunc quoque cum tribus legionibus, et mille quingentis equitibus advenientem, idem Hirtuleius sic excepit, ut L. Valerius Praeconinus legatus, exercitu pulso, interficeretur; L. Manilius proconsul, impedimentis amissis, in oppidum Ilerdam paene solus confugeret.

XXX. Vnde viribus et fama in dies augescens Sertorius, ut consilium et decus partibus adderet, senatores ex proscriptis eodem nomine locoque apud se habebat; allectisque ex amicorum cohorte primoribus, ut trecentorum numerus fieret, hunc *senatum* appellabat: ad eum ordinem de rebus omnibus refe-

§. 28. Appian. Civ. lib. I, et Hisp. — Sallust. Hist. I, 19. — Plut. in Sertor. cap. 19. — Liv. Epit. — Flor. — Pomp. Mela. — Oros. — Eutrop.
§. 29. Flor. III, 6. — Plut. — Liv. Epit. — Caes. de Bel. Gall. III, 20. — Oros. — Appian.

rebat, hinc quaestores legatique, quam proxime patrium morem creabantur: nam Sertorius ea modestia et animi magnitudine agebat, ut, quamquam Hispanorum armis, pecuniisque et urbibus, ac corporibus uteretur, nulla tamen re laedi obliterarive romani nominis dignitatem sineret.

XXXI. Quum haec agebantur, P. Servilius cum Cilicibus prospere ad summum, sed non sine magno labore ac periculo dimicabat. Mithridatici belli occasione piratae, quod inter Cretam Cyrenasque et Achaiam sinumque Maleum est mare (ipsi a praedarum ubertate *aureum* vocabant), latrociniis infestum habere coeperant, Isidoro duce. Deinde, quia Mithridates Asiam pro aliena negligebat, Sullam urbanae res revocabant in Italiam, impunitate plures invitante, numero viribusque aucti, magnis iam classibus oberrabant: adeoque placebat ipsis hoc vitae genus, ut hoc perpetuo exercere certi, in quandam velut reipublicae formam coirent: igitur, licet passim haberent castella, arces, insulas desertas; sedem tamen fortunarum omnium Ciliciam, quae vocatur aspera, consensu legerunt, importuosam, et altissimis rupibus horrentem.

XXXII. Vnde communiter ab omnibus *Cilices* vocari coeperunt; quamvis esset mixta variarum gentium colluvies, Syri, Cyprii, Pamphylii, et quidam ex Ponto, ac propemodum omnibus Orientis regnis; multi enim bellorum diuturnitate patrimoniis exuti, quum facere indigna et gravia, quam pati, mallent, naves pro natali solo ad ducendam vitam delegerant. His omnes fere Ciliciae Pamphyliaeque urbes patebant, dulcedine lucri forum praedae vendendae,

§. 32. Strab. lib. XIV, p. 664 et 665.

navibusque eorum stationem praebentes. Sidetae quidem naves etiam iis fabricabant, et captos ab illis palam vendebant, quamvis liberos esse scirent et faterentur.

XXXIII. Diversum Lyciorum institutum, eoque dispar etiam fortuna fuit; qui neque terrore, neque lucro victi, omnem cum Cilicibus societatem constanter recusarunt; quorum deinde excidium salvi sospitesque viderunt, nisi quod e finitimis bellis, velut ex vicino incendio, partem aliquam vapor afflavit. Ceterum piratas L. Muraena nuper, imperato civitatibus Asiae, ut ex pecunia vectigali populi romani naves facerent, paulisper represserat; sed quia neque receptacula illorum expugnata erant, neque prohiberi poterat, quominus plures quotidie ad illorum institutum affluerent, postquam Muraena decessit ex Asia, plus terroris ac damni, quam unquam antea, passim dederunt.

XXXIV. Iam enim et Siciliam infestabant, ut circa eam insulam nemini tuta navigatio esset; occurrentemque sibi praetorem navali proelio vicerant: nec meliore eventu ab aliis in eos pugnatum. Igitur missus in eos P. Servilius proconsul, primum in ipso mari congressus, quamquam adversus leves et fugaces myoparonas iustae magnitudinis naves opposuerat, non incruentam victoriam retulit. Sed nec mari submovisse contentus, ad urbes illorum et praedarum receptacula eruenda convertit. Non minimi laboris id bellum fuit: fere triennio pugnatum; multaeque per Ciliciam Pamphyliamque et Lyciam urbes eversae.

§. 33. Appian. — Cic. in Verr. I, 35.
§. 34. Sext. Ruf. cap. 11. — Flor. — Oros. V, 23. — Strab. — Cic.

XXXV. Phaselis in Lyciae Pamphyliaeque confinio sita, iuxta quam Alexander olim per angustias fluctibus coopertas transduxit exercitum, crebro commeatibus eo piratis, quod proiecta in altum horum accessibus erat opportuna, primo commerciis, deinde et societate se coniunxerat. Sed non ante destitit Servilius, quam expugnatam dirueret. Eadem sors Olympi fuit, urbis antiquae et opulentae, quae inter sex Lycias maximas numerari solet. Huius, quum vi capta esset, magna praeda fuit; multaque inde signa et ornamenta ab imperatore belli iure sublata sunt. Corycum quoque urbem, inclitam nemore, in quo crocum gignitur, eorundem armorum tempestas evertit.

§. 35. Cic. in Verr. I, 21. — Strab. lib. XIV, pag. 665. — Sallust. Hist. I, 22. — Eutrop.

IOANNIS FREINSHEMI

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LVI

IN LOCVM LIBRI XCI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI PRIMI.

Cn. Pompeius, quum adhuc eques esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proeliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeium, quaestorem Sertorii, cum exercitu cecidit.

I. Transgressus in Hispaniam Perperna, quemadmodum superiore libro ostendimus, curam senatus duplicaverat, nihil aeque metuentis, quam, ne auctus novo exercitu Sertorius in Italiam reverteretur: Metellus enim, fessa iam aetate, et statariis pugnis assuefactus velocissimae virtutis hosti parum resistebat. Idcirco Cn. Pompeius, qui nuper, recepta Gallia Cisalpina, quamquam iubente Catulo, copias non dimiserat, cupidus hispaniensis belli, ut ad opem ferendam Metello mitteretur, ad Vrbem haerebat, semper aliqua reperta causa, cur exercitum sub signis retineret. Neque aliud in promptu praesidium erat,

neque ducum quisquam, qui sertoriano vigori rectius opponeretur. Ergo ex sententia L. Philippi, decreta illi provincia est, ut pari cum Q. Metello imperio esset: quo tempore aiunt, mirantibus quaerentibusque, « anne igitur equitem romanum pro consule mittendum censeret? » respondisse Philippum, « non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere ».

II. Tanta erat de virtute Pompeii opinio, ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Igitur Pompeius, accepto imperio, diebus quadraginta suppleto exercitu, paratisque necessariis, ad Alpes movit, quarum aditus sertoriana praesidia obtinebant. Igitur Pompeius aliud, quam Hannibal patefecerat, sibi opportunius iter iuxta Rhodani Padique fontes aperuit; hostibusque in Hispaniam submotis, Galliam, adiuvante non segniter, qui provinciae praeerat, M. Fonteio, recepit; deinde perrexit ad Pyrenaeum, ut ad auxilium Metello ferendum quam maturrime occurreret: nam is in dies molestioribus rebus utebatur; quum super alia mala, fatiscens laboribus miles, segnior, et adversus imperatorem contumacior fieret; eousque, ut, Sertorio Metellum ad singulare certamen provocante, impudens clamor oriretur, ire iubentium, ducemque cum duce, Romanum cum Romano congredi, non sine conviciis, ubi Metellum imperatorii loci memorem, neque hostis insultatione, neque suorum stultitia moveri viderunt.

III. Igitur Metellus, ut aliquo negotio militem oc-

§. 1. V. C. 675; A. C. 77. — Appian. Civ. lib. I, et Hisp.

§. 2. Val. Max. VIII, 15. — Cic. pro Fonteio, cap. 2. — Oros. V, 23. — Plutarch. in Sertor. et Pomp. — Sallust. Hist. III, in epist. Cn. Pomp.

cuparet, celeriter ad Laccobrigas movit, urbem hosti opportunissimam, non magno negotio in potestatem redacturus, quod unus tantum intra moenia puteus erat, et suburbanis aquis obsessi prohibebantur. Sed hic quoque neque solita cautio Sertorio, neque celeritas efficiendi cogitata defuit. Ex omni Hispanorum Maurorumque numero robustissimum quemque, eundemque pernicissimum, pronuntiato in singulos utres praemio excitans, magnam aquarum copiam inferendam in oppidum curat: per eosdem inutilis turba educitur: ita in multos dies adversum sitim providetur. Enimvero Metellus, cui omnis spes in eo erat posita, ut imparatos opprimeret, tantum quinque dierum cibaria portare militem iusserat.

IV. Idcirco, deficiente commeatu, Aquinum cum sex millibus militum frumentatum misit. At Sertorius, occultatis tribus hominum millibus, cum ceteris, quos secum habebat, Aquinum ad pugnam cogit: ea dum conseritur, signo dato procurrunt insidiae: sic Aquinus dimidia copiarum parte, et equo armisque amissis, vix a Metello receptus, et obsidio cum magna Romanorum ignominia soluta est. His successibus ab Hispanis Sertorius in caelum tolli; hoc imperatore sibi decus, divitias, victoriam quisque spondere: neque ille omittebat, omni arte parare novorum amicorum, retinere veterum benevolentiam, comiter appellando singulos, donando ob virtutem, armis auro atque argento ornatis, sagulisque pictis, et romana disciplina exercitum ad speciem et robur instruendo.

V. Sed et nobilissimos ex amicis populis pueros, ludo Oscae instituto, graecis latinisque literis curabat erudiendos, civitatem romanam promittens, ubi adolevissent: et hi quidem Sertorio usum obsidum prae-

bebant; sed quia nominis invidia aberat, securi vacuique suspicione parentes, ultro liberali et honesta suorum educatione laetabantur. Mos vetus Germanorum Gallorumque per Celtiberos in Hispaniam introductus fuerat, ut principibus virtute praestantes viri comites se adiungerent, indiscreta familiaritate laetorum adversorumque, atque etiam mortis socii: nam ne quis, amisso duce, vivus ex acie reverteretur, devotione terribili adstringebant fidem.

VI. Horum maior, quam cuiquam alias, Sertorio numerus apparebat: multa enim cum in has leges millia sequebantur; feruntque, aliquando fuga ad urbem quandam facta, portisque turbam morantibus, devotos illos, abiecta suae salutis cura, Sertorium per sua corpora ad medium quasi murum extulisse, ut deinde superadstantium manibus in summum attraheretur. Nec dissimili fama, atque caritate apud italicos milites celebrabatur: nam Perpernae milites, quod ille, nobilitate et opibus potior, cedere Sertorio recusabat, indignabantur; nec ultra passi, quam donec per Pyrenaeum saltum Pompeius adventare auditus est, ut ad Sertorium duceret, postularunt; ni duxisset, sua sponte ituros.

VII. Idcirco Perperna, quod summum tenere locum nequibat, proximum utique non abiiciendum ratus, cum ingenti pecunia, tribusque et quinquaginta cohortibus ad Sertorium venit. Hac tanta accessione ferociores Hispani, quorum undique magna vis ad castra Sertorii concurrerat, insolentioribus quotidie vocibus pugnam flagitabant. At Sertorius, non minus cautus, quam acer imperator, neutiquam

§. 5. Tacit. Germ. cap. 14. — Nic. Damascen. lib. XVI; apud Athen. VI, 43. — Plutarch. in Sertor. cap. 23. — Sallust. Incert. 16.

§. 7. Plutarch. — Suid. in Σερτώριος.

conducere rebus suis existimabat, ut praeter rationem belli seque et exercitum non necessariis casibus obiiceret. Postremo, quia nulla iam ratione cohiberi hominum impetus poterat, turmae equitum, ut lacesseret hostem, permisit; deinde laboranti submisit alias, atque ita citra magnae noxae experimentum docuit, quis exitus flagitatam pugnam mansisset.

VIII. Igitur ut quoque in posterum obsequentioribus uteretur, iussis in concionem assistere militibus, duos equos produci imperavit, praevalidum alterum, alterum mire exilem: valido deinde parvum hominem et contemptibilem adspectu, exili magnum robustumque admovit, praecepto, ut robustior ille gracilis equi caudam universam abrumperet, valentis singulos pilos infirmus velleret. Atque illo inter plurimum omnium risum, magna vi nequidquam adhibita, defatigato, quum gracilis, quod imperatum erat, confecisset, versus ad suos Sertorius, « Iam, inquit, » quod mihi saepe monenti noluistis, oculis, opinor, » vestris credetis, milites: quanto plus perseverantia, » quam impetus, valeat, sub claro exemplo didicistis. » Romani exercitus hac imagine vobis ostensa natura » est; quem universum qui aggredictur, nihil aget; » per partes carpenti minime erit insuperabilis ».

IX. Per haec conversis animis suorum, et ad accipienda quaelibet apertis; « Rem se facere, non nisi » rarissimam, et magna de causa probabilem, ait, » qui gerendi belli rationem exercitui reddat impe» rator. Sed facere semel, ut ostenso cognitoque, a » quali duce, et qualibus consiliis regantur, post » haec etiam celanti animum suum laeti atque securi » obediant. Neque enim sibi deesse ferociam, siqui-

§. 8. Val. Max. VII, 3. — Plut. — Front. Strat. I, 10, et IV, 7.

» dem robore et impetu posse obtineri victoriam » putaret; idque tot proeliis compertum, quibus » miles, tribunus, legatus, imperator suae alienaeque » vitae iuxta pepercisset. Ceterum ita se videre com- » parata esse praesentia, ut nulla sit, nisi qua insti- » tucrit ducere, ad salutem via.

X. » Laudare se quidem animos cuilibet discrimini » promptos, et timori impenetrabiles; sed eo ipso » dignos arbitrari, qui nullum aut modicum ad usum » temere non prodigantur. Sed neque ignaviae cui- » quam auctorem esse; quin ultro indicere expedi- » tiones, pugnas, itinerum operumque multiplica- » tum laborem. His enim rebus se confidere, quibus » adhuc contra tot duces et magnos exercitus, cum » modicis copiis invictus stetisset. Olim se scire, ple- » rosque omnes prae nimio ardore ad summae rei » dimicationem animis votisque properare; sed suis » artibus effectum, ut et bellum sustineretur egregie, » et Perpernae daretur spatium tantas adducendi » copias, quae profecto, si ante tempus in unius » certaminis aleam descensum foret, non fuissent » habiturae, quocum se coniungerent.

XI. « Nunc vero aucti tanto exercitu, neque ipsi » nos trademus inertiae, neque hosti quidquam tem- » poris tutum, aut quietum esse patiemur. Sed nec » temere a priori ratione belli gerendi recedemus. Ro- » manam aciem, si viribus ac locis aequis congredia- » re, sine summo tuo periculo damnoque haud susti- » nueris: at ego vobis ita constrictam locis, turbatam » improviso metu, vigiliis laboribusque enectam da- » bo, ut citra noxam meorum militum concidatur.

XII. » Omnia, quae ad hunc obtinendum finem » faciunt, pro nobis sunt. Locorum ingenium, qui- » bus a pueritia assuevistis, et perinde scientia; ve-

» locitas ingenita Hispanis, famis, sitis, aestus, la-
» boris patientia: quibus rebus ita fatigabimus sta-
» tarias hostium copias, ut quandoque se victas ante
» sentiant, quam, a quibus oppugnentur, cognove-
» rint. Scio, nobiscum esse, qui viriathini belli me-
» minerint; iis consilium meum haud difficulter ap-
» probabo: iuniores satis habeant, animos promptos,
» arma expedita habere, ut feliciter expertum ducem,
» ad gloriam et opus recto itinere praeeuntem se-
» quantur. » Ita condocefactis Barbaris, quum illorum viribus, ingenio suo uteretur, multa prospere gessit, aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit: unde non minori admirationi, quam terrori hostibus erat.

XIII. Sed praecipuam ei calliditatis famam peperit Characitana expeditio, qua gentem feram, non urbes, aut vicos, sed magnum et arduum collem plurimis speluncis in aquilonem versis supra Tagum incolentem subegit. Ibi dum circa inaccessum collem obequitans, adversus tutos loco Barbaros inanes minas iacit, et pudore recedendi multa volvit animo, Caeciam animadvertit in adversas speluncas flare; edoctusque ab accolis, id eo tempore anni solitum illis regionibus esse, milites excidere glebas ex circumiecto agro, et contra speluncas comportare in aggerem, iubet; multum irridentibus montanis insanae molitionis vanitatem, quod putabant, ad oppugnandum altissimum collem id institutum pertinere. Inter haec Sertorius sub noctem suos reduxit in castra.

XIV. Postridie, quum flare ventus coepisset, et ex congesta humo pulverem in altum efferre, mili-

§. 12. Liv. Epit.
§. 13. Plut. in Sertor. cap. 26.

tibus immissis, subruere ex imo cumulum illum iussit, terramque levem admodum et friabilem comminuere: atque illa labore hominum, equorumque ultro citroque super eam discurrentium ungulis trita, quum a vento rapta in aërem tolleretur, statim densa quaedam nebula speluncarum ostia fenestrasque obturavit: neque iam aut lucis usus supererat, aut reciprocandae animae purus suppetebat aër: nec enim aliam in partem apertae illorum habitationes, aut ulla ducendi spiritus copia dabatur. Biduo tamen sustinuerunt hoc malum obsessi; tertio die, quia perseverante vento suffocabantur, sunt dediti.

XV. Dum haec geruntur, in Hispaniam Pompeius venit, arrectique omnium animi erant, ut solet, ad novi imperatoris famam; multique populi, qui minus constanter adhaerebant Sertorio, iamiam mutaturi socios videbantur. Sed insperatus ad Lauronem casus et dubios in officio retinuit, et fidos confirmavit. Sertorius eam urbem obsidebat, quum universum exercitum suum, apud Pallantiam convenire iussum, succursurus obsessis Pompeius adduxit. Tumulus haud procul urbe visebatur, quem qui prior occupasset, magna erat ex loco commoda habiturus. Vtroque duce properante, Sertorius quum praevenisset, exclusus ea spe Pompeius haud eo minus laeto animo agebat, quod inter suum exercitum et Lauronem interclusas Sertorii copias tenere rebatur.

XVI. Igitur missis ad Lauronenses nuntiis, bono animo esse iubet, atque considentes in moenibus obsessi obsessoris spectaculo frui. Sertorius, iactantia Pompeii comperta, ridens ait, *se discipulum Sullae (sic appellabat eum ludibrii causa) docturum, debere*

§. 15. Plut. in Pomp. cap. 28, et in Sertor. — Oros. V, 23.

plus respicere imperatorem, *quam prospicere.* Simul ostendit obsessis sex millia peditum prioribus in castris relicta, ut Pompeium, si in se movisset signa, a tergo aggrederentur. Ita Pompeii gaudium irritum cito in gravem verecundiam vertit: nam serius errore cognito, quum neque invadere Sertorium, ne circumveniretur, auderet, neque prae pudore Lauronem sustineret relinquere, pereuntium sociorum spectator otiosus sedebat.

XVII. Dum ita vicina castris castra duo imperatores habent, Sertorius talem dolum machinatur. Duae tantummodo regiones erant, ex quibus peti pabulum posset, una in propinquo, altera longius sita. Sertorius ulteriorem ab armatis adiri vetuit; citimam subinde per levem armaturam iussit infestari. Sic ad extremum fides adversis partibus facta, tutiorem esse, quae erat remotior; magnusque eo Pompeianorum numerus pabulatum profectus est. His a Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus ponuntur, missis Octavio Graecino cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, et totidem levis armaturae Hispanis Tarquitioque Prisco cum duobus millibus equitum.

XVIII. Illi strenue imperata faciunt; explorataque locorum natura, in vicina silva praedictas copias noctu abscondunt, ita ut in prima parte leves Hispanos, gentem ad furta belli peridoneam ponerent; paulo interius scutatos; in remotissimo equites, ne fremitu equorum destinata proderentur: quievere omnes, silentio servato, in horam tertiam diei: quum deinde Pompeiani securi gravatique pabulo de reditu cogitarent, et hi quoque, qui in statione fuerant, quiete

§. 17. Front. Strat. II, 5. — Appian. — Sallust. Hist. III, 13.

invitati ad pabulum colligendum dilaberentur; emissi primum Hispani, velocitate gentili in palantes effunduntur, et convulnerant confunduntque nihil talè exspectantes: prius deinde, quam resisti his inciperet, scutati erumpunt e saltu, et redeuntes in ordinem consternant, vertuntque: fugientibus equites immissi, toto eo spatio, quo redibatur in castra, persequuti cedunt: curatum quoque, ne quis effugeret; nam praemissi per compendia itinerum ducenti quinquaginta equites, quos in hunc usum opperiri duces iusserant, antequam ad castra Pompeii perveniretur, conversi, occurrerunt eis, qui primi fugerant.

XIX. Ad cuius rei sensum Pompeio immittente legionem cum Laelio in praesidium suorum, subducti in dextrum latus specie cedentium equites, mox circumitu legionem abs tergo infestarunt, quum iam etiam a fronte Sertoriani, qui pabulatores persequuti erant, incursarent. Sic legio quoque inter duas acies hostium cum legato elisa est: ad cuius auxilium Pompeio universas educente copias, Sertorius quoque e collibus instructum ostendit exercitum, effecitque, ne Pompeius progrederetur. Ita praeter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum constituit. Hoc primum proelium inter Sertorium et Pompeium fuit: decem millia hominum de Pompeii exercitu, cum iumentis et calonibus amissa sunt. Pompeius vix reliquias incolumes reduxit.

XX. Hic eventus etiam Lauronensium fregit animos, neque diu cunctati, concesserunt in Sertorii fidem. Is praedam militi concessit, edicto, *liberis corporibus uti parceretur;* direptam deinde urbem in-

§. 19. App. an. Civ. lib. I. — Iul. Obseq. — Front. — Plut. in Sertor. cap. 29.

cendit, non crudelitate, a qua vix ullus unquam dux alienior fuit, sed ut ex tanta existimatione Pompeio contemptus apud Barbaros oriretur; quo inspectante, et tantum non flammis incensae calefacto, urbs socia et amica deflagrasset. Lauronenses, qui obsidioni superfuerant, in Lusitaniam Sertorius deduxit. In ea direptione miles quidam muliere lauronensi praeter naturam abusus, oculis mulctatus est, quos directis in eos digitis mulier effoderat. Re ad imperatorem delata, quum facta et causam didicisset; infensus tanto militiae dedecori, integram cohortem, hoc genus flagitiis famosam, licet romana esset, delevit. Pompeius tamen impetum Sertorii victoris, quamquam novis militibus, et multo paucioribus, sustinuit; nam adversus sexaginta millia peditum, novem equitum, non ultra triginta peditum millia, et mille equites adduxerat.

XXI. Haec ea aestate in Hispania gesta: quum deinde tempus anni adversum expeditionibus esse coepisset, diversi imperatores in hiberna discesserunt. Cn. Pompeius et Q. Metellus circa Pyrenaeum, inter saevissimos hostes, in castris hiemarunt; Sertorius cum Perperna in Lusitaniam profectus est. Per haec tempora continuum fere cum Thracibus bellum erat, perpetuo incursantibus Macedoniam. Et quamquam acriter a Dolabella repressi, iustissimusque de iis ductus triumphus erat, cum Ap. Claudio successore Dolabellae multis, sed levibus proeliis concurrerunt.

XXII. Quibus victis, Appius, per rhodopaeas gentes, magno cum labore in Sarmatas usque pervenit.

§. 20. Appian. — Plut. — Oros. V, 23. — Sallust. Hist. III, in epist. Cn. Pomp.

§. 21. Sallust. — Oros. — Appian. — Cic. pro Fonteio, c. 3, et in Pison. c. 19. — Liv. Epit. — Eutrop. — Sex. Ruf. — Iul. Obseq. — Flor. III, 4.

Sed inter asperrimas gentes, ubi cum Medis varie dimicavit, curis et aegritudine fatigatus in morbum incidit, ex quo est in provincia mortuus. Jam Romae Cn. Octavius M. F. Cn. N. C. Scribonius Curio consulatum acceperant. Tum Reatinorum improvisa clades in prodigium versa: quippe terrae motu aedes sacrae in oppido agrisque commotae, saxa, quibus forum stratum erat, discussa, pontes interrupti, ripae labentis fluminis in aquam provolutae, fremitus inferni exauditi fuerant: paucis abinde diebus, quae concussa erant, corruerunt: saxum vivum quum provolveretur, non sine stupore visentium in praecipiti rupe immobile stetit. Aliud deinde nuntiatum prodigium est, quod scintillam e stella cadere, et augeri terrae appropinquantem, ac postquam lunae magnitudine facta esset, illuxisse ceu nubilo die, dein quum in caelum se reciperet, lampadem factam L. Iunius Silanus proconsul cum comitatu suo viderat.

XXIII. Hoc forte nunquam antea visum annotatumve movit Patres, ut de Sibyllinis carminibus colligendis referri iuberent, quoniam, quod eorum asservatum in Capitolio fuerat, incendio aedis illius consumptum erat. In eam legationem P. Gabinius, M'. Otacilius, L. Valerius lecti. His negotium datum, ut Erythras praecipue adirent, quae patria Sibyllae dicebatur, ad describenda, quae ibi pro Sibyllinis celebrarentur. Per hos aliosque (nam et Samo quaedam allata sunt, et Ilio, per Africam etiam et Siciliam, et italicas colonias, etiam a privatis conquisita) magnus librorum numerus in Vrbem comportatus est; et quia multa vana inerant, sacerdotibus mandatum,

§. 22. V. C. 676; A. C. 76. — Plin. II, 35. — Pigh. Annal. 677.

§. 23. Fenest. apud Lactant. de Ira et de Iust. I. — Dionys. IV, 70. — Strab. lib. XIV, pag. 645. — Tac. Annal. VI, 12.

ut, quantum humana ope posset, vera a falsis discernerent.

XXIV. Nec in tam caeco negotio certius aliud, quam per acrostichidum, ut vocant, indicia repertum discrimen, Terentius Varro doctissimis, sed iisdem ineptissimis rerum divinarum libris prodidit. Eodem anno, postquam primum ver apparuit, resumptum acriter in Hispania bellum est, multaque et cruenta proelia facta. Tandem apud Italicam Baeticae urbem Q. Metellus, et Sertorii quaestor L. Hirtuleius, totis viribus congressi sunt. Metellus adversus hostium celeritatem ac ferociam, haud paulo minus viribus, quam consilio, tribuebat; tam diligens celandi, quae cogitaret, ut interroganti, « quid postera die facturus esset », responderit: « Tunicam meam, si eloqui posset, comburerem ».

XXV. Igitur insignem, quam tunc adeptus est, victoriam, non tam militum lacertis, quam ingenio suo, debuit. Oriente protinus die, Hirtuleius instructam aciem vallo eius admoverat; neque mora esset, si suos audiret, quin statim contra exiretur. Sed prudens imperator, intra castra retento exercitu, geminam utilitatem percepit; spatium nactus, quo consideraret hostium aciem, eandemque (fervidissimum enim anni tempus erat) caloribus conficiendam relinqueret. Idcirco quum, quod roboris in hostili exercitu erat, in media acie stare comperisset, sic instruxit edocuitque suos, ut cornua longius protenta prius cum oppositis congrederentur, quam mediae acies confligerent. His ita ordinatis, sub sextam diei horam exercitum eduxit. Recens Metello miles,

§. 24. Appian. Civil. lib. I. — Oros. — Front. Strat. I, 1.
§. 25. Front. Strat. II, 1 et 3.

curatis corporibus, viribus integris pugnam capessebat; Sertoriani stando fessi, magis etiam aestu fatigabantur; et quia Metellus mediam aciem reduxerat, fortissimae quaeque cohortes, si starent, otiosae manebant; sin procurrerent in hostem, hic quoque novus labor prioribus molestiis accedebat.

XXVI. Inter hanc dubitationem pulsis utrinque cornibus, ita circumveniuntur, ut neque repugnando servari, neque erumpere ad fugam possent. Ibi vehementissime dimicatum est, ita promptis avidisque ducibus, ut Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent: neque tam virtute, quam quibus diximus rebus, inferiores Sertoriani exstiterunt. Ita viginti millibus militum amissis, pauci in Lusitaniam cum duce refugerunt. Neque tamen ille cladi suorum diu superstes fuit, dum reparatis viribus fortunam denuo tentat, cum fratre ad Segoviam interfectus. Quo tempore Barbarum, qui forte evaserat, nuntium cladis Sertorius, quum maxime pugnam adversus hostem ciens, e vestigio pugione traiecisse dicitur; veritus, ne, inter milites vulgata rei fama, animos eorum alienissimo tempore infringeret.

XXVII. Magnum enim omnino incommodum acceperat, insigni duce, multisque fortissimorum virorum millibus deperditis. Sed nemo temere tum ad alios belli casus, tum in reparandis cladibus, Sertorio dux melior erat; quum invictus ipse, legatorum culpa fortunave vulneratam causam mirabili semper celeritate consilioque restitueret. Vnde ingens viri nomen, quotidieque maius, ne quidem Europae finibus continebatur, quin Asiam quoque et Pontum imple-

§. 26. Sallust. Hist. II, 8. — Oros. V, 23. — Flor. III, 22. — Liv. Epit. — Front. II, 7.

§. 27. Plut. in Sertor. c. 30. — Appian. Mithrid.

rent eius laudibus, qui ex Occidente adventabant. Quod non ultimum incitamentum Mithridati fuit, cur tertii belli, sibique ad postremum exitiosi, aleam subiret; elatum regis animum aliis etiam stimulantibus causis. Quippe post remissam a Sulla legationem, Cappadociam Ariobarzani, uti iussus erat, restituerat; quum alios oratores scribendi foederis causa Romam ablegasset, iterum spe sua frustratus est, quia, mortuo iam Sulla, magistratus civilibus turbis impediti de eo negotio non retulerunt.

XXVIII. Igitur Mithridates ultionis cupidus, et sibi adhuc diffisus, Tigranem subornat; facilius coniicientibus rem Romanis, quam ad prohibendum paratis. Ille Cappadociam, velut indagine cinctam, evacuavit, abactis hominum ferme trecentis millibus, et urbibus graecanicis duodecim evastatis. Hos in Mesopotamiam, agris iuxta Trigranocertam ad incolendum attributis, transtulit, maioremque partem urbis ex eo genere frequentavit. Curae enim habebat rex longe superbissimus, ut urbs, ubi sibi diadema Armeniae imposuerat, quamque de suo nomine voluerat appellari, magnificentissimo murorum ambitu, maximaque hominum et aedificiorum multitudine ornaretur.

XXIX. Haec dissimulare, Romanos non externa tantum bella, sed etiam urbani motus coëgerunt. De tribunatu, cuius omnem fere potestatem Sulla exstinxerat, certabatur: nam illo mórtuo, plerorumque erecti animi fuerant, restitutum iri ius populi sperantium, nisi Q. Catulus acta Sullae constanter defendisset. Proximis deinde consulibus, agente L. Sicinio tribuno plebis, tumultuatum; isque statim,

§. 28. Strab. lib. XI, pag. 532, et lib. XII, pag. 539.

§. 29. Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Ascon. in Divin. — Cic. in Bruto, cap. 59 et 60.

quum D. Bruto et Aemilio Mamerco impar fuisset, cum acriore viro, Curione, malo suo fato, commissus est. Vehementer eum accusabat Curio, ut erat ei sermo splendidus et copiosus, quod «reipublicae, » vix e tantis cladibus respiranti, denuo civilium » bellorum metum intestinae seditionis fax et auctor » admoveret.

XXX. «Quasi enim parum molesti Perperna ac » Sertorius forent; quasi nesciretur, quae Mithri» datis, quae Tigranis essent consilia; quasi Mace» doniam et Achaiam a Thracibus lacerari, nihil ad » rempublicam pertineret; ita novos subinde in ipsa » urbe exoriri Cinnas atque Marios, qui saevius, » quam ulli hostes, civitatem vexent premantque. » Scilicet hunc Sicinium apud levem et seditiosam » turbam ipso nomine favorabilem, haud minus tur» barum daturum credi, quam antiquis temporibus » educta in Sacrum montem plebe, nescio quis Si» cinius dederit. Nisi tamen hic tanto est deterior, » quod non contentus iure tribunitio, quatenus to» lerabile civitati, et populo salutare est, quale ma» iores vestri unice desiderarunt, licentiam sibi mi» scendi omnia, et rempublicam arbitratu suo agen» di, ferendi postulat.

XXXI. » An non satis modo poenarum dedimus, » quod hominibus turbulentis, ambitiosis, audacibus, » stultis adolescentibus, populum, quo vellent, » agitandi concessa potestas est? Vnde enim graccha» nae apuleianaeque seditiones? unde mox marianus » cinnanusque furor, nisi ex tribunitiis rogationibus? » Hoc igitur audes dicere, Sicini? talem mihi pote» statem deposco, qualem Sempronii Saturninique

§. 30. Liv. II, 32.

» habuerunt: ego rempublicam constituam scilicet; » ego leges, quibus obediatis, feram. Infelix scurra, » tu isto tuo impudenti ore flagitium tale proferre » ausis! Tua ista insignis et prodigiosa stultitia, tua » improbitas, tuae illae sordes in hac se republica » iactabunt!

XXXII. » At nos merito nostro miseros, si nunc » Sicinium feremus regem, qui nuper Aemilium » non tulimus. Scilicet apparebat, quam efficax ad » subruendam rempublicam cuniculus effoderetur, » si, quod ille sub honesta specie petebat, leges » Sullae, quibus tanquam firmissimo vinculo con» cordia statusque civitatis huius continetur, abro» garentur ». Haec atque talia dictitantem non tam oratione Sicinius, quam clamoribus et improba dicacitate refellebat: erat enim homo perquam ridiculus; et scurriliter facetus, omnes civitatis principes ac magistratus exagitare consueverat: memoraturque, a solo M. Crasso petulantiam abstinuisse; interrogantibus, cur soli omnium huic parceret? respondere solitus, *foenum in cornu habere*. Sed a Curione minime temperabat, quin et de republica cum eo contenderet acriter, et inconcinnum consulis in dicendo motum dictis procacibus irrideret; et corpore ac lingua percitum, et inquietum, nomine histrionis vix sani *Burbuleium* appellaret. Igitur quum in magistratu esset occisus, penes Curionem invidia necati fuit; tribunatusque desiderium, paulisper repressum eo facinore apud plebem romanam, non multo post vehementiore nisu erupit.

§. 32. Cic. in Bruto, cap. 60. — Plutarch. in Crasso, cap. 13. — Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Quintil. XI, 3. — Plin. VII, 12. — Val. Max. IX, 14.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER LVII

IN LOCVM LIBRI XCII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI SECVNDI.

Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit; cuius victoriae partem cupiens ferre Pompeius, parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniae Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Praeterea a Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet, qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit.

I. Eadem aestate, qua victus et occisus a Metello L. Hirtuleius erat, Sertorius et Pompeius, collatis apud Sucronem oppidum signis, ambiguo marte dimicarunt. Ab ambobus erat properatum, ut adventum Metelli occuparent; dum Sertorius auxiliatorem hostis praevenire studet, Pompeius consortem gloriae: animosus enim rebus prospere gestis, quod Segidam, nobilem Celtiberiae urbem, ceperat, et secundo ad flumen Duriam proelio ducem hostium C. Herennium cum

decem amplius hominum millibus, et urbe Valentia deleverat; solus cum Sertorio decertare cupiebat; ne saeva quidem tempestate territus, quum sereno repente caelo crebra cum ingenti fragore fulmina micarent. Dilata tamen in vesperam pugna est, Sertorii astu, qui hostibus locorum ignorantia neque ad fugiendum, neque ad persequendum, qualiscumque sors proelii fuisset, utilem fore, praevidebat.

II. Forte sic evenerat, ut Sertorius contra Afranium in acie consisteret, Pompeiusque cum Perperna congressus, impelleret illum, caederetque. Quare Sertorius, propere commisso aliis ducibus dextro cornu, succurrit laborantibus, et alios circumspectantes fugam, alios iam palantes colligit, Pompeiique victoriam, gnaviter urgentis impetum sistit. Ibi vir vasta corporis magnitudine in Pompeium equitem pedes se intulit; consertisque ensibus dextram alterius alter petiit; sed aequior Pompeio sors fuit, et, accepto vulnere, manum hostis amputavit. At multis in eum se incitantibus, quum etiam hasta in femore graviter laesus, a suis fugientibus desereretur, praeter spem evasit. Equus auro phalerisque eximiis adornatus, dum captus ab Afris, divitis praedae obiectu altercantes inter se Barbaros a persequendo retinet, effugium domino dedit.

III. Dum hoc cornu, in quo Pompeius curaverat, vincitur, vicissim hi, a quibus Sertorius discesserat, ab Afranio vertuntur in fugam, adeo perculsis mentibus, ut ne castra quidem defenderent, quominus ab Afranianis, eodem impetu victoriae perrumpenti-

§. 1. V. C. 676; A. C. 76. — Flor. III, 22. — Liv. Epit. — Plutarch. in Sertor. cap. 30, et Pomp. cap. 9. — Oros. V, 23. — Sallust. Hist. III, in epist. Pomp. — Appian. Civ. lib. I.

§. 2. Plutarch. in Sertor. et Pomp. — Appian.

bus, diriperentur; frustra vetante legato, quia Pompeii fortuna qualis fuisset ignorabatur, quia tenebrae iam obori entes obtentui delinquentibus erant. Sed acerbam eis praedam Sertorius effecit, qui reversus a persequendo, statim adortus est Afranii turbatas incompositasque cohortes, et magna cum caede ex castris suis eiecit. Quum ita discessum esset, ut, fusis utrinque singulis cornibus, damno quoque non valde inaequali (decem millia Pompeius, haud multo pauciores Sertorius, desideraverant), de victoria neutri concederent; postridie, simul illuxit, iterum educti sunt exercitus, proeliumque sperabatur.

IV. Sed propinquante Metello, Sertorius dixisse fertur: « Nisi anus ista supervenisset, ego hunc puerum verberibus castigatum Romam dimisissem ». Idcirco cum duobus congredi nolens, dimisit suos, admonitos, quem in locum convenire vellet: eos enim ita dudum assuefecerat, ut ad ducis imperium diffluerent, aut colligerentur; et ipse nunc solus per loca, quae vagando venandoque de industria pererrare consueverat, palaretur, nunc centum quinquaginta millibus armatorum stipatus incederet. At Pompeius Metello venienti honoris causa obviam pergens, ubi in conspectu fuit, submitti fasces a lictoribus suis, ut dignitate superiori, iussit. Metellus neque id passus est fieri, neque ulla in re quidquam usurpavit praecipui, nisi quod, quoties una tendebant, universo exercitui signum ab uno Metello dabatur.

V. Consilio tamen senis plerumque Pompeius acquiescebat, digno inter cetera, quod narretur, documento. Iunctis uterque copiis saepe diuque Ser-

§. 3. Sallust. — Oros. V, 23. — Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Front. Strat. II, 13.

torium provocaverant, contra duos pugnare recusantem; donec animadverso, milites sertorianos incredibili ardore instinctos, humeris exsertis, lanceisque vibratis, pugnam deposcere, Metellus recepit exercitum, et Pompeio idem faciundi auctor fuit. Sed inter superioris pugnae trepidationem amissa cerva candida macerabat Sertorium, ita nt compluribus diebus, non sine irrisu hostium, a rebus gerendis abstineret: nam ad inclinandos, quo vellet, Barbarorum animos, illo animali, quasi machina quadam utebatur: erat enim insigni forma, colore candido, et sic assueta Sertorio, ut audiret vocantem, eunteinque sequeretur.

VI. Hanc ille Dianae donum esse fingebat, et superstitiosae genti quidlibet persuadebat ab hac per quietem edoceri: sive hostes aliqua irrupturos compererat, ab hac se dicebat admonitum; sive res a suis bene gestae erant, occultatis, qui retulerant, cervam producebat ob faustum nuntium coronatam, iubebatque honorem habere diis, cito laetum aliquid gratumque audituros. Sertorius igitur non cervam, sed, quam illa conciliabat, utilitatem perisse, moleste ferebat. Idcirco quum nocte quidam errantes ex colore agnitam comprehendissent, scirentque, magnam se ab imperatore gratiam hoc facto inituros, diligenter nuntiarunt. Ille grandi promissa pecunia, si rem tegerent, et si vulgassent, supplicium interminatus, praecepit, *ut eam postero die repente in eum locum, ubi ius reddere erat solitus, immitterent.*

VII. Ipse vultu hilariore in publicum progressus, principibus Hispanorum, qui tum aderant, dixit, *in*

§. 5. Front. I, 11, et II, 1. — Plutarch. in Sertor. — Appian. Civ. lib. I.
§ 6. Agell. XV, 22. — Front. — Plut.

quiete sibi visum esse, cervam, quae perierat, ad se reverti; et pristino more, quid facto esset opus, praedicere. Inter haec dimissa ex composito cerva, ubi Sertorium conspexit, laetis saltibus ad tribunal fertur, et genibus eius capite imposito, dextram sedentis (nam frequenter ei gratum aliquem cibum clam obtulerat) ore contingit. Clamor inde factus, et orta admiratio est, tantumque ea persuasio, diis carum hunc ducem esse, in animis mobilissimorum alias hominum valuit, ut, ex iis nationibus neminem unquam ab eo defecisse, quum esset multis proeliis superatus, memoriae proditum sit. Sed tum maximo hominum concursu, laetus successu fabulae Sertorius, et animos sponte in superstitionem praecipites magis impulsurus, vultu ac voce in speciem religione incensi composita.

VIII. « Sunt, inquit, dii: nec sunt modo, sed etiam » nobis favent! Mittat sane Roma Pompeios suos, » mittat Metellos! Vtinam et regum ille domitor, » terror omnium gentium, romanae libertatis oppressor Sulla revivisceret, ut maiora nomina vinceremus! nam ut hae quidem res eunt, favorem deorum in tam manifestis indiciis non agnoscere insanum, non aestimare impium foret. Quid minus » dare, quam victoriam, possunt; quibus tanta victoriae non praesagia tantum, sed adiumenta miserunt? Quantum enim in eo esse putemus, quod » toties monitu Dianae clandestina hostium consilia » sacrum hoc animal indicavit; loca, tempora, » agenda omittendaque docuit; rerum bene gestarum nuntium, bene gerendarum praenuntium » fuit ?

§. 7. Plut. — Agell.

IX. » Neque haec a me fingi, sicut existimari hostes vellent, ipsi praeclare intelligitis, bonorum » istorum saepe socii, participes, testes. Cur autem, » o milites, sociique, ad vetera provocamus? en » vobis prasens et grande documentum! Quid enim, » o quid mihi nuntias, amica? » Simul cum his verbis permulcens cervae caput, quod iterum dextrae eius admoverat, nominansque locum, ubi partem hostium castra nuper posuisse per exploratores didicerat, *Imus*, exclamat, *imus, quo tua nos monita vocant, nemorum arcusque potens virgo. Tu nobis tela intorquentibus aderis; tu venationem efficies uberem et secundam. Sed neque parum grati aut memores meritorum erimus. Tibi non iam ursorum cervorumque arma, sed victis hostibus detracta spolia suspendemus; tibi pro feris silvestribus cohortes legionesque procumbent.*

X. Hoc velut furoris oestro percussas militum mentes Sertorius videns, optimaeque spei plenas, continuo duxit in hostem, levibusque proeliis tempore ducto, donec sui convenirent, eum inter Segontiam et Tuttiam urbes, in ultimas angustias redegit. Tandem Romani, magnis copiis pabulatum profecti, necessitatem imposuerunt Sertorio, ni reverti illos cum praeda vellet, proelio dimicandi. Igitur equo adduci iusso, commisit pugnam; certatumque est summis utrinque viribus, a sexta diei hora, donec stellae caelo fulserunt. In eo certamine C. Memmius quaestor Pompeii, vir militiae peritissimus, occubuit; et sex millia Pompeianorum sunt interfecta; de Sertorianis ad millia tria ceciderunt. Interim Metellus de Pernae exercitu ad millia quinque concidit.

§. 10. V. C. 676; A. C. 76. — Appian. Civil. lib. I. — Plutarch. — Oros. V, 23.

XI. Igitur illatis in eam partem signis, Sertorius ad ipsum usque imperatorem, pulsis obstantibus, penetravit. Ille quamquam senio gravaretur, fortiter restitit, animosque suorum, prope deploratis rebus, voce, manu, exemplo denique confirmavit. Sed immane quantum animi exarsere, postquam vulneratum ictu tragulae viderunt: tum enim pudore, ne deseruisse imperatorem dicerentur, et ea aetate virum, periculorum prae ira obliti, repulerunt hostes, et Metellum, scutis obiectis protegentes, extulerunt ex acie.

XII. Sertorius amissam e manibus prope certam victoriam dolens, vespera sequentis diei, quum magna ad eum auxilia Hispanorum venissent, castra Metelli subito oppugnare adortus est; sed superveniente Pompeio, Cluniae, montano et munito oppido, quod paucis inde millibus aberat, se inclusit, ut in se avocatis romanis ducibus, tutum suis abitum praestaret. Romani quum neque persequi palantes, nec expugnare resistentes possent, gravibus ab eo damnis per continuas eruptiones affecti, iam tempore anni invitante, relictis ad obsidionem cluniensem idoneis copiis in hiberna discesserunt.

XIII. Haec ita apud alios auctores reperio. Livius, a Metello Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus fusos fugatosque, scripserat; Pompeium, partem victoriae ferre cupientem, parum prospere pugnavisse. Certe Metellus imperatorem se ob fusum acie Sertorium appellari, adeoque omnibus humanis honoribus coli passus est, ut ne quidem a divinis temperaret. In ulteriorem Hispaniam regressus, ma-

§. 11. Sallust. Hist. II, 10 et 9. — Plut. — Appian.
§. 12. Liv. Epit. — Plut. — Ptolem.
§. 13. Plut. — Sallust. Hist. II, 7 et 8.

gna gloria concurrentium undique virorum feminarumque, vias ac tecta visendi causa replentium, spectabatur.

XIV. Sed praecipuae infamiae coena fuit, qua eum quaestor C. Vrbinius, et postquam hoc ille gratum habebat, alii deinceps exceperunt. Aedes aulaeis signisque exornatae, scenae ad histrionum ostentationem, sparsa croco humus, et alia in modum celeberrimi templi visebantur: praeterea sedenti transenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruorum coronam capiti imponebat: triumphalis plerumque habitus erat accumbenti; epulae quaesitissimae, non per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Mauritania petita volucrum, et ferarum incognita ante genera, inter pucrorum virginumque choros apponebantur, hymnos accinentium, quibus eius victoriae celebrarentur.

XV. Nam adeo laudibus suis delectabatur, ut etiam cordubensibus poëtis, pingue quiddam atque peregrinum sonantibus, aures suas dederet. Et haec faciebat, quia Sertorium propemodum voluntate cedentem, repulerat; quum eum sermonibus contemneret, Sullae fugitivum, et carbonianorum exsulum reliquias appellando. Sed idem in caput eius quater et vicies pronuntiari iusserat, si a cive romano interficeretur; si ab exsule, reditum in patriam.

XVI. Inter haec L. Octavius Cn. F. Cn. N. C. Aurelius Cotta consulatum inierant. Quo anno C. Scribonius Curio Macedoniae proconsul, qui Appio successerat, omissis, quas ille irritaverat gentibus, in Dardania asperum bellum felici eventu gessit, et ali-

§. 14. Plutarch.
§. 15 Plutarch. — Cic. pro Arch. c. 10.

quot subactis populis, mulctaque imperata, quam certo tempore penderent, in hiberna regressus est. Ea tam formidolosa militibus expeditio fuit, ut de quinque legionibus una circa Dyrrhachium obsequium detrectaret, sequuturam se temerarium ducem in asperam et insidiosam militiam negans. Sed dux acerrimus, quum reliquas legiones in armis assistere iussisset, seditiosam legionem inermem procedere, et in conspectu armati exercitus discinctam, stramenta secare, postero etiam die similiter fossam discinctos milites facere coëgit.

XVII. Atque ita domiti quum infimis precibus obtestarentur, ne signa legionis submitteret, nomenque aboleret, nequitum est impetrari; signis ademptis soluta legio, militesque in ceterarum supplementum distributi sunt. In Hispania Q. Metellus et Cn. Pompeius imperatores iterum a Pyrenaeis montibus ad flumen Iberum castra moverunt.

XVIII. Hoc tempore quum multi subinde ad Metellum transfugerent, mutare priorem mansuetudinem Sertorius praecipiti ad poenas iracundia coepit, plurimis amicorum et secum proscriptorum crimine proditionis interemptis. Vnde paulatim odio esse exercitui, et vicissim illum suspectare; neque animi priores militibus, neque duci consilium esse: maxime molestum Romanis erat, quod plus Barbaris Sertorius crederet; hos haberet custodes corporis, popularium fide damnata; quamquam illius gratia contra patriam arma ferrent, nec transfugarum, si qui essent, crimen, in sacramento manentibus aliis, recte imputaretur.

§. 16. V. C. 677; A. C. 75; — Eutrop. lib. VI. — Oros. V, 23. — Liv. Epit. — Sallust. Hist. II, 2. — Front. Strat. IV, 1, 43. — Marcellin. XXIX, 26. — Appian. Civil. lib. I. — Plutarch.

XIX. Sed nihil erat acerbius, quam quod Hispani, favore ducis elati, tanquam in periuros infidosque petulantia dicta iaciebant. In hac aegritudine animorum, tamen non omnino Sertorium deserebant, necessarium sibi ductum eius iudicantes, etiam quum amare amarique desiissent: erat enim vir bellicarum artium peritissimus, et ad struendas insidias artifex; eoque ab Hispanis Hannibal vocabatur, quo nullum iis locis versutiorem acrioremque imperatorem fuisse meminerant. Et ipse sic appellari gaudebat, cominus faciem ostentans, aliquot adversis cicatricibus, et effosso oculo deformem, quo ille dehonestamento corporis maxime iactabatur, quod is quoque casus et poeno duci, et Philippo Antigonoque regibus se assimilaret; quos ille omnes, quum alium aliis virtutibus vinceret, animi magnitudine, prudentiaque et velocitate consiliorum aequabat.

XX. Tum quoque, praeter alias causas, erat exercitus solito segnior, quod scuta equitum parte exteriore, iaculaque et pectora equorum cruenta subito prodigio apparuerant. Sed ille formidinem suorum in audaciam vertit, sibi portendi victoriam interpretatus, quoniam illae partes solerent hostili sanguine maculari. Confirmatis igitur copiis, continua ei proelia cum successu fuerunt. Inter quae Pompeium a Pallantia submovit, adeo rebus obsessorum extremis, ut suffossa moenia trabibusque suffulta, incensis illis, Pompeiani subruerent.

XXI. Sertorius instaurato, quod ceciderat, rebusque necessariis urbe munita, Calagurim profectus, subito in castra obsidentium impetu, ad tria homi-

§. 19. Appian. — Sallust. Incert. 11. — Plut. in Sertor. init.
§. 20. Iul. Obseq. — Front. I, 12. — Appian.

num millia delevit. Pompeius ad Metellum se receperat, qui frequentibus incursionibus socias Sertorii civitates vexando, excisis castellis atque oppidis, incolas in romanae ditionis loca deportabat. Dum ita inter romanos duces, illis ad populationem agrorum, his ad urbium excidia conversis, alienae discordiae poenas misera dat Hispania, ne urbanae quidem res dissensione ac tumultibus caruerunt; annonae praesertim inopia furorem plebis usque ad summi imperii contemptum, consulisque periculum exstimulante.

XXII. Quod quia non aliunde, quam ex oratione C. Cottae cognosci potest, operae pretium putavimus, quibus eam verbis Sallustius tertio Historiarum libro posuerat, huc transcribi. « Multa mihi pericula domi, » militiae multa adversa fuere, Quirites: quorum alia » toleravi, partim repuli deorum auxiliis, et virtute » mea; in queis omnibus neque animus negotio de» fuit, neque decretis labos: malae, secundaeque » res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra » in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere: » praeterea senectus, per se gravis, curam duplicat; » cui misero, acta iam aetate, ne mortem quidem » honestam sperare licet.

XXIII. » Nam si parricida vestri sum, et bis geni» tus hic deos Penates meos, patriamque, et sum» mum imperium vilia habeo; quis mihi vivo cru» ciatus satis est? aut quae poena mortuo? quum » omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo » vici. A prima adolescentia in ore vestro, privatus, » et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio » meo, qui pecunia voluere, usi sunt; neque ego

§. 21. Flor. III, 22.
§. 22. Sallust. Incert.

» callidam facundiam, neque ingenium ad malefa-» ciendum exercui; avidissimus privatae gratiae, ma-» ximas inimicitias pro republica suscepi: queis vi-» ctus cum illa simul, quum egens alienae opis, plura » mala exspectarem, vos, Quirites, rursus mihi pa-» triam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis.

XXIV. » Pro quibus beneficiis, vix satis gratus » videar, si singulis animam, quam nequeo, conces-» serim: nam vita et mors iura naturae sunt; uti sine » dedecore cum civibus, fama et fortunis integer » agas, id dono datur, atque accipitur. Consules nos » fecistis, Quirites, domi belliqne impeditissima re-» publica: namque imperatores Hispaniae stipendium, » milites, arma, frumentum poscunt; et id res co-» git, quoniam post defectionem sociorum, et Ser-» torii per montes fugam, neque manu certare pos-» sunt, neque utilia parare.

XXV. » Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes » Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est; » nec minus Italiae maritima, et provinciarum; quum » interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix par-» tem sumptuum sustinent: ita classe, qua commea-» tus vehatur, minore, quam antea, navigamus. Haec » si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, » et uti lubet, ita supplicium sumite; sin communis » fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, » et republica incipitis? Atque ego, cuius aetati mors » propior est, non deprecor, si quid ea vobis in-» commodi demitur; neque mors ingenuo corpori » honestius, quam pro vestra salute, finem vitae fe-» cerit.

XXVI. » Adsum en C. Cotta consul, facio, quod » saepe maiores asperis bellis fecere; voveo dedoque » me pro republica; quam deinde cui mandetis, cir-

» cumspicite: nam talem honorem bonus nemo volet, » quum fortunae, et pacis, et belli ab aliis acti ratio » reddenda, aut turpiter moriendum sit: tantummodo » in animis habetote, non me ob scelus aut avaritiam » caesum, sed volentem pro maximis beneficiis ani- » mam dono dedisse.

XXVII. » Per vos igitur, Quirites, et gloriam maio- » rum, tolerate adversa, et consulite reipublicae. » Multa cura summo imperio inest, multi ingentes » labores; quos nequidquam abnuitis, et pacis opu- » lentiam quaeritis, quum omnes provinciae regna, » maria terraeque, aspera aut fessa bellis sint ». Haec tum pro concione dicta memorantur. Quo deinde magis hominum animi lenirentur, eiusdem consulis lege iura quaedam tribunis plebis restituta sunt; ita tamen, ut non tam potestas eorum, quam dignitas augeretur; legis Corneliae, ceteris manentibus, abrogato capite, quod tribunitiis aditum ad maiores honores praecluserat.

XXVIII. Ea quoque res contentione non caruit; sed, repugnante nobilitate, summo populi studio perfecta est. Igitur et Q. Opimius, qui tum tribunus legem Aureliam suasit, quod contra Q. Catuli voluntatem dixerat, anno sequente ad C. Verrem praetorem in iudicium adductus, mulctaque ab eo petita est, *quod, quum esset tribunus plebis, contra legem Corneliam intercessisset.* Sub hoc obtentu potentes et iniqui homines, scelestissimi praetoris abusi ministerio, hominem innocentem bonis atque fortunis omnibus exuerunt.

§. 27. Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Cic. pro C. Corn. et ibi Ascon. — De variis lectionibus quas exhibere potest haec oratio, vide Paris. Editionem Sallustii, p. 422 et sqq. Lem.

§. 28. Cic. in Verr. I, 60, et ibi Ascon.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LVIII

IN LOCVM LIBRI XCIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI TERTII.

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniae rex, moriens populum romanum fecit heredem, regnumque eius in provinciae formam redactum est. Mithridates, foedere cum Sertorio icto, bellum populo romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque; et, occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem proelio a rege victus est: resque a Pompeio et Metello adversus Sertorium gestas continet, qui omnibus belli militiaeque artibus par fuit: quos etiam, ab obsidione Calagnris oppidi depulsos, coëgit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

I. Iisdem consulibus, P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Per Tauri quoque montis in Ciliciam vergentia latera, quo nullus adhuc romanus exercitus penetraverat, in Isauros itum, Lycaoniae partem; et Isaura, unde genti nomen, obsidione circumdata sunt. His expugnatis, P. Servilius *Isaurici* cognomen accepit,

non ex nobilitate locorum, sed magnitudine laboris, victoriam aestimans: nam omnia circum piratae tenebant; durumque armis genus, situs asperitate propemodum erat inexpugnabile, donec imperator, averso flumine, ex quo hostes aquabantur, oppidum ad deditionem siti coëgit.

II. Hic ei limes itinerum eo bello et expeditionum fuit. P. Servilius Isaura demolitus, Ciliciae Isauriaeque vectigal imposuit, confectaque provincia, multis ubique piratarum, quas ad mare habuerunt, excisis munitionibus, magna gloria decessit. Praecipuum, quacumque incedebat, hominibus gaudium fuerunt, spectati in vinculis praedonum duces, quorum unus ille plures, quam omnes ante eum Romani ceperant; fruebaturque vulgus tam avide miseria eorum, quos timuerat, ut non modo ex his oppidis, per quae ducebantur, sed etiam ex finitimis, visendi causa concurreret.

III. Exercitum tamen in Cilicia retineri placuit, ob suspectam Mithridatis potentiam, et haud dubii iam belli apparatus: cum P. Servilius L. Octavio proconsuli quum tradidisset, Romam ad triumphum decessit. Isque haud dubitanter decretus, et magno spectantium studio celebratus est, quod eum P. Servilius captorum oppidorum spoliis, et divite piratarum praeda satis magnifice instruxerat. Inter haec Bithyniae rex Nicomedes moriens, quamquam ex Nusa sorore Mithridatis prolem susceperat, sive gratiae re-

§. 1. V. C. 677; A. C. 75. — Liv. Epit. — Oros. V, 23. — Eutrop. lib. VI. — Strab. lib. XII et XIV. — Val. Max. VIII, 5. — Flor. III, 6. — Front. Strat. III, 7.

§. 3. Marcellin. XIV, 25. — Cic. in Verr. I, 21, et V, 14. — Sallust. Incert. in orat. Cottae. — Plut. in Lucullo, cap. 11. — Eutrop. — Val. Max. — Arrian. Bithyn. — Appian. Civ. lib. I.

ferendae causa, sive ut graviorem inimico regi adversarium relinqueret, populum romanum fecit heredem.

IV. Idcirco praetori Asiae M. Iunio Silano (quod is provincias obtinentium Bithyniae proximus erat) negotium datum, ut regnum Nicomedis in provinciam redigeret. Sub idem tempus libyci quoque regni pars, quae sub Apione Ptolemaeo fuerat, eiusdem testamento romanis provinciis accessit. Cyrenaicam alterius Apionis iudicium dudum ad romanum populum transtulerat; tum altera pars Libyae, quam vocabant aridam, Paraetonio, Chaereclaque et Neapoli urbibus romanam ditionem auxit.

V. Id Aegyptii, quorum ad regnum haud dubie illa pertinebant, dissimulare coacti sunt ob intestinas discordias, metumque, ne syriacis regibus ab senatu romano Aegyptus adiudicaretur: erant enim Romae adolescentuli duo, quos ex Selene Ptolemaei filia Grypus Antiochus sustulerat, qui ad se et matrem suam regnum Aegypti pertinere dicerent. Atque illi quidem, obtentu temporum populi romani, per senatum agere nihil potuerunt: Libya inter romanas provincias mansit. Sed Mithridates hoc maxime ad nudanda consilia tempus opportunum iudicans, quo transiens ad aliud imperium Bithynia, destituta priore domino, nondum fida aut firma novis nutaret, bellum aperte sumpsit.

VI. Et quia Sertorii celebres fama opes erant, ad societatem cum eo iungendam hortantibus aures praebuit: duo enim Lucii, Magius et Fannius, fimbrianae seditionis reliquiae, qui, sedibus Myndi fixis, apud regem per obsequelam orationis, et maxime odium

§. 4. Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Eutrop.
§. 5. Cic. in Verr. IV, 27.

Sullae, auctoritate et gratia valebant. Asiam vicinosque populos, haud dubium auxilii Sertorio ferendi praemium fore dicentes, impulerunt, ut de foedere ineundo legatos in Hispaniam mitteret. Eos Fannius et Magius, empta dudum a C. Verre navi milesia, per Italiam ad Sertorium deduxerunt.

VII. Senatus, re audita, hostes illos iudicavit, inquirendosque mandavit. Sed illi iam in Hispaniam pervenerant. Sertorius, introductis in senatum suum legatis, magnifice de rebus suis loquutus, quod iam ab Oriente simul et ab Occidente facessere negotium adversariis posset, exponere mandata iussit. Illi hanc in sententiam coeperunt: « Rex Mithridates, multas » gravesque iniurias olim et nuper perpessus a Ro» manis, qui in Vrbe sunt, iterum ad arma cogitur. » Quae illum causae moveant, non modo praeclare » scitis, nec enim leves aut obscurae sunt, sed ab » iisdem hominibus similia, aut atrociora passi, quam » nihil ab his aequi, nihil saltem tolerabile possit » impetrari, compertum habetis.

VIII. « Sane cum senatu populoque romano foedus » icit Mithridates; sed multoties id ruptum a Sulla» nis est, ut et ipsi discedere inde citra periurii no» tam liceat. Ceterum inviolabile sicut hactenus, ita » porro quoque et sanctum servare cupit; sed vobis» cum, Q. Sertori, vosque Patres conscripti, quem » ille veriorem dignioremque antiqua populi romani » fama senatum iudicat, quam qui Vrbi incubat, non » externorum modo regum nationumque, sed suae » quoque patriae tyrannus et hostis. Sed non magno » negotio commune periculum ab utrorumque cervi-

§. 6. Liv. Epit. — Appian. Mithrid. — Cic. in Verr. I, 34; idem pro lege Manil. cap. 4, et pro Muraena, cap. 15. — Plutarch. in Sertor. cap. 38. — Sallust. Hist. II, 6. — Ascon. in Verr. I, 34.

» cibus depelli potest, si hinc Sertorius, inde Mithri-
» dates totis viribus insurgant.

IX. « Rex noster, ex quo contra pacem sullanam » est a L. Muraena appetitus, superior armis fuit. » Eadem audivit de his Romanis, qui Hispanias ob- » tineant; multaque iis locis fama, tu Q. Sertori, » vosque reliqui duces estis. Igitur mittendam ad vos » legationem censuit, ut, qui similibus causis conci- » tentur, similique virtute et fortuna agant, commu- » ni foedere communem salutem tueantur. Vtrisque » proniora erunt omnia, si iuncti consiliis armisque » invicem, ubi utilitas desideret, iuvamus et iuva- » mur, quam si diversi divisique sua quisque negotia » seorsim curent. »

X. Postquam e curia dimissi legati sunt, inter praesentes diu de tantis rebus consultatum est. Plerique minime dubitandum censebant, quin oblata, quibus quum maxime esset opus, acciperentur; nihil e contra, nisi quod alioquin alienum esset, traditurі. Quippe legati, navium et pecuniarum magnam vim polliciti, Asiam et vicina regna Mithridati concedi postulaverant. At Sertorius insigni documento maximi spiritus, « siquidem Bithyniam et Cappadociam » parere regibus assuetas Mithridates subegisset, fa- » cile passurum, dixit; sed Asiam iustissimo titulo » possessam Romanis, postea receptam a C. Fimbria, » tum pace sullana dimissam ab rege, non esse con- » cessurum.

XI. « Se enim Romanos esse, nec cum patria, sed, » a quibus oppressa sit, tyrannis, bellum gerere: » omnia ergo consilia ad augendam magis ornandam- » que rempublicam, quam ad vexandam, esse refe-

§. 9. Plut. in Sertor. cap. 39.

» renda. Optandam plane viro forti victoriam, si ho-
» nestis parari rationibus possit; sed cum turpitudine
» ne salutem quidem expetendam. Praeterea ne uti-
» lem quidem eam sententiam fore: infinitos enim
» per Italiam et in Vrbe cives romanos agere, qui
» his partibus occulte faveant, ad omnem fortunae
» nutum animos et consilia monstraturi.

XII. « Sed optimum quemque non aliis causis mo-
» veri, quam quod bonos egregiosque viros et reipu-
» blicae studiosos, per vim et iniuriam ab adversa
» factione pulsos arbitrentur. Minime igitur dubitan-
» dum, quin, si ne odio quidem inimicorum, et
» tantis commodis suis, ad pactionem populo romano
» indignam adduci potuisse intellexerint, maior apud
» omnes existimatio sua sit futura, favorque in partes
» pronior. Sed nec eo animo aut successu bellum geri,
» ut desperandum sit, quin sive victis adversariis,
» sive ad aequas conditiones adactis, patriam cum
» pristina dignitate sint recepturi. Aequum igitur esse,
» ut quem locum spe et virtute repetant, eo etiam
» dignos animos et habeant, et habere demonstrent.»

XIII. Haec renuntiata Mithridatem miraculo rei perculerunt; aiuntque velut attonitum dixisse ad amicos, « Quid igitur sedens in romana curia Sertorius
» imperaret, qui nunc exsul, et ad angulum Euro-
» pae submotus, fines regno meo ponit et Asiam ten-
» tantibus arma minatur? » Accepit tamen, quod dabatur, et foedus iureiurando sancitum in has leges: *Cappadociam et Bithyniam, quibus finibus Ariobarzanes et Nicomedes habuissent, Mithridates rex haberet: Sertorius regi ducem cum certo militum numero; Ser-*

§. 13. Flor. III, 22. — Cic. pro lege Manil. c. 4 et 8. — Strab. lib. III, p. 159. — Memnon. — Appian. Mithrid. — Plut. in Lucullo, c. 14.

torio talentum tria millia, et naves quadraginta rex mitteret.

XIV. Nam apud Dianium, quae Massiliensium colonia inter Carthaginem et Sucronem a Dianae templo nomen traxerat, stationem navium, arcemque maritimarum expeditionum Sertorius habebat; quia locus munitus excelsusque, ad longissima spatia patente prospectu, multo commodissimus ad excursiones, et latrociniis similiores conatus erat. Vtrinque fides pactorum intemerata stetit; et quae convenerat, in tempore missa. His ita perfectis, Mithridates, romanarum virium haud rudis, nec ullam postea veniam sperans, quamquam, simulatione bosporani belli, maximas classes copiasque dudum confecerat, totus in apparatibus esse; reliquum eius aestatis et hiemem omnem caedenda materia, fabricandisque navibus, et armis ad romanum maxime morem impendere; denique nihil ad instruendum immane bellum consilii, laboris, industriae praetermittere.

XV. Hac cura bis millena millia medimnorum frumenti per maritima horrea distributa sunt; auxilia, praeter veterem exercitum, ex Chalybum, Armeniorum, Scytharum, Taurorumque gentibus, et fortissimis omnium Bastarnis, atque Thracibus, centum quadraginta millia peditum, sedecim equitum coacta. Hos magnus praeterea calonum lixarumque numerus, et ad vias muniendas agrestium sequebatur. Triremes quadringentae aderant, praeter minora navigia; omnia non ad vanam speciem, ut prius, sed ad firmitudinem usumque fabrefacta: currus falcati centum et viginti, rerumque ceterarum respondens tantis conatibus apparatio.

§. 15. Memnon. — Plutarch. — Appian.

XVI. Haec quia clam esse non poterant, senatus ambos consules (L. Licinius L. F. L. N. Lucullus, M. Aurelius Cotta iam inierant) ad id bellum mittendos censuit; ita, ut alter Mithridatem persequeretur, alteri classis daretur ad tuendam Bithyniam. Bellum Lucullo evenit, Cottae Bithynia; quamquam a principio anni aliae consulibus decretae provinciae fuerant. Sed Lucullus, haud magnam in Cisalpina Gallia materiam gloriae sperans, cupiditate mithridatici belli flagrabat. Igitur audita morte L. Octavii, qui Ciliciae praefuerat, cum P. Cethego, cuius tum ob maximas in senatu opes patrocinium a plerisque expetebatur, ex acerrimis simultatibus subito in gratiam rediit, ut provinciam Ciliciam adipisceretur: quam ubi nactus est, nemo dubitabat, quin illi committendum bellum mithridaticum foret.

XVII. Decretae sunt illi legiones, quae iam erant in Asia quatuor; quintam ut in Italia conscriberet, permissum. Contra piratarum audaciam M. Antonio praetori, M. Cotta consule, et patris M. Antonii memoria suffragante, qui bellum in Cilicia feliciter administraverat, P. Cethegi factio totius orae maritimae, qua romani populi ius esset, curationem cum infinito imperio dedit; quale postea piratico bello Cn. Pompeius adeptus est. Iam Mithridates primo vere Iovi Bellipotenti sacrificium patrio more fecerat; deinde, quo tempore primum nova classis in mare deducta est, Neptuno quadrigas albas immolaverat, corporibus profundo mersis.

XVIII. His religionibus coepto bello, Deophantus purpuratus cum exercitu in Cappadociam erat prae-

§. 16. V. C. 678; A. C. 74. — Cic. pro Muraena, cap. 15. — Plut. in Lucullo, cap. 9. — Sallust. Incert. 29. — Vell. II, 31. — Cic. in Verr. II, 4, et ibi Ascon. — Supra, LXVIII, 1.

missus, praesidiis firmaturus urbes, et obviam iturus Lucullo, si ad Pontum accederet. Ceteras copias, centum et quinquaginta millia peditum, equitum duodecim, rex ipse per Timonitidem (Paphlagoniae ea regio est) Galatiamque nono die in Bithyniam duxit. Sub id tempus Heraclea his de causis mithridatici iuris facta est. Classis regia praeternavigans, quum urbe non reciperetur, forum rerum venalium praeberi postulavit.

XIX. Ea re impetrata, quum, ut fit, ubi nullus hostilis animi metus est, Heracleotae multi ad naves venissent, praefectus classis Archelaus, Silenum atque Satyrum e primoribus civitatis comprehendit; neque antea dimisit, quam ad redimendos eos naves quinque traderentur. Is eventus quum talis esset, ut potius ex compacto, quam casu res gesta videretur, Romani, publicanis Heracleam missis, vectigal, ut, ex aliis circa urbibus, exigere coeperunt. Id vulgus, et si qui alii propensioribus in regem animis erant, principium servitutis interpretati, quum legatos iis de rebus ad senatum mitti praestitisset, audacissimi cuiusdam hominis oratione accensi, publicanos ita privarunt luce, ut ne genus quidem mortis, quo perierunt, sit cognitum.

XX. Sed illud odium romani nominis, praeter licentiam praesidiarii militis, et foeneratorum improbitas, et eorum, qui publicum exercebant, iniuriae ita vulgaverant, ut passim venienti Mithridati portae panderentur. Praesertim quia M. Varius senator ex proscriptis, missus a Q. Sertorio, cum L. Magio et L. Fannio, consilii causa additis, ex Hispania ad re-

§. 18. Plut. — Memnon. — Sidon. Carm. XXII, v. 158. — Ptolem. V, 1.
§. 20. Plut. in Lucullo et Sertorio. — Appian. — Cic. in Verr. I, 34.

gem venerat. Vario, quod proconsulari potestate ab sertoriano senatu erat ornatus, fasces securesque praeferebantur; eique primas concedente Mithridate, a quibus recipiebantur urbibus, aliis libertatem, aliis immunitatem Sertorii nomine concedebat.

XXI. Quo tempore C. Caesar, tanti mox futuri viri specimen memoria dignum edidit; cuius de adolescentia, quando pleramque huius historiae partem paulo post facturus est, quaedam cognosci pretium operae fuerit. Igitur C. Iulius C. F. C. N. Caesar, annos fere duodeviginti natus, quum in matrimonio haberet Cinnae quater consulis filiam, nullo modo compelli a dictatore Sulla potuit, ut eam dimitteret; quum M. Piso consularis Anniam, quod Cinnae uxor fuerat, in gratiam victoris repudiaret. Igitur et sacerdotio, et uxoris dote, et gentilitiis haereditatibus mulctatus, ad necem quaerebatur; ut dissimulato habitu, nocte elapsus Vrbe, profectusque in Sabinos, singulas prope noctes, quamquam morbo quartanae aggravante, latebras mutare cogeretur.

XXII. Sic quoque deprehensus a Cornelio Phagita, Sullae liberto, vix praemio dato evasit. Postremo per virgines Vestales, et Mamercum Aemilium, et Aurelium Cottam, propinquos et affines suos, veniam impetravit; diu quidem repugnante Sulla, et, ut erat sagacissimus ingeniorum coniector, *multos ei puero inesse Marios* testante. Post merita deinde sub Thermo et Isaurico stipendia, quum Romam esset reversus, Cornelium Dolabellam consularem, qui ex Macedonia paulo ante triumphaverat, summo favore

§. 21. Vell. II, 41. — Fragm. Capitol. — Vell. — Sueton. in Caes. cap. 1 et 74. — Plut.

§. 22. Plut. — Sueton. — Cic. in Pison. cap. 19. — Vell. II, 43. — Pigh. Annal. — Auct. de causis corr. Eloq. cap. 34. — Val. Max. VIII, 9, 3.

populi, tertio et vicesimo aetatis anno postulavit, magnamque ingenii et facundiae laudem adeptus est; quamquam Dolabella reus, Q. Hortensio, C. Cotta defendentibus absolveretur; querente Caesare, *extorqueri sibi causam optimam Cottae patrocinio.*

XXIII. Nam haerebat criminibus repetundarum Dolabella, frequentesque civitates Graeciae testimonium in eum dixerant. Ergo declinandae invidiae causa, simul ut clarissimo dicendi magistro daret operam, Rhodum ad Apollonium Molonis profecturus, apud Pharmacusam insulam (hodie *Parmosam* vocant) a piratis captus est. Inter hos cum uno medico et cubiculariis duobus, per dies ferme quadraginta (reliquos enim comites servosque ad pecunias, quibus redimeretur, expediendas dimiserat) heri magis, quam captivi, animo ac dignatione versatur. Ne suspicionem ullam praedonibus daret, si quid ex solito mutasset, calceatus cinctusque noctes ac dies permansit.

XXIV. Viginti talenta piratae postulaverant; ille deridens, ut ignaros, quem tenerent, quinquaginta spopondit daturum. Quae summa postquam ex publica civitatum pecunia confecta est, expositus in litore, obsidibus, quos civitatibus piratae dederant, redditis, Miletum, quae proxime aberat, properavit, ibique contracta classe tumultuaria, privatus, post paucas horas, quam erat liberatus, stantes adhuc ad eandem insulam praedones noctu adortus, aliquot naves, mersis aliis, et fugata reliqua classe, cepit. Deinde festinans ad proconsulem Asiae Iunium, qui tum erat in Bithynia, rem gestam exposuit, utque

§. 23. Cic. in Bruto. — Plut. — Sueton. — Vell. II, 41. — Valer. Max. VI, 9.
§ 24. Vell. — Polyaen. Strat. VIII, 3. — Plut.

ille auctor supplicii de captivis sumendi fieret, postulavit. Atque illo venditurum captivos respondente, Pergamum, ubi piratas in custodiam dederat, incredibili celeritate revectus, priusquam ullae supervenire proconsulis epistolae possent, affecit eo supplicio, quod saepe minatus per iocum fuerat.

XXV. Sed ne a lenitate naturae suae descisceret, et tamen impleret dictorum fidem, iugulari prius, deinde crucibus suffigi, iussit. Hic igitur Caesar, quum, Mithridate provincias romanas vastante, res ad defectionem spectaret, ab Rhodo, quo pertenderat, in Asiam profectus est; contractisque sociorum auxiliis, et praefecto regis provincia expulso, dubios ac deliberantes civitatum animos in fide continuit. Idem pari studio, auctoritate maiore Lucullus consul faciebat, qui, rebus urbanis utcumque compositis, interea in provinciam venerat: nam ob delectum erat moratus et tribunitia iurgia, quum L. Quintio, quotidie seditiosas conciones habenti, summa vi resisteret, donec insolentia hominis mitibus remediis, docendo mulcendoque cohibita, cum una legione pervenit in Asiam; adiunctisque legionibus quatuor, peditum romanorum triginta millia, equites bis mille quingentos ducens, iam in Phrygiam usque processerat; quum, adventu eius cognito, M. Cotta, ne cum collega debellati regis laudem communicaret, ad Chalcedonem cum Mithridate confligere maturavit.

XXVI. Neque tamen ipse, ut erat bellicorum certaminum rudis, prodire ausus, Nudum praefectum classis cum parte exercitus emisit. Qui licet munitissimam campi partem occupasset, a Mithridate pulsus,

§. 25. Plut. in Lucullo cap. 13. — Sueton. In Caes. cap. 4 et 74. — Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Cic. pro Cluent. cap. 49. — Appian. Mithrid.
§. 26. Plutarch. — Appian. — Memnon.

per multa transcensu difficilia septa Chalcedonem aegre refugit; multis in ipsa porta, dum conferti perrumpunt, telis Barbarorum cadentibus. Metu deinde clausis portis, Nudus et alii ducum funibus subducti sunt; reliquum vulgus quum hinc ad suos, inde ad hostem supplices manus tenderet, nec apud illos auxilio, nec apud hunc misericordia inventa, trucidatum est. Millia quinque trecentos, et in his L. Manlium senatorem, ea clades absumpsit: de victoribus, Bastarnarum, quorum singularis eo proelio virtus fuit, triginta; ceterorum ad septingentos ceciderunt.

XXVII. Mithridates utendum fortuna, donec propitia esset, ratus, eodem die classem ad portum Chalcedonis adduxit; perruptaque catena ferrea, quam consul praetendi iusserat, proelium navale commisit, eo successu, ut, hostium octo fere millibus interemptis, quatuor naves iniecto igne consumeret; reliquas sexaginta, cum virorum quatuor millibus quingentis captas, remulco traheret ad sua praesidia; neque Nudo ultra, neque Cotta obsistentibus, qui muris oppidi se incluserant. Haec duplex terra marique victoria, vehementer et opes Mithridatis, et nomen auxit. Eo tempore circa Sangarium amnem castra Lucullus habebat. Is igitur, cognita collegae calamitate, perculsum exercitum cohortatus, protinus versus Chalcedonem castra movit.

XXVIII. Erat apud eum Archelaus, qui nuper ad Muraenam a Mithridate transfugerat, monebatque, *ut, omisso rege, protinus in Pontum irrumperet; ad conspectum eius omnia defectura.* In hanc sententiam

§. 27. Appian. — Memnon. — Cic. pro Muraena cap. 15. — Plutarch. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Liv. Epit.

proni milites erant, *non auctori tantum perniciosam fuisse Cottae temeritatem* frementes, *sed sibi quoque detrimento fore, si omissa, quam fortuna patefecisset, tantarum rerum occasione, ad illum obsidione liberandum eatur.* Igitur pro concione praefatus, *unum se servare civem malle, quam omnibus hostium fortunis potiri*, negavit *se timidiorem venatoribus esse, ut, feris omissis, ad earum vacua lustra pergat.* His dictis, pronuntiari iter in posterum diem iussit.

XXIX. Hoc rerum ad Orientem statu, Q. Metellus et Cn. Pompeius in Hispania, ubi maioris firmamenti roborisque partes erant, civitates aliquot in potestatem redegerunt. Magna tamen pugna nulla pugnata est, Sertorio vitante, et mora miseriisque omnibus atterente hostem: nam et commeatum praecidebat ei, litora piraticis navigiis, agros populationibus infestando; et ad omnia quantumlibet distantia promptus ac velox, curis, inopia, periculo adversarios macerabat; donec obsidione Cluniana depulsos, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam, diversos petere coëgit, ne coniuncti rerum necessariarum penuria premerentur. Magnum ea res terrorem Romae concivit; vulgoque iam venturus in Italiam cum exercitu Sertorius putabatur, maxime postquam Cn. Pompeii allatae literae sunt, in hanc sententiam scriptae:

XXX. « Si adversus vos, patriamque, et deos Penates, toties labores et pericula suscepissem, quoties a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quaesita est; nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc

§. 28. Cic. pro lege Manil. cap. 4, et pro Fonteio cap. 3. — Appian. Civil. lib. I. — Plut. in Sertor. cap. 34, et Pomp. cap. 30. — Sallust. Hist. III, Paris. Editionis, p. 385 sqq. ubi vid. not. et var. lect. Lem.

» agitis, Patres conscripti, quem contra aetatem » proiectum ad bellum saevissimum, cum exercitu » optime merito, quantum est in vobis, fame, mi» serrima omnium morte, confecistis: hac enim spe » populus romanus liberos suos ad bellum misit? » haec sunt praemia pro vulneribus, et toties ob rem» publicam fuso sanguine? Fessus scribundo, mitten» doque legatos, omnes opes et spes privatas meas con» sumpsi, quum interim a vobis per triennium vix » annuus sumptus datus est. Per deos immortales! » utrum censetis, me vicem aerarii praestare, an » exercitum sine frumento et stipendio habere posse? » Equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, » quam consilio, profectum; quippe qui nomine » modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta » exercitum paravi, hostesque in cervicibus iam Ita» liae agentes ab Alpibus in Hispaniam submovi; per » eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius » patefeci.

XXXI. » Recepi Galliam, Pyrenaeum, Lacetaniam, » Ilergetes, et primum impetum Sertorii victoris no» vis quidem militibus, et multo paucioribus susti» nui; hiememque in castris inter saevissimos hostes, » non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. » Quid dein proelia, aut expeditiones hibernas, op» pida exscisa, aut recepta enumerem? quando res » plus valent, quam verba. Castra hostium apud » Sucronem capta, et proelium apud flumen Duriam, » et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, » et exercitu deleti, satis clara vobis sunt. Pro quis, » o grati Patres, egestatem et famem redditis. » Itaque meo et hostium exercitui par conditio

§. 31. Plut. in Lucullo cap. 10.

» est: namque stipendium neutri datur; victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quaesoque, ut animadvertatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus, praeter maritimas civitates, quae ultro nobis sumptui onerique.

XXXII. » Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit; et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem, consumpsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et praedicente me, exercitus hic, et cum eo omne bellum Hispaniae in Italiam transgredietur. » Haec epistola pervenerat Romam, quum adhuc in urbe Lucullus consul ageret. Idcirco negotio propere ad senatum relato, quum et res cogeret, et Lucullus metu, ne Pompeius ad urbem veniens mithridaticum sibi bellum praeriperet, summo studio anniteretur, stipendium ei missum est.

§. 32. Sallust. — Plut.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LIX

IN LOCVM LIBRI XCIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI QVARTI.

L. Licinius Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus proeliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus, Gallograeciae tetrarches, praefectos Mithridatis, bellum in Phrygia moventes, cecidit. Praeterea res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

I. Interea L. Lucullus consul, quum ad hostem pervenisset, eumque succinctum tantis copiis videret, proelio congredi minime tutum ratus, intra munimenta se tenebat. Sed lacessente apud Otryas (Phrygiae locus est) M. Vario, qui missis ab Sertorio copiis praeerat, eduxit suos, aciemque ordinavit. Quum in eo essent, ut concurreretur, caelum absque ullo, qui animadverti potuerit, conatu diruptum, inter duas acies ingentem flammae molem immisit, colore argenti, forma dolii similem. Sic eo die, territis prodigio utrisque, a pugnando temperatum; Lucullus-

que ad priora consilia ducendi belli rediit. Quum enim tot hominum millia in conspectu hostis alere, non in longum facile fore Mithridati crederet, quo certius exploraret, quantum ei copiarum esset, captivos aliquot, seorsim unumquemque, iussit adduci. Ex quibus percontatus, quot quisque contubernales in castris, cum quanto cibariorum modo reliquisset, ita rationem iniit, ut intra triduum aut quatriduum fame laboraturos existimaret.

II. Idcirco abundantem annonae copiam in sua castra convehens, satis habebat, si hostem annona prohiberet. Per hanc occasionem, quum equestria proelia frequentia fierent, iisque superior Romanus esset, milites avidi pugnae, nihilque suae virtuti invium iactantes, in hostem uti ducerentur, postulabant. Recusante Lucullo, atque suam occasionem iubente exspectari, prope seditionem ventum, vel iniussu imperatoris pugnaturos clamantibus, donec accommodata tempori oratione mitigati quieverunt. Neque multo post imperatorii consilii salubritas apparuit, quum penuria commeatuum movere castra Mithridates cogeretur.

III. Nam ille, quo Lucullum falleret, coenatos milites statim abduxit, noctem obscuram atque nimbosam nactus, et oriente sole in Adrastiae monte, qui Cyzico urbi est oppositus, consedit. Lucullus composito agmine ita insequutus, ut ne pugnandi necessitas imponi invito posset, circa Trhaciam, quam vocant Comen, castra communivit. Cognito deinde ex captivis, regi circiter trecenta hominum millia, non ante paratis copiis, sed ex quotidiana subvectio-

§. 1. V. C. 678; A. C. 74. — Liv. Epit.
§. 3. Plut. in Lucullo c. 18. — Strab. lib. XII, p. 575. — Appian. Mithrid.

ne maritima, et frumentationibus ali, futura animo prospiciens, non continuit laetitiam, sed opere castrorum perfecto, advocavit concionem, atque apud circumfusos ita orsus est:

IV. « Omnium gentium atque populorum institu- » tis, qui utique consensus a recta ratione nunquam » discedit, ita videmus observari, ut in re bellica » multis hominum millibus unus plerumque impera- » tor praesit: multas enim manus, sed unum consi- » lium res militaris desiderat; quemadmodum et in » animantium corporibus compluria membra capitis » unius imperio reguntur. Atque hoc non ideo tan- » tum est utile, ne, si plurium sit arbitrium, pesti- » lentissima rebus gerundis dissensio nascatur; sed » ut quod deliberatum est, donec agendi tempus ad- » venerit, occultius sit et tectius. Atque haec illa » res est, quae plurimam in imperatore patientiam » poscit, ut constanter maneat in recte consultis, » neque hostium ludibriis, neque suorum sermo- » nibus inde se patiatur dimoveri.

V. » Nec enim latere me potuit, quae nuper ex » civilibus bellis prava consuetudo plurimorum » etiam ex vobis corruperit mentes, ut, quum mi- » lites imperatori operam navare debeant, imperatores » ipsi esse velint, et quid de summa rerum iudi- » candum sit, decernere. Sed hos ego, partes meas » mihi relinquere, suas curare, iubeo; simul autem » omnibus lubens laetusque nuntio, nunc venisse » tempus intelligendi, quo consilio pugnare volen- » tium sit a me cohibitus impetus: meis enim consiliis » eo adactus hostis est, ut hunc in locum se demi- » serit, ubi necessum sit, cum paulo post rerum » necessariarum penuria copias omnes amittere.

VI. » Dispicite igitur, quanto plus ego, quam vos

» omnes, providerim; quantoque melius consuluerim » communibus rebus. Vobis congredi cum hoste col- » latis signis placuit: quod si esset factum, aut fusi » essemus, aut magno cum sudore aequis pugnas- » semus viribus; aut, si faventissimi dii fuissent, » multo emptam sanguine obtinuissemus victoriam. » At nunc prorsus incruentam reportabimus: idque » fide mea spondeo; vos estote promissi memores. » Quum deinde montem magnum supra regis castra, opportunum ad omnia conspicatus, occupare locum conaretur; neque repellente praesidio, quod hortatu Taxilis aliorumque amicorum Mithridates imposuerat, potiri posset; inopinato fortunae munere, quod viribus obtinere nequiverat, est consequutus.

VII. L. Magius, sertorianis rebus diffisus, maxime quod occisum ab amicis ducem acceperat, clam missis ad Lucullum nuntiis, *reditum* orabat, *si eius rei fides data esset, non sibi defore rationem, qua regi noceret.* Annuente Lucullo, regi persuadet, *nihil referre, quo loco castra hostis metetur. Fimbrianas legiones, quae essent apud Lucullum, propediem ad se transituras: ita sine proeliis et sanguine victoriam penes regem fore.* Grata erant, quae dicebantur, nec veri specie carebant; nota fimbriani militis perfidia, et crebris adversum duces seditionibus. Idcirco negligente custodiam locorum Mithridate, Romani, angustiis sine incommodo superatis, castra in monte posuerunt.

VIII. Magna ea et multiplex utilitas Lucullo fuit: ipsi commeatus sine metu subvehebantur; rex, toto propemodum agro, fluminibusque omnibus, et lacu Dascylite exclusus, perquam angusta frumentatione utebatur. Neque discessuro satis patens exi-

§. 7. Ascon. in Verr. I, 34. — Appian. — Plutarch. in Lucullo cap. 13.

tus erat, fossas multis locis obiiciente Lucullo: neque Lucullum ob locorum opportunitatem vi poterat depellere; et iam inclinante tempore anni, reliquam annonae spem interclusum tempestatibus mare sollicitabat. Idcirco duobus imperatoribus varii animorum habitus erant: Lucullus admonebat amicos, *tempus adesse praestandi, quae promiserat*; Mithridates errore, postquam corrigi iam nequibat, intellecto, multa et diversa secum agitabat.

IX. Tandem, licet cum tanta militum multitudine vel per medios hostes erumpi posse videretur, oppugnandae urbis consilium sedit. Fimbrianorum transitionem, cuius facta spes, subito discessu impedire inconsultum putabat. Et quia chalcedonensi pugna Cyziceni decem naves cum tribus hominum millibus amiserant, tanto facilior erat futura urbis expugnatio: pretium autem operae, si Cyzicus capta esset, ingens ostendebatur; et hac velut ianua Asiae perfracta, futurum erat, ut victori tota provincia pateret. Accedebat, quod ita omnia ad urbem clausa itinera erant, ut oppidani, licet in conspectu haberentur Luculli castra, tamen, ubi esset, ignorarent.

X. Quippe Cyziceni in cognomine insula ad Propontidem colebant, et Mithridates, milite abundans, decem a terra castris oppidum assidebat; et ad fretum, quo a continenti dirimitur, utroque latere naves quadringentas admoverat; et Barbari, romana castra digito monstrantes, obsessos horribili mendacio terrebant, Armeniorum Medorumque missas a Tigrane copias ibi consedisse, dictitantes. Non tamen desponderunt animum, quamquam summa contentione

§. 8. Oros. VI, 2. — Appian.

§. 9. Plutarch. in Lucullo cap. 19. — Cic. pro Muraena cap. 15. — Strab. lib. XII. — Appian.

omnibusque viribus oppugnarentur: etenim Mithridates, capto suburbio, navalia duplici muro obsepserat; et reliqua urbe circumvallata, magnos excitabat aggeres, aliaqua opera multa studiose faciebat, turres et testudines, et insignem ante alias machinam, centum cubitorum helepolin, e qua turris alia tollebatur, catapultis instructa, quae telorum et lapidum quaquaversum velut imbrem spargerent, Niconidae Thessali opus.

XI. Ad portus porro duae quinqueremes inter se firmiter devinctae aliam turrim sustinebant, ita fabricatam, ut, ubi muro admota esset, pons ex ea demitti subito in moenia posset. His omnibus paratis, antequam vim tentaret, captivos Cyzicenorum omnes in conspectum suorum adduxit, sperans, illorum caritate lacrymisque moveri ad deditionem oppidanos posse. Sed illos multa nequidquam obtestantes, Pisistratus Cyzicenorum praetor abstinere nihil profuturis precibus iussit; et, postquam semel in potestatem hostium venissent, fortiter ferre calamitatem.

XII. Sic exploso commento regis, ad seriam dimicationem ventum, quia progressa in navibus turris, ponte moenibus iniecto, quatuor armatos muris imposuerat. Id spectaculum ita perterrefecit obsessos, ut si continuo sequuti plures fuissent, in magno periculo res cyzicena fuerit. Sed dum etiam in turri trepidatur, propugnatores, resumptis animis, quatuor illos detrudunt; navesque pice perfusas, et igni appetitas, inhibere retro cogunt, et se discrimini subducere. Sic maritima oppugnatio in irritum cessit: sed a terra triplex eadem die conatus factus, machi-

§. 10. Strab. — Appian. — Plutarch.
§. 11. Front. Strat. IV, 5, 21. — Appian.

naeque admotae, gnaviter ad defensionem concurrentibus oppidanis, uti quoque loco necessitas postulabat: arietes aut libramentis saxorum iniectis praefringebantur, aut laqueis eorum avertebantur ictus, aut obiectis e vimine cratibus lana repletis eludebantur: contra ignita tela, aceti et aquarum copia praesto erat: cetera missilia vestibus centonibusque oppansis impetu fracto cadebant irrita; nihil denique, quod humana suggerere aut exsequi industria possit, a Cyzicenis omittebatur.

XIII. Neque tamen prohiberi potuit, ne pars moenium succensa, sub vesperam concideret. Sed hostis, ne per ruinas irrumperet, ardore incendii vetabatur: idcirco sequenti nocte obsessi alio munimento excitato clauserunt locum. Mithridates, vanae oppugnationis dolore aeger, varie se torquebat, non solum virtute obsessorum, sed etiam casibus territus, quos plerique ad faventia Cyzicenis numina referebant. Aristagoras enim, qui in summo magistratu populi agebat, Proserpinam adstitisse sibi in somniis asserebat, dicentem, adversus ponticos tubicines, africum se tibicinem comparasse. Mirantibus hanc vocem Cyzicenis, sub primam lucem intumescere mare, ventisque sibilantibus machinae stridere coeperunt: mox incredibili vehementia coortus Auster turres hostium, inter quas et illam insignem centum cubitorum altitudine, momento disiecit, et machinas reliquas ita laceravit, ut inutiles redderentur.

XIV. Iliensium quoque multis apparuisse per quietem Minervae speciem ferunt, multo sudore manantis, ostensaque pepli parte disrupta, dicentis, modo se ab ope Cyzicenis ferenda reverti. Aliud deinde mi-

§. 13. Iul. Obseq. — Plut. — Appian. Mithrid.

raculum captas superstitione mentes, pro diversarum partium studiis, spe aut metu replevit. Cyziceni praecipua religione Proserpinam venerabantur, cui et ab Iove dotis nomine datam insulam asserebant. Ei quotannis vacca nigra faciebant; et dies solemnis sacrificii aderat, nec destinata Deae hostia suppetebat, sed cum cetero Cyzicenorum armento trans fretum in pascuis, et in potestate hostium erat.

XV. Idcirco, ut humanis ingeniis proclive est, cultus divini magisterium sibi sumere, Messeniorum atque Lacedaemoniorum exemplo, qui centum tripodas statuere iussi, e ligno aut luto fecerant, pastam e farina formarunt in bovis figuram: iamque admovebant aris, quum per mediam urbem cursu fertur vera victima, quae, relicto armento, sola per hostium classem de montibus adnataverat, ne claustris quidem, quae ad angustias portus exstructa erant, morantibus, et sub aquis emenso, quod illa obtinebant, spatio. Sacrificio summa Cyzicenorum laetitia, ob praesentem, ut interpretabantur, numinis favorem, peracto, regem amici, ne cum diis pugnaret, hortabantur.

XVI. Ille nihil territus, a cervice, qua Dindymo monti urbs connectitur, aggere ducto, turres imposuit, tutiores a venti impetu futuras; cuniculos quoque egit, alacriter occurrentibus ad omnia obsessis, qui vicissim et ipsi suffodientes humum, aliquando ab ipso rege in cuniculis suis opprimendo haud multum abfuerunt. Inter haec etiam comperta Luculli praesentia magis erecti sunt animi; postquam missus ab Archelao Demonax primus id nuntium in urbem

§. 14. Appian. — Plut. — Pausan. lib. IV. — Iul. Obseq.
§. 15. Strab. lib. XII. — Appian. — Plut.
§. 16. Sallust. Hist. III, 6. — Oros. VI, 2. — Front. Strat. III, 13.—Flor. III, 5. — Plut.

intulit; dubitantibusque, puer, qui captivitatem hostium fuga evaserat, interrogatus, ubi castra romana essent, digito commonstravit.

XVII. Neque praetereunda est via, qua nuntius Luculli obsessam in urbem penetravit: namque duos maximos utres levi tabulae subiecerat; utribus insutae literae Luculli erant, quo adversus humorem tegerentur: ab inferiori parte duae regulae distantes invicem utres continebant: huic machinae impositus, per traiectum septem millia passuum habentem, pedibus iter adgubernans, inter molem Mithridatis atque insulam, vitabundus hostium classem, ad urbem pervenit; nam procul visentibus non homo, sed marina pistrix esse creditus, nemine curante evaserat.

XVIII. Tandem et praesidii immittendi Lucullo reperta est ratio. In Dascylite lacu acatia satis magna commeabant: eorum quod erat capacissimum plaustris deduxit ad mare, militibusque replevit: hi, noctu transmisso freto, incolumes pervenerunt in urbem, quorum auxilio confirmati Cyziceni, crebris eruptionibus fatigarunt hostem, machinasque eius incenderunt. Tolerabat tamen obfirmatus animo Mithridates, quamdiu, celantibus rem ducibus, famem exercitus ignorabat. Postquam superveniens hiems maritimos commeatus praeclusit, et confecti inedia milites ne cadaveribus quidem humanis abstinebant, et e cibis insalubribus morbos mortesque contagio vulgabat; ut se parte copiarum exoneraret, observato tempore, quo profectus ad arcis cuiusdam oppugnationem Lucullus aberat e castris, peditatus inutilem turbam, et omnem ferme equitatum, cum

§. 18. Appian. — Plut. — Strab. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Sidon. Carm. II, v. 513, et XXII, v. 165. — Memnon. — Oros.

grege iumentorum, inopia pabuli languido, et detritis ungulis claudicante, aversis ab hoste itineribus in Bithyniam misit.

XIX. Ea res quum propere nuntiata Lucullo esset, noctu rediit ad stativa; et postridie dubia adhuc luce, nec hiberna tempestate deterritus, cum decem cohortibus delectis et equitatu iusequutus est. Nivosa dies erat, et incommoda multa properantibus obiiciebantur. Itaque parte militum ob frigoris asperitatem deficiente, cum reliquis ad Rhyndacum adeptus est Barbaros, dum in transitu fluminis necessariam moram trahunt. Multa ibi regiorum caedes facta, vivi quindecim millia capti, cum sex equorum millibus, et iumentorum propemodum incredibili multitudine; tantis copiis ita deletis, ut etiam ex Apollonia feminae procurrerent in campos, diriperentque sarcinas, et interfectorum cadavera spoliarent.

XX. Adversa Propontidis et Bithyniae sub idem tempus aggravavit aliarum Mithridatis copiarum clades: Fannius enim et Metrophanes regius praetor, a Mamerco victi, cum duobus millibus equitum in Moesiam profugerunt; atque inde in Maeoniam digressi, quum hostem evasisse putassent, ipsius soli, cui se crediderant, plusquam hostiles insidias sunt experti, feceruntque vulgatae fabulae fidem, Arimos ibi et fulminati a Iove gigantis cubile ponenti. Delati certe in loca caeco subter terram incendio infamia, saxis quoque et humo quasi fuligine quadam occultum ignem prodentibus, magna cum sollicitudine oberrarunt; donec tandem via reperta in castra regia reversi sunt.

§. 20. Oros. — Strab. lib. XIII, p. 627.

XXI. Eodem tempore praefectus regis Eumachus, post egregios successus, necatamque cum uxoribus et liberis civium romanorum magnam multitudinem, Pisidia, Isaurisque subactis, Cilicia tentata, quum in Phrygia bellum movisset; Deiotarus Gallograeciae tetrarcha, vagantem assequutus, magna clade affecit. Hoc etiam anno Cn. Pompeius in Hispania prospere bellavit cum Q. Sertorio, qui iam curis et laboribus fessus, et quia se peti videbat eorum insidiis, qui, se remoto, salvi esse non poterant, ad obeunda ducis munia segnior, in luxum et libidines declinabat. Vnde quum frequentius succumberet, quotidie ad iram pronior, multis ob suspicionem doli crudeliter interfectis, ceteros ad maturandam coniurationem acrioribus stimulis incitavit.

XXII. Erant illi iam antea, simul ex ingenti metu, per virtutem atque felicitatem Sertorii, animos ad spem transtulerant, livore et aemulatione potentiae infensi; et crebris Perpernae sermonibus incendebantur, qui sibi deberi summam imperii propter nobilitatem generis existimabat: ideirco clandestinis opprobriis Sertorium apud credulos onerando, sortem suam ceterorumque invidiose deflebat. « Quis enim, » inquit, malus genius eo calamitatis nos compulit, » ut Sullae terrarum omnium marisque dominium » obtinenti parere dedignati, ubi licuisset domi ma- » nentibus, salva dignitate, salvis facultatibus in » otio degere, Sertorium sequamur; et voluntariam » sub inani libertatis specie servitutem amplexi, dicto » exsulis geramus morem? egregio scilicet praemio, » quod ridicula omnibus appellatione *senatus* voca-

§. 21. Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Oros. — Sallust. Edit. Paris. p. 404.

» mur; sub decoro nomine, non minus laborum » contumeliarumque, ac si Celtiberi aut Lusitani » essemus, perferentes!

XXIII. « At qui Romae remanserunt, cum am- » plissimis emolumentis sacerdotia et magistratus » capiunt, provincias sortiuntur, triumphos ducunt; » et, uno pridem remoto domino, ipsi rerum omnium » moderatores sunt et arbitri. At nos contemptum et » vile vulgus obscuri hominis imperio premimur; » perpetuumque et ipsi dictatorem, sed deteriore » conditione nostra, patimur, quam illi Sullam ha- » buerunt. Sulla enim armis sane potentior, ab in- » vitis forsitan, sed tamen ius istud habentibus, di- » ctaturae novi generis imperium obtinuit, sed paulo » post sponte sua positurus: hic neque bello nos vi- » cit, ut vel hoc iure plus pollere debeat; neque » nostris suffragiis adeptus potentiam, tenet stringit- » que, non temporum limites ullos, non rerum aut » negotiorum circumdari patiens.

XXIV. » Ad haec Sulla hic crudelior, non inimicos suos tantum, ut ille, proscribit; sed socios omnis » fortunae amicosque trucidat, vitam his cripiens, » sine quorum ope vivere ipse non potuisset. Neque » licet, aut vacat, de aliorum interitu queri: iam » ubi hos sermones aliquo indicio resciverit, haec » libertas nobis ultimo cruciatu luetur ». Atqui his querelis occupatae hominum mentes, imperia Sertorii contemnebant; aut si qui suscepissent, contra utilitatem et consilium eius bene cogitata in exitium, omittendo praecepta, faciendo vetita, convertebant: destitutusque ministerio Sertorius, quum multa prae-

§. 22. Plut. in Sertor. cap. 41.
§. 24. Plut. in Sertor. cap. 42.

clare provideret, non alium consiliorum fructum, quam taedium irriti laboris, et durae indignaeque sortis gravem atque inanem conquestionem capiebat.

XXV. Anno sequenti M. Terentius M. F. Varro Lucullus, C. Cassius Varus, consules facti, legem Terentiam et Cassiam frumentariam tulerunt, ut annonae Vrbis consuleretur. Piratis enim maria diu infestantibus, sublato generis humani commercio, non modo negotiatores navigare prohibebantur, sed ne classibus quidem romanis tutus cursus erat. Igitur plebs penuria commeatuum saepe tumultuabatur, curamque Patrum intendebat, ut omnia expediundae annonae remedia tentarent. Igitur L. Octavio, C. Cottae consulibus permisit senatus, ut vini et olei decumas, et frugum minutarum, quas quaestores in Sicilia vendere consuevissent, Romae venderent; et mox Q. Hortensius in aedilitate, sesquimodiis in capita divisis, magnam a populo romano gratiam iuivit; quia caritas annonae faciebat, ut, quod re parvum erat, tempore magnum videretur.

XXVI. Deinde M. Tullius Cicero quaestor frumenti maximum numerum ex Sicilia misit. Quae omnia quum tanta populi multitudo facile absorbuisset, nec ideo difficultas annonae cessaret, consules ex senatusconsulto tulerunt, ut frumentum a Siciliae civitatibus emeretur: ad hanc frumenti emptionem ex inopi atque exhausto aerario per triennium prope centies et vicies erogatum est. At haec modica in praesens auxilia solabantur potius, quam tollebant penuriam; neque antea reddita Vrbi solita copia commeatuum est, quam Cn. Pompeii virtute piratae toto mari arcerentur.

§. 25. V. C. 679; A. C. 73. — Pigh. Ann. 680. — Cic. in Verr. III, 7, 70 et 92; idem pro lege Manil. cap. 12, et pro Planc. cap. 26. — Flor. III, 6. — Sallust. — Plutarch.

§. 26. Cic. in Verr. III, 70.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LX
IN LOCVM LIBRI XCV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI NONAGESIMI QVINTI.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt; et, congregata servitiorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varenum praetorem proelio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulsumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

I. Hoc anno C. Scribonius Curio, Dardanis in Thracia victis, bello finem imposuit, acribus suppliciis domita inquietarum gentium ferocia, quum rebellium primores amputatione manuum, ceterorum plerosque morte mulctavisset. Eadem expeditione Moesi quoque subacti; et ad Danubii Daciaeque terminos ventum. Ne ulterius procederetur, insidiosa loca densique saltus impedimento fuerunt. Novum inter haec bellum, contemptis initiis (adeo nullius imperii tuta vel domi potentia est), in maximas Italiae calamitates evaluit.

Quatuor et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Cn. Lentuli profugerunt, Galli plerique, pertaesi pessimae sortis, ad quam eos non suum aliquod scelus, sed iniquitas domini coëgerat. Hi, quum verubus atque coquinariis cultris e popina correptis oppido erupissent, in plaustra quaedam inciderunt, quibus arma gladiatoria portabantur.

II. Atque illi velut munere deum oblatis armis alacres, in munito quodam colle constiterunt, ducibus tribus creatis, inter quos Spartacus eminebat, Thrax gente, et ab ineunte aetate pastor; sed animo et viribus ingens, nonnulla quoque belli peritia, quod inter stipendiarios militaverat, ferociam originis institutique prudentia et moderatione temperabat. Vxor ei oriunda indidem aderat; quae bacchici numinis plenam se ferens, quo primum tempore Romam venalis est deductus, conspecto dracone, circa dormientis caput instar coronae convoluto, magnam viro potentiam praedixerat. Cognito hominum consilio, statim ex oppido venerunt armati, qui eos ex fuga reprehenderent. His fusis fugatisque, quum multa arma militaria cepissent, abiectis gladiatoriis, quae oderant, illa laeti gratulabundique sumpserunt.

III. Inter haec Claudius Pulcher legatus, cum tribus millibus armatorum ex Vrbe accurrit; et ad Vesuvium montem, quo illi se receperant, castris positis, aditum, qui unicus ea parte, atque is difficile tamen et impeditum iter praebebat, obsedit. Illi nullas circa stationes, qua inaccessus videbatur, conspicati, per abrupta cavasque fauces catenis ex vite silvestri con-

§. 1. V. C. 679; A. C. 73. — Liv. Epit. — Eutrop. lib. VI. — Marcellin. XXIX, 26. — Sex. Ruf. cap. 8. — Flor. III, 4 et 20. — Plut. in Crasso, cap. 12 et 14.

§. 2. Flor. — Plut. in Crasso.

fectis se demiserunt, uno relicto, qui deiectis armis postremo ipse quoque descendit. Spartacus, postquam incolumes omnes recepit, solerti cum audacia statim ad castra Romanorum duxit, et improvisi periculi consternatione ita terruit Claudium, ut, turpi fuga castris desertis, aliquot cohortes quatuor et septuaginta gladiatoribus cederent.

IV. Res prosperae, ut assolet, statim invenerunt socios, multique pastores, durum et pernix genus, accesserunt ad partes; quorum robustissimum quemque armavit Spartacus, reliquos antecursorum et velitum numero habuit. Servitiis deinde ergastulisque concitatis, quum celeriter ad hominum millia decem coivissent, quod armorum erat inopia, scuta ex vimine dedit, eratque is facilis labor solitis vasa agrestia ex viminibus nectere; et unoquoque se ad eam artem in formam equestris parmae armante, celeriter confecta res est: mox mactatis pecoribus, parmas cooperiebant, quum coria recens detracta, quasi glutino adhaerescerent: ferro dein ergastulorum recocto, gladios ac tela fabricabant. His rebus festinare coactus P. Varinius praetor, cui senatus negotium extra ordinem dederat, cum iusto exercitu, sed tumultuarie conscripto, advenit.

V. Sed legatum eius Furium cum duobus millibus militum praemissum a praetore, acie congressi fugitivi fuderunt. Qua victoria usi saevius etiam infestiusque totam Campaniam pervagati sunt: nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Coram, Nuceriam, et quae romanis exercitibus tot per annos restiterat Nolam, crudeliter populabantur: nactique nonnullos,

§. 3. Liv. Epit. — Plut. — Vell. II, 30. — Flor. III, 20. — Frontin. I, 5, 21.

§. 4. Front. Strat. I, 7. — Flor. — Plutarch. — Liv. Epit. — Sallust. Hist. IV.

quibus maxime infensi erant, eorum morti nefandum in modum illudebant, lacera corpora, sed adhuc spirantia, ne cito dolore defungerentur, omittentes. Alii in tecta iaciebant ignes, multique ex locis, quae occupata erant, servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto; neque sanctum aut nefandum quidquam fuit irae barbarorum, et servili ingenio; nequeunte prohibere Spartaco, quamquam multis precibus oraret.

VI. Igitur, ut alio consilio eos ab hac immanitate abduceret, simulque adventus sui celeritate praeverteret nuntios, raptim in Lucaniam ductis copiis, Cossinium, qui datus praetori adiutor fuerat, cum magna militum manu apud Salinas agentem, ita improviso impetu oppressit, ut nihil propius sit factum, quam ut lavantem comprehenderet. Impedimenta certe eius omnia diripuit, vestigiisque fugientium haerens, multos occidit, et castra eorum cepit, ipso ibi Cossinio interfecto. Hinc Lucaniae magnam partem, thurinum maxime metapontinumque agrum in potestate fugitivi habuerunt, ipsis quoque urbibus eodem bello potiti. At Varinius, dum haec aguntur a fugitivis, aegra parte militum autumni gravitate, neque ex postrema fuga, quum severo edicto iuberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant, per summa flagitia detrectantibus militiam, quaestorem suum C. Thoranium, ex quo praesente vera facillime noscerentur, in Vrbem miserat; et tamen interim cum volentibus in expeditionem prodiit.

VII. Auxiliis deinde contractis, quum quaedam non improspere gessisset, contra morem fiducia au-

§. 5. Flor. — Sallust. Fragm. ex Biblioth. Reg. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Plutarch.
§. 6. Plutarch. — Flor. — Sallust. Fragm.

geri Romanis, et promi lingua coepit: quo Varinius contra spectatam rem incaute motus, novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum presso gradu; silentes iam, neque tam magnifice sumentes proelium, quam postulaverant. At fugitivi certamine consilii inter se iuxta seditionem erant, Crixo et gentis eiusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus. Contra Spartaco dimittere, quae haberent e loco commoda, et quam integro exercitu sperarent, cum periculo victoriam quaerere non placebat. Quo deinde ordine ac loco res unaquaeque gesta sit, amissis, quae de hoc bello erant prodita, non habeo dicere.

VIII. Illud certum utique habetur, multis proeliis victum a Spartaco Varinium esse, et adeo aegre elapsum, ut equum illius lictores cum fascibus et insigniis magistratus ad Spartacum, fugitivi detulerint, quibus etiam postea usus est. Eodem tempore quum forte praeclusus a P. Varinio Spartacus fuisset, insigni astu elapsus est. Quum enim operibus hostium in arctum coacti essent fugitivi, consumptis iam alimentis, nec suppeditantibus ex propinquo, secunda vigilia cuncti egrediuntur, relicto buccinatore in castris, et ad vigiliarum speciem procul visenti cadaveribus, quae erexerant fulta palis, per modica intervalla ante portam fixis.

IX. Ea veste atque armis adornata, quum per tenebras, aut dubia adhuc luce satis tegerent fraudem, et per tota castra ignes colluccrent, facile deceptus hostis est, ut eodem adhuc loco fugitivos esse cre-

§. 8. Plutarch. — Appian. Civil. lib. I. — Flor. III, 19. — Front. Strat. I, 5, 22. — Sallust.

deret. Multa demum lux aperuit, quid actum esset, missique sunt equites, qui vestigia Spartaci scrutarentur, et, quantum possent, damni ac morae facerent. At ille, visis equitibus, priusquam cum reliquo exercitu adesset Varinius, propere nactus idoneos ex callibus duces, Picentinis, deinde Eburinis iugis occultus, ad Nares Lucanas, atque inde prima luce pervenit ad Popilii Forum ignaris cultoribus.

X. Ac statim fugitivi contra praeceptum ducis rapere ad stuprum virgines, matres, et aliis sceleribus operam dare; multum obtestante Spartaco, cui praeter humilitatem sortis, nihil ad eximii imperatoris tuendum nomen deerat. Neque sapientiae egebat, qua futura prospiceret: victoque Varinio, quum maiorem esse romanam potentiam intelligeret, quam ut sperare interitum eius posset, auctor ad Alpes eundi suis erat, ut, iis superatis, diversi Thraces Gallique suam quisque patriam repeterent. Sed illi, multitudine confisi, et elati successu, spernebant salubre consilium, et devastanda Italia, suae libidini avaritiaeque indulgebant.

XI. Iam enim circa Consentiam et Metapontum delectibus agendis ita creverant, ut tum quidem Spartacus triginta millia, Crixus decem sub signis habuisse tradatur: nam tertius ducum Oenomaus superiore bello perierat. Interea, dum romana arma domi a servis contemnuntur, in remotis provinciis contra potentissimum regem imperatore Lucullo magna cum gloria fulgebant. Omnem iam non commeatum modo Mithridates, sed etiam opes, copias, spem denique expugnandae Cyzici consumpserat. Igitur

§. 9. Sallust. Hist. III, 22. — Plutarch.
§. 11. Oros. V, 24. — Liv. Epit. — Plutarch. in Lucullo. — Memnon.

Hermaeo Varioque traditis peditibus, quorum numerus adhuc triginta millia superabat, ipse maritimo itinere in regnum cogitabat reverti.

XII. Noctu, quo falleret obsessos, conscendi navigia iussit. Sed ea maioris trepidationis causa fuit: dum inter tenebras, metu reverentiam imperii vincente, certatim et promiscue ad naves ruitur, quaedam cum his, qui inscenderant, submersae sunt; aliae turbatae atque circumactae plus adhuc morae consternationisque fecerunt. Hoc modo aegre solutis ancoris, Parium rex pervenit. Quod ubi postridie a Cyzicenis est cognitum, excurrentes in Pontica castra, reliquam adhuc aegrotam multitudinem conciderunt, ablatis, quae verti in praedam poterant.

XIII. Sub idem tempus Archelaus classis regiae praefectus (*Aristonicum* Plutarchus appellat) in potestatem Luculli pervenit. Miserat eum Mithridates, ut negotium facesseret hosti, ne recedentem a Cyzico sequi posset; dederatque decem millia aureorum, ad fimbrianas corrumpendas legiones. Sed ille, fidem a perfidis inepte sperare ausus, quum tanquam ad accipiendas copias destinato tempore venisset, occisis, quos secum adduxerat, comprehenditur. Lucullus, audito, pedestres Mithridatis copias Lampsacum petere, continuo insequutus, ad Aesepum amnem deprehendit, qui tum anni tempore pluvioso plurimum creverat. Ibi Granicus et Aesepus amnes cruentarunt undas; regiorumque partim aquis hausta, partim hostilibus concisa armis, ad millia viginti perierunt; magnus praeterea captus est numerus: plusquam undecim millia in proelio ceciderunt.

XIV. Ceteros, quum se munimentis oppidi clau-

§. 13. Plutarch. in Lucullo. — Memnon. — Appian. Mithrid. — Flor. III, 5.

sissent, Lucullus obsedit; donec a Mithridate missa classis, et illis, et Lampsacenis omnibus exportatis, vacuam urbem victori reliquit. Hic eventus obsidionis cyzicenae fuit, qua periisse de regiis militum lixarumque ad trecenta millia putantur. Cyziceni, sua et Luculli virtute incolumes, quo grati erga bene meritum essent, ludos victoriae solemnes instituerunt, *Lucullea* vocantes; ipsumque, quum ingressus urbem esset, exquisitis honoribus acceperunt. Mithridates interea, quum quinquaginta naves, in quibus decem millia delectorum virorum imposuerat, L. Vario, et Alexandro Paphlagoni, et Dionysio eunucho tradidisset, cum aliquanto ampliore numero Perinthum navigavit; frustraque tentata oppidi capiundi spe, Nicomediam Bithyniae petiit, postquam apud Parium ex utraque classe multas naves tempestate perdidisset.

XV. Neque Lucullo tempus per otium transigebatur, quin, ex omni Asia navibus ad Hellespontum contractis, classem compararet; tanta fiducia, ut senatui tria millia talentorum ad eos usus decernenti rescriberet, *summam eam aerario se parcere; neque ideo minus auxilio socialium navium Asiam ab incursu regiorum esse liberaturum*. Neque promissa eius magnificentiora, quam facta, fuerunt. Classem ita distribuit, ut cum parte navium, ad recipiendas Phrygiae urbes Valerium Triarium, cum aliis Voconium Barbam ad distinendum Nicomediae Mithridatem mitteret; ipse reliquis ad ea, quae occurrerent, usurus.

XVI. Ab omnibus feliciter res gesta. Triarius Apameam, quae *Cibotus* cognominabatur, maximum post

§. 14. Plutarch. — Oros. VI, 2. — Appian.
§. 15. Memnon. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Plut.

ephesinam urbem Asiae emporium, obsedit. Erant magna beneficia regis penes Apamenos, quod terrae motibus quassatam urbem, centum talentis publice dono datis, refecerat. Igitur acris aliquamdiu defensio, et post expugnationem, caedes eorum, etiam qui in templa confugerant, fuit. Dum ad hunc modum Apamea vastatur, Prusa, quae sub Asiatico Olympo iacet, per Barbam capta ac direpta est. Triarius etiam Prusiadem, maritimam urbem, quae olim Cius fuerat, volentibus oppidanis recepit, qui praesidium regis expulerant, eo merito libertatem ab Romanis adepti.

XVII. Ea res etiam Nicaeam tradidit Romanis, diffugientibus noctu ad Mithridatem, qui tuendae fuerant impositi, quod animos Nicaeensium ad romanam amicitiam inclinare sensissent. At vero Lucullus, qui ab Hellesponto Troadem petierat, quum in fano Veneris pernoctasset, vocari se a dea ad oberrantem in proximo praedam somniavit: statimque iussis convocari amicis, graecisque comitibus, « Non potui differre, inquit, quin protinus exponam vobis, quod » mihi visum obvenit in templo ». Somnio deinde narrato, « Talis, inquam, per quietem obversata mihi » species est, sed ita expressa et velut solidae comprehensionis, ut ista videre ac audire, totis sensibus, non autem per inanes somni figuras imaginari, » crederem.

XVIII. « Sane iam olim saepius, sed maxime, quum » proquaestore missus a Sulla ad Ptolemaeum Alexandriae agerem, de omnibus eiusmodi rebus diligenter audivi disserentes doctissimos viros: erat » enim tum etiam hic Antiochus mecum, et antea

§. 16. Strab. lib. XII, p. 577 et 579. — Memnon. — Oros. VI, 2. — Appian.
§. 17. Strab. lib. XII, pag. 564. — Appian. — Memnon. — Plutarch.

» iam Heraclitus Tyrius agebat Alexandriae, qui et » Clitomacho multis annis, et Philoni operam dede» rat. Sed ita mihi haec intricata, et ab hominis certa » cognitione remota videbantur, ut inter disputatio» nes eruditorum, id semper probabile videretur, » quod a disserente defendebatur: nam etiam qui » decreta sua parum confirmarent, plerumque sen» tentiam adversariorum haud inepte refellebant.

XIX. «Igitur eo inclinabam, ut incertam omnium » opinionem, neque firmiter comprehendi posse quid» quam arbitrarer. Sed unum ubique occurrebat ir» refragabilis veritatis argumentum, ut, si dubitan» dum esse de omnibus putarem, id tamen scire vi» derer, esse utique de rebus dubitationem, et me » esse, qui dubitarem. Ab hoc minime obscuro aut » fallaci gradu statim eo adscendebam, ut sine ulla » fluctuatione comprehenderem, esse aliquam huma» na superiorem naturam, quando nec ipse me fe» cissem, et quoniam essem, ab aliquo certe factus » essem. Id autem, cuius potentia et ego, et quidquid » est, nec ab se ipso est, exstitissemus, non aliud in» telligere poteram, quam quod video Dei appella» tione apud omnes censeri.

XX. «Nam etiamsi plerasque apud gentes complu» res dii coluntur; tamen sapientissimus quisque deo» rum omnium unum regem patremque credit, a quo » descendat, quidquid inferioris ordinis est, non » potestate cum illo, non natura comparandum. Vt » igitur haud inepte dubitari queat, quantum, quae » in hoc fano colitur Venus, valeat, quantaque sit » huius loci sanctimonia; sic etiam experientia con» stat, neque rationi refragatur, esse aliquam maio-

§. 18. Cic. Acad. Quaest. IV, 2 et 4.

» rem humana potestatem, quae de futuris, aut etiam » praesentibus ita moveat hominum mentes, ut illo » stimulo admonitae, non inclinent modo ad credendum, sed etiam, penitus ita se rem habere, pro » certo compertoque habeant. Mihi sane ita nunc affectus est animus, ut de veritate rerum, quae mihi » per quietem sunt ostensae, minus etiam dubitare » possim, quantumcumque inhibere assensum coner, » quam de his, quae nunc videns vigilansque facio.»

XXI. Haec agenti cum amicis, dum adhuc loquebatur, supervenerunt ab Ilio nuntii, tredecim conspectas esse regis quinqueremes, Lemnum, ubi praefecti classis ad ancoras stabant, petituras. Igitur propere evectus, inter Tenedum et Achaeorum stationem proelio commisso, Isidorum, qui navibus illis praeerat, interfecit, naves omnes cepit. Inde mari Aegeo Lemnum profectus ad ceteram classem expugnandam, in deserta insula, ubi Philoctetae casum aeneus serpens, arcusque et fasciis illigatus thorax indicabat, praefectos regios deprehendit. Nec elici ad pugnam poterant; subductasque ad litora naves, tabulatis superstantes acriter defendebant.

XXII. Multus ibi labor Romanis fuit, multaque vulnera accepta, quia inhaerentes litori naves, a fluctuantibus, tanquam firmata in stabili solo castella, levi et irrito conatu petebantur. Postremo circummissi alia parte milites, exscensione facta, a tergo circumvenerunt hostem; et occisis nonnullis, alios propellere naves, et in aquas se recipere coëgerunt. Ibi inter duo maxima discrimina deprehensi, et utrum magis vitarent incerti, dum neque altum petere me-

§. 21. Plut. in Lucullo cap. 23. — Memnon. — Appian. Mithrid.
§. 22. Plutarch.

tu hostilium navium audent, et terra ab expositis prohibentur, ad oram óberrantes, utrinque vulnerabantur.

XXIII. Sic velut indagine deprehensi sunt omnes, nisi quos mors obita ferro eripuerat. Duces, eiecto in terram navigio, speluncam ingressos, male texerunt latebrae. Postera die quum caperentur, Dionysius, epoto, quod secum habebat, veneno, statim exanimatus est. Alexandrum Lucullus ad triumphum servari voluit. L. Varius, quia senatorem romanum in triumpho duci fas non erat, post contumelias et ludibria supplicio affectus est. Quod ne faciliori forte exitu anteverteret, Lucullus suis, ne quem luscum occiderent (captus enim altero oculo erat Varius) praeceperat.

XXIV. Multi et alii proscriptorum tunc interempti sunt. Duae et triginta naves regiae, cum onerariis compluribus eo tempore demersae aut captae fuerunt. Haec a Lucullo ad senatum perscripta magnam in Vrbe laetitiam excitarunt; maxime postquam est cognitum, classem hostium, quae duplici proelio deleta aut capta fuerat, sub acerrimis ducibus Italiam petere voluisse. His confectis, Lucullus ad expellendum Bithynia regem properabat: hunc enim credebat a Voconio attineri, legato suo, quem ea gratia imperator praemiserat. Sed ille Samothracen profectus, dum superstitionibus dat operam, diesque caerimoniis et initiando terit, Mithridati praebuerat effugiendi copiam; qui si in tempore affuisset, clauso maris exitu capi Mithridates Nicomediae potuisset.

XXV. Nam a terra binis castris obsidebatur, quia

§. 23. Oros. VI, 2. — Cic. pro Arch. cap. 9; pro Muraena cap. 15, et pro lege Manil. cap. 8. — Appian. — Plutarch.

M. Cotta, ut acceptum ad Chalcedonem dedecus aboleret, satis impigre Nicomediam perrexerat, castris ad vicesimum fere lapidem ab oppido communitis, ne pugnare contra commodum cogeretur. Eodem et Triarius non invitatus occurrit; et quia rex intra moenia suos reduxerat, ab utroque Romanorum exercitu coepit obsideri. Quod interim mediocriter ferens, postquam gemina navali pugna classem amissam didicit, Lucullo superventuro se ratus imparem, Pontum petere classibus decrevit. In hoc itinere denuo tam foeda tempestate conflictatus est, ut navalis proelii instar esset, duplicique hac clade Mithridates prius ad Parium, et nunc haud procul Heraclea, ad decem hominum millia, et rostratas sexaginta, florem exercitus sui classisque deperderet.

XXVI. Eam calamitatem ad iram Priapenae Dianae superstitiosi homines retulerunt, cuius a regiis spoliatum templum, abreptumque simulacrum fuerat. Amissa magna parte classis, cum plerisque reliquis navibus in ostium fluminis Hypii, quod haud procul Heraclea abest, rex se recepit. Is tum status Heracleae erat, ut magis aliena a Romanis ob sublatos publicanos, quam in potestate regis esset. Igitur, dum necessario stationem in flumine, nondum sedato mari, habet, sollicite inquisito, Lamachum in summo magistratu agere comperit; quo nuntio erectus, quod veteri amicitia cognitus illi Lamachus erat, missis idoneis hominibus, multa largiendo pollicendoque perfecit, ut operam suam Lamachus addiceret, quo rex in urbem reciperetur.

XXVII. Dicta die, solemne sacrificium Lamachus

§. 26. Liv. Epit. — Appian. — Plut. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Flor. III, 5.

instituit extra urbem, vocato populo, ne portae consueto tempore clauderentur: ad regem interea myoparo Seleuci archipiratae mittitur, quem conscenderet, quia navis oneraria, qua erat vectus, ob violentiam tempestatum utilis esse desierat. Dehortabantur maximopere amici, ne corpus suum hominibus incognitae fidei crederet: quorum ille metum tali sermone castigavit: « Ego vero fidem vestram, amo» remque, multis et magnis documentis experta novi, » et aestimo; nihilque diei scio a vobis, quam ab » optimo animo, verissimoque affectu profectum. » Sed interdum haec ipsa, quamlibet omnino sunt » praestantissima, bonis consiliis obstrepunt, quoties » aliquid in speciem periculosum suscipi res cogit, » timor vetat: ideoque in praesentia, quum vestrum » animum et probem, et ut eum semper mihi custo» diatis, enise petam, a sententia tamen vestra dis» sideo. Videtis, ea nunc esse tempora mea, ut eva» dere pericula non aliter nisi periculo possim.

XXVIII. » Nemo, opinor, in hoc toto negotio mihi » temeritatem imputabit: paratissimus quum essem » ad bellum, tamen iterum iterumque consideravi, » restiti, distuli, donec apud omnes constaret, bellum » opportunius sumi non potuisse. Tamen magnae » me calamitates et discrimina deprehenderunt; iis » nempe viis, quas cavere aut occludere nemo » mortalium queat. Ipsos mihi deos adversatos esse, » scitis, quum Rhodios Isis, Cyzicenos Proserpina » defenderent; quum Neptunus classes meas tempe» statibus persequeretur. Sed erit aliquis irarum » modus, et, quod a pueritia saepe mihi contigit, » praesens vexatio maiore aliquo praemio pensabitur:

§. 28. Memnon — Ptolem. V, 1.

» nec enim frustranea semper erit haec diligentia
» colendi deos, qua nemini concedere soleo, per-
» petuo mecum habens sapientiae sacrorumque ma-
» gistros.

XXIX. » Quod si decretum de me est, haecque
» superis sententia sedit, ut oppressum deletumque
» velint; at opera dabitur, ut impavidum obruant.
» Sed absit omen! et bona potius spe votisque me
» prosequamini; nam et mihi praesagit animus, hoc
» mihi non ad securitatem modo iter, sed etiam ad
» augendas opes aditum fore. Seleuco satis confido;
» plus etiam Lamacho: neque dispicio, quomodo
» sperare maiora ab Romanis proditi mei, quam
» a me servati, praemia possint. Sed et populus
» heracleensis ita est alienatus, ut quidlibet potius,
» quam romanum imperium, laturus videatur ».

XXX. Ita metu suorum castigato, confidenter ingressus piraticam navem, prius Heracleam introivit, quam obruti vino homines adventum eius persentiscerent. Postremo demum die, quum essent ad concionem vocati, regem se habere didicerunt: qui humaniter eos alloquutus, et ad servandam sibi benevolentiam hortatus, quatuor millia militum praesidio cum praefecto Connacorige imposuit, quo ab Romanis, si forte signa eo vertissent, defenderentur. Divisa deinde populo, sed praecipue magistratibus, pecunia, Sinopen, et inde Amisum navigavit.

§. 29. Plut. — Oros. VI, 5. — Appian. Mithrid.
§. 30. Strab. lib. XIII. — Memnon. — Appian.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXI
IN LOCVM LIBRI XCVI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI NONAGESIMI SEXTI.

Q. Arrius praetor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius consul et Q. Arrius praetor acie victi sunt. Sertorius a M'. Antonio, et M. Perperna, et aliis coniuratis in convivio interfectus est, octavo ducatus sui anno; magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, saepe par, vel frequentius victor; ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est; quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat bellum. C. Cassius proconsul et Cn. Manlius praetor male adversus Spartacum pugnaverunt; idque bellum M. Crasso praetori mandatum est.

I. Haec eo anno gesta: et quia funestas per Italiam clades senescens Sertorius, et Luculli res florentes relevabant, minore externorum cura, animi ad Spartaci opprimenda bella versi; tam validis iam fugitivorum opibus, ut ad septuaginta armatorum millia essent; bini exercitus, totidemque duces Italiam per-

vagarentur. Igitur, quamquam ambobus consulibus decretum id bellum cum duabus legionibus esset, Q. Arrio praetori etiam datae copiae sunt, imperiumque is seorsim a consulibus habere iussus. Consules tum erant L. Gellius Puplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.

II. Forte germanicae cohortes, duce Crixo, per ferociam a Spartaco se abruperant, et circa Garganum montem cum triginta millibus armatorum praedas Crixus agebat. Idcirco L. Gellius consul, cum praetore Arrio repente incautos adorti, viginti hominum millia cum ipso duce, acerrime quidem repugnante illo, prostraverunt: nec ideo minor adversus Spartacum moles supererat; qui cavendi pugnandique egregius artifex, occasiones et eventus omnes prorsus imperatorio consilio ad suum commodum trahebat.

III. Sed illi per Apenninum ad Alpes tendenti, ut in Galliam evaderet, Lentulus consul se obiecit; eundem a tergo L. Gellius conclusit. Ille vicissim cum ambobus conserta manu, utrumque magnis et pudendis cladibus affecit, cum duobus consulibus comparatus unus gladiator: et priorem quidem Lentulum abegit, eumque castris et impedimentis omnibus exuit in Apennino; deinde versus in Gellium, quamquam cum eo se Q. Arrius coniunxerat, utrumque collatis signis vicit. Post horum fugam, ut Romanis ostenderet, eidem ludibrio et ipsos obnoxios esse posse, per quod aliorum hominum sanguine tam immaniter abuterentur, per causam placandorum Crixi manium,

§. 1. V. C. 680; A. C. 72. — Eutrop. lib. VI. — Appian. Civil. lib. I. — Plut. in Crasso. — Oros. V, 24. — Appian. — Liv. Epit.

§. 2. Plut. — Oros. — Liv. Epit.

§. 3. Flor. III, 20. — Liv. Epit. — Appian.

simul cuiusdam matronae nobilis, quae a fugitivis per vim stuprata sibi manus intulerat, trecentos aut quadringentos ex captivis delectos circa rogum iussit armis depugnare.

IV. Ceteros ad unum omnes interfecit; impedimenta, praeter necessaria pauca, subdito igne cremavit, quo esset ad destinata expeditior: nam ne quid indignitatis abesset, de ipsa urbe Roma invadenda deliberabat. Neque leve discrimen erat, quum agmen centum viginti millium traheret; quamquam vulgo repudiare fugitivos solitus, quorum ad ipsum, si reciperentur, maximus numerus transibat. Idcirco duo consules iunctis copiis in agro piceno ei occurrerunt. Sed ille, licet eas magna clade profligasset, ad Vrbem ducere non est ausus, quia nondum ei satis suae vires placebant, nec exercitum adhuc ex sententia sua perarmaverat: alii quoque apparatus deerant, quum nullius civitatis populive auxilio, sed tantum corporibus fugitivorum atque convenarum uteretur.

V. Ergo, ut arma ceteraque bello opportuna compararet, Thurinos montes stativis locum cepit: oppidum pro horreo rerum omnium habuit; vicina late populando, a mercatoribus iniuriam omnem prohibuit, praecipue qui aes et ferrum venditurі venirent: eas res care mercabatur; *aurum argentumque importari, aut importatum emi a suis*, severo edicto vetuerat. Dum in Italia hunc ad modum certatur, Hispaniam a Sertorio magis alienum scelus, quam Romanorum vis ac robur, vindicavit. Erat ille iam, ut diximus, infensus invisusque plerisque, quod deprehensas aut creditas in se conspirationes atrociter puniverat.

§. 4. Flor. — Appian. — Oros.

VI. Igitur alienatis semel animis, omnia ducis recte consulta, ministrorum dolo atque contumacia in contrarium vertebant; Hispanique, propter tributa ac supplicia, quae velut Sertorii iussu acerbe exigebantur, deficiebant a partibus: ad hos revocandos qui mittebantur, de industria augebant iras, maioremque in modum irritatis Barbaris, revertebantur. Is dolor a pristinis moribus adeo deduxit Sertorium, ut saeviret in principum liberos, qui Oscae educabantur, et, parte interfecta, ceteros in servitutem venderet.

VII. Dum haec aguntur, Perperna praeter ceteros coniuratos in societatem consilii Manlium quendam ex sertorianis ducibus adsciverat. Deperibat adolescentis cuiusdam turpi amore Manlius; cumque ut magis sibi adiungeret, missos alios facere amatores, hortatus est, unique, mox interfecto Sertorio, ad maximas opes perventuro, se dare. Eum sermonem Aufidio cuidam adolescens exposuit, in quem erat benevolentia propensior. Ille non leviter ictus (nam et ipse erat inter coniuratos, sed et Manlium esse nesciebat), dissimulata tamen conscientia, negat, verbis hominis ventosi et levis habendam fidem esse: at postquam adolescens Perpernam, Graecinum, aliosque participes secreti nominavit, non distulit pergere ad Perpernam, et admonere periculi, nisi mature praeverterent: *eo rem deductam, ut celari diu nequeat: occupandum Sertorium, aut pereundum insidiatoribus esse.*

VIII. Non dubitabat Perperna, quin vera praedicerentur: et nuper quoque, submissis decem militibus, Sertorium interficere conatus, punitisque par-

§. 6. Flor. III, 22. — Oros. V, 23. — Appian. — Plut. in Sertorio.

tim, partim fuga elapsis insidiatoribus, quamquam nondum erat proditus, ne proderetur metuebat. Idcirco coniurationis duces, convocatis celeriter praecipuis consciorum, nihil cunctandum rati, componunt e vestigio fraudis ordinem; subornatoque idoneo homine, confictas literas Sertorio tradendas curant, quibus de magna victoria perscriptum erat, quam Sertorii quidam legatus, ingenti hostium numero debellato, reportasset.

IX. Laetum ob haec et sacrificantem Sertorium, cum amicis (erant autem ex coniuratorum numero) ad convivium invitat Perperna, multisque precibus vincit, ut ad gaudium eius diei celebrandum condiceret. Igitur discubuere. Sertorius inferior in medio lecto accubuerat; supra eum L. Fabius hispaniensis senator ex proscriptis; in summo erat Antonius, et infra eum scriba Sertorii Versius; in imo scriba alter Maecenas, medius inter Tarquitium, et dominum convivii Perpernam. Erat ea quum Sertorii modestia, tum apud suos auctoritas, ut eo praesente verecunda et honesta omnia essent; nullae turpes facetiae, nulli clamores tumultusque audirentur.

X. Sed eo tempore, ut initium rixarum coniurati facerent, inconditis sermonibus gestibusque, per simulationem ebrietatis strepebant. Quum ad haec ille, sive offensus hac licentia, sive mentem eorum divinans, velut animum non adverteret, in lecto iaceret supinus; Perperna merum poposcit, et inter bibendum dimisit e manibus phialam, qui sonus perpetrandae caedis signum coniuratis erat: ac statim Antonius, qui in summo lecto accumbebat, districto

§. 8. Appian. — Plut.
§. 9. Sallust. Hist. III, 15 Paris. Edit. p. 404.

pugione Sertorium sauciavit; deinde convertentis se ad ictum, et surgere conantis, manum utramque continuit, dum a reliquis conficeretur.

XI. Custodes corporis eius, quos semper circa se habebat, eodem momento a praeparatis ad facinus occupati sunt. Ita Sertorius exuit vitam, octavum post annum, quam Hispanis se ducem praebere coeperat; magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, saepe par, vel frequentius victor; ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad M. Perpernam translatum est, quod homo vanus et ineptus olim concupiverat, nihil ei praestiturum, nisi, ut quantum ducem, quanto inferior ipse, sustulisset, intelligeretur.

XII. Nec tamen illud tam infelix praemium sine contentione retulerat. Exercitus post indignam Sertorii caedem, ira in commiserationem versa, tumultuabatur, virtutem occisi, et sua pericula reputando. « Mille experimentis constitisse, quantumlibet egregium exercitum, amoto duce, velut pulchrum corpus adempto spiritu, marcere. Vnum his temporibus fuisse Q. Sertorium, qui sine opibus, sine pecunia, sola virtute subnisus, terribilem populi romani potentiam per tot annos sustinuisset.

XIII. « Pauperem, exsulem, desolatum, ex omni tempore, ex omni regione, tanquam miraculo quodam productas de nihilo copias excitare potuisse. Huic tot duces romanos, tot legiones procubuisse; coactumque senatum, ut ipsa reipublicae firmamenta atque columina mitteret. Neque tamen aut veterem militiae gloriaeque Metellum, aut

§. 11. Liv. Epit. — Appian. — Oros. — Plut.
§. 12. Appian.

» triumphalem adolescentiam, quamquam iunctis con-
» siliis ac viribus, uni pares esse potuisse. Hoc de-
» fendente, absentiam a penatibus suis, a propinquis
» atque amicis, non exsilium, sed militiam putavisse,
» bona spe fretos, aliquando fore, ut patriae dome-
» sticisque cum laetitia gloriaque restituantur.

XIV. « Nunc autem adeo spem illam omnem difflu-
» xisse, ut vix corpora sua libertatemque satis in tuto
» esse credant: quem enim alium se habere, cui sa-
» lutem suam committant? aut cui satis firmos hu-
» meros fore, ut post Sertorium tantam rerum mo-
» lem sustineant, ferantque? Sane non deesse, qui
» praecipiti ambitione ad capessenda imperia ruant;
» sed brevi appariturum, quanto maiora viribus onera
» susceperint: non enim maiorum imaginibus, aut
» patrimonii magnitudine, sed solido robore animi,
» sapientibusque consiliis sustineri ac geri bella posse.

XV. « Igitur commutatis ducum artibus, fortunae
» quoque similem mutationem haud iniuria timeri.
» Egregiam scilicet spem in successore ostendi, si
» Sertorium Perperna excipiat, summum virum du-
» cemque vulgaris! » Haec romanae copiae freme-
bant, maioribus et pluribus apud exteras querelis.
Lusitani ante omnes, quod eorum praecipua semper
opera Sertorius uti consueverat, *optimum imperato-
rem*, *fortissimum commilitonem*, *virtutis remunerato-
rem liberalissimum* requirebant.

XVI. Vt vero, aperto Sertorii testamento, scriptum
ab eo Perpernam heredem fuisse, innotuit, et dete-
statione tam ingrati facinoris magis exarserunt animi;
nihil propius factum, quam ut poenas ab homicida
suis manibus sumerent; nisi discurrens per contu-

§. 16. Vell. II, 30. — Appian.

bernia cum ducibus Perperna, quosdam donis, alios promissis, nonnullos etiam minis pacasset, etiam uno et altero ad terrorem ceterorum ferro interemptis. Deinde socios populos obeundo, quo illorum odia mitigaret, orsus ab Osca, ubi patrata caedes fuerat, conciones ubique blandas habuit; apertis carceribus, qui erant ab Sertorio vincti, dimisit; obsides civitatibus reddidit.

XVII. Sed earum multae cum exsecratione nefarii hominis, missis ad Metellum Pompeiumve legatis, in fidem Romanorum venere; praesertim ubi sumpto imperio Perperna statim crudelis apparuit, tribus illustribus viris, qui una ex Vrbe profugerant, fratrisque filio, interfectis. Igitur Metellus, adversus talem hostem duobus exercitibus rem non indigere iudicans, diversam Hispaniae partem interim pacaturus, debellandum Pompeio reliquit. Inter hos per aliquot dies levibus certaminibus quum tentatae utrinque vires animique essent, decima die collatis signis dimicatum: neutri enim diutius rem differre placebat, quod Perpernam Pompeius sperneret; Perperna, donec in officio milites essent, eorum utendum opera arbitraretur.

XVIII. Sed ea pugna temere a Perperna commissa, dignum auctoris imprudentia exitum habuit: namque Pompeius, parte copiarum idoneis locis subsidere iussa, cum decem cohortibus processit; eamque velut escam ut obiiceret hosti, sparsit per campum suos, et Perpernam spe huius opprimendae manus illexit. Ita contracto certamine, quasi resistere non posset, hostem deduxit ad locum insidiarum; ubi ab utroque

§. 17. Oros. — Plutarch. — Appian.
§. 18. Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Oros. — Appian.

latere prorumpentibus, qui erant occultati, conversus, Sertorianos ad internecionem cecidit.

XIX. Perpernam, quum se nonminus suorum, quam hostium metu in sentibus abdidisset, quidam equites retraxerunt; probra dirasque cumulantibus, qui eum videbant, Sertorianis, *quod homo nihili praestantissimum virum dolo, ceteros omnes imperitia et stoliditate perdidisset.* At ille nihil aliud, quam ut salvus ad imperatorem deduceretur, postulabat: *habere enim se principum romanorum literas, quibus Sertorius in Italiam acciretur.* Ibi, prudentissime praesentibus usum esse Pompeium, Roma iudicavit, quod, priusquam in conspectum veniret Perperna, iussit hominem occidi; epistolas neque legit ipse, neque legendas concessit, sed continuo cremavit omnes; eoque facto novarum rerum oppressis seminibus, terrore atque sollicitudine ingenti respublica liberata est.

XX. Neque tamen defuerunt, qui carperent, *quod hominem, Sicilia sine certamine tradenda bene meritum, indemnatum occidisset.* Sed adversus hanc criminationem istud Pompeii factum, et suae aetatis, et sequentium iudicia frequentibus suffragiis absolverunt. Sic Perperna poenas occiso per fraudem Sertorio dedit: ceteros coniuratorum partim victor interemit, partim fuga tulit in Africam, ubi Maurorum iaculis occisi sunt: neque praeter Aufidium quisquam evasit; si modo evasisse dicendus est, qui contemptus invisusque omnibus in vico quodam barbarico consenuit.

XXI. Reliquus Pompeio labor recipiendi dedentem se Hispaniam fuit. Osca, Termes, Tutia, Valentia, victoris se permiserunt potestati: duas, Vxamam et Calagurim, reliquiae partium validis praesidiis occu-

§. 19. Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Appian. — Plutarch.

patas retinebant; quae deinde expugnatae. Hic finis eius in Hispania belli fuit, quod a fuga Sertorii ortum, decimo ferme anno, cum ipso duce defecit; gravius haud dubie diuturnusque futurum, si longior ei viro vita suppeditasset. De his rebus quum senatui Pompeius scripsisset, multosque se virtutis causa civitate romana donavisse diceret, senatus mandavit consulibus, *ad populum ferrent, uti cives romani essent ii, quos Cn. Pompeius imperator, de sententia consilii, sigillatim civitate donavisset.*

XXII. Consules ad populum tulerunt, eaque lex accepta est. Ceterum hispaniensis victoriae gaudium, ne nimium fieret, italica clade temperatum est. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius praetor, male adversus Spartacum pugnarunt. Nec ultra de Cn. Manlio comperi. Cassius, Circumpadanae Galliae proconsul, contendenti ad Alpes Spartaco castra apud Mutinam opposuerat, decem millia militum ducens. Horum quum plerique cecidissent in acie, proconsul vix fuga evasisset, castra deleta sunt; et cum ingenti praeda fugitivi ad praesidia sua recesserunt.

XXIII. Senatus, ob tot acceptas a contemptissimo hominum genere clades, pudore et metu sollicitus, et culpam in consules conferens, vetuit hos quidquam deinceps pro imperio agere: nam qui erat inter duos melior Gellius, tamen imperite gerebat rem, et exercitum in luxum ignaviamque labi patiebatur. Quare infensus ei militiae Cato, quum propter fratrem Caepionem, qui tribunus militum erat, nomen sponte dedisset, honores et praemia, quae offerebat consul, accipere noluit, nihil iis dignum actum esse dictitans.

§. 21. Oros. — Flor. — Liv. Epit. — Appian. — Cic. pro Balbo, cap. 8.
§. 22. Liv. Epit. — Plutarch. in Crasso. — Flor. III, 20. — Oros. V, 24.
§. 23. Plutarch. in Catone min.

XXIV. Idcirco tantus ea tempestate terror Vrbem occupavit, non levius iam Spartaci arma, quam olim sub Hannibale punica, timentem, ut praetoriis comitiis candidati deessent. Ibi M. Licinius Crassus, nobilitate ac divitiis inter primos, quum ad praeturam petendam prodiisset, summa hominum voluntate factus est. Sub idem tempus L. Lucullus, post fugam Mithridatis Nicomediam profectus, cum M. Cotta ceterisque ducibus romanis de ratione belli consilio habito, ita partitus erat vires, ut ipse per Cappadociam et mediterranea provinciarum, cum maxima virium parte imperii mithridatici arcem peteret; M. Cotta ad recipiendam Heracleam iret; cum reliqua classe Triarius mithridaticis navibus, ex Hispania et Creta redituris, insidiaretur.

XXV. Neque defuerant, qui interquiescendum arbitrarentur, reficiendosque ex nimio et continuo labore milites: sed Lucullus, utiliorem regi moram aversatus, per Bithyniam Galatiamque ad praesidia Mithridatis perrexit. Neque regi tempus per ignaviam terebatur, quin ab Amiso legatos ad Scytharum regulos, Parthumque Arsacen, et generum Tigranem mitteret: omnibus eadem mandata erant: « Aliis » regibus atque nationibus, compluribus de causis, » pacem bellumque saepe mutari; raro ad cuiusquam » perniciem extendi odia; sed, ubi satisfactum iniu- » riis suis victor censeat, arma poni solere. Populo » romano cum reliquo terrarum orbe unum idemque » perpetuum bellum esse, quod nisi dominatione, » aut interitu illius, poni nequeat.

XXVI. » Illum olim tantum astutia valuisse, ut,

§. 24. Oros. — Appian. — Memnon.
§. 25. Plut. in Lucullo. — Appian. Mithrid. — Memnon.

» donec multis subiugatis gentibus, in formidabilem » potentiam exsurgeret, semper alios ab aliis disiun» xerit, ne invicem ope ferenda, imminens omnibus » iugum, unius periculo, communi commodo aver» terent. Ita desertos destitutosque cepisse singulos, » ut horum deinceps armis ac sanguine, etiam longius » dissitos aggrederentur. Sic Italiam primo redegisse » sub suas leges; mox variis coloribus insulas, deinde » Africam, postremo magnis auctibus Macedoniam, » Achaiam, Asiam accessisse; remque eo deductam » esse, ut multi reges, tanquam pro ingenti beneficio, » quod non ante supremam diem exuti fuerint, opibus » suis, herede populo romano decesserint.

XXVII. » Tanta potentia auctos Romanos, non » iam curare praetextum armorum, et decora no» mina; sed satis habere, si, quamlibet iniuste egisse » crediti, appetitis potiantur. Quid enim sibi posse » imputari, cuius patientia maximas contumelias » simul iniuriasque pertulerit, quo insignitior hostium » iniquitas fieret? Igitur pro se unumquemque, et, » quanto quis sit potentior, tanto impensius niti opor» tere, ut hi communes omnium hostes, orbisque » praedones opprimantur: eoque animo esse debere » pro se quemque, ut, quod ad hos retundendos » auxiliorum suppeditaverit, non Mithridati magis, » quam sibi ipsi primum, deinde publicae generis hu» mani libertati, praestitum putet. »

XXVIII. Haec ad alios precibus exponenda mandata dedit; at Macharem Bosporo imperantem, iure patris dominique excivit. Ceterum Parthus, procul a se periculum esse reputans, neque sapientis praeter necessitatem arcessere molestias, auxilia denegavit;

§. 28. Memnon. — Plut. — Appian.

Scythica moratus est Diocles, cui ea credita legatio fuerat: namque multo cum auro et praeclaris muneribus, quae ad regulos mittebantur, in castra Luculli transfugit. Tigranem diu tergiversantem filia Mithridatis expugnavit, ut societatem cum eo novam pacisceretur.

XXIX. Interea, quo Luculli impetum retardaret, praefectorum quosdam cum equitatu misit, qui negotium ei facesserent: sed nihil aeque illum, quam fames, fatigabat, corruptis late, iussu regis, quae in eius manus perventura fuerant; et multi commeatus insidiis latronum interierant. Igitur triginta millia Gallograecorum, singulos frumenti modios humeris portantium, sequi exercitum iussit; donec, multis levibus certaminibus regios submovendo, in regiones belli cladibus intactas penetravit, tantaque mox rerum omnium copia affuit, ut bos denario, mancipium denariis quatuor emeretur, ceteraeque praedae ea vilitas esset, ut, quia distrahi nequibat, a militibus corrumperetur.

XXX. Interea Lucullus Amisum et Eupatoriam obsidere coeperat, simul parte exercitus ad oppugnandam Themiscyram missa, quae ad Thermodoontem fluvium Amazonis, a qua condita esset, habere nomen dicebatur. Hic operibus cuniculisque tentata omnia sunt, qui tam ampli fodiebantur, ut quandoque in eis velut subterraneae pugnae fierent. Eos obsessi superne aperiebant, immissisque ursis, et aliis bestiis, interdum et apum examinibus, eos, qui in opere erant, omni genere calamitatis vexabant.

XXXI. Circa Amisum segnior obsidio erat, et Mi-

§. 29. Plut. in Lucullo cap. 25. — Sallust. Hist. II, 5. — Appian.
§. 30. Appian. — Plut. — Sallust. Hist. IV, 1.

thridates, audito, eam sine proeliis assideri, recepto animo Cabiris substiterat, alium exercitum colligens. Id Lucullus non aegre patiebatur, reprehendentibusque dicebat, consulto se id agere, ne, rebus desperatis, ad Tigranem confugiens hostis, maiorem belli molem concitaret. Igitur Mithridates, contractis quadraginta ferme peditum, octo equitum millibus, Diophantum et Taxilem cum novis copiis ad priores praefectos misit, a quibus Amisum destinata subsidia, et frequentia equestria certamina, sed nullo eximio in alterutram partem momento, facta sunt.

XXXII. Dum haec a Mithridate et Lucullo geruntur, M. Cotta proconsul Prusiada Bithyniae venit: inde Pontici maris oram legens ad Heracleam accessit. Ibi quia pacati nihil respondebatur, adducto ad moenia exercitu, oppugnationem tentare non ausus, per partes Heracleam assultabat, paucos subinde romanos milites, sed magnum Bithynorum numerum moenibus admovens. Sed quum inani incepto nihil praeter vulnera reportaret, testudine effecta, adhibuit arietem, et turrim, quae adversus vim non diu duratura videbatur, pulsare instituit.

XXXIII. Sed ubi semel iterumque percussa turris non modo praeter opinionem restitit, sed etiam arietis perfractum caput est; Heracleotae bono animo, proconsul iniquiore esse coeperunt. Igitur quum postridie denuo frustra turrim verberasset, machinas cremari, architectorum praecidi capita iussit; praesidiisque iuxta muros constitutis, cum maiore parte copiarum, in campo Lycaeo consedit, loco fertili, ad alendum militem copioso: unde quum heracleoticum agrum omnem evastasset, obsessi, penuria fati-

§. 31. Memnon.

gati, denuo ad Chersonesi incolas, et Theodosianos, et qui Bosporum accolebant regulos, societatem et annonam petitum miserunt; et legatio quidem satis fuit felix.

XXXIV. Ceterum oppidanos et hostes foris, et intra viscera crudelius praesidiarii milites angebant: qui eodem, quo vulgus agebat, victu minime contenti, lautiores cibos ab egenis et famelicis hominibus vi ac verberibus extorquebant: neque Connacorix praefectus ista cohibebat; quin ille deterrimus omnium gaudebat hac violentia, licentiaeque suorum impunitatem addiderat.

XXXV. Haec ferme his consulibus bella gesta sunt. Res urbanas non tam parvitas earum, quam scriptorum penuria, tradi vetat. Ceterum inopia Romae laboratum, piratis maria, peius omni tempestate, praecludentibus; et iudicia legesque novae civitatem inquietam habuerunt. Clodius quidam tribunus plebis, sacerdotes virginesque Vestales, tanquam parum caste sacra facerent, ad populum criminabatur, et ad turbas haud exiguas res spectabat.

XXXVI. Catilina quoque reus incesti, quod cum Fabia commisisset, accusabatur: sed Clodium M. Cato, quum ingenium eius propositumque multis verbis acriter coarguisset, desinere actiones suas coëgit. Catilina favore Catuli, et quia Terentia Ciceronis, soror erat Fabiae, absolutus est: at consul Cn. Lentulus, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus remiserat, exigenda promulgavit. Verbum quoque in senatu Cn. Lentulus, L. Gellius consules fecerunt, placere statui, si

§. 35. Flor III, 6. — Plut. in Catone min. cap. 26.
§. 36. Sallust. Hist. IV, 1, et Catilin. cap. 15. — Oros. VI, 3. — Plut. — Ascon. in Catilin. III, et Verr. II, 39.

Patribus conscriptis videretur, ne absentes homines in provinciis rei fierent. Id Sthenii Thermitani causa factum, de quo supra meminimus. Sed impediente Verre patre, negotium omissum est.

XXXVII. Eodem anno, quum perpetua magnarum urbium pestis, ignota et flagitiosa colluvies, Romam inundaret, tribunorum plebis collegium edixit, non licere quemquam Romae esse, qui rei capitalis condemnatus esset. De tribunitia quoque restituenda potestate acriter actum: eamque rem M. Lollius Palicanus, humili loco Picens, loquax magis, quam facundus, sed imperitorum auribus aptus, magnis clamoribus, et ad extremum felicibus, ursit, ut suo loco memorabimus.

XXXVIII. Sequens annus Cn. Aufidium Orestem, P. Cornelium Lentulum consules vidit. Lentulo cognomentum Surae a causa minime honesta accesserat, quia sullanis temporibus quaestor magnam pecuniae publicae summam prodegerat; postulante deinde rationes Sulla, perfricta fronte dixerat, eas se non posse reddere, sed praebere suram, qua parte corporis pueri, si forte, dum pila se exercent, peccavissent, ex lege ludi verbera perferebant.

XXXIX. Non igitur quaerendum est, cur hoc consule praetori M. Crasso servile demandarit bellum senatus; at collegam eius Cn. Aufidium quae causa removerit, difficilius sit dicere. Credo, praelatum illi Crassum ob peritiam rei militaris fuisse, cuius iam ante haud contemnenda documenta dederat: et erat iis temporibus permagna Crassi auctoritas, proficiscentemque multi nobiles in bellum sponte sequuti

§. 37. Sallust. Incert. 9. — Cic. in Bruto, cap. 62. — Ascon. in Divinat. I.
§. 38. V. C. 681; A. C. 71. — Plut. in Cic. cap. 22. — Liv. Epit.
§. 39. Plut. in Crasso, cap. 8. — Appian. Civ. lib. I. — Oros. V, 24.

sunt. Legiones in universum habebat octo; quippe priorum consulum exercitum novi delectus auxerant.

XL. Igitur quia venturus in Picenum Spartacus erat, ut eum praeverteret, festinanter copiis ductis, legatum suum Mummium cum viginti cohortibus, ad circumveniendum a tergo hostem, diverso itinere misit, cum mandatis, ut, quum perventum esset, quo voluisset, Spartacum sequi contentus, a pugnando abstineret. At ille, simul aliqua spes bene gerendae rei cupienti animo allucere visa, spreto imperio contulit signa, victusque multos amisit milites; plures, abiectis armis, ad Crassum refugerunt. Ille, Mummio acriter increpito, militibus alia dedit arma, sponsoresque exegit, ea non omissuros.

XLI. Deinde quingentos, a quibus initium ortum fugae fuerat, sorte ductos, more maiorum fusti percussit: hoc propius fidem est, quam quod alii, totum exercitum, legiones octo decimatas aiunt, militumque ad millia quatuor eo supplicio periisse. Nec alio tempore clarioribus documentis apparuit, quam salutaris sit severitas, ubi leniora remedia contemnuntur: nam post hanc animadversionem, ducis maiore, quam hostis, metu apud suos excitato, decem millia fugitivorum seorsim stativa habentium aggressus, sex millia eorum interfecit, cepitque nongentos. Reliqui quum ad ducem refugissent, Crassus in ipsum quoque intulit signa, prosperumque proelium fecit.

XLII. Tum Spartacus per Lucaniam ad fretum contendit, in Siciliam transiturus; quae insula ex bellorum servilium incendio, quo saepe et nuper erat agitata, multas adhuc scintillas velut sub cine-

§. 40. Appian.
§. 41. Oros. — Polyb. lib. VI, cap. 35. — Plut. — Appian.

ribus alebat, exituras in flammam, si mediocri motu tanquam flabellis excitarentur. Igitur, quum forte praedatoria navigia venissent ad fretum, egit cum Cilicibus, ut certa mercede partem suorum, duo millia erat missurus, in insula exponerent. Sed deceptus a Cilicibus, proposito excidit; quod illi post accepta munera, solutis navigiis, taciti abscesserant. Spartacus (postquam ad traiiciendum rates ex cratibus fieri iussit, et dolia virgultis connecti; sed in rapidissimo freto fragile machinamentum cito dissolutum est), relicto litore, reduxit copias, et in Rheginorum peninsula consedit.

XLIII. Neque Crassus cunctanter insequutus, ubi locorum consideravit ingenium, maximo operi admolitus est manum, fossaque pedes quindecim alta, latitudine pari, a mari ad mare per cervicem ducta, murum insuper excelsum firmissimumque adstruxit. Ingentem laborem (quippe circa Bruttium angulum millibus quinque et triginta Italia patet), brevi tamen tempore, severitas et industria ducis perfecit. Eos conatus a principio Spartacus deriserat; sed ubi, consumpta proximorum locorum praeda, ne aliunde petere commeatum posset, interclusum se obsessumque conspexit, bis conatus erumpere, ut Samnium peteret, magna cum clade est repulsus. Sub primam lucem sex amisit millia, totidem fere noctis initio; quum adeo facilis esset Romanis loco adiutis pugna, ut septem tantum gemino eo proelio vulnerati, tres interempti tradantur.

XLIV. Nam virtute par, aut forte superior Spartaci miles fuerat, adeo nullius, quam pugnae, me-

§. 42. Flor. III, 20. — Plut.
§. 43. Flor. — Sallust. Hist. IV, 13. — Appian.

mor, ut e duodecim millibus trecentis caesorum, negent plus quam in duobus aversa reperiri vulnera potuisse. Idcirco non ausus ultra vim universam experiri, diversis partibus eruptionem minitando, subitis et continuis velitationibus vexabat Romanos, fascibusque in fossam iniectis, immittebat ignem, quo difficilior munientibus labor fieret. Deinde ut suorum animos metu supplicii ad pervicaciam firmaret, e captivis romanis unum medio inter duo castra spatio affixit cruci, *eiusmodi supplicium neminem vitaturum esse* praedicans, *nisi qui e praesenti periculo virtute se explicassent.* Tandem omnibus tentatis, noctem nivosam ventisque streperam nactus, partem fossae caesis captivorum pecorumque corporibus, materiaque iniecta, et terra superaggesta complevit; partemque fere tertiam exercitus statim, deinde huius praesidio reliquas copias transduxit.

§. 44. Plutarch. in Pomp. cap. 3; idem in Crasso. — Appian. — Front. Strat. I, 5, 20. — De vocab. *streperus*, vide DUCANGE: nusquam alibi invenimus. LEM.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXII
IN LOCVM LIBRI XCVII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI NONAGESIMI SEPTIMI.

M. Crassus praetor primum cum parte fugitivorum, quae ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, caesis hostium triginta quinque millibus, et duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde debellavit, caesis cum ipso millibus sexaginta. M. Antonius praetor bellum adversus Cretenses, parum prospere susceptum, morte sua finivit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, caesis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus et Cn. Pompeius consules facti (sed Pompeius, antequam quaesturam gereret, ex equite romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites romanos translata sunt. Mithridates, desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem confugit.

I. Eruptione Spartaci recruduit in Vrbe consternatio, quam M. Crassi res prosperae, et praeclusi muro fossaque fugitivi, paulisper consopiverant. Et quoniam ipse quoque Crassus, ne Romam properaret hostis, metuebat; et *ad hoc incendium exstinguendum, Cn. Pompeium ex Hispania, M. Lucullum ex Thracia*

evocari oportere, senatui scripserat; minime dubitatum est, quin utrumque eum imperatorem publicis literis acciri oporteret. Interim M. Crassus, discordia fugitivorum confirmatus, quod gallicae germanicaeque copiae, ne Crixi quidem interitu colere Spartacum doctae, ab ipso discesserant, subito has adortus fudit, fugavitque a lacu quodam, ubi locum castris ceperant: is lacus alternante natura, quandoque salsas, aliis temporibus potabiles habere aquas dicitur.

II. Sed superveniens summa contentione Spartacus, turbatum exercitum, ne magna aliqua strage plecteretur, vincenti Crasso eripuit. In summa tamen potior ad pereundum ferocia dissentientium, quam ad servandum diligentia Spartaci fuit. Ne recenti quidem beneficio moti, castra seorsim habere perseverant, Spartacum contemnunt, Granico et Casto ducibus confidunt. Igitur Crassus, abruptas a duce copias deleri posse facile, ratus, his insidiabatur. Spartacus, quamquam suorum contumacia doleret, tamen ob commune periculum ita agebat, ut, quando eodem vallo eos continere non poterat, haud longius inde, quam locorum commoditas ferret, castra metaretur.

III. Igitur illis in agro crotoniensi castra habentibus, ipse haud magno inde intervallo consedit. Crassus divisis et ipse copiis, castris hostium bina castra opposuerat, ita partitus, ut maiorem numerum contra Spartacum haberet, contra Castum et Granicum multitudine ac virtute inferiores collocaret. Sed ubi tempus opportunum venisse putavit, quo minores illi duces opprimi possent, noctu commutavit copias, relicto tamen in maioribus castris praetorio, ut ibi

§. 1. V. C, 681; A. C. 71. — Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Oros. V, 24. — Cic. pro lege Manil. c. 11. — Plut. in Crasso.

§. 2. Liv. Epit. — Plut. — Front. II, 4, 7, et V, 34.

esse imperatorem cum validiore parte exercitus Spartacus crederet; C. deinde Pomptinum, et C. Marcium Ruffum legatos cum cohortibus quingenariis duodecim, post montem circummittit. L. Quintium cum parte equitatus ludificare Spartacum iubet; cum alia parte Gallos Germanosque ad pugnam elicere, mox cedendo ad radices montis ducere, ubi ipse cum legionibus instructis erat opperiturus.

IV. Rectum ducis consilium industria legatorum et temeritas hostium propositi compos fecit. Refugientes ex composito equites incomposito agmine sequentem hostem, quum ad dictum locum pertraxissent, in latera discesserunt, sublatoque clamore romana acies excepit barbaros: neque potuisset opportunius res cadere, magno in periculo futuris, qui cum Pomptino Ruffoque erant, si nuntiari adventus eorum nondum occupatis hostibus potuisset: namque in eo quum summa spei consistere videretur, ut euntes, quo mittebantur, deinde prorumpentes fallerent hostem, eaque de causa galeas frondibus contexissent; forte conspecti a duabus gallicis mulierculis erant, quae, lumine etiam tum incerto, conventum vitantes, ad menstrua pro exercitus salute vota solvenda montem adscenderunt.

V. Sed pugna iam coepta, in tempore decurrentes, tantum fugitivorum exercitui terroris intulerunt, ut caedes inde potius, quam pugna, esset. Triginta quinque millia armatorum, cum ipsis ducibus eo proelio interfecta; receptae quinque aquilae romanae, signa sex et viginti, multa praeterea spolia, inter quae quinque fasces cum securibus. Quum per se magna

§. 3. Oros. V, 24. — Plut.
§. 4. Plutarch. — Sallust. Hist. IV, 11. — Front. II, 4, 7.
§. 5. Liv. Epit. — Oros. — Front. II, 5, 34. — Plutarch.

victoria esset, viam patefecit ad maiorem; neque diu post cum Spartaco debellatum: Crassus enim, poenitens consilii, quod alios advocari duces iussisset, post tantas hostium copias deletas, plenus alacritatis ac spei, summa vi instabat reliquis, ut, priusquam Pompeius venisset, cetera belli conficerentur.

VI. Res enim Hispaniae interim in eum statum venerant, ut, omnibus ferme compositis, paucissimae hostium reliquiae essent. Duae praesertim urbes, Vxama et Calaguri resistebant; sed Vxamam Pompeius evertit. Calaguritani diu ab Afranio circumsessi, non ante capi potuerunt, quam ad extremam necessariorum inopiam compellerentur: nam eo feritatis redegit fames, ut, nullo iam alio in urbe animali reliquo, uxorum liberorumque corporibus vescerentur; et parte consumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus salirent. Haec scelera nihilominus perituri patrare, quam victoris experiri clementiam, maluerunt. Idcirco, tandem expugnata urbe, interfecti omnes, oppidum ipsum incensum atque deletum.

VII. Interim deducto reliquo exercitu, Pompeius, quum ad montes Pyrenaeos pervenisset, oppidum de suo nomine condidit (Pompelonem obtinuit vocari; hodie Pamplona est, regni Navarrae caput), et tropaea excitavit, quibus *oppida octingenta septuaginta sex, ab Alpibus ad fines ulterioris Hispaniae, in ditionem redegisse* inscripsit; Sertorii nomine dissimulato, quod de Romano tropaeum erigi incivile iudicabat, quamquam in eo victo plus gloriae, quam in tot receptis oppidis, esset. Transgressus in Italiam Pompeius, summa populi laetitia exceptus est; non ob illu-

§. 6. Plut. in Pomp. cap. 32. — Oros. V, 23. — Sallust. Hist. III, 1, et IV, 1. — Iul. Exsuperant. — Flor. III, 22. — Val. Max. VII, 6.

strem modo victoriam, bellumque civile, quod omnia externa conciebat, penitus sublatum; sed quia tribunitiae potestatis, quam restitui flagrantissime cupiebant, futurus auctor existimabatur; eaque res iam olim dilata in adventum eius fuerat.

VIII. Quo maiore studio populus, ut dignitatem eius augeret, proficisci eum in expeditionem adversus Spartacum iussit. Strepebant quotidianis concionibus tribuni plebis, *hunc unum optimum imperatorem, quocumque se vertisset, certam victoriam trahere: simul atque conspectus a fugitivis esset, debellatum fore.* Eo diligentior Crassus instare Spartaco, festinare, ne penes alium confecti belli gloria foret: neque minus apud fugitivos properabatur. Forte Spartacus post sociorum cladem, quum ad Petellinos montes se reciperet, insequutos L. Quintium et Tremellium Scrofam Crassi quaestorem fuderat.

IX. Ab hac victoria spiritus adeo creverunt fugitivorum, ut progressum in Calabriam ducem, convertere agmen, et incedenti per Lucaniam Crasso occurrere cogerent. Neque prorsus carebat ratione consilium, quia instante iam Pompeio, cunctantibus nulla spes effugii, pugnae quoque sors durior ostendebatur. Sed Spartacus, conditionibus tentatis, et aspernante Crasso, Brundisium petebat; quum suorum clamoribus victus, in Lucaniam referri signa iussit, et ad caput Silari amnis castra metatus est.

X. Nam ad Brundisium contendentem fama appulsi e Thracia Luculli perculerat. Idcirco Crassus, co-

§. 7. Oros. — Biblioth. Hisp. And. Schotti I, 4. — Iul. Exsuperant. Isid. IX, 2. — Plin. VII, 26. — Sallust. Hist. III, Edit. Paris. p. 390; in orat. Macri. Lem.

§. 8. Appian. Civil. lib. I. — Plut. in Crasso cap. 20.

§. 9. Oros.

gnito hostis adventu, nihil moratus, castra castris contulit, et quo magis ad pugnam irritaret feroces animos, circumvallare hostem orsus est. Ita prohibentibus opus fugitivis, quum, inter paucos orto certamine, vicissitudo victoriae plures subinde alliceret; Spartacus, universo exercitu educto, et equitatu, qui nuper ad eum accesserat, in cornibus locato, ipse inter pedites stetit, acieque structa, equum admotum sua manu confodit, *si quidem victus esset, non amplius usurum eo* dicens; *victorem multos habiturum, et bonos.*

XI. Pugna fuit vehementer anceps, donec Spartacus superfuit, qua forte romanum imperatorem agere conspexerat, viam ferro muniens. Sed postea quam duobus centurionibus, qui pro Crasso propugnabant, impigre caesis, penetrare ad illum nequivit, sauciumque femur submisso genu fulciens, concursu hostium est interfectus; fugitivorum turbatis metu ordinibus, nihil postea, nisi caedes, fuit. Quadraginta millia eo proelio caesa sunt. Victores circiter mille ceciderunt: pro his tria civium romanorum millia, qui in vinculis apud Spartacum fuerant, recepta. Cadaver Spartaci non potuit reperiri.

XII. At qui supererant proelio fugitivi, diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia gnaritatis locorum, occultam fugam sparsi, alii globis eruptionem tentavere. Sic agmina ferme quadraginta facta, quos Crassus aliique duces, veluti feras in montibus et silvis indagando, plerosque omnes aut interemerunt, aut abripuerunt vinctos. Vnus in

§. 10. Appian. — Plutarch. — Oros. V, 84.
§. 11. V. C. 681; A. C. 71. — Athen. VI, 21. — Appian. — Liv. Epit. — Oros. — Plutarch. in Pomp. cap. 32. — Flor. III, 20.
§. 12. Sallust. III, 1. — Appian. — Oros. — Plut. in Crasso et Pomp. —

agro lucano constiterat, gnarus loci, nomine Publipor: ad hunc magna manus fugitivorum se aggregaverat, ut quinque circiter hominum millia essent.

XIII. Sed hos Pompeius obtrivit, forte cum exercitu superveniens, scripsitque senatui, *fusos a Crasso fugitivos, a se radices excisas esse belli.* Ita tandem illud formidabile belli servilis incendium multo utrinque sanguine restinctum est: sexaginta millia fugitivorum cum Spartaco, et post illum caesa sunt; capta sex millia, quos victores tota via, quae Romam a Capua ducit, dispositis crucibus affixerunt. Crassus, sextum intra mensem Italia tantis cladibus metuque liberata, iam se non imparem Pompeii gloriae ferebat, ex praetura, sicuti per legem Corneliam licebat, consulatum petiturus competitore Pompeio; quamquam hic nullum ante magistratum gesserat, neque legitimam aetatem habebat, sed magnitudine rerum gestarum, et favore populi, ob hoc quoque flagrantiore, quod haud obscure se auctorem restituendae tribunitiae potestatis profitebatur. Nec ille civium exspectationi defuit, quin statim eo de negotio verba faceret, quum primam concionem ad Vrbem consul designatus habuit.

XIV. Sed huic destinationi complures, interque eos homo sapientissimus atque amplissimus, Q. Catulus, adversabantur. Inter haec de M. Antonio tristes nuntii venerunt, qui post Siciliam Graecosque asiaticos studio donandi rapiendique, in utroque immodicus, despoliatos, Cretensibus bellum intulerat. Favisse Mithridati videbantur, permisso, ut bellum

§. 13. Oros. — Appian. — Cic. Act. I, in Verr. cap. 15, et ibi Ascon.

§. 14. Liv. Epit. — Plut. in Anton. cap. 1. — Cic. in Verr. II, 3, et ibi Ascon. — Flor. III, 7. — Appian. apud Fulv. Vrsin. — Sallust. Hist. III, 15, et Incert. 29.

Romanis facienti iuventus sua militaret. Piratas etiam, mithridaticarum partium genus, quum persequeretur cos Antonius, aperte defenderant, dimissis cum superbo responso legatis, quos ea de re questum Antonius miserat. Is Antonius filius M. Antonii oratoris erat, clarissimi viri, sed neutiquam patri similis; quumque fratres etiam duos haudquaquam probatae vitae haberet, ipse omnium erat corruptissimus, ut perdundae pecuniae genitus videretur.

XV. Idem vacuus curis, nisi instantibus, tam contemptim adortus Cretam fuerat, ut plures in navibus catenas, quam arma, portaret. Quam vecordiam celerrima poena consequuta est: pleraeque enim naves a Cretensibus captae sunt, remulcoque in portus tractae, quum velut imitatione quadam triumphi captiva corpora, velis et funibus suspensa, eminus visentibus spectaculo essent. Infelix proelium, et pudor mox iniussu senatus populique factae pacis, aegritudine animi ad corporis quoque subruendam valetudinem Antonio causam praebuit; hominemque, multa contra sociorum salutem, et contra provinciarum utilitatem, et facientem, et cogitantem, in mediis eius iniuriis et cupiditatibus mors oppressit. Tamen Cretici cognomentum ab hac expeditione retulit, non victoriae argumentum, sed belli temere suscepti.

XVI. At a duobus Lucullis honestius laudabiliusque gesta respublica est; quorum Marcus Macedoniam provinciam, Lucius mithridaticum bellum obtinebat. M. Lucullus, qui Curioni successerat, maioribus per Thraciam rebus, quam ullus ante eum imperator ges-

§. 15. Flor. — Diodor. apud Fulv. Vrsin. — Ascon. in Divin. — Liv. Ep. — Cic. in Verr. III, 19. — Plut. — Appian.

serat, iustissimum triumphum meruit. Quippe Getis, qui et Mysi vocabantur, superatis, Bessos, nationem ferocissimam, primus romanorum ducum bello petiit, eosque in Haemo monte ingenti proelio fregit. Sic receptis in deditionem Haemimontanis, Eumolpiadem, quae postea Philippopolis dicta est, mox Vscudamam, quae Hadrianopolis est appellata, eodem, quo aggressus erat, die expugnavit. Progressus deinde Calyben, quam Philippus Amyntae filius, pessimis ibi collocatis hominibus, Poneropolin vocaverat, illa quoque capta, usque ad terminum gentium thracicarum Tanaim, paludemque Moeotin penetravit.

XVII. Inde multas supra Pontum positas civitates in ius ditionemque populi romani redegit. Calatim, Phthinopolim, Parthenopolim, Tomos, Istrum, Buziam omnem cepit, evertit Apolloniam, arma romana Scythis monstravit; belloque confecto, sub tempus victi a Crasso Spartaci Romam regressus de Bessis triumphavit, et praeter alia ornamenta, colossum Apollinis, quem ex Apolloniatarum insula transvexerat, in Capitolio posuit.

XVIII. Sed L. Luculli, qui frater huius fuit, nescio an maiores eodem tempore, clariores certe, scriptorumque beneficio notiores res fuerunt; de quibus deinceps dicemus. Vere eius anni, quo Cn. Orestes, P. Lentulus consules fuerunt, Lucullus, Muraena cum duabus legionibus ad obsidionem Amisi relicto, cum tribus aliis per montana versus Cabira movit, ubi Mithridates hiberna habuerat, et tum quoque iisdem in locis erat, eo consilio, ut Romanis adve-

§. 16. Cic. in Verr. II, 8. — Oros. VI, 3. — Sallust. Incert. 29. — Sex. Ruf. cap. 9. — Marcellin. XXVII, 8. — Eutrop. — Strab. lib. VII, p. 320. — §. 17. Flor. III, 4. — Eutrop. — Sex. Ruf. — Plin. XXXIV, 7. — Strab. ib. VII, p. 319 et 320.

nientibus resisteret. Stationes tamen disposuerat in montibus, quae et opponerent sese transitum molientibus, et, ignibus excitatis, adventum hostium significarent.

XIX. His Phoenicem quendam regii generis virum praefecerat: qui signum quidem, factis ignibus, Mithridati dedit, sed ipse cum iis, quas secum habebat, copiis transfugit ad hostem. Mithridates impigre motus, amne Lyco superato, in campis patentibus pugnandi copiam fecit. Commisso equestri proelio, superiores regii fuerunt, reiectusque Lucullus, retro se ad montes recepit. Praefectus eius equitum Pomponius, quum ad Mithridatem saucius adduceretur, roganti regi, *ecquid amicus ipsi futurus esset, si eum conservasset?* « Amicus, inquit, si quidem amicus » populo Romano fueris; sin vero, hostis. » Volentibus eum post hanc vocem interficere Barbaris, laudabili voce Mithridates occurrit, *in virtutem a fortuna destitutam saeviendum* negans.

XX. Post haec, per continuos aliquot dies instructam aciem Mithridates ostentare; Romanus retinere suos, et equitatu inferior, campis nolle credere; donec ancipiti malo circumventum (qui per patentia non audebat ducere, circumitus per montes longus ac taedii plenus erat) forte reperti venatores recrearunt, calle ostenso, per quem copias suas supra caput regis in locum ita comparatum duxit, ut pugnare volenti spatium non deesset, proelium detrectans cogi nequiret.

XXI. Quum neuter alterum adoriri decrevisset,

§. 18. Appian. Mithrid. — Plutarch. in Lucullo cap. 28. — Plegon apud Phot. — Memnon.
§. 19. Plut. — Memnon. — Appian.
§. 20. Appian. — Plut.

casu contractum certamen est, quia persequentibus forte cervum regiis, Romani quidam occurrerant; pluribus deinde, ut fit, hinc inde aggregatis, loco pulsi Romani sunt. Haec ignominia, ex superiore loco conspecta, iram movit militibus, signumque pugnae continuo poposcerunt. Lucullus, quiescere iussis, ut doceret, quantum in praesentia boni imperatoris esset, cum paucis descendit, primisque fugientium ut consisterent, occlamavit.

XXII. Quum illi paruissent, et proximi quique ad idem imperium exemplumque firmarent pedem, globo facto disiecit hostes, victorque ad suos rediit; deinde pro concione increpitos, qui fugerant, in conspectu totius exercitus fossam duodecim pedum discinctos fodere coëgit. Sed longe maius occultiusque periculum, sub eosdem dies, quod virtute amoveri nequibat, casu idem Lucullus effugit. Olthacus quidam, ex Dardariorum moeotica gente, quum apud Mithridatem de gloria et praemiis virtutis saepe cum aliis regulis disceptasset, ut se omnibus ostenderet superiorem, Luculli capite regi promisso, specie transfugae in romana castra pervenerat.

XXIII. Is deinde, quum frequentibns excursionibus promptam enisamque operam exhibuisset, postremo quoque equestri proelio servasset multos, in propiorem admissionem receptus, mensae consiliisque admoveri coeperat. Igitur observato tempore, quo missis principiis vacuum magis incustoditumque praetorium erat, brevi pugione accinctus ex more ad Lucullum introibat. Sed illum forte fatigatum longis vigiliis corpus meridiari coëgerat; et Menedemus cubicularius, ad ostium stans, negabat intromitti quemquam mortalium posse.

§. 23. Front. Strat. II, 5, 30. — Appian. — Plut.

XXIV. Ille, *subitum esse ac necessarium, quod afferret*, dictitans, nihilominus conabatur irrumpere; quum accensus ira Menedemus, *nihil salute imperatoris magis esse necessarium* regerens, ambabus manibus repulit hominem. Quare, ne suspectus haberetur, veritus Scytha, equis, quos ante portam castrorum paratos stare iusserat, ad Mithridatem refugit, aliumque Scytham, nomine Sobadacum, transfugere ad Lucullum conari detulit, qui statim iussu regis comprehensus est.

XXV. Dum his aliisque rebus bellum trahitur, longe lateque omnibus circum evastatis, inopia utrumque exercitum incessit. Idcirco Lucullus, quo re annonaria commodiore uteretur, in planum degressus, quia patentibus locis equitatum regis timebat, ita metatus est castra, ut munimenti vicem uliginosum paludibus solum hosti obiiceret, et regnum Ariobarzanis, intactum bello, a tergo haberet, unde commeatus subveherentur. Crebra inter haec equestria proelia fiebant. Semel etiam, quum suos fugientes obviam egressus e castris Mithridates acerbe corripuisset, iis animis in pugnam redierunt, ut Romani fusi fugatique, etiam reversis a persequendo hostibus, suum quisque contubernalem pro victore metuentes, vix aliquando facerent fugae finem: tantus eos pavor occupaverat.

XXVI. Hanc victoriam, missis ad vicinos reges nationesque nuntiis, magnificentius, quam verius, Mithridates extollebat, promptumque romani exercitus exitium augurabatur. Sed eventus contra dedit. Quum enim haudquaquam reprehendendo consilio hoc age-

§. 24. Front. — Plut. — Appian. — Memnon. — Sallust.
§. 25. Memnon. — Appian. — Sallust. Hist. IV*, in epist. Mithrid. Edit. Paris. p. 412. Lem.

ret, ut Lucullum commeatibus exclusum ad eas redigeret angustias, in quibus ipse ad Cyzicum fuisset, negotium equitibus suis dedit, ut frumentatores e Cappadocia redeuntes (nec enim aliunde Romanus alebatur) exciperent.

XXVII. Neque desidia regiorum res corrumpebat, sed nimius pugnandi ardor non sinebat a suis locis aliena discernere. Igitur primo Sornatius, cum una legione ex Cappadocia redux, praefectum regis Menandrum, alacritate maiori, quam consilio, congressum, cum magna hostium caede, in fugam egit. Fabius deinde Adrianus, quum ex eadem Cappadocia magnum annonae modum adveheret, a Menemacho et Myrone, quos Taxiles et Diophantus, cum quatuor peditum, duobus equitum millibus immiserunt, lacessitus est.

XXVIII. Et si, donec in aequa loca descensum esset, exspectare regii potuissent, fortassis in periculo et cohortes romanae, et, quam adducebant, annona fuerat: in ipsis adhuc angustiis invadente hoste, et suum sibi equitatum efficiente inutilem, haud aegre restiterunt, donec auxilium Lucullus submitteret. Tum vero effusa fuga Mithridaticorum versus eum locum, ubi Taxiles et Diophantus tenebant, eodem etiam victorem deduxit; et post acre, sed minime obstinatum certamen, dissipata Barbarorum acies, diversa fuga disparuit: pauci cum ipsis ducibus ad Mithridatem pervenerunt.

XXIX. Magna eo die caedes regiorum fuit, et a quinque Romanorum millibus, triginta millia, totius exercitus regii robur, fusa referuntur. Mithridates,

§. 27. Plut. in Lucullo cap. 33. — Memnon.
§. 18. Appian. — Memnon. — Phleg. apud Phot.

hac accepta clade, veritus, ne destitutum equitatu quamprimum Lucullus circumveniret, statim convocatis amicis aperuit, *sibi in animo esse discedere, priusquam itinera ab hoste clauderentur.* Illi suarum rerum anxii, non exspectata luce, pecunias suas supellectilemque emittebant e castris; et quum hoc a multis et divitibus fieret, brevi angustiae circa portam erant, et rixae agasonum, unoquolibet ante alios exire properante, audiebantur.

XXX. Exercitus, re cognita, visisque ducum sarcinis, metu et indignatione commotus, prodique se vociferans, vallo proruto, qua cuique proximum erat, sine duce, sine imperio evadebat. Inter eum tumultum direptae multorum praefectorum sarcinae sunt, custodibus interemptis; Dorylaus quoque, magni nominis ductor, nihil praeter purpuram, qua erat amictus, habens, propter illam interfectus est. Hermaeus haruspex, qui et ipse exercitum duxerat, in porta castrorum, pedibus hominum iumentorumque obtritus; rex ipse, extremis proximus, inter turbam pedes profugit: nec enim quisquam ministrorum apud eum remanserat, donec impulsu turbae humi stratum Ptolemaeus eunuchus conspexit, equumque, desiliens ipse, praebuit.

XXXI. Ne sic quidem expedita fuga erat, gallograecis equitibus, qui Lucullo militabant, terga prementibus: sed forte, an consilio Mithridatis, obiectus mulus, ex iis, qui aurum et argentum regium portabant, avaritiam persequentium praedae dulcedine distinuit, tempusque evadendi dedit: ceteri plerique

§. 29. Appian. — Eutrop. — Plut.
§. 30. Appian. — Plut. — Strab. lib. X, p. 477. — Memnon. c. 42.
§. 31. V. C. 681; A. C. 71. — Plut. — Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Appian.

caesi sunt; nam Lucullus, cognita suorum victoria, e vestigio equitatum ad persequendos hostes miserat, legiones circumdederat castris, ut ibi fugientes, hic resistentes internecione delerentur. Amplius sexaginta Ponticorum millia his cladibus exstincta creduntur.

XXXII. Praeter ereptum triumpho Mithridatis corpus, confectique belli gloriam extortam, aliud quoque non leve incommodum Lucullo militum avaritia attulit. Callistratum, qui regi a secretis fuerat, comprehensum in castra ducere iussi, quum aureis quingentis succinctum sensissent, interemerunt. Castra tamen regis diripi, praedamque militis esse passus est, quo insolentiam illorum molliret, nuper etiam in Amisena obsidione invidiose querentium, *quod nullam civitatem vi caperet, conditionibus omnes acciperet in deditionem, ne militi pro labore tanto periculisque fructus ullus usquam esset.*

XXXIII. Sane vix ulli imperatorum iustior victoria flagitio militari de manibus excidit; meritumque virtute decus ingratus impiusque exercitus, varie vexato, et ad postremum relicto Lucullo, intercepit. Dum haec diversissimis locis aguntur, Romae haud exiguum metum Pompeius atque Crassus faciebant, exercitus retinendo: nam ille, se Metellum exspectare, dictitabat, ad triumphum venientem; Crassus aequum esse dicebat, priorem Pompeii exercitum dimitti. Sed Pompeius eam quidem dubitationem sustulit, statim a triumpho missos facturum milites pollicitus. Igitur quum ex Hispania Metellus advenisset, multi sub finem anni huius triumphi fuerunt.

XXXIV. Sub idem enim tempus et ex Macedonia

§. 32. Liv. Epit. — Plutarch. — Eutrop.
§. 33. Appian. Civ. lib. I. — Plutarch. in Pomp.

C. Curio, et ex Isauria P. Servilius, et ex Macedonia M. Lucullus triumpharunt. Ex Hispania Q. Metellus, et Cn. Pompeius, hoc nomine quoque gloriosius, quod iterum eques romanus triumphabat. Crassus de fugitivis triumphum petere pudore prohibitus, ovans iniit Vrbem, hoc novo honore magna ambitione impetrato, ut pro myrtea corona, qualem ovantes sumere consueverant, laurea uteretur. Consules deinde M. Crassus, Cn. Pompeius Magnus facti. Eo tempore Pompeius, quod per militiae tempora senatus habendi consulendique rationem ignorabat, M. Varronem familiarem suum rogavit, uti commentarium faceret isagogicum, ex quo disceret, quid facere dicereque deberet, quum senatum consuleret.

XXXV. Consul enim fiebat ex equite romano, priusquam quaesturam gessisset: tanta huius adolescentis gratia et virtus erat, ut quibuslibet legibus facile solveretur. Latum ex senatusconsulto ad populum est, *ut Cn. Pompeium consulem fieri liceret, quum curulem magistratum nullum per leges capere potuisset.* Nec illud tamen plus adiicere magnitudini videbatur, quam quod M. Crassus, contemptor omnium, et divitiis facundiaque inter primores excellens, non erat ausus consulatum petere, priusquam Pompeium rogavisset; et Pompeius, olim cupidus demerendi hominem potentissimum, adeo enise gratiam suam interposuerat, ut non pro Crasso minus, quam pro semetipso, laborare testaretur.

XXXVI. Discors tamen magistratus fuit: nec quid-

§. 34. V. C. 682; A. C. 70. — Eutrop. VI, 4. — Cic. in Pison. cap. 19 et 24. — Vell. II, 30. — Plutarch. in Crasso cap. 22. — Agell. V, 6. — Plin. XV, 29.

§. 35. Liv. Epit. — Plutarch. in Pomp. cap. 33; idem in Crasso. — Vell. II, 44. — Cic. pro lege Manil. cap. 21.

quam magnopere ab iis domi forisve memorabile gestum est, nisi quod Crassus, Herculi decimas solvens, decem mensarum millibus epulum populo praebuit, ac frumentum gratuitum in trimestre dimensus est: Pompeium illa dies magno honore illustravit, qua militiae vacationem a censoribus postulavit; quod, expletis stipendiis, equites romani facere consueverant. Sedebant pro tribunali L. Gellius, Cn. Lentulus censores: ad hos Pompeius descendit in forum, equum manu ducens, ceterum insignibus nitens magistratus sui.

XXXVII. Ubi stitit equum ad tribunal, maior natu censor, « Quaero ex te, inquit, Pompei Magne, ec» quid omnia stipendia expleveris? » Cui Pompeius alta voce, « Explevi, inquit, et quidem me impera» tore ». Tum vero mixtus laetitia et admiratione clamor populi ortus vix sedari potuit, donec surgentes de tribunali censores, ut populo applaudenti gratulantique gratum facerent, Pompeium consulem domum deduxerunt. Magnus enim eius apud populum favor erat, quum plus in senatu Crassus polleret: et erat in invidia Pompeius, quod plebi potius, quam senatui, gratificatus, tribunitiam potestatem restituerat, assentiente quidem Crasso, quia prohibere nequibat; sed Pompeius solus pertenderet, nec sibi glorioso, nec in rempublicam utili facinore, quae iterum ab eo principio tribunitiis seditionibus periculose vexata est, donec hac quoque non ultima impellente causa concideret.

XXXVIII. Tribunitia potestas restituta, traxit et

§. 36. Vell. II, 44. — Plutarch. Apophth. Rom. cap. 35; idem in Pomp. et Crasso.

§. 37. Plutarch. in Pomp. — Ascon. in Divin. et in Verr. II. — Sallust. Catilin. cap. 38. — Liv. Epit. — Cic. de Legg. III, 9.

iudiciorum ordinem, quod eorum levitas flagitandae potestatis eius permagnum desiderium fecerat. Igitur L. Aurelius Cotta praetor, favente et annitente Pompeio, iudicia ad equites transtulit, non ut penitus excluderentur senatores, sed ut maior esset equitum potentia, communicatis inter tres ordines iudiciis, senatum, equites, et tribunos aerarios, qui ferme erant ex equitibus. Iisdem consulibus P. Virgilius Maro natus perhibetur, idibus octobris; ut publicorum actuum monumentis natalis eius insereretur, ingenii operumque praestantia meritus. Interea Lucullus Cabirorum castellum, cum aliis multis, custodias thesaurorum vinctorumque, in deditionem accepit, passim ad victorem praefectis regiis deficientibus, quorum ex numero Strabonis, eius, qui geographiae pulcherrimum opus edidit, avus maternus, quindecim castella, fide accepta, tradiderat.

XXXIX. Magnae in iis opes, tetri quoque carceres reperti, quibus Graeci Barbarique multi olim desperata salute attinebantur. Inter hos et Nysa liberata est, soror regis, eademque ob Nicomedem, cui nupta fuerat, hostis. Hanc igitur nihil nisi extrema exspectantem, inopinata salus respexit: at alias mulieres regias, quum procul omni metu abesse viderentur, triste fatum comprehendit. Mithridates enim, desperatione rerum suarum Ponto profugus, quum venisset in Armeniam, nec admitti se in conspectum Tigranis videret; immani tristitia et moerore percussus Bacchidem eunuchum misit, ut sorores uxoresque, et

§. 38. Cic. in Divin. cap. 3, et pro Cluent. cap. 47. — Liv. Epit. — Plut. — Ascon. in Cornel. et Pison. — Phlegon. apud Phot. — Sallust. Hist. IV, 1; Edit. Paris. p. 412. Lem. — Ant. August. de Legib. — Memnon.

§. 39. Strab. lib. XII, pag. 557. — Memnon. — Stephan. — Plutarch. in Lucullo cap. 33. — Liv. Epit. — Appian. Mithrid.

concubinas regias tolleret, quae Pharnaciae servabantur, quod oppidum haud procul Trapezunte aberat.

XL. Multae erant, sed prae ceteris insignes Roxane et Statira, quae circiter annos quadraginta in virginitate exegerant; coniugesque duae, ionici ambae generis, Berenice Chia, et Monime Milesia, cuius praecipua inter Graecos fama erat. Hanc, ubi Bacchides arbitrium mortis dedisset, detractum capite diadema obvolvisse collo ferunt, ut inde suspenderet corpus, abruptoque, exclamasse, « O exsecrabilis » fascia, ne ad hoc quidem usui eris! » consputum deinde abiecisse, iugulumque praebuisse percussori. Berenice, veneno temperato, partem praesenti rogantique matri dederat. Ergo remissior et divisa vis potionis quum in senili corpore viam leti haud difficulter invenisset, iuvenculam diu cum anima luctantem Bacchides strangulavit.

XLI. Sororum regis longe dispar ut animus, ita sermo extremus fuisse traditur. Roxane, quum venenum miscuisset, « Hoc igitur, inquit, extremum a » fratre munus teneo, invisum certe, nisi esset odio» sior, qui misit. Hoc igitur erat, cur me felicem » praedicarent homines, tantis maioribus, in hac » fortuna genitam, sororem magni Mithridatis! Ergo » igitur, si quoslibet de vulgo parentes, quemlibet » fratrem sors dedisset, viverem: quia regibus orta » sum, et hunc consanguineum habeo, moriendum » est. At illum tanta, ut aiebant, potentia, tanta » virtute praeditum, tutelam omnium, etiam mini» morum fore credideram; nedum ut sororum suarum » proditor, sororum interfector esset.

XLII. « Sane iam tum satis esset miser, si ex tanta

§. 40. Plutarch.

» fiducia tantum in metum venisset: sed fac metuere, » quam procul adhuc absunt Romani? Cur non servamur in spem melioris fortunae, nunquam defuturo veneno, si sequius consuli necessum sit? cur » non in Bosporum aut Colchos mittimur, quo populi romani non modo arma, sed etiam nomen vix » penetravit? cur hostis et carnificis officium ipse » occupat? quid facerent Romani crudelius? Sed » aliud nimirum exspectare sorores non oportuit, ab » isto quidem, qui matrem venenum coegit bibere! » Sed age, age, bibamus, soror, si nihil aliud, hoc » certe consequuturae, ut postea nihil in nos tali » tyranno liceat: at tu, pessime omnium, et perfidissime parricida, in hoc per annos quadraginta » virgines asservasti, ut, ubi tu summam rerum ad » desperationem adduxisses, veneno moreremur? » Tibi vero scelerum ultores dii eandem aliquando » necessitatem moriendi imponant, facultatem negent! »

XLIII. Haec dicentem Statira consolabatur, fratrem simul excusans. « Summae fortunae, sicuti singularem » honorem, potentiam, gloriam, ita nec vulgares » molestias adiacere. Deorum imperium in reges, » quemadmodum in ceteros homines potestatem regum esse: nullum tanta sapientia aut prudentia » unquam exstitisse, ut destinatum sibi a potentiore » exitum vitare quiverit. Idcirco minime imputandum Mithridati, sive quod vinci debuerit, omnibus » frustra tentatis; sive quod victus, ultima cura providerit, ut quod suorum servari non posset, honeste saltem, et in libertate moreretur.

XLIV. « Sibi quoque minime laetam mortem esse; » veruntamen hanc malle, quam quae timenda essent » in potestatem hostium venientibus: in bello nemini

» parci; multos adeo intervenire casus, quibus vilis-
» simum quidem calonem coërcere, ne suus quidem
» imperator posset. Saepe et alias, et hoc bello au-
» divisse, quanta in captis urbibus esse licentia mi-
» litis, quanta cum crudelitate libido soleat.

XLV. » Sibi quidem vel millies mori satius esse,
» quam ut hanc non dicere sortem, sed vel periculum
» subeat: non igitur maledicendum esse fratri, qui
» sanguinem suum, per longissimam temporum se-
» riem deductum a regibus, contaminari, aut servire
» nolit; sed gratias potius agendas curanti, ut, qua-
» tenus omnibus molestiis liberari nequirent, maximis
» certe et gravissimis eriperentur. Magnum in eo
» fraterni amoris curaeque specimen inesse, sed et
» vere regii animi, quod inter suos casus laboresque,
» de sororum periculo, deque domus suae dignitate
» cogitasset. Neque dubium esse, quin aliud nihil
» viderit pro his melius: nam eadem mandata dedisse
» ad uxores, quas utique non odisset ». Post haec
et talia verba, sumpto veneno, exanimatae sunt.

XLVI. Haec audita moerore affecerunt Lucullum, clementem virum, et plurimae humanitatis; praefectos autem Mithridatis, velut signo dato, ad tradenda, quibus praeerant, praesidia, paucis exceptis, incitaverunt, ultimae necessitatis id facinus esse reputantes. Lucullus Mithridatem usque ad Talaura (castelli nomen est) insequutus, ubi quatriduo ante illum in regnum Tigranis perfugisse intellexit, Chaldaeis, qui et Chalybes vocantur, Tibarenisque subactis, receptaque minore Armenia, quae in ditione Mithridatis fuerat, ad obsidionem Amisi reversus est. Amisenis

§. 46. Plutarch. in Lucullo, cap. 37. — Appian. Mithrid. — Strab. lib. XII, pag. 557. — Plin. lib. VI, cap, 2. — Eutrop. — Memnon.

conditiones respuentibus (Callimachus enim praeerat, machinarum mirus artifex, consilioque et audacia promptus), ad Eupatoriam se contulit, quam haud procul Amiso regiam Mithridates struxerat, et ex suo cognomento voluerat appellari.

XLVII. Quum et hic impigre resisteretur, Lucullus per aliquot dies languidiori oppugnatione usus, propugnatorum negligentiam felici consilio aluit: quum enim stata quasi diei hora soleret abducere ab oppugnatione suos, ubi opportunum visum est, eodem tempore corripere scalas, et in moenia eniti, iussit: infrequentes defensores aderant, plerisque iam de more per hospitia dilapsis. Statim igitur capta Eupatoria, statimque deleta est: neque multo post Amisus, eodem ferme modo, in potestatem venit, parique fato incensa est, Callimacho iniiciente ignem, ut interea facilius abnavigare posset, an quia praedam Romanis invidebat.

XLVIII. Nec eripere oppidum, licet summa ope anniteretur, Lucullus poterat; iussique ignem restinguere milites, minaci cum clamore arma quatiebant, donec exercitui se praedam concedere edixit, modo ab incendio aedificia protegerentur: sed intentus rapinis miles auxit magis, quam restinxit ignem, quum multi, quoslibet angulos cum facibus perscrutando, ultro succenderent aedes, ingentemque in urbe paulo ante frequentissima vastitatem facerent. Idcirco postridie ingressus urbem Lucullus, non tenuit lacrymas, dixitque amicis, *saepe sibi fortunam Sullae admirabilem visam, eo maxime, quod Athenas servare, quum vellet, potuerit; se parem gloriam magno studio expetentem, ad L. Mummii sortem*

§. 47. Memnon. — Plutarch.

detrudi, ut eversor potius magnarum urbium, quam servator praedicetur.

XLIX. Bona tamen pars urbis erepta flammis est pluviae miseratione, quae opportune, velut ex machina, prorupit. Et Lucullus, priusquam inde discederet, operam dedit, ut pleraque corrupta restituerentur; edictoque collegit Amisenos, qui e patria profugerant, novisque colonis graecis, quibus ibi habitare placebat, auctos, agro quindecim millium passuum urbi adiecto locupletavit; Alexandrum imitari studens, qui eandem urbem, quum persicis regibus parentem invenisset, liberaverat. Amisum Athenienses condiderant, quo tempore classibus validi, non proxima tantum, sed et iam longius sita maria pervagabantur: eoque nuper multi, ut tyrannidem Aristionis fugerent, velut in aliam patriam concesserant; ignari, eodem quoque, quam metuebant, belli perventuram tempestatem esse.

L. Sed illos Lucullus honeste vestitos, ducenis distributis denariis, in patriam remisit. Tunc etiam inter captivos Tyrannio fuit, celeberrimi nominis grammaticus: eum Lucullus gentili suo Muraenae, praecipuo legatorum, rogatus concessit. Ille magnanimi doctissimique, et ob hoc doctorum studiosi imperatoris, munere perquam illiberaliter usus, manumisit hominem, ut ab eo commoda, quae patronis liberti praestant, adipisceretur: alia quoque similia multa idem Muraena designavit, bello non spernendus, vita moribusque multum ab imperatoris sui nobilitate discrepans. Rebus Amisi ex praesenti copia constitutis, Lucullus in Asiam hibernatum abiit, ut civitatibus illis, sub aeris alieni pondere gravissime

§. 49. Memnon. — Plut. — Appian. — Meurs. de Fort. Athen. c. 6.

anhelantibus, succurreret. Interea misit ad Tigranem, Mithridatem sibi dedi postulans. Eam legationem Ap. Claudius obiit, qui uxori imperatoris frater, et liberis eius avunculus erat.

§. 50. V. C. 682; A. C. 70. — Strab. lib. XII, pag. 548. — Suid. in Τυραννίων. — Plut. — Memnon. — Sallust. Hist. I, 20, p. 348, 362; et V, 1, p. 406 et 418 Edit. Paris. Lem.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER LXIII

IN LOCVM LIBRI XCVIII. LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI OCTAVI.

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis; a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus praetor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit. Templum Iovis in Capitolio, quod incendio consumptum ac refectum erat, ab Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem, et ingentes utrinsque regis copias, pluribus proeliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamque victoriae imponeret, seditio militum tenuit, quia sequi nolebant; id est, quia legiones valerianae, impleta ab se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

I. Oppressam aere alieno Asiam, et, quo recreata est, Luculli consilium traditurus, cohibere animum nequeo, quin praesentibus temporibus ingemiscat, Germaniam intuens, nullo miserante deterius pro-

pemodum ab hac peste, quam sub tricennalis belli nefandis cladibus, pereuntem. Quum enim ad omnes prorsus homines, quibus aliquantum rei est, aut fuit, malum istud pertineat, a plurimis annis, sine cura, sine lege, ut cuique potentia aut debilitas aderat, extorquebantur a debitoribus nummi, aut negabantur. Ita, dum alii partem sortis offerendo, tamdiu usurpatae pecuniae alienae mercedem postulant; alii, quamquam praeter suam culpam fortunis exuti, etiam usuras repraesentare coguntur. Iustitia et concordiā, quae in medio esse debuerant, miserandum in modum lacerabantur, donec prorsus alexandrino more nodum hunc secari placuit: utinam durabili ad pacem remedio! Sed his quoque calamitatibus nostris finem aliquem viderit Deus!

II. Asiae acerba ob impotentiam foeneratorum conditio erat, quod imperatam a Sulla pecuniam viginti millia talentorum, civitates a publicanis maxime sub gravibus usuris acceperant. Erat illa potentissima factio, et plerumque magistratus romanos opibus et gratia sic habebant obnoxios, ut illorum auctoritate ad quodvis desiderium suum abuti possent. Ergo servilem in modum vexati provinciales, quo excedentem omnia voraginem interdum placarent, privatim liberos suos, virgines, puerosque formosos; publice, quidquid ornamentorum in civitatibus erat, vendere cogebantur: quae omnia quum insatiabile foenus hausisset, nec ideo expungi debita possent, ad extremum ipsi creditoribus in servitutem addicebantur.

III. Adversus haec Lucullus primo constituit, ne maiores centesimis usurae ducerentur; deinde usuras, quae sortem excesserant, amputavit, non ad invidio-

§. 2. V. C. 682; A. C. 70. — Plut. in Lucullo. — Appian. Mithrid.

sum illud et inverecundum alterius tanti commentum, quo nuper ex orco revocato, et interpretatione aucto, perfidiosissimi seculi turpitudo ad exstinguendas fidei et iustitiae tenues reliquias erudiri gaudet; sed quia rem suam creditoribus salvam praestabat, iamque providerat, ut expensam pecuniam brevi recuperarent, tam gravibus usuris ulterius aggravari provinciam non patiebatur. Quippe, quod longe utilissimum apparuit, creditorem in bona obaerati hactenus misit, ut quartam redituum partem perciperet: ita neque debitor egebat; et foenerator, haud longo tempore, quod erat ab ipso profectum, cum usuris ad praescriptum a Lucullo modum recuperabat.

IV. Quod si quis usuras applicuisset sorti, et sortem et usuras amittebat. Hac aequitate rem paulo ante desperatissimam confecit, ut intra quadriennium omni debito liberaretur Asia, et possessiones, obligatione solutae, ad eos, qui antea tenuerant, reverterentur. Hoc pacto duplum eius, quod dederant, paucis annis assequuti foeneratores, non ideo quiescebant: nam, ut ipsi subduxerant calculum, non quadraginta ipsis, sed centum viginti talentorum millia debebantur. Ceterum in provincia novare nihil poterant. Romam scripserunt ad suos, tribunosque plebis, commodum pristinam omnia turbandi licentiam adeptos, mercati sunt, ut actis desideriisque Luculli obstreperent.

V. At ille magna, non apud suam modo provinciam, sed universos, gloria (iustos enim magistratus, rebus ipsis cogentibus, unaquaeque civitas laudat) Ephesi residens Asiam constituebat legibus, cumulabat fide pacis, bonis spectaculis etiam, ludisque triumphali-

§. 5. Appian. — Plutarch.

bus seque et illam recreabat: vicissim in honorem eius Asiatici instituerunt Lucullea, celebraruntque. Dedit deinde Ap. Claudio operam, de legatione sua referenti: eum regii viarum duces, longo circumitu, et sinuosis itinerum anfractibus detinuerant, donec a servo doctus, quem natione Syrum secum habebat, illis valere iussis, paucis diebus ad Euphratem, et, amne superato, Antiochiam pervenit.

VI. Aberat Tigranes, et, Ptolemaide capta, cui se regina Syriae Cleopatra incluserat, reliquas Phoenices urbes obibat. Idcirco Appius, dum illum opperitur, nonnullos regulorum haudquaquam aequo animo Tigranis opes intueri cernens, illorum animos Romanis conciliabat: quorum et Zarbienus fuit, Gordyenorum rex, quam gentem Gordys condidisse traditur, Triptolemi filius. Civitates etiam multas nuper a Tigrane domitas, quum ad ipsum clam misissent legatos, in praesentia quiescere iussit, ut advenienti Lucullo se reservarent: graecarum enim urbium spiritus armenium iugum haudquaquam animo aequo patiebantur. Et super omnia invisa erat intolerabilis superbia Tigranis, qui fortuna inflatus, neque cupiditatis suae finem, neque magnitudinis modum reperiebat.

VII. Nam a mediocribus initiis profectus, annis viginti quinque multas gentes domuerat, Mesopotamiam, Syriam, Phoenicen occupaverat. Parthos gravius, quam quisquam ante eum alius, vexaverat; infinita prope millia Graecorum, e Cilicia Cappadociaque abactorum, in Mesopotamia collocarat, Scenitis etiam Arabum transferre sedes in loca sibi placentia coactis. His rebus ita erat elatus, ut multos in quotidiano mi-

§. 6. Appian. — Ioseph. XIII, 24. — Plutarch. in Lucullo cap. 42. — Strab. lib. XVI, p. 747.

§. 7. Eutrop. lib. VI. — Plutarch.

nisterio reges haberet: quorum quatuor si equo veheretur, iuxta incedebant pedites; si responsa legatis gentium redderet, consertis pectinatim manibus adstabant taciti.

VIII. Nihil hac scena perturbatus Appius, quum ad edenda mandata in conspectum venisset, « L. Lucullus, inquit, populi romani imperator, Mithridatem ob multas et graves iniurias iusto pioque bello petitum regno suo expulit, rex Tigranes: quem igitur nobis hostem sua improbitas, servum victoria et virtus nostra fecit, eum, quoquo fuga se proripuit, iure gentium reposcimus. Non arbitramur, te, ut hominem, donec opibus et fortuna floruit, omnibus iniquum ac gravem, tuearis, cum victo et exsule communia habere fata velle: nec enim ignoras, eandem causam esse eorum, qui fugiunt heros, et qui fugitivos recipiunt. Etiamsi te prae multis regibus potentia valere scio, non tamen opinor tam levi de causa facturum esse quidquam, quo de illa dimicare cogaris. Quanto plura possides, tanto gravius periclitabere.

IX. » Quid arma romana valeant, si Magnus nuper Antiochus, et Magna Carthago parum grandia aut recentia documenta sunt, Mithridates docere potuit, qui et ipse vulgo iam coeperat Magnus vocitari; et tamen ille in ea tempora incidit, quibus arma civilia, aut socialia, aut servilia denique, vires imperii nostri divisas atque districtas tenebant: nunc intestina bella penitus quieverunt; nullus usquam Sertorius est, nullus Spartacus, qui afferre impedimentum queant, ne, quod senatui populoque romano visum fuerit, paribus animis viribusque exsequamur. »

X. Notarunt, qui adstiterant, hac iuvenis audacia

tactum hominem, qui tot ab annis liberam vocem nullam audiverat, non tenuisse vultus, quem induerat, aequalitatem; sed, quamquam serenum placidumque fingeret, commotionem animi prodidisse. Respondit, *sibi quoque non ignotam Mithridatis pravitatem esse, sed necessitudinem revereri, et commune apud omnes homines opprobrium, si socerum suum ad exitium dedidisset.* In eandem sententiam et literas ad Lucullum dedit, in quibus imperatoris omissa appellatione, hanc causam homo vecors attulit, quod se quoque regem regum appellare Romanus neglexisset.

XI. Misit tamen multa et splendida dona Appio, et, illo recusante, plura etiam et pulchriora adiecit: e quibus Appius, ne quasi professis odiis superbum et potentem regem irritaret, una phiala accepta, cetera remisit, celerique cursu ad imperatorem suum est revectus. Toto illo tempore cum Heracleotis negotium M. Cottae fuerat; isque iterum tentata improspere oppugnatione, Triarium advocavit, ad prohibendos commeatus, qui obsessis mari subvehebantur. Triarius cum suis tribus et viginti triremibus, viginti rhodiis, quum Cottae nuntiandum curavisset, qua die esset affuturus, in idem tempus suum exercitum paravit Cotta; acciditque, ut simul terra Romani, simul navibus ad Heracleam accederent. Heracleotae, re inexspectata perterriti, tamen triginta naves semiplenas deducunt; ceteri ad pellendum moenibus hostem accinguntur.

XII. In agmine romano primae rhodiae naves ibant; in quas illati Heracleotae, statim depresserunt tres

§. 10. Plutarch. — Memnon. — Appian.
§. 11. Memnon.

hostiles; ipsi vicissim quinque perdiderunt. Superveniente deinde Triario, quum aliquamdiu restitissent, in maiorem portum coacti sunt refugere, navibus amissis quatuordecim : idcirco, licet irritus tum quoque conatus Cottae fuisset, inopia tamen rerum necessariarum, quod Triarius quotidie cum triremibus oberrans subvectionem commeatuum impediebat, brevi in maximas calamitates obsessi inciderunt, donec choenix frumenti octoginta drachmis atticis veniret: tandem, ut solet, ex fame pestilentia accessit; quae et Lamachum, omnium malorum patriae auctorem, prae ceteris longius et acerbius excruciatum absumpsit, et in praesidiarios praecipue saeviens, de tribus millibus, qui tum adhuc superfuerant, trientem demessuit.

XIII. At Romani, quibus aura liberior et annona sufficiens erat, intacti ab his suppliciis manserunt. Inde Connacorigi tempus visum de deditione agendi, quo suae saluti vel per interitum Heracleae consuleret. Igitur assumpto in societatem consilii Damophele, qui partium Lamachi quum fuisset, etiam in praefecturam eius successerat, Cottae ingenium, ut ferox et infidum, aversati, cum Triario agere coeperunt.

XIV. Ea re per epistolam quandam interceptam prodita, magno cum tumultu in theatrum populus concurrit; cunctisque metu trepidantibus, Brithagoras e primoribus civium oravit Connacoriga, *siquidem deditio cordi esset, at saltem ne ignaris oppidanis res tanta agitaretur*, seque in illud negotium legatum offerebat; quum negaret Connacorix, *deditionem sibi placere; esse meliorem salutis viam, sibique ex literis amicorum compertum, a Tigrane Mithridatem exceptum honestissime, neque diu emansura auxilia.* Sic decepto populo, Connacorix intempesta nocte milites suos cum

sarcinis (id enim Triarius permittebat) imposuit triremibus, simulque cum iis abnavigavit.

XV. Sub idem tempus Damopheles apertis portis Triarium accepit: nonnulli milites, sive taedio morae, sive quo vi capta civitas videretur, per muros transcendere maluerunt. Sic occupata Heraclea, crudeliter in oppidanos saevitum: Romanique memores, quae longam inter obsidionem fastidia, quos labores tolerassent, vel ab aris et simulacris abstractos iugulabant: quo metu magna pars per moenia desiliens, per universam regionem, ut quisque latebras speraverat, dissipata est, aut ad Cottae castra perfugit. Ille, hactenus ignarus rei, quum captam urbem direptamque ex his didicisset, ira fremens excivit exercitum, protinusque contendit ad urbem, poenam sumpturus a Triario, a quo esset et Heracleae capiendae gloria, et manubiarum utilitate spoliatus; concursumque civilibus armis foret, nisi Triarius, Cotta exercituque multis lenibusque verbis placato, praedam communem omnibus fore spopondisset.

XVI. Sic redintegrata amicitia, quum Tion et Amastrin ab Connacorige teneri didicissent, Triarius in istam expeditionem profectus, utrumque oppidum, pacto securum abitum Connacorige, nullo negotio recepit. Inter haec Cotta captivos Heracleotarum, et qui eorum ad se perfugerant, retinens, crudeliter et avare praesentibus utebatur, omnibus abreptis templorum donariis, simulacrisque numinum, ut nec Herculi parceretur, cui sacram urbem suam, et in illius honorem oraculi iussu conditam, Heracleenses ferebant. Eius effigiem antiquitus talem posuerant, ut nihil ad

§. 15. Appian. Mithrid. — Memnon.
§. 16. Iustin. XVI, 3. — Memnon.

summam magnificentiam pretiumque ac pulchritudinem reliquum videretur. Clavam addiderant auro obrizo solidam; et ex eodem metallo leoninam ingentem finxerant, plenamque sagittis pharetram.

XVII. Haec et alia quum ad naves deportasset, iniici tectis ignem iussit; quo pleraeque urbis regiones conflagrarunt. Hic fuit heracleensis obsidionis exitus, alterum in annum protractae. Cotta, missis ad Lucullum, qui iterum in Pontum movebat, cohortibus alisque romanis, permissoque sociis, ut suam quisque in patriam reverterentur, cum classe Romam instituit iter; sed pars navium onere gravata, quum haud procul litore processisset, subsedit; alias flantes forte aquilones in brevia compulerunt, ut facere iacturam cogerentur.

XVIII. Quum ita quotidie in deterius res Mithridatis ruerent, motus iterum ex Asia Lucullus, validius eas impulit, ira quoque instigante, ob superbas Tigranis literas: idcirco, postquam iterum in Pontum irrupisset, Sinopen obsedit, clarissimam ponticarum urbium, quam caput regni Mithridates, natus in ea, et educatus, effecerat. Leucippus et Cleochares spado urbi praeerant; eratque Seleucus, a quo vectus Heracleam rex fuerat, pari auctoritate additus: horum Leucippum, die ad populum dicta, proditionis collegae reum egerant, et, quum nihil accusando profecissent, noctu interfecerant per insidias.

XIX. Hinc irritatis magnopere Sinopensibus, unam effugiendae vindictae viam creditam, tyrannidem invaserunt. Quum in eo res essent, annonam a Bosporo ad castra Luculli vehentes onerariae naves ap-

§. 18. Plutarch. in Lucullo cap. 47. — Memnon. — Strab. lib. XII, p. 545. — Oros. VI, 3.

paruerunt, quas cum triremibus quindecim praefectus classis Censorinus deducebat. Igitur Seleucus cum Cilicibus suis et Sinopensium navibus longis provectus, superatis Romanis, oncrarias aliquot abstraxit. Haec fortuna magis adhuc inflavit, asperioresque fecit tyrannorum animos; multique ab iis oppidanorum, indicta plerumque causa, iugulati. Sed et inter ipsos parum conveniebat, Cleochare resistendum Romanis contendente, Selcuco, trucidandos Sinopenses, acceptisque ingentibus praemiis, tradendam Lucullo urbem. Quum neuter cederet, re in medio relicta, opes suas onerariis navibus impositas ad Macharem miscrunt, Mithridatis filium, qui tum apud Colchos agebat.

XX. Circum haec occupatis Lucullus supervenit, castrisque ad Sinopen positis, obsidionem coepit. Venerunt mox a Machare legati, societatem et amicitiam petentes; quos ille comiter receptos omnia sperare a se et populo romano iussit, dum ne commeatu rex corum Sinopenses, aut ulla re alia iuvaret. Machares, responso Luculli cognito, fecisse imperata non contentus, ut se bene et gnaviter destinasse probaret amicitiam romanam colere, quidquid in usum mithridaticarum partium paraverat, ultro in castra Luculli misit.

XXI. Ea res non solum obsessoribus fecit animos, sed et tyrannos penitus adegit ad desperationem. Igitur nocte quadam per milites urbe iussa diripi, levioribusque navigiis delectis, cum magnis divitiis ad interiora Ponti, ubi Sanni Lazique accolunt, profugerunt, ignibus antea reliquas in naves iniectis. Lucullum ortus in urbe clamor (multam enim cae-

§. 19. Plutarch. — Memnon.

dem inter diripiendum Cilices ediderant), simul flamma visa admonuit, ut ad urbem duceret, cuius iam etiam partes aliquas ignis comprehenderat. Scalis admotis, facile transcensum; et Cilices, quos praeda tardaverat, passim occisi: ne oppidanis quidem parci inter tumultum potuit, donec octo ferme hominum interfectis millibus, caedibus abstineri imperator iussit.

XXII. Deinde consolatus Sinopenses, privatim sua cuique reddidit, publice dedit libertatem; praeter ingenium beneficum ac mite, somnio quoque motus. Proxima ante capiendam urbem quiete, videre visus est habitus ignotioris hominem, paulisper iubentem progredi, ut Autolyco occurreret. Id somnium inter tantarum rerum occupationes quum effluxisset animo, forte, dum Cilicas ad mare fugientes persequitur, obvolutam pannis statuam vidit: hanc ubi solvi eximique iussit, statim agnovit speciem, quae obversata noctu fuerat, simul praesentium aliquis Autolycum esse, Sthenidis opus, confirmavit.

XXIII. Heroëm Autolycum Sinopenses colebant, quod sive Iasonis in expeditione colchica, sive Herculis adversus Amazonas profecti socius, quum forte naufragium iis locis fecisset, Sinopen cum suis pervenerat, eamque urbem prioribus incolis, a Syro, quem Apolline et Asopi filia Sinope genitum ferebant, ibi collocatis, ademptam obtinuerat. Ea res admonuit Lucullum commentariorum, quos ei Sulla inscripserat, inserueratque monitum, *ut per quietem oblata praecipuae firmitudinis existimare meminisset.* Quae fatua et puerilis hominum credulitas, quid aliud,

§. 21. Appian. Mithrid. — Memnon. — Plin. VI, 4. — Plutarch. — Oros.
§. 22. Plutarch. — Memnon. — Appian.
§. 23. Plut. — Strab. lib. XII. — Appian.

quam theatrum est, in quo fabulas suas deceptores genii pro lubitu instruant, erroresque omnes, in quos demergere miseram mortalitatem student, nullo negotio stabiliant?

XXIV. Hanc igitur statuam Lucullus abstulit, una cum Billari sphaera; ceteris ornamentis oppidi abstinuit iniuriam. Sinope recepta, nihil iam iis regionibus hostile, praeter Amasiam, supererat. Sed ipsa quoque paulo post in ditionem populi romani concessit. Haec agenti Lucullo legati a rege bosporano advenerunt, coronam auream dono afferentes: quibus ille benigne exceptis, Macharem illorum regem socium amicumque populi romani appellavit. His rebus patratis, quum finem imposuisse pontico bello videretur, rege fugato, nemine praeterea morante victorem; Sornatium cum sex millibus militum praesidio reliquit provinciae; ipse cum reliquis duodecim millibus peditum, equitum haud totis tribus millibus, Tigrani bellum illaturus, castra movit.

XXV. Tigranes enim, postquam per annum integrum, octoque praeterea menses in regno suo versari Mithridatem passus, non admisisset in conspectum, sed custodia corporis attributa, in remotissimis locis, magis captivi, quam regis, modo habuisset; sive misericordia ductus, sive metu Romanorum, et legatione irritatus Appii, perquam honorifice acciverat. Triduum inter se arcanis sermonibus transduxerunt, conciliataque plenissime gratia, quod ex factis deprehendi potuit, priorum offensiuncularum causas in amicos reiecerunt. Ex quibus statim interfectus est a Mithridate Metrodorus Scepsius, vir facundia

§. 24. Strab. — Memnon. — Appian. — Liv. Epit. — Plut.
§. 25. Memnon. — Appian. — Plut.

et eruditione clarus, quem in eum amicitiae gradum Mithridates receperat, ut regis patrem appellari pateretur.

XXVI. Sed Tigranes exposuerat Mithridati, quemadmodum ad se missus ille, quum mandata regis sui de belli adversus Romanos societate edidisset, interrogatus a Tigrane, quid igitur ipse suaderet, in haec verba responderit: « Vt legatus, suadeo; ut consi» lium rogatus, alia omnia ». Nec oderat Metrodorum Tigranes: idcirco suam per culpam interfectum dolens, magnifico extulit funere, et suprema ei magnis sumptibus persolvit. Splendidis dein epulis omnique comitate socerum quum excepisset, attributis decem millibus equitum, dimisit, in Ponto res novaturum.

XXVII. Haec, ut solet, in maius distulerat fama, regesque iunctis viribus iamiam in Lycaoniam Ciliciamque irrupturi ferebantur; quum miratus Armenium Lucullus, quod non stantem potius Mithridatem sustinuisset, quam ut erecturus prostratum idem ipse discrimen adiret, occupare eius adventum proposuit, et ultro in Armeniam procedere. Gravabantur milites, alioqui plus aequo turbulenti, in regionem hostilem gentesque bellicosas, et innumerabili equitatu instructas, terramque vastis amnibus et nivosis montibus septam sequi. Romae quoque a tribunis plebis consilium imperatoris carpebatur, *hominem imperii et opum cupidum bella serere ex bellis, ut publico periculo privatis libidinibus satisfaceret*, invidiose querentibus.

XXVIII. Sed ille, placatis utcumque militibus, in Cappadociam duxit, ut ibi Ariobarzanis opibus ami-

§. 26. Memnon. — Plut.
§. 27. Memnon. — Plut.

citiaque apparandis, quae usus belli poscebant, instructior, ubi primum tempus anni pateretur, Euphratem transcenderet. Hoc anno tristem in Vrbe censuram L. Gellius Puplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis. In his et C. Antonius fuit, Marci oratoris filius, cui causas subscripserunt censores, *quod socios diripuerit; quod iudicium, apud M. Lucullum praetorem accusatus, recusarit turpi allegatione, se cum graecis hominibus in Vrbe non posse aequo iure contendere; quod propter aeris alieni magnitudinem proedia mancipavit, bonaque sua in potestate non haberet.* Etiam P. Lentulus Sura, qui nuper consul fuerat, senatu motus est, et Q. Curius notissimus alcator, ceterique mox ad catilinariae coniurationis scelus non tam hac censoria nota, quam causis aliis, impulsi.

XXIX. Lustrum deinde conditum est: civium amplior quam ante numerus, receptis in idem ius sociorum populis, fuit: capita quadringenta quinquaginta millia censa. Principem senatus Q. Lutatium Catulum legerunt. Per idem tempus L. Metellus Siciliae praetor, rem adversus piratas prospere gessit: nam inter foedissimam C. Verris praeturam Pyrganio archipirata syracusanum portum, pulsa classe romana, obtinuerat, insulamque inde caedibus rapinisque misere vexabat. Hunc igitur Metellus terrestri navalique proelio victum profugere ex Sicilia coëgit, pacemque provinciae reddidit.

XXX. Finem huius anni laetum Vrbi, reditu suo in gratiam, duo potentissimi viri Pompeius Crassus-

§. 28. Ascon. in Tog. Cand. — Liv. Epit. — Plutarch. in Caes. cap. 5. — Dio lib. XXXVII.

§. 29. Plutarch. in Cic. cap. 22. — Dio, lib. 36. — Sallust. Catilin. cap. 23. — Liv. Epit. — Oros. VI, 3.

que consules fecere. Illi hactenus retinuerant exercitus suos, neque populum extrema quaeque inter discordes et praevalidos metuentem, quum eos rogaret, ut reconciliari paterentur, audiverant. Sed postquam alio tempore sedentibus pro tribunali, Caius quidam Aurelius, equestri loco natus, sed qui vitam procul negotiis egerat, ad eos ascendit, *Iovemque sibi per quietem imperasse* dixit, *moneret consules*, *uti in gratiam redirent*, populusque gemebundus et supplex eadem precari coepit: Pompeius restitit tacens; at Crassus prior porrigens dextram, « Nihil, inquit, » me indignum aut vile facere reor, si huic Pompeio » aliquid defero, quem vos imberbem adhuc appellare » Magnum sustinuistis, quem bis triumphare iussistis, » priusquam in senatum legeretur ».

XXXI. Tunc et Pompeius occurrit Crasso, iunctisque dextris fecerunt redintegratae gratiae fidem: ergo populus in laetas acclamationes votaque et preces effusus, non ante destitit, quam dies ab utroque mittendis exercitibus diceretur. Id ubi est factum, magistratu consules abiverunt. Q. deinde Hortensio, Q. Caecilio Metello, qui postea Creticus appellatus est, consulibus, templum Iovis in Capitolio, quod ex sullanorum temporum iniuria super iisdem fundamentis refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est; quem solum honorem felicitati suae defuisse, confessum questumque L. Sullam ferunt. In ea dedicatione, quum vehemens aestus esset, Q. Catulus velis expansis umbram fieri populo iussit, quod deinceps in theatris est frequentatum.

§. 30. Plut. in Pomp. cap. 35, et Crass. cap. 23. — Appian. Civ. lib. I.

§. 31. V. C. 683; A. C. 69. — Appian. — Plut. in Public. cap. 23, et in Pomp. — Liv. Epit. — Dionys. Halic. IV, 69. — Cassiodor. Chron. — Cic. in Verr. IV, 31. — Plin. VII, 43. — Tacit. Hist. III, 72. — Val. Max. II, 4.

XXXII. His consulibus romanae copiae, imperatore Lucullo, maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contenderunt ad Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur: et quamquam ad id naves codicariae occulto per hiemem fabrefactae aderant, tamen hibernis aquis tumidus amnis transeundi metum faciebat; sed mira felicitate circa vesperam eius diei subsidere flumen coepit, et fluctus intra alveum coërcere. Igitur accolae, quum reddita luce non inflatior solito Euphrates parvas in mediis aquis insulas ostenderet, adoraverunt Lucullum, amicum deo imperatorem rati, cuius honoris causa praeter solitum tam cito amnis detumuisset.

XXXIII. Alia deinde, haud minus insolita, res oblata transgresso, opinionem hominum firmavit. Pascebat in ea regione Persicae Dianae sacrum armentum, peculiari nota insigne, et humanis usibus exemptum: ex eo, ubi tempus sacrificii venisset, plerumque non sine magno labore victima capiebatur. Sed tum ultro ad petram, quaę sacra Deae habetur, insigni specie bos concedens, eo loco constitit, demissoque capite, tanquam reste traheretur, hostiam se praebuit Lucullo. Ille et hoc peregit sacrum, et propter facilem transitum taurum immolavit Euphrati.

XXXIV. His eodem die perfectis, postero sequentibusque per Sophenen iter fecit, pacato agmine, quod incolas pacificis animis imperata facientes nulla re violari voluerat: sed et militibus, castellum quoddam, ubi magnos esse thesauros audierant, capere volentibus. ostenso procul monte Tauro, «Istud po» tius, inquit, exscindendum nobis praesidium est:

§. 32. Plut. in Lucullo cap. 51. — Plin. XIX, 1. — Sallust. Hist. IV, 9
§. 33. Appian. Mithrid. — Plut.

» nam haec quidem victoribus servantur ». Magnis deinde itineribus ad Tigrin, et hoc quoque superato, in Armeniam processit. Nec quisquam ibat obviam, ignaro omnium Tigrane, cui nuntiare Luculli adventum audebat nemo, quod, qui primus id fecerat, tanquam civitatibus turbandis nuntium fingeret, capitali supplicio erat affectus: et adulatores blanditiis et laudibus vanos spiritus inflabant, *egregium fore ducem Lucullum*, dictitantes, *si vel Ephesi exspectet regis regum impetum, nec ad primum conspectum innumerabilium copiarum diffugiat.*

XXXV. Tandem unus amicorum Mithrobarzanes verum indicare ausus, e vestigio assumptis tribus equitum millibus et ingenti peditum numero, Romanos obterere iussus est, solum ducem vivum adducere. Forte castra metari primum suorum agmen Lucullus iusserat, donec reliqua pars exercitus, quae adhuc erat in itinere, successisset; quum adesse illi hostes nuntiatur: idcirco, ne distractas copias Armenii opprimerent, ipse ad castra permunienda substitit. Sextilium legatum cum mille sexcentis equitibus, militumque et velitum haud multo maiore numero praemisit, mandato, *ut, quum appropinquasset hostis, citra pugnae periculum distineret eum, donec munita esse castra didicisset.*

XXXVI. Imperium ducis quum servare Sextilius vellet, impetu ferociter invehentium se hostium dimicare est coactus: pugna prospera Romanis fuit. Mithrobarzanes in proelio cecidit; Barbari plerique fugientes caesi, pauci ad regem redierunt incolumes. Is hoc nuntio territus, neque minus nunc ad timorem praeceps, quam paulo ante superbia tumidus fuerat,

§. 34. Phlegon apud Plut. — Appian.

Tigranocerta Mancaei fidei committit: ipse ad Taurum montem se confert, omnes imperii vires eo contracturus, Mithridate quoque revocato. Lucullus interea urbem, in qua concubinas regis asservari audiverat, obsidebat, Sextilio ad Tigranocerta claudenda, aliis quoque ducibus circum insigniora castella dimissis.

XXXVII. Mancaeus Sextilium arcere instituerat: sed repulsus intra moenia, suburbanam regiam diripi, seque et urbem circumvallari, adduci machinas, effodi cuniculos tulit. Interea sex equitum millia iussu Tigranis ad concubinas eripiendas profecta, per medias Romanornm copias, quum imbre sagittarum clausissent iis exitum, eduxerunt mulieres, praemiseruntque per noctem: sed orta luce, Romanisque et Thracum auxiliis acerrime proeliantibus, magna multitudo Armeniorum caesa captaque; praemissum tamen agmen, quia iam aliquantum viae praeceperat, in loca tuta pervenit.

XXXVIII. At Lucullus, ne spatium regi per otium contrahendarum virium concederet, Muraenam ad carpendos, qui ad illum accelerabant, misit: ipse quum Tigranocerta venisset, Sextilium occurrere Arabum exercitui iussit, qui coniungere se Tigrani cupiebat. Et horum plerique oppressi sunt a Sextilio, quum forte castra ponentibus supervenisset. Muraena in arcta quadam et confragosa valle Tigranem nactus, loco audaciam dante, conseruit manus: neque spernenda victoria potitus, impedimentis omnibus regem exuit. Sed Lucullus, ut ad pugnam eum eliceret, acriter Tigranocerta premebat non sine periculo mi-

§. 36. Appian. Mithrid. — Plutarch. in Lucullo cap. 53. — Memnon.
§. 37. Memnon. — Appian.
§. 38. Xiphilin. — Plutarch.

litum, in quos obsessi, praeter solita defendendis urbibus, ignes omnia comburentes, nec restingui faciles, eiaculabantur.

XXXIX. Naphtam vocant bituminis genus, adeo cognatum ignibus, ut eminus rapiat flammas, et momento vel in longa spatia diffusum inardescat: similis natura malthae, cuius in Commagenes urbe Samosatis stagnum est; qua etiam, oppugnante Lucullo muros. defendisse oppidani traduntur. Vrgebat tamen inceptum Lucullus, haud dubitans, succursurum ei urbi Tigranem, quam tantae curae semper habuisset, totque ac tantis nobilitasset ornamentis: namque Tigranes, ut hanc omnium efficeret opulentissimam, proceribus suis, ut ibi haberent domicilia, praeceperat, mulcta quoque imposita, ut, quidquid pretiosarum rerum in eam urbem non transtulissent, publicaretur.

XL. Huc coactis Graecorum, Adiabenorum, Assyriorum, Gordyenorum, eque Cappadocia et Cilicia multis millibus, quorum patrias non aliam ferme ob causam exciderat, murum curaverat exaedificandum cubitorum quinquaginta altitudine, in cuius ambitu stabula equorum erant disposita. Regiam quoque hortosque in suburbiis, ferarumque et piscium vivaria, itemque arcem validam iuxta struxerat: neque Mithridates aliud, quam quod in exspectatione Luculli erat, metuebat: crebris ergo nuntiis literisque monebat Tigranem, *ne in discrimen res daret; tantum intercipere commeatum niteretur: unam hanc victoriae viam; collatis signis insuperabilem vim romanam esse.*

XLI. Eadem Taxiles, dux Mithridatis, qui tum Tigrani aderat, praecipere non desinebat. Tigranes

§. 39. Sallust. Hist. IV, 13. — Plin. II, 105. — Plut. in Alex. c. 54, et Lucullo. — Appian.

§. 40. Plut. — Dio, lib. XXXV. — Appian.

ab initio praebebat aures; sed postquam Armeniorum Gordyenorumque coacta multitudo affuit, exercitusque numerosos Medorum Adiabenorumque reges adduxerunt, praeterea a Babylonio mari Arabum, a Caspio Albanorum et Iberorum, magnus numerus advenit, accedentibus quoque liberarum gentium auxiliis, quae ab Araxe fluvio, partim donis aut gratia motae miserant, partim ea opinione, quod ad diripiendum nobilissimum iis oris fanum Romani existimabantur venisse; omnia apud Barbaros audacia minisque personare coeperunt: neque in conviviis regis, neque in consilio, aliis erat sermonibus locus.

XLII. Taxiles, quia tum quoque pugnam oblique dissuadebat, in periculum vitae adductus est; Mithridates pro aemulo traductus, qui tantam gloriam genero invideret. Igitur non exspectato illo, ne veniret in victoriae societatem, Tigranes toto cum exercitu movit, nihil aeque apud amicos, ut ferebatur, questus, quam *quod cum uno tantum Lucullo, ac non simul omnibus romani populi ducibus dimicatio instaret:* et erant eae vires, quae modestiorem etiam animum efferre potuissent: funditores et sagittarii viginti millia expleverant, equites millia quinque et quinquaginta; quorum, ut ad senatum scripsit Lucullus, septemdecim millia cataphracti erant, ferrea omni specie. Iis gravis armaturae milites centum quinquaginta millia accesserant: calonum quoque et munitorum ad pontes sternendos, caedendamque materiem et similes usus, triginta quinque millia sequebantur.

XLIII. Hoc tantum agmen, ubi primum superato

§. 41. Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Plutarch.
§. 42. Sallust. Hist. IV, 9. — Plutarch.

Tauro conspici a Tigranocertis potuit, obsessi ex metu in audaciam versi, Romanos respicere minitabundi iubebant. At in principiis romanis diversae sententiae dicebantur; quibusdam occurrendum regi, aliis non esse deserendam obsidionem affirmantibus. Lucullus, utrosque recte censuisse dicens, et neutros, divisit copias, Muraenaque cum sex peditum millibus in castris relicto, quatuor et viginti cohortes, in quibus haud erant amplius decem armatorum millia, cum omni equitatu, et funditorum sagittariorumque mille ducit in Armenios.

XLIV. Illi patente in campo iuxta flumen castra metantem conspicati, contempta paucitate, ludum iocumque faciebant: neque quisquam erat regum ducumve, quin, adito Tigrane, sibi seorsim pugnam posceret: *neque enim attinere, tantum exercitum tam levi operae pretio fatigari.* Etiam Tigranes facetus esse voluit, et, *Siquidem hi pro legatis*, inquit, *adsunt, oppido multi sunt; sin vero pro bellatoribus, oppido pauci.* Longe alia aestimatione suas Tigranisque vires Lucullus pensabat, inhabilem hostium multitudinem sua mole perituram ratus, si, priusquam ordinari posset, turbaretur.

XLV. Idcirco simul cum luce copias armatas instructasque castris educit, amnem transiturus. Erat in aversa ab hostibus parte commodum transgressuro vadum: id dum petit, speciem fugientis praebuit Tigrani, isque prae voluptate gestiens Taxilem compellabat, *Ecce autem invicti tui Romani fugiunt*, inquiens. Rursus ille, *Vtinam ita sit, o rex! at vero comptis illos signis, armisque fulgentibus incedere video: hoc ad*

§. 44. Xiphilin. — Appian. Mithrid. — Memnon. — Plut. — Front. Strat. II, 1, 14.
§. 45. Plut.

pugnam euntes faciunt, in itinere coriaceis tegumentis arma condere soliti. Vix finierat, quum prima Aquila flectentis agmen Luculli, versus Tigranem ire visa est, manipulatimque cohortes sequi: tum vero, tanquam ex profunda ebrietate reversus ad se Tigranes, bis terve exclamato, *Itane in nos illi?* propere suos instrui iubet.

XLVI. Mediam aciem regendam sibi sumit: laevum cornu Adiabeno regi permittit; dextrum, ubi plerique cataphracti primis in ordinibus stabant, Medo. Hoc in cornu primum invectus Lucullus, reperit victoriae viam. Tumulum enim quendam, sub quo cataphracti collocati erant, conspicatus, hoc situ, ut in vertice planus et patens, aditu haud valde aspero passuum non ferme quingentorum adscendi posset, Thracum Gallograecorumque alas ex obliquo in cataphractorum ordines incurrere iubet, ensibusque contos, in quibus omnis illorum vis est, detorquere. Interim ipse, conspicuis armis indutus, exserto gladio ante prima signa in tumulum enititur; locoque capto, *Vicimus*, exclamat, *vicimus, milites!* simul ruit in cataphractos, omissis pilis enses stringi, petique crura et femora, quae sola patebant vulneribus, praecipiens.

XLVII. Sed hostes, non exspectato congressu, foedam prorsus fugam praecipitant; ipsique et equi armis graves intolerabili pondere incumbunt suorum ordinibus. Omnia statim tumultu et terrore complentur, alios aliis turbantibus: neque fugae locus est; conferta constipataque acies a paucis impune caeditur. Multum ibi sanguinis fusum est, quia Lucullus spo-

§. 46. Memnon. — Appian. — Plutarch. Apophth. Rom. et in Lucullo. — Front. Strat. II, 2, 4.

§. 47. Memnon. — Appian. — Plutarch.

liari corpora, nisi post consummatam victoriam, severo proposito edicto vetuerat: igitur per quindecim millia passuum, armillas torquesque aureos calcando insequuti hostem sunt; sub noctem demum reversi, Lucullo iam permittente, legerunt spolia.

XLVIII. Peditum ad millia centum interfecta traduntur; equites valde pauci effugisse, quum victores omnino quinque cecidissent, centum essent vulnerati; ut ipsos propemodum puderet victoriae suae, qui cum talibus mancipiis, quasi cum viris, signa contulissent: tam levi momento deiectus conculcatusque potentissimi regis, eiusdemque superbissimi, fastus fuit; atque ipse inter primos fugiens, vix centum quinquaginta equitibus comitatus, quum filium in eadem fortuna conspiceret, diadema capiti detractum porrexit lacrymans, iussitque alia, qua videretur, via salutem quaerere. Adolescens imponere sibi tiaram non ausus, servandam uni ex fidissimis dedit: atque eo capto, diadema quoque cum dependentibus vittis pervenit in potestatem victoris.

XLIX. Pugnatum est pridie nonas octobres, quamvis illa dies, ob cladem Caepionis cimbricam, inter atras haberetur. Sed Lucullus id submonenti cuipiam, *ex atra facturum* respondit *candidam;* idque cum ingenti sua gloria praestitit. Nunquam tanto inferiores numero Romani pugnaverant: nec enim vicesimam hostium partem Luculli exercitus adaequabat. Sed apud peritos belli hoc summi ducis argumentum habebatur, quod duabus diversissimis artibus, celeberrimos duos aetatis eius reges, Mithridatem fregisset mora, Tigranem celeritate obtrivisset.

§. 48. Plutarch. — Oros. VI, 5. — Memnon.
§. 49. Xiphilin. — Plutarch. Apophth. Rom. et in Lucullo.

L. Atque res tam improvisa etiam Mithridatem fefellerat, qui, Lucullum priore belli gerendi ratione usurum ratus, non maturaverat ad Tigranem accedere: tendenti ad illum occurrerunt in itinere pauci primum, deinde plures profugorum ex proelio: unde cognito Tigranis casu, requisivit eum diligenter; neque reddidit contumelias, sed ex equo desiliens, vestem ei regiam, haud inferiorem, quam gestare erat solitus, suique comitatus partem dedit; bonoque animo esse iussum, ad parandas alias copias, bellumque resumendum confirmavit.

LI. Inter haec reverso ad Tigranocerta Lucullo, Mancaeus graecis militibus mercenariis, quod suspectos haberet, arma ademit. Vnde illi acerbiora veriti, dies noctesque congregati permanebant, fustibus armorum loco arreptis: idcirco Mancaeus cum armatis in eos impetum fecit, eventu prorsus inopinato. Namque brachia veste obvoluta clypeorum vicem obiicientes, fustibus haud impigre se defenderunt; occisorumque Barbarorum armis celeriter inter se divisis, moeniorum partem occuparunt. Cum iis magna quoque pars Graecorum urbem incolentium sentiebat. Ea discordia Romanis urbem aperuit, thesaurosque regis, et aliorum amplissimas opes tradidit. Octo millia talentum signatae pecuniae inventa sunt: urbs diripienda militibus data, et insuper distributi in singulos denarii octingenti. Multi scenici artifices capti erant, quos ad dedicandum theatrum Tigranes contraxerat: iis Lucullus ad ludos victoriae suae usus est.

LII. Convenas deinde variarum gentium, quibus

§. 50. Memnon. — Plutarch. — Appian. Mithrid.
§. 51. Dio, lib. XXXV. — Memnon. — Plutarch.

Tigranes urbem suam frequentaverat, in suam quosque patriam dimisit, Graecis etiam viatico dato: ita cuius urbis incrementum multarum aliarum ruina fuerat, eiusdem interitus vicissim illas magna ex parte recreavit. Interea reges, magna cura nationes obeundo, novum exercitum colligebant, summam rerum, permissu Tigranis, in se recipiente Mithridate, quod animo ac prudentia praestare, et belli contra Romanos gerendi per adversa ac prospera peritior habebatur.

LIII. Misit etiam Tigranes ad Phraatem, qui Deus cognominatus nuper Sinatruci successerat: *cum patre eius quas gessisset inimicitias, ipsius morte exspirasse: adversus novum regem integra sibi omnia; quoque magis fida inter utrumque sit amicitia, et adversus communes regum hostes Romanos societas, Mesopotamia se, et Adiabene, et regione, quam Convalles Magnas vocant, cedere.* Mithridates quoque literas addidit, quarum sententia in Sallustii Crispi fragmentis ita est exposita:

LIV. « Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum » pacem agere; dein, quod quaeritur, satisne pium, » tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi si perpetua pace frui licet; nisi hostes opportuni, et » sceleratissimi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est: neque petere audeam societatem; » et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem: » atqui ea, quae te morari posse videntur, ira in » Tigranem recentis belli, et meae res parum pro-

§. 52. Appian. — Plut. — Strab. lib. XI, p. 532. — Memnon. — Dio.
§. 53. Phlegon ap. Phot. — Appian. — Dio. — Memnon. — Sallust. Hist. IV, p. 405 sqq. Edit. Paris. ubi varias lectiones vide. LEM. — Strab. lib. XI, p. 532.

» sperac, si vera aestimare voles, maxime hortabun-» tur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societa-» tem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, » usum dedit bene suadendi; et, quod florentibus » optabile est, ego non validissimus praebeo exem-» plum, quo rectius tua componas: namque romanis, » cum nationibus, populis, regibus cunctis una et » ea vetus caussa bellandi est, cupido profunda im-» perii et divitiarum; qua primum cum rege Mace-» donum Philippo bellum sumpsere, dum a Cartha-» giniensibus premebantur amicitiam simulantes; ei » subvenientem Antiochum, concessione Asiae, per » dolum avertere; ac mox tracto Philippo Antiochus, » omni cis Taurum agro, et quindecim millibus ta-» lentorum spoliatus est.

LV. » Persen deinde, Philippi filium, post multa » et varia certamina, apud samothracas deos acce-» ptum in fidem, callidi et repertores perfidiae, » quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eu-» menem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio » prodidere Antiocho, pacis mercedem: post Attalum » custodem agri captivi sumptibus et contumeliis ex » rege miserrimum servorum effecere; simulatoque » impio testamento, filium Eumenis Aristonicum, » quia patrium regnum petiverat, hostium more per » triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est. Po-» stremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diri-» puere; quum filius Nusae, quam reginam appella-» verant, genitus haud dubie esset.

LVI. » Nam quid ego me appellem? quem disiun-» ctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eo-» rum, quia fama erat, divitem, neque serviturum » esse, per Nicomeden bello lacessiverunt, sceleris » eorum haud ignarum, et ea, quae accidere, testa-

» tum antea, Cretenses, solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemaeum? Atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli, Asiamque spolium regis Antiochi recepi, et Graeciae dempsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit; illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas solvunt: Ptolomaeus, pretio in dies bellum prolatans; Cretenses, impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio habituri.

LVII. » Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala dilata proelia magis, quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrano, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi; Marcumque Cottam romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum annitente; simul hiems mari prohibebat: ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium et Heracleam, militum optimos cum classibus amisi.

LVIII. » Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum proeliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum; ego, vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi; sequntique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc, quaeso, considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes virorum,

» armorum et auri esse; et ea re a nobis ad societa-
» tem, ab illis ad praedam peteris; ceterum consilium
» est, Tigranis regno integro, meis militibus belli
» prudentibus, procul ab domo, parvo labore per
» nostra corpora bellum conficere, quando neque
» vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus.

LIX. » An ignoras, Romanos, postquam ad Occi-
» dentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc
» convertisse? neque quidquam a principio, nisi ra-
» ptum, habere, domum, coniuges, agros, imperium?
» convenas olim sine patria, sine parentibus, peste
» conditos orbis terrarum? quibus non humana ulla,
» neque divina obstant, quin socios, amicos, procul
» iuxtaque sitos, inopes potentesque trahant, exci-
» dantque; omniaque non serva, et maxime regna,
» hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars
» magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus,
» aemuli, et in tempore vindices affuturi. Tu vero,
» cui Seleucia maxima urbium regnumque Persidis
» inclytis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in
» praesens, et postea bellum exspectas?

LX. » Romani in omnes arma habent; acerrima in
» eos, quibus victis spolia maxima sunt. Audendo,
» et fallendo, et bella ex bellis serendo magni facti,
» per hunc morem exstinguent omnia, aut occi-
» dent: quod difficile non est, si tu Mesopotamia,
» nos Armenia circumgredimur exercitum sine fru-
» mento, sine auxiliis, fortuna, aut nostris vitiis
» adhuc incolumem: teque illa fama sequetur, auxi-
» lio profectum magnis regibus, latrones gentium
» oppressisse. Quod uti facias, moneo hortorque,
» neu malis pernicie nostra unum imperium prola-
» tare, quam societate victor fieri. »

LXI. Romae, his rebus auditis, haudquaquam pro

merito Luculli gratia fuit: quin elapsum Tigranem imputabant, et imperii certe dulcedine hoc agi, ut perpetua iis locis bella essent. Igitur tum quidem praetores sortiri iusserunt Asiam; deinde decreverunt, *ut alter sequentis anni consulum succederet*; quamquam sine ulla aerarii molestia, bello semet alente, tot amplissimae provinciae populo romano quaerebantur. Sed invidia, quae plerumque bonum publicum vincit, tum quidem potior ad minuendam summi imperatoris dignitatem, quam ad augendam virtus fuit.

LXII. Alienis quoque vitiis miscebatur, *ponticos imperatores sibi prospicere posse, rempublicam post privata commoda ducere*, clamantibus multis; quod M. Cotta nuper cum invidiosis opibus redierat. Et quamquam, minuendi rumoris causa, magnam pecuniam in aerarium intulerat, manebat opinio, de multis eum pauca populo romano dedisse. Neque aliam veriorem causam fuisse volebant, cur quaestorem a se P. Oppium dimisisset. Atqui Oppius, quum ob pecunias male captas, et cibaria militum fraudata, a proconsule ablegaretur, etiam insidiatus illi fuerat, deprehensusque, dum tectum veste pugionem conatur expedire.

LXIII. Sed apud iratos etiam, quae sublevare hominem debuerant, ultro in crimen vocabantur. Idcirco propter illius offensam Heracleotis aequiores, dimitti captivos illorum, libertatique restitui, iusserunt. Quorum Thrasymedes, quum ei concionem inimicus Cottae Carbo praebuisset, Heracleensium defleta calamitate, innocentiam illorum, saevitiamque et aviditatem Cottae exposuit. Simul captivorum mul-

§. 61. Dio, lib. XXXV. — Plut. in Lucullo.
§. 62. Memnon. — Dio, lib. XXXVI.
§. 63. Dio. — Val. Max. V, 4, 4. — Memnon.

titudo, promiscuus sexus aetasque, protensis supplicum ramis, velut publica comploratione populum movebant. Cotta deinde pauca pro se loquuto, et ad populi iussum vocante, surgens Carbo, *Capi*, inquit, *Heracleam, non exscindi iussimus.*

LXIV. Aliis quoque Cottam incusantibus, praecipuo Carbonis studio damnatus est. Exsilio tamen remisso, senatoriis insignibus caruit; Heracleotis ager portusque, et quod in mari iuris habuerant, redditum; civitasque libera esse, et suis uti legibus, iussa est. At Lucullus imperator, rebus gerendis intentus, non armis modo, sed iustitiae et humanitatis blandissima vi Barbaros subigebat. Tigranocertis multas nobiles feminas captas honestissime habuerat: per has mariti earum adducti sunt in fidem; quos inter Antiochus Commagenae rex fuit, et regulus Arabum Alchaudonius. Armeniae quoque multae partes se dediderunt, Sophenorum tota natio, et regis sui casum acerbe ferentes Gordyeni.

LXV. Zarbienus is fuerat, iam ut praediximus, per Ap. Claudium adiunctus Lucullo, et hoc crimine, postquam res prodita est, ab Tigrane interemptus. Huic insignes exsequias Lucullus fecit, *amicum sociumque populi romani* appellans, monumentumque locavit splendidissimum: nam in thesauris eius auri argentique magnam vim repererat; praeterea conditi in horreis frumenti medimnorum tricies centena millia. Cognitis deinde regum ad Phraatem legationibus, ipse quoque sociorum nonnullos ad eum misit, ut amicitiam ei romanam utiliorem bello fore ostenderent.

LXVI. Parthus, utrisque spe societatis clam facta,

§. 64: Plut. — Xiphilin. — Dio, lib. XXXV.

legatos dimisit. Deinde quum missus a Lucullo Sextilius venisset, virum militarem ad speculandum regionis viriumque habitum accessisse suspicatus, neque promissa Romanis auxilia, neque contra eos regibus misit; quod, illis inter sese bellantibus, sibi certissimum cum securitate emolumentum pollicebatur. Neque impunita ei astutia maneret, ni Luculli animum ignavia et seditio militaris destituisset. Quum enim ille ad Sornatium ceterosque legatos ac tribunos suos scripsisset, adduci iubens, quas reliquerat in Ponto, copias, quod per Gordyenen in Parthos irrumpere cogitabat, dilatis interim Tigrane et Mithridate regibus; milites, neque ad Lucullum ituros, responderunt, neque diutius futuros in praesidiis.

LXVII. Quod ubi in castris Luculli est cognitum, eadem contumacia in praesentem exercitum pervasit: omnes mirari ac laudare *ponticorum militum animos; hos vere liberos, hos viros dicere: at se, tanquam vilia mancipia, quocumque inquieti domini cupiditates iussissent, sub alium paene solem, ignotas in terras trahi, etiamsi impervia ferro membra haberent, senio et itinerum labore defecturos.* Ita Lucullo quiescendum aliquandiu contra animi sententiam fuit. Interea Romae iisdem consulibus M. Pupius Piso ex Hispania triumphavit, non admodum magnis rebus gestis. Sequens annus unum tantummodo consulem habuit, Q. Marcium Regem, quia L. Metellus collega eius principio anni obiverat, et post eum alius, qui fuerat in locum Metelli subrogatus; eaque ex re, postmodum suffici quemquam, religio incesserat.

LXVIII. Interea Mithridates, armorum officinis per

§. 66. Memnon. — Dio. — Appian. Mithrid. — Plutarch. — Eutrop.
§. 67. V. C. 684; A. C. 68. — Cic. in Pis. cap. 26, et ibi Ascon.

oppida institutis, omnique fere Armeniorum iuventute contracta, delectus agebat; unde retentis, quorum alacritas et robur eminebat, septuaginta millibus peditum, triginta quinque equitum, ceteram multitudinem dimisit. Eas copias in cohortes alasque proxime romanum morem tributas, per homines ponticos, gnaros eius militiae, exercebat. Spatium ei dabant romanorum militum vitia, iam velut precario parentium. Haec verior causa dilatae expeditionis Lucullo fuit, quam frigora, quae obtendebantur.

LXIX. Igitur non ante mediam aestatem motis castris, quum persequendi Tigranis causa Taurum transcendisset, licet opinione sua falsus, in plana deduxit exercitum. Quam enim ille messem, ob anni tempus, iam maturam adepturum existimaverat, adhuc in herba erat, propter caeli asperitatem tardius ibi canescente segete. Quapropter, ut ad proelium eliceret hostem, vastare partem regionis coepit; et nihilominus cunctantibus Armeniis, ad illorum castra contendit. Erant illa in colle quodam sita, ubi peditatum omnem cum parte equitatus Mithridates continebat; cum reliquis equitibus Tigranes frumentatoribus insidiatus, bis terve repulsus a Romanis est, levi cum iactura hominum, quia romano superior barbarus equitatus, simul accedere pedites senserat, vertebat terga, fugamque inibat hostibus damnosiorem, emittendis a tergo sagittis, multosque aut interficiebant statim, aut gravissimis afficiebant vulneribus.

LXX. Duplices enim aculeos illorum sagittae habebant, sic aptatos, ut, si arundinem velleres, una

§. 68. Appian. — Phlegon apud Phot. — Dio, lib. XXXV.
§. 69. Plutarch. in Lucullo. — Appian. — Dio.

tantum ferri particula sequeretur; altera, quod prehendi trahique non posset, caeca peste corpus ad perniciem ureret. Neque poenitet, quo clarius intelligatur eius ingenii ratio, rem ex usu remotam, praeterea perquam obscure traditam, pluribus verbis et manifestioribus exposuisse. Praefixum arundini ferrum non erat solidum, sed duabus ex laminis ita compositum, ut altera fibulam haberet, qua ligno annecteretur, altera huic sic iungeretur, ut coiret in unius aculei speciem, ceterum leviter tantum esset alligata, quo emitti quidem arcu posset, et simul penetraret in vulnus; sed tracta evulsaque sagitta, hamulis suis retenta facile se vinculo educeret.

LXXI. Ceterum illae, quamquam modicae, victoriae, submovebant tamen hostem, vicosque liberius populandi copiam Lucullo faciebant: atque ille, intercepto, qui regibus apportabatur, commeatu, quam timuerat inopiam, in eam hostes redegit. Reges tamen nulla re ad universum certamen eliciebantur, quum nihil intentatum Lucullus reliquisset, etiam castra circumvallare orsus. Igitur annona iam deficiente, quum praeterea milites, qui inter levia certamina sagittis vulnerabantur, aut inter curandum morerentur, aut mutilarentur membris; Artaxata versus instituit iter, ubi regia Tigranis, et cum parvis liberis uxores erant.

LXXII. Igitur, quod quaesitum a Lucullo fuerat, Tigranes obviam progressus, quarto die ad Arsaniam fluvium ostendit se Romanis, qui transeundus erat Artaxata petentibus. Quum proelium instaret, Lucullus, egregie litato, tanquam certus de victoria, duodecim cohortes in fronte statuit; reliquos, ne circum-

§. 71. Plutarch. — Dio.

veniretur a multitudine hostium, collocavit in subsidiis; nam multum lectumque equitatum in adversa acie conspiciebat: sagittarii erant equites Mardi, et hastati Iberi, cuius generis auxiliis Tigranes plurimum confidebat. Nullam tamen insignem ediderunt pugnam; sed cum equitatu romano paulisper velitati, simul succedere peditem viderunt, in fugam dissipati sunt.

LXXIII. Ostenderunt se deinde Armenii, proprius Tigranis miles, egregia specie armorum virorumque. Idcirco Lucullus, iussis acciri equitibus, qui primo proelio pulsos insequebantur, ipse adiuncto promptissimo quoque oppositos sibi Atrapatenos invasit, eo terrore, ut, priusquam ad manus veniretur, hostes solutis ordinibus fugerent. De tribus regibus, qui ei pugnae affuerant, turpissime fugit Ponticus Mithridates (nam et Medo Mithridatis erat nomen), quum ne clamorem quidem hostium sustinuisset.

LXXIV. Reliqua parte diei, totaque deinceps nocte, caesi captique fugientes sunt; maximaque relata spolia, donec fatigatus persequendo miles conquievit. Plures priore proelio hostes, hoc insigniores, morte aut captivitate desiderati sunt. Praeter ignobile vulgus, de robore exercitus quinque millia ceciderunt, capti aliquanto plures sunt. Attamen victoriae fructum Lucullo, quum speraret amplissimum, tempus anni et natura locorum inviderunt. Sub aequinoctium frequentes nives gelu iam adstringebant flumina: ea praecipue equis infesta res erat, quibus et insalubris rigore potus fiebat, et inter transeundum rupta glacie crura convulnerabantur.

§. 73. Dio. — Plutarch.
§. 74. Phlegon apud Phot. — Plutarch.

LXXV. Neque exercitui faciles aut dies iter facienti erant, aut noctes in humenti solo silvosisque locis stativa habenti: aliquot tamen dies militum patientia tenuit; inde per tribunos imperatorem deprecati, quum nihil proficerent, tumultuosius egerunt; frustra obtestante Lucullo, *hunc saltem extremum laborem sumerent, donec infensissimi hostis monumentum, velut alteram Carthaginem evertissent.*

LXXVI. Nam Artaxata condendi auctor Hannibal Poenus fuerat, quum ad Artaxiam Armeniorum regem profugus patria se contulisset. Igitur per alia iuga, quam venerat, reducto cis Taurum exercitu, imminente hieme Mygdoniam intravit, fertili amoenitate, Nisibique urbe (*Antiochiam Mygdoniae* Graeci vocant) nobilem.

LXXVII. Eam Parthis quum ademisset Tigranes, thesaurorum suorum, aliarumque rerum, quas diligenter asservari oportebat, custodiam fecerat, Gura fratre praeposito. Eodem nuper Callimachus venerat, diu defensa contra Lucullum Amiso notior. Oppugnabat urbem acriter Lucullus; sed munita duplici muro lateritio non vulgari crassitie, fossaque altissima, quae et machinarum vim omnem, et cuniculorum dolos a muro defenderet, expugnari nequibat, donec, quae rerum humanarum est fragilitas, hiems superveniens exploratam prope spem salutis in pestem et exitium Nisibenorum vertit.

LXXVIII. Obsessi enim, nihil credentes certius, quam propter anni tempus paulo post abituros Romanos esse, negligentius agebant excubias; quum Lucullus, observata nocte illuni, quam insuper plu-

§. 76. Oros. VI, 3. — Dio.
§. 77. Plut. — Dio.

viae et tonitrua exsurdaverant, ad murum suggressus est. Oppidani, quidlibet potius praestolati, paucis admodum in exteriore muro, et ad fossam, quae post illum erat, relictis, in urbem concesserant. Igitur per aggeres, quos ante murum iecerat, deinde scalis adhibitis, in moenia enisus, custodibus facile oppressis, fossae partem (pontes enim Barbari removerant) ingesta terra compleri iubet.

LXXIX. Quod ubi maiori cum labore, quam periculo, perfectum est, quia neque sagittas, neque ignes iacere Barbari, pluvia utrumque impediente, potuerant; alter quoque murus, qui priori haudquaquam firmitudine comparandus erat, superatus est. Vrbe sic capta, Guras, qui in arcem confugerat, cum ceteris, fide accepta, in potestatem venit, comiterque est ab imperatore habitus. Diversa Callimachi sors fuit, quem, licet maximos thesauros absconditos indicaturum promitteret, compedibus vinciri iussit, poenas daturum, quod desperata Amisi defensione fugiens, oppidum incendisset.

LXXX. Tanta felicitate capta Nisibis, non solum magnis opibus ditavit imperatorem, sed etiam fatigatis labore et frigore copiis abundantissima hiberna praebuit. Dum in Armenia L. Lucullus Mithridatem et Tigranem, et immensas utriusque regis copias pluribus proeliis fundit; Q. Caecilius Metellus proconsul cum tribus legionibus in Cretam est profectus. Cretenses, victo Antonio, legatos Romam miserant, magna spe, fore, ut non antiquis modo legibus amicitia redintegrari posset, sed etiam ultro aliquod beneficium adiiceretur, ob servatum comiter quaesto-

§. 79. Eutrop. — Dio. — Plut. — Oros.
§. 80. Dio apud Fulv. Vrsin. — Liv. Epit. — Diod. — Phlegon. ap. Phot. Euseb. Chronic. — Appian.

rem militesque romanos, qui in potestatem illorum pervenerant.

LXXXI. Atqui apud Romanos plus irarum erat, quod Cretenses non essent dediti, quam gratiae, quod deditis pepercissent. Nihilo tamen secius legati (triginta ex senioribus missi principes erant) obeundo sigillatim senatorum domos, blandisque sermonibus utendo, partem Patrum in sententiam suam traxerunt. In curiam deinceps introducti, quum, apte refutatis criminibus, quam enise omnibus bellis populi romani imperatores adiuvissent, exponerent; motus est senatus, *ut populi romani socios amicosque Cretenses appellandos esse* censeret.

LXXXII. Ei senatusconsulto P. Lentulus Spinther intercessit, annitentibusque aliis, inclementius senatusconsultum factum est: captivi omnes transfugaeque repetiti, pecuniae talenta quatuor millia, et trecenti insuper obsides postulati; naviumque maiorum usque ad quatuor scalmos, Lasthenisque et Panaris imperata deditio. Nec exspectatum, donec suorum sententiam legati exquirerent, alterique consulum ea decreta provincia est, ut iussa recusantes vi ad obsequium cogeret.

LXXXIII. Simul, quia non obscurum erat, legatos operam daturos, ut intercessores pretio pararent, senatusconsultum factum est, *ne quis Cretensibus pecuniam crederet.* His tam duris imperiis in insulam perlatis, anxia erat et sollicita deliberatio. Seniores, *vim romanam* veriti, *quam ne maximi quidem reges potuissent sustinere*, omnia, quam bellum, malebant; Lasthenes eiusque factio, quibus praecipue auctori-

§. 81. Dio apud Fulv. Vrsin. — Diod.
§. 82. Diodor. — Appian.
§. 83. Ascon. in Corn. — Appian. — Diodor.

bus bellatum cum Antonio fuerat, timentes, ne dederentur, populum commovebant, *ab omni memoria retentam libertatem prodi* vociferantes: *praeterea absurdum indignumque esse, si, quod rebus integris nunquam facturi fuissent, id bello superiores, post insignem victoriam, facere sustinerent.*

LXXXIV. Facile persuaso vulgo, delectus habiti, et ad viginti quatuor millia coacta egregiae iuventutis, et tam pernicitate corporum, quam laborum patientia, sagittarumque usu, praestantissimae. Ita conflatum bellum creticum fuit, culpa haud minima Q. Hortensii, qui tum designatus provinciam eam sibi destinabat. Sed idem postea consul, quum sortitus Cretam esset, amore Vrbis et iudiciorum, in quibus regnabat, Metello exercitum provinciamque transdidit. Metellus quum fecisset exscensionem, occurrentem sibi cum copiis in Cydoniatarum agro Lasthenem primo adventu fudit; et ex eo proelio *Imperator* appellatus, incolas intra Cydoniae moenia compulsos obsidione clausit. Ei tum oppido Panares praeerat, quod elapsus fuga Lasthenes Gnossum petivisset.

LXXXV. Inter haec Lucullo ad Nisibin, neque magis in vincendis hostibus, quam continendis suis, occupato, magna pars Armeniae, Pontique a regibus abstracta est. Etenim Tigranes, quod munimentis Nisibis confideret, in alia verterat impetum, pulsumque L. Fannium, receptis, quae ille tenuerat, plerisque, in munito quodam loco circumsedit. Sed ille quidem Luculli auxilio exemptus est. Mithridates cum quatuor millibus suorum militum, totidemque submissis a Tigrane, minorem Armeniam, vicinasque ei

§. 84. Vell. II, 34. — Cic. in Verr. II, 31, et pro Muraena c. 35; id. in Divin. in Q. Caecilium, cap. 7. — Xiphilin. — Phlegon. apud Phot.
§. 85. Liv. Epit. — Dio, lib. XXXV. — Appian. Mithrid.

regiones obiens, multos Romanorum, nec opinantibus superveniens, interficiebat; permultis oppidis castellisque magna celeritate recuperatis.

LXXXVI. Nam hominum animos ei non assuetudo tantum parendi, et morum originisque communio conciliabat, sed etiam hostium vitia: quippe relicti a Lucullo, ut victas provincias et iam romanas tuerentur, negligenter et avare se gerebant. Perniciosum id M. Fabio Adriano fuit, locis illis praesidii causa cum parte copiarum relicto. Ille speculatum praemiserat Thracas, qui prius apud Mithridatem meruerant stipendia, atque iterum in partes illius inclinabant. Igitur quum nihil sani renutiassent, Fabium, cum militibus longius progressum, Mithridates ex improviso est adortus; et Thraces, inter proelium mutata fide, romanam aciem exterruerunt; amissisque circiter quingentis militibus, Fabius in castra sua se recepit.

LXXXVII. Postridie data servis, quotquot aderant, libertate, denuo eduxit copias, totumque fere diem dubio marte certavit; donec servi, ad regis partes, qui et ipse promittebat libertatem, transeundo, extremum in periculum adduxerunt rem; deletaeque romanae copiae forent, nisi Mithridates, dum inter primos pugnat, licet septuagenario maior, lapide in genu, sagitta sub oculo saucius, curam suis iniecisset. Idcirco his inter trepidationem cessantibus, Fabius cum reliquis militum evasit; neque prius desiit fugere, quam munimenta Cabirorum attigisset.

LXXXVIII. Mithridates ob sua suorumque vulnera multis diebus quiete transmissis, donec ab Agaris,

§. 86. Entrop. — Dio. — Appian.
§. 87. Dio. — Appian.

scythica gente, qui serpentum virus curationi vulnerum adhibent, persanaretur; adducto ad Cabiram exercitu, M. Fabium coepit obsidere. Sed illum improvisa sors ita servavit, ut vicissim depulsis ab hoc calamitatibus implicaret servatorem. C. Triarius ex Asia, ubi nuper direptam ab Athenodoro Delon muro cinxerat, ad Lucullum proficiscebatur. Is, audito Fabium obsideri, contractis undique, quantas potuerat, copiis, ad eum obsidione liberandum properans, terruit Mithridatem, ut, priusquam veniret in conspectum (iustum enim exercitum romanum adduci putabat), omissa obsidione discederet.

LXXXIX. Neque pulso contentus rege Triarius, recedentem longius in Commagenos usque persequutus, acie vicit. Quum enim, ut fessis ex itinere hostibus occurreret, flumine, quod in medio erat, cum parte copiarum transito, ceteris, ut per alium pontem subsidio sibi venirent, Mithridates praecepisset; pugna commissa, dubioque eventu tracta, exspectatum regi subsidium procella, quantam vix vidisse quisquam meminerat, intercepit. Per hanc in utrisque castris disiecta sunt tentoria, iumenta in transversum acta, militum etiam quidam rapti praecipitatique.

XC. Eadem pontem sub mole transeuntis exercitus laborantem abrupit, exterritumque regem excedere proelio coëgit. Sed eadem tempestas, quae fugae causa fuerat, prohibitis sequi Romanis, tutum regi abitum praestitit. Iam hiems aderat: igitur nulla praeterea re tentata, in hiberna discessum est. Vere demum reddito, quum M'. Acilius Glabrio, C. Calpurnius Piso consulatum gererent, Mithridates ad Ga-

§. 88. Appian. — Phlegon. apud Phot. — Cic. pro lege Manil. cap. 8.
§. 89. Appian. — Dio.

ziura, veterem Ponti regiam, castris Triario oppositis, Romanos pugnam detrectantes, tum aliis rebus, tum in conspectu eorum exercendo suos, provocabat; quo, priusquam Lucullus adventaret, his, uti sperabat, superatis, recipere regnum atque constituere posset.

XCI. Quietis ad haec Romanis, partem copiarum ad oppugnanda Dadasa misit, quo in castello impedimenta exercitus sciebat asservari. Haec ei ratio processit, invitumque ducem coëgerunt milites exire, *ni faceret, iniussu eius ad sua defendenda ituros* minati. Alii, quo ante Lucullum cum rege confligeret, gloriamque reportaret victoriae, festinasse Triarium, tradiderunt. Quo tamen falleret hostem, per tenebras profectus, iamque castello appropinquans, in excubias regis incidit, paulo longius millibus passuum tribus ab oppido Ziela, quod antiquitus persicorum deorum cultu celebre, ab illa clade Triarii, magnam deinceps in illis partibus nobilitatem habuit.

XCII. Cum his contractum ante lucem certamen, quum totam mithridaticarum virium molem attraxisset; multitudine Barbarorum, et initium victoriae faciente rege, circumventa Romanorum acies est, multique in loco interfecti: multos, quum in campos se recepissent, ignari, fluminis partem (Iris per ea loca labitur) in eos derivatam esse, compulsos in coenosam fossam, quia repugnare lapsantibus vestigiis nequibant, impune cecidit hostis. Nec effugisset quisquam, nisi persequentem equites Mithridatem

§. 90. V. C. 685; A. C. 67. — Strab. lib. XII, p. 547. — Dio.
§. 91. Strab. lib. XII, p. 559. — Appian. — Plut. in Lucullo, cap. 72. — Hirt. de B. Alex. cap. 72.
§. 92. Strab. lib. XII, p. 556. — Plin. VI, 3. Appian. — Dio.

centurio romanus, atroci vulnere in femur adacto, stitisset.

XCIII. Transfugae romani apud regem multi erant: ex eo genere hunc etiam esse, iuxta equum suum diu currentem conspicatus, crediderat; deinde se praebuerat, tanquam dicere aliquid cupienti. Percussor e vestigio concisus est a proximis. Regem in extremum agmen amici receperunt, signumque dederunt receptui. Milites, subita re perturbati, postquam vulneratum esse regem audierunt, interfectum rati, statim in campo circumdederunt lecticam.

XCIV. Igitur, ut spirantem cognoscerent, Timotheus medicus, iam cohibito sanguine refocillatum, de superiore loco ostendit. Rex, simul ad se rediit, signum receptui datum tulit graviter, eodemque adhuc die ad castra romana duxit. Sed illa quoque fuga iam deserta erant. Quum spoliarentur mortui, tribunorum quatuor et viginti, et centurionum centum quinquaginta, dicuntur agnita cadavera; militum quoque romanorum plus septem millia cecidisse. At Mithridates, percurato vulnere, plures hoc genus insidiatores in castris suis agere suspicatus, convocatos milites subito in contubernia iussit discedere: quod quum esset factum, et Romani, quo se reciperent, non haberent, deprehensi, supplicioque affecti sunt.

XCV. Inde regressus in minorem Armeniam, quo adventanti Lucullo inopiam commeatuum faceret, adsportata, quanta poterat, annona, quod erat reliquum corrumpebat. Tum detectae sunt aliae adversus regem insidiae, ab Attilio paratae, romano

§. 93. Dio. — Appian.
§. 94. Plutarch. — Appian. — Dio.

senatore ex proscriptis. Eum rex, pristinae dignitatis reverentia torqueri non passus, simplici morte; ceteros, qui cum eo conspiraverant, excruciatos necavit; libertos hominis dimisit illaesos, debuisse illos patrono morem gerere, praefatus.

XCVI. Castris deinde circa Talaura aspero et montuoso situ positis, Lucullum exspectabat. Neque defuit ille accedere, castra coniungere castris, modisque omnibus ad pugnam Barbaros elicere. Contra Mithridates suos intra munimenta continebat, Tigranem opperiens. Et per eosdem dies alius Mithridates Mediae rex, palantibus forte Romanis, ex improviso superfusus, multos interemit. Haec omnia, semel exacerbatis militum animis, augebant iras, seditionesque alias super alias excitabant. Erant iam ab initio male erga Lucullum affecti milites, quod per duas continuas hiemes, ad Cyzicum prius, deinde ad Amisum, sub pellibus eos attinuerat. Sed et ceteram militiam sic exegerant, ut aut inter hostes esset hibernandum, aut sub dio tendendum apud socios: nam in oppidum graecum et pacatum nunquam hiemandi causa intulerant pedem.

XCVII. Ad haec ipsius Luculli, inter maximas viri virtutes, desiderabatur comitas, adeo non parata vulgo, ut nec pari quidem dignitate viris exhiberetur, quos despiciebat prae se, atque contemnebat. Nec erat omnino ab imperii et pecuniae cupiditate immunis. Haec etiam in Vrbe a tribunis plebis, et L. Quintio praetore, qui et ipse in tribunatu adversatus Lucullo fuerat, taxabantur. A. Gabinius ad

§. 95. Appian. — Dio.
§. 96. Dio. — Plut.
§. 97. Vell. II, 33. — Cic. pro Sexto c. 43, et pro lege Manil. c. 9. — Plut. — Dio.

augendam invidiam, villam Luculli pictam explicabat in concionibus, ipse mox aedificaturus longe pulchriorem: nec ante desierunt, quam imperii diuturnitati modum statuendum esse populo persuasissent, eiusque scito valerianae legiones, quod iam completis stipendiis essent, dimitti iuberentur. Sed nihil aeque milites adversus imperatorem animavit, quam P. Clodii sermones, iam in Nisibenis hibernis.

XCVIII. Is uxoris Luculli frater erat, perditus adolescens, et praeter cetera flagitia incestu sororum infamis. Idcirco aliis se postponi sentiens, quum esset primi loci cupidissimus, milites, praesertim fimbrianos illos, seditiosis vocibus instigabat, illorum fortunam cum his, qui sub Pompeio militassent, conferens: *eos Luculli stipare camelos et plaustra, auratis gemmatisque onusta poculis; contra Pompeianos domi cum uxoribus et liberis copiosam tranquillamque vitam agere, fertili agro donatos, quamquam illi neque Mithridatem, neque Tigranem in solitudines invias exegissent; sed in Hispania cum exsulibus, in Italia cum mancipiis habuissent negotium.*

XCIX. *Quod si igitur nulla sit unquam speranda missio, at illi potius imperatori, quod reliquum esset vigoris, servent, qui summum suum ornamentum esse existimat militum divitias.* Hoc genus susurris ita corruptus exercitus est, ut nec in Tigranem cupientem ducere Lucullum, nec in Mithridatem sequeretur. Hiemem causati, tempus in Gordyena trahebant, successorem Luculli opperientes. Ad famam deinde cladis triarianae, cuius ne nuntius quidem penetrare potuerat, pudore moti sunt, ut signa sequerentur.

§. 98. Dio. — Plut. — Cic. de Harusp. Resp. c. 20.
§. 99. Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Plut.

Postea Triarium, quum a militibus ad necem quaereretur, clam eripuit Lucullus.

C. Haec res iterum offendit contumaces animos; auditoque, venire successorem Lucullo consulem Acilium, cui lege Gabinia Bithynia et Pontus data erant, missasque valerianas legiones esse; Lucullum pro privato habere coeperunt contemptui: nam et ipse Acilius vulgari per populos iusserat, *populum romanum Lucullo finisse imperium*; *discedere iussisse milites*, *poena quoque addita*, *ut manentium bona publicarentur*. Has inter angustias, et quia, audito, Q. Marcium Regem proconsule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere, cohortium aliquem numerum frustra ab illo petierat; Tigrani, qui cum maximis copiis iuncturus se Mithridati ferebatur, statuit occurrere; ea potissimum spe, ut, si fatigatum itinere nec opinantem vicisset, reperturum se aliquam ad placandos militum animos viam confideret.

CI. Sed milites aliquousque sequuti, postquam in Cappadociam iri viderunt, ne voce quidem ulla emissa retro verterunt agmen; et valerianae legiones, impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt. Hic ille nihil non indignitatis subiit, prehendendo singulos, rogando universos, tentoria cum squalore et lacrymis obeundo, ut contumaciam eorum flecteret. At illi, manus tendentis preces aversati, vacuas ostentabant zonas, solum iubentes dimicare cum hostibus, ex quibus solus sciret ditescere; donec reliquo iam exercitu iungente preces, hactenus expugnati sunt, ut ea adhuc aestate mansuros promitterent: quod si nulli interea comparuissent hostes, discessuros a signis praedicerent.

§. 100. Dio. — Sal. Hist. V, 1, pag. 418 Ed. Paris. Lem. — Ap. Mithrid.
§. 101. Liv. Epit. — Plut.

CII. His oportebat acquiescere Lucullum, qui alias facile mederi acceptis incommodis potuisset; et interea vastari a Tigrane Cappadociam, recipi a Mithridate Pontum pati: quod tamen dedecus ita dissimulabat, ut, propinquo iam Glabrione, nullas in eo suas partes esse diceret; quum vicissim Glabrio, cognitis Luculli rebus, ex magna festinatione cunctator factus, in Bithynia desideret. Quintus etiam Marcius, nullis ad Lucullum missis militibus, quod eos ad illum nolle proficisci diceret, quum in Ciliciam venisset, Menemachum quendam a Tigrane deficientem recepit; et Clodium, Lucullo deserto, ad se venientem praefecit classi; nam alteram Clodii sororem in matrimonio Marcius habebat.

CIII. Sed Clodius, captus a piratis, ad Ptolemaeum Cypri regem misit, pretium redemptionis petens. Allatum est; sed adeo parcum, et illiberale (talenta duo erant), ut piratas accipere puderet. Igitur, remissa ad regem pecunia, Clodium sine pretio, Pompeii, ut creditur, metu dimiserunt: quae res postmodum exitiosa Ptolemaeo fuit, Clodio suam, ut putabat, iniuriam in tribunatu crudeliter vindicante. Sed is quidem liberatus a praedonibus, quum quiescere turbulentus et audax animus nequiret, Antiochiam Syriae pervenit, tanquam adversus Arabum regem Aretam bellum gerentibus auxilio futurus; atque ibi etiam quum seditiose ageret, propemodum interfectus est.

§. 102. Cic. pro lege Manil. cap. 2 et 5. — Dio.
§. 103. Strab. lib. XIV, p. 684. — Appian. Civil. lib. II. — Dio, lib. XXXV et XXXVIII.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXIV

IN LOCVM LIBRI XCIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI NONI.

Q. Metellus proconsul Gnosson, et Lyctum, et Cydoniam, et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus romanis in theatro quatuordecim gradus proximi ab orchestra assignarentur. Cn. Pompeius, lege ad populum lata, persequi piratas iussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit, belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet, et epistolas Metelli et Cn. Pompeii invicem missas. Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio praeripi, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

I. Interim in Creta Q. Metellus proconsul, prosperis rebus usus, multas in potestatem civitates redegit. Cydonia Cretae metropolis, quae hodie sub Caneae nomine, Turcarum imperium, erepta Venetis, patitur, post obsidionem aliquamdiu toleratam a Panare est dedita, impunitatem veniamque delictorum pacto.

Inde transductus Gnossum exercitus, ubi domicilium Lasthenes habebat. Sed ille, sedibus cum omni supellectile concrematis, ex oppido profugit. Illo deinde similiter dedito, Lyctus, et hac recepta, pleraeque aliae civitates et castella in fidem venerunt. Sed in Asiam Pontumque missi a senatu populoque romano decem legati (quia debellatum cum Mithridate Lucullus scripserat) postquam in castra venerunt, res repererunt turbatas, et imperatorem prae militum insolentia ne sui quidem potentem.

II. Nam illi, postquam aestas, in quam promiserant operas, transiit, sumptis armis, strictisque gladiis egressi, provocarunt hostem; et postquam comparebat nemo, diu enim ante ille se receperat, impletam testati fidem, quam Lucullo dedissent, praeter exiguum aliquem numerum, castra reliquerunt. Lucullus, quod aliter se facere non posse videbat, valerianas legiones dimisit; ceterorum militum quod erat turbulentius, Glabrioni tradidit; alios, quibus nihil erat domi, quod neglecto plebiscito adimeretur, aliquanto aequiores sub signis continuit.

III. Eodem anno Romae L. Roscius Otho tribunus plebis legem tulit, *ut equitibus romanis in theatro quatuordecim ab orchestra citimi gradus assignarentur; excepto tamen, si quis artem ludicram exercuisset, aut suo fortunaeve vitio decoxisset, ut minorem quadringentis rem haberet.* Fuit illa lex gratissima plerisque equitum, cuius ordinis dignitatem adaugebat; populo graviter ferente discrimen sedis, quum antea

§. 1. V.C. 685; A. C. 67. — Liv. Epil. — Flor. III, 7. — Appian. ap. Fulv. Vrsin. — Plutarch. in Lucullo cap. 73. — Dio lib. XXXVI.

§. 2. Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Appian. Mithrid.

§. 3. Vell. II, 32. — Liv. Epil. — Dio. — Cic. Phil. II, 18, et pro Muraena, cap. 19. — Laber. apud Macrob. Sat. II, 7.

promiscue plebs equitesque spectassent. A. Gabinii tribuni plebis lex de piratico bello, quemadmodum maiorum rerum habebat molimina, sollicitum senatum habuit.

IV. Sane non erant exiguae causae, cur ad bellum istud summis viribus capessendum properari oporteret. Ita enim piratarum invaluerat quasi quaedam respublica, ut iam multi magnis opibus et claro genere viri, ad hoc prudentiae laude celebres, nomina societati darent. Igitur classes praedatoriae per maria oberrabant, non solum multitudine et robore sociorum navalium, et gubernatorum arte terribiles, sed etiam magnifica ornamentorum specie plus propemodum doloris offerentes intuentibus: aureis columellis, purpureis cortinis adornatae naves, inargentatis remis movebantur: tibiae cantusque et compotationes circum litora erant, et inter haec principum virorum, interdum matronarum quoque ac virginum, captivitates, urbium oppressarum redemptiones, insignia imperii romani probra frequentabantur.

V. Vsque ad mille naves numerabant; oppida plus minus quadringenta ceperant. Tum et ab omni antiquitate sanctae inviolataeque aedes et oracula profanata ac direpta sunt: Colophone capta, Clarium, Didymaeum apud Milesios, et in Samothrace Castorum, et iuxta Hermionem in Peloponneso Chthoniae Cereris fanum, et Aesculapii templum ad Epidaurum; tria quoque Neptuni, Isthmicum, Taenarium, et quod erat in Calauria; duo Apollinis, alterum Actii, alterum Leucade; tria Iunonis, Samium, ipsa quoque urbe capta, Argivum, Lacinium.

§. 4. Cic. post Red. in Senat. cap. 5, et pro lege Manil. cap. 17. — Plut. in Pomp. cap. 37.

§. 5. Cic. pro lege Manil. cap. 12. — Plut. in Aemil. cap. 39. — Pausan. lib. II. — Arnob. lib. VI, fin.

VI. Nam non longinqua modo, sed etiam Italiae intutaora erat; et saepe, exscensione facta, militares viae latrociniis infestabantur, assitaeque divitum villae direptioni et praedae erant; tantusque iam erat metus, ut etiam exercitus romani Brundisio nunquam, nisi summa hieme, transmitterent; legati populi romani pecunia redimerentur; duodecim secures, cum praetoribus Sextilio et Bellieno, in praedonum potestatem pervenirent; portus Caietae celeberrimus atque plenissimus navium, inspectante praetore, diriperetur; ad Ostiam classis ea, cui consul populi romani praepositus esset, opprimeretur; ex Miseno abriperetur M. Antonii filia, eius ipsius, qui cum praedonibus antea bellum gesserat, rus forte exspatiata.

VII. Et acerbiora malis ludibria erant: quippe ubi quis exceptus romanum se civem esse testabatur, femur feriebant, tanquam timore perciti, genibusque eius accidentes, orabant errori veniam: mox aderant, qui calceos inducerent homini, togamque darent, ne videlicet ignotus ultra civis romanus esset. Vbi tandem ludibriorum eos satietas cepit, scalis ab ora navis in mare dimissis abire iubebant incolumem; cunctatum et resistentem praecipitabant. Ob haec pericula quotidie res frumentaria in Vrbe fiebat deterior, et ingens erat in tanta hominum turba famis et inopiae metus.

VIII. Nec erat facile bellum in homines subito magnis navigantes classibus, eosdemque, ubi voluissent, tanquam momento disparentes, et in latebras non inaccessas modo, sed etiam incognitas aliis, dilapsos.

§. 6. Cic. — Plut. — Appian. Mithrid.
§. 7. Appian. — Plut.

Neque Muraena igitur coërcere, licet victos, potuerat; neque maiori deinceps mole per aliquot continuos annos incumbens Isauricus. Igitur magno plebis applausu legem Gabinius promulgavit, *uti ex omni consularium numero unus deligeretur, cui imperium in triennium esset; idemque legatos, quotquot ex usu fore putaret, adscisceret.*

IX. Idne Pompeii voluntate Gabinius, an ultro fecerit, ut tanti viri aucuparetur gratiam, incertum est; illud certissimum, non esse inductum amore reipublicae, quam homo pessimus in nullo numero ducebat. Licet autem nominatus in lege Pompeius non erat, dubitari tamen nequibat, quin ante omnes illum electurus populus esset: idque simul atque recitata lex erat, apparebat futurum esse, cunctis statim ad Pompeium respicientibus. Sed Patres, quamquam in M. Antonio similem ante potestatem tulerant, partim aemulatione, plures metu correpti, ne acceptum semel imperium Cn. Pompeius, quamdiu vellet, retineret, ita resistebant, ut potius omnia piratici furoris incommoda, quam istam legem, passuri viderentur.

X. Quippe totius paene terrarum orbis imperium uni viro deferebatur, quod adscriptum legi erat, *uti toto mari, et ad quinquagesimum a mari milliarium proconsularem potestatem haberet; reges nationesque omnes auxilia petenti mitterent; pecuniae, quantum vellet, ex aerario, et a publicanis sumeret; militum sociorumque navalium delectus suo arbitratu haberet.* Igitur tanta contentione pugnatum est, ut parum abfuerit, quin Gabinius in ipsa curia discerperetur.

§. 8. Appian. — Plut. — Dio, lib. XXXVI.
§. 9. Plut. — Zonar. — Vell. II, 31. — Dio.
§. 10. Vell. — Appian. — Plut.

Quod ubi forensis turba comperit, impetu in senatum facto, ceteris salutem fuga tutantibus, C. Pisonem consulem corripuit, qui forte in altercatione Pompeio dixerat, *Romuli sequentem vestigia, non effugiturum illius exitum esse.*

XI. Territi periculo Patres, nam consulem exitio proximum vix servare Gabinius potuerat, abstinuere contentionibus; ceterum, saepe usurpato remedio contra vim tribunitiam, ex collegio intercessores coeperunt quaerere. Duo tantum reperti, ceteris metu deterritis, L. Trebellius, L. Roscius. Die comitiorum Pompeius, imperandi cupiditatem ficta modestia tegens, quum appetitam potestatem invidiosam fore, tanquam recusanti ingestam honestissimam cerneret, huiusmodi orationem orsus est:

XII. « Gratias equidem pro benevolentia vestra » vobis ago, semperque agam, Quirites, quorum in » me ornando perpetuo indefessa studia fuerunt. » Ceterum et vobis in tribuendis honoribus imperiis» que, et mihi in accipiendis, modus aliquis esse » debet. Quae populi romani principes omni aevo » vix post longam aetatem consequuti sunt, ea in me » prope puerum, certe adolescentem congessistis. » Quibus annis tirocinium esse aliorum solet, impe» ratorem agere coactus, vix unquam postea inter» quievi, quum ceteras continuas expeditiones gra» vissimum et diuturnum cum Sertorio bellum exce» pisset. Neque annos meos computaveritis: stipendia » potius numerate; et quem longissimae vitae spatio » fructum ex homine sperare potuissetis, iam ex me » captum esse reputate.

XIII. » Non potest a mortalium conditione postu» lari, ut si ante annos robur aliquod ostende» runt maturitatis, idem ad ulteriora vitae tem-

» pora perferant. Etiam fructus paulo praecociores » minime durabiles sunt; et animalia, quorum ma- » gnitudo viresque velox incrementum habent, ci- » tius consenescunt. Quod si forte robur animi » corporisque nondum ita consumptum esset, ut » periculis laboribusque belli huius impar existimari » deberet; invidiosum tamen erat, inter tot egregios » viros ad me potissimum populum romanum respi- » cere. Magnum est et intolerabile aemulationis onus, » cui se quum potest subducere, humeros nemo » prudens subiecerit.

XIV. » Igitur iampridem haud minus honorum » laborumque, quam invidiae satur, consul, ut me- » ministis, iuravi, *nullam in provinciam ex eo magistra-* » *tu iturum*; idque servavi. Nunc exsolutis, ut spero, » quae patriae debebantur, rem me non arduam. » nec iniquam a vobis puto me petere, ut aliquando » bellicis laboribus vacuum, mihi meisque sinatis vi- » vere. Neque rempublicam praetexueritis: non ita » oderunt negliguntque Romam dii, ut non habeat » multos, quibus eadem sit peritia rei militaris, idem- » que in patriam amor: quorum ego nominibus ab- » stineo, et quia vos non possunt fallere, et quia » nolo dicta mea sic accipi, tanquam potius in gra- » tiam singulorum, quam ob utilitatem publicam, » essem loquutus. »

XV. Tacentem post ista Pompeium A. Gabinius tribunus plebis sic excepit: « Rem plane dignam mo- » ribus suis Pompeius facit, imperium, quod offer- » tur, recusando. Nec enim boni viri est, omnes » promiscue honores appetere; nec prudentis, nisi » re probe considerata, tantae molis suscipere ne-

§. 14. Vell. II, 31. — Dio, lib. XXXVI.

» gotium. Igitur hunc ego quidem minime reprehen-
» do, Quirites; vos hortor, ut potius ad ea, quae
» publice sunt utilia, quam quae gratiora Pompeio
» sunt, respiciatis. Sane indulsit tibi patria, Cn.
» Pompei, ut confecto hispaniensi bello, quietum
» consulatum ageres; deinde iam tertium in annum,
» non invidendo post tot labores otio reficereris.

XVI. « Sed tuae vicissim virtutis, tuaeque aequi-
» tatis est, ut tam benignam atque indulgentem pa-
» triam iterum audias, non ad translatitii cuiusdam
» belli labores, quibus et alii multi pares esse possunt,
» revocantem; sed ad liberandum fame populum,
» ad exsolvendum ignominia imperium, ad generis
» humani continendam confirmandamque societatem,
» quae piratarum audaciā propemodum convulsa his
» annis et interrupta est. Neque labores, fractumque
» iis animum corpusque obieceris: magna illa gloria,
» ad quam genitus, quamque praestantissimis factis
» adeptus es, neque quaeri sine labore, neque con-
» servari potest: igitur exprobrare, quae feceris, po-
» pulo romano noli; ne sit ei commemorare opus,
» quot et quanta ab eo acceperis.

XVII. « Neque persuaseris cuiquam, ea aetate, qua
» vulgo homines animis corporibusque maxime valere
» consueverunt, te singularem ad omnia virum mar-
» cescere. Quod si tamen unus ita fortasse sentis, otio
» debes, quod illa pristina tua virtus languet; quam
» quia deperdere summa calamitas et tibi videretur,
» et omnibus, excitanda tibi negotiis est, facile pri-
» stinum recuperatura vigorem, ubi digna se negotia
» senserit. Sed alii quoque sunt, quibus ista recte
» committantur! Imprimum a te peto, Pompei, ut
» de te tuisque laudibus populo potius romano per-
» mittas iudicium, quam tibi sumas: quid in uno-

» quoque spei habere debeat respublica, omnium, » quam singulorum, aestimationem esse aequius est.

XVIII. «An oblitos existimas, quid prima adolescen- » tia cinnano bello, quid deinde in Sicilia Africaque » rerum gesseris? Nam Sertorium hostem quum omnes » nostri duces reformidarent, propemodum ipsa tibi » necessitas dedit; eoque experimento populus ro- » manus didicit, non esse certius minusque fallax » indicium, te unum praefici negotiis oportere, quam » ubi tanta eorum difficultas esse coepit, ut a nemi- » ne uno sustineri posse videantur. Tibi vero, Pom- » pei, pro ceteris moribus tuis, proque hac mutua » tua populique romani benevolentia, nihil recusan- » dum est oneris, quod ob necessitatem publicam a » civibus tuis carissimis simul amantissimisque impo- » nitur.

XIX. «Operam, opes, labores, spiritum denique, » si sit opus, impendenda patriae utilitatibus esse, » praeclari illi viri, quorum tu ita sequeris vestigia, » ut propemodum antevertas, constanti professione » statuerunt. Invidiam autem ne expaveris : opprimi » a virtute potius illa potest, quam virtutem oppri- » mere; neque eius est, qui amore patriae cetera » terribilia omnia contemnat, ad livoris terricula- « mentum expallescere. Ego optimum quemque eo » esse animo puto, ut potius virtute sit tecum cer- » taturus, quam ut ea vilitate animi gloriam tuam » illustret, suam miseriam augeat. Quod si tamen » aliqui tam perversis sunt moribus, an ideo te im- » peratore carebit respublica? quin tu vel ideo » promptius oblata suscipis, ut aegre facias pessimis » hominibus, inimicorumque oculos adspectu fascium » tuorum atque laurearum maceres?»

XX. Contra haec L. Trebellius quum coepisset dis-

serere, nec silentium fieret, tribus in suffragia mitti vetuit. Tum vero Gabinius, omisso in praesens Pompeii negotio, de L. Trebellio rogare populum coepit. Iamque tribus septemdecim tribunatum ei abrogaverant, et in eo erat, ut etiam duodevicesima suffragium ferret, plebiscitum factura; quum vix dimoveri a proposito passus Trebellius, tamen incitatae concionis fluctibus cessit.

XXI. Deinde Roscius loqui orsus, quum animum nemo adverteret, digitis sublatis duos esse designandos significavit; ut vel sic potentiae Pompeii terminum figeret. Ad eius conspectum tantus indignantis populi sublatus clamor est, ut forte praetervolans corvus, tanquam fulmine ictus esset, ex alto rueret. Ita quiescente Roscio, Gabinius Q. Catulum excitavit, ut diceret: sperabat enim, tribunorum periculo territum, nihil, praeterquam volentia, plebi dicturum; et, quia princeps ille senatus erat, ceteros haud gravatim auctoritatem eius sequuturos.

XXII. At ille, dignitatis suae memor, attento ob reverentiam viri populo, in hunc modum verba fecit: « Si quidem tantarum rerum potestatem ad unum » aliquem deferendam existimarem, Quirites, nemi» nem certe Pompeio eram praelaturus. Quem enim » aut peritia rei militaris ei viro conferam, quem ad» huc paene puerum imperatores hostium timuerunt, » nostri ornarunt, externi omnes admirationi habue» runt? Aut in quo lubentius conspiciam novorum » honorum imperiorumque insignia, quam qui a L. » Sulla victore Magnus est appellatus? qui vestro » iussu, quum adhuc eques romanus esset, semel ite-

§. 20. Cic. pro Corn. et ibi Ascon. — Dio.
§. 21. Plutarch. in Pomp. cap. 41. — Dio, lib. XXXVI.

rumque triumphavit? qui, quum alium magistratum neque gessisset, neque ferme per aetatem potuisset gerere, consul factus est?

XXIII. » Praeterea tanta est Cn. Pompei modestia, » ut, si cuiquam tuto concedi immoderata potentia » posset, huic rectissime credi videatur. Quam luben- » ter ille vobis petentibus dimisit exercitum! quam » facile cum M. Crasso rediit in gratiam! quam pru- » denter a se cupitae provinciae invidiam, iureiu- » rando interposito, in nullam ex consulatu iturum, » amolitus est! Verum enimvero negotium mihi po- » tius, quam homo, displicet: neque Pompeio hoc » adimendum esse imperium, sed nemini mortalium » concedendum existimo. Iamprimum maiores nostri, » sapientissimi mortales, quum ante omnia viderent » habendam esse libertatis curam, quam qui amisis- » sent, ceterorum nihil essent in potestate habituri, » diligentissime providerunt, ne nimia potestas uni » homini, aut certe, ut locis temporibusque constri- » cta daretur.

XXIV. » Summum in republica nostra dictatoris » imperium fuit; sed illud cohiberi intra Italiae ter- » minos, finiri sex mensium angustia placuit: sic » quoque centum viginti annis est intermissum, quum » illud L. Sulla dictator ita accepit perpetuum, ut ma- » gis in perpetuum aboleret. Nec enim ipse diu susti- » nuit invidiam, nec tanta laboraturos insania posteros » crediderim, ut, donec sullanorum temporum exstabit » memoria, creare dictatorem concupiscant. Marii » quoque paucos intra annos multiplicati consulatus, » quid aliud, quam continuae potestatis amorem, et

§. 23. Vell. II, 29.
§. 24. Dio, lib. XXXVI.

» per hunc acerbissimas reipublicae calamitates pepe- » rerunt? Praetereo iam, quod eiusmodi leges statum » convellunt civitatis: nam si aequa libertate frui- » mur, laborum certe praemiorumque neminem ha- » beri exsortem convenit.

XXV. » At non est praeterea, qui negotiis suffi- » ciat. Dura profecto vox, et adversus tot excellentes » viros iniuriose procax. Sed demus, esse paucos: » iam etiam pauciores effeceritis, si ad res gerendas » nemini, praeter unum aliquem, relinquetur adi- » tus: nemo enim imperator nascitur; magno labore, » multis periculis, longo etiam tempore, tentando, » experiundo, facultas ea comparanda est. Quod si » adversus Sertorium dux nobis defuit (quamquam » non poenitet Q. Metelli), minus equidem mirum » est, quia tum divisa intestinis bellis civitate, multi » suorum armis interierant: nec adversus Sertorium » duce habuissemus opus, si retinere Sertorium res- » publica potuisset.

XXVI. » Tamen etiam tum fuissent haud dubie » plures, nisi superioribus annis tradita paucis homini- » bus respublica, ceterorum virtus in otio, tanquam » sub cineribus flamma obtorpuisset. Quorsum autem » magistratus creatis annuos, si nullam ad rem insi- » gnem eorum opera estis usuri? Maioremne vobis » illi gratiam habebunt ob beneficium, quod honore » dignos habuistis, an succensebunt ob iniuriam, » quasi in hoc eos creaveritis, ut maiori dedecore » homini privato postponerentur? Sed hae quidem » civitatis leges atque instituta sunt, quae fortasse, » si omnino volueritis, moveri poterunt: at naturae » leges qui mutabitis, cuius providentia sic sunt res » ordinatae, ut id negotium, cui vos unum praefi- » citis, multos postulet?

XXVII. « Diffusum per omnia maria, per omnes » prope terras bellum, ab uno regi omnibus locis » poterit? idem Italiae litora tutabitur? defendet » Graeciam? in Syria, quum postularit usus, in Hispania, in insulis erit? idem eodem tempore geret » in Cilicia bellum? At habebit legatos praefectosque: cur autem ille potius, quam populus romanus, habeat? cur tot clari viri unum potius respiciant, quam rempublicam? Si quidem eo redeundum est, et multorum ingeniis manibusque res » administranda, quippe ni iam ab initio plures » creentur, qui nullius alterius imperio obnoxii, » quum pro cuiusque merito propriam sibi gloriam » ignominiamque futuram esse reputabunt, omnia » diligentius cordatiusque gerent? quando natura » ita comparatum est, ut lubentius pro suis commodis homines, quam pro alienis, laborem ac pericula capessant.

XXVIII. « Quae omnia si minus apud vos habebunt » ponderis, quam habere debebant, at ipsi tandem » Pompeio consulite, cuius paulo ante orationem » audivistis. Tot profecto laboribus meruit, ut aliquando tempori eius salutique parcatis: nam certe » iisdem, quibus ceteri homines, legibus vivit; nec » invulnerabile ferro corpus, nec inexpugnabilem » morbis valetudinem gerit. Huic porro si quid humani evenerit, in quo deinde spem estis habituri?» Haec dicente Catulo, universa concio succlamavit, » In te, Q. Catule ». Quo ille tam honorifico testimonio delinitus, simul obstinatos hominum animos flecti posse desperans, e concione discessit.

§. 28. Sallust. Hist. V, 2, p. 419 Edit. Paris. Lem. — Cic. pro lege Manil. c. 20. — Vell. II, 32. — Plut. in Pomp. — Val. Max. VIII, 15, 9.

XXIX. Multa quoque Q. Hortensius in senatu contra Gabinium, multa pro Rostris contra legem, pro summa sua facultate, graviter ornateque dixerat; sed vana omnis adversus populi favorem contentio fuit. Qua die suffragia laturae tribus erant, Pompeius clam in praedium aliquod suum est profectus. Audito deinde, perlatam iussamque rogationem esse, noctu introiit Vrbem, ut gratulantium coetus, et ex ea re invidiam declinaret. Prima deinde luce progressus in forum sacrificavit; et concione praebita, sic egit cum populo, ut lege datis multa adiicerentur, geminareturque propemodum apparatus: nam pro ducentis navibus quingentae sunt concessae, centum viginti millia peditum, equites quinque millia; pro legatis quindecim legit ex omni senatu quinque et viginti, quaestores duos; pecuniae praesentis accepit millies quingenties.

XXX. Eius tanti apparatus fama quum minime latere potuisset, iam tum ita terruit piratas, ut parcius excurrentes mercatoribus liberiorem navigandi copiam facerent. Vnde subito decrescentia rerum venalium pretia magna Pompeium claritudine circumdederunt, tanquam solo nominis sui terrore belli partem profligasset. Sed ille, posthabitis inanibus, admirabili prorsus industria negotium complexus, quum suis et Rhodiorum socialibus navibus abundaret, in tredecim sortes distribuit maria, singulisque legatos praefecit, attributis navibus, peditibus, equitatu, et praetorum insignibus; ut unusquisque in parte sibi credita imperium haberet, ipse tanquam rex regum praeesset omnibus, et summam rerum consilio praeceptoque moderaretur.

§. 29. Cic. pro lege Manil. cap. 17. — Appian. Mithrid. — Plutarch.
§. 30. Plutarch. — Flor. III, 6. — Vell. — Appian.

XXXI. Hispaniam et quod circa Gades est mare, Tiberius Nero; Balearicum, Manlius Torquatus sortiti sunt; M. Pomponius Gallicum; Libycum Lentulus Marcellinus; P. Atilius Ligusticum sinum, et mare quod Sardiniam alluit et Corsicam. L. Gellius, Cn. Lentulus circa Italiam excubare iussi. Siciliam Ioniumque pelagus ad Acarnaniam usque Plotius Varus, M. Terentius Varro custodiebant. Achaiae Macedoniaeque L. Sisenna praesidebat. Insulas Aegaei maris, omnemque eius ambitum cum Hellesponto, L. Tubero obtinebat. Bithyniam, Thraciam, Propontidem, et ipsum os Ponti, P. Piso. Lyciam, Pamphyliam, Cyprum, et Phoenicen Metellus Nepos. Ceterorum in obscuro res sunt. M. Varroni, tanquam homini doctissimo, hoc tribuerunt literae, ut gestorum eius meritorumque nonnullam servarent memoriam. Intervallum ab Italia Apolloniam versus, ubi tantum quinquaginta millibus passuum dirimuntur, ponte coniungere instituit; sed aliis curis, quominus destinata perficeret, est impeditus. Per idem tempus, quum Corcyrae esset exercitus, ac classis et omnes domus repletae essent aegrotis ac funeribus, immisso fenestris novis aquilone, et obstructis pestilentibus, ianuaque permutata, caeteraque eius generis diligentia, suos comites ac familiam incolumes reduxit.

XXXII. Insignis etiam virtutis documentum corona navalis est, quam ex illo bello Cn. Pompeius ei dedit; quod paucissimis omni aevo contigit decus. Sed Pompeius, rebus ita ordinatis, quum velut indagine cinxisset maria, brevi tempore piratarum perplurimas naves cepit; et intra dies omnino quadraginta mare Tuscum, Libycum, Sardoum, Corsicum,

§. 31. Appian. — Plin. III, 11. — Varro de R. R. I, 4.

Siculum, totumque tractum Occidentis ita repurgavit, ut nulla praeterea praedonum navis usquam compareret. Inde Romam recurrit, ubi consul Piso per invidiam et iram apparatus eius impediebat; acceptusque est summa gratulatione populi, tanquam ex diuturna peregrinatione revertisset: iam enim pacato longe lateque mari, annona laxaverat.

XXXIII. Id enim praecipuae curae habuerat Pompeius, ut Siciliam, Africam, Sardiniam, tria frumentaria Vrbis subsidia, confirmaret: et nondum tempestivo ad navigandum mari omnes illas provincias ipse adiverat; magnaque vi frumenti in naves imposita, quum ob tempestatem ortam gubernatores cunctarentur, primus conscendit, ancoramque velli iussit, nobili voce edita, « navigare necessum esse, vivere » non necessum ». Tanto maior ex merito gratia apud populum fuit; eoque adversatus ei consul graviorem expertus est indignationem omnium; nihilque propius factum, quam ut magistratu deiiceretur; eamque in rem conscriptam iam rogationem Gabinius habebat. Sed, deprecante Pompeio, res omissa: ipsi, quidquid voluerat, liberalissime iam etiam ab senatu quoque decretum est, postquam frustra et cum periculo, fortunae gratiaeque Pompeii se obniti sentiebat.

XXXIV. Neque tamen retinendi conscriptas in Ciliciam legiones praetextu consul carebat, quia coloniae latinae, quas bello marsico Cn. Pompeius Magni pater trans Padum deduxerat, instigante C. Caesare, consilia de petenda civitate romana agitantes suspi-

§. 32. Fest. in Naval. Coron. — Plin. VII, 30, et XVI, 4. — Flor. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. — Dio, lib. XXXVI.

§. 33. Plut. Apophth. Rom. cap. 37; idem in Pomp. — Dio. — Cic. pro lege Manil. cap. 22.

cionem rerum novarum exciverant. Pompeius haud diutius, quam necessum erat, Romae moratus, Brundisium, ubi classem opperiri iusserat, et inde versus Orientem profectus est. At Rhodi, quamquam properaret, disserenti tamen Posidonio dedit operam; deinde in Ciliciam profectus, fontem caputque belli, undequinquagesimo die, quam Brundisio solverat, universam redegit in potestatem. Id adeo praeter omnium et ipsius quoque opinionem factum est, ut potius gravissimum ibi bellum cum exercitatissimis mari hominibus, et arcibus munitissimis futurum videretur; ideoque navibus ex omni numero delectis sexaginta, magnoque armorum atque machinarum apparatu erat profectus.

XXXV. Sed duae potissimum res maturum bello finem dederunt: altera, terror ex magnitudine famaque imperatoris; altera, spes propter lenitudinem, quam erga captos deditosque ostenderat. Igitur ab omni parte, vitata legatorum severitate, ad Pompeium veniebant oratores; et ille, receptis in fidem dedititiis, horum indicio latebras pessimorum discebat, qui conscientia scelerum salutem desperantes, coniugibus liberisque in castella montis Tauri sepositis, prope Coracesium Ciliciae castellum ad ancoras stabant. Sed haud ultra primum congressum duravit his animus: statim pari undique plausu signum ediderunt deditionis, simulque tela ac remos abiecerunt. Castella deinde maxima duo, Cragum et Anticragum vocant, tradentibus qui tenebant, recepta sunt; deinde ceterae per asperam Ciliciam arces.

XXXVI. In his armorum naviumque inchoatorum

§. 34. Suelon. in Caes. cap. 8. — Ascon. in Pison. — Plut. — Strab. lib. XI, pag. 492. — Flor. — Cic. — Appian.
§. 35. Appian. — Plutarch. — Strab. lib. XIV, pag. 668. — Flor.

effectorumque magna vis inventa est; aerisque et ferri, funiumque et linteorum, et omnigenae materiae incredibilis apparatus. Captivi quoque plurimi, quos, partim ut se redimerent pecunia, partim operis faciundi causa, vinctos piratae habuerant, ad suos remissi sunt; eorumque haud pauci erecta interim domi, tanquam defunctis, monumenta repererunt. Piratarum viginti circiter millia in potestate victoris erant: eos quum interficere crudele, dimittere periculosum videretur, optimo consilio usus (quamquam ab obtrectatoribus reprehensum est), procul a conspectu maris in mediterraneis agris collocavit; futurum ratus, ut necessitate et occasione, duobus nequissimis consultoribus, remotis, quieti deinde pacatique viverent. Simul solitudini multorum oppidorum consulebatur; et inter cetera Mallus, et Adana, et Epiphanea, his cultoribus frequentata sunt.

XXXVII. In Soliorum etiam urbem, quam Tigranes nuper afflixerat, instauratam introduxit ex eo genere honestissimum quemque, deque suo nomine vocari *Pompeiopolin* iussit, immunitate concessa. Nonnullos etiam Dymen misit, quod Achaiae oppidum, quum agrum latum et optimum haberet, habitatoribus infrequens erat; alios in Calabria, attributis ad colendum agris, collocavit. Hic fuit Belli tam formidabilis exitus, quo naves expugnatae duae et septuaginta, deditae trecentae sex, narrantur, quo in numero rostratae nonaginta fuerunt; oppida castellaque recepta centum viginti; praedonum repugnantium caesa decem millia: quae tanta opera trimestri spatio

§. 36. Plut. - Vell. II, 32. — Flor. — Appian. — Dio.

§. 37. Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Strab. lib. XIV, p. 665. — Pomp. Mela, I, 13. — Serv. in Georg. IV, v. 127. — Cic. de Offic. III, 11. — Appian. — Flor.

confecta sunt, ea felicitate, ut ne una quidem navis romana desideraretur; ea quoque perpetuitate victoriae, ut postea longissima aetate piratas circum ea maria nemo viderit.

XXXVIII. Tam prosper externis rebus annus, totus ferme tumultibus et discordiis in Vrbe transactus est. Inter alias causas turbarum ambitus erat, permultis proxima censura senatu motis, et ordinem quolibet modo recuperare properantibus. Idcirco C. Cornelius tribunus plebis, iratus senatui, quod relationem eius, *ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expensam ferret*, senatus repudiaverat, de ambitu ferebat legem, cum acerbissimis in delinquentes poenis. Placebat ea res populo; sed Patres terribiliorem specie, quam effectu robustiorem, legem causati, consulem ferre iusserunt legem, *uti condemnati ambitus neque magistratus gererent, et senatu moverentur; mulctam quoque pecuniariam eo nomine penderent.* Interea, dum comitiorum dies exspectatur, nihilominus ambitus fervebat, tam impudentibus quorundam studiis, ut etiam homicidio non abstineretur.

XXXIX. Factum igitur senatusconsultum est, *de his etiam quaeri placere, consulique praesidium dari:* namque C. Piso, quum propter multitudinem adversariorum eiectus foro esset, extremi difficillimique temporis vocem miserat, *ut, qui rempublicam salvam esse vellent, ad legem accipiendam adessent.* Deinde maiori manu stipatus, legis perferendae causa progressus in concionem, negotium perfecit. Neque sponte legem eam tulisse consul iuxta quosdam auctores putatur, ipse crimine eodem nocens, et vix gratia pau-

§. 38. Dio. — Ascon. in Cornel. — Cic. pro Muraena cap. 23.
§. 39. Ascon. in Cornel.

corum, ne causam diceret, ereptus; sed acerbiora timens senatus praeceperat.

XL. Vt tamen ea de consulis infamia minus credam, cetera eius gravitas et constantia facit, tempore comitiorum memorabili voce factoque testata. M. Palicanus, homo sordidus et seditiosus, consulatum petere ausus, miro stolidae plebeculae favore sublevabatur. Sed et tribuni plebis ei aderant, ab hoc exemplo suae ambitioni paraturi faciliorem viam. His Patres, et ante ceteros consul Piso, resistebant. Igitur tribuni modo non manibus suis sublatum pro Rostris statuerunt; et utrinque circumfusi interrogarunt, *essetne Palicanum renuntiaturus consulem, siquidem factus a populo foret?*

XLI. Ille, *non existimare futurum*, respondit, *ut eo indignitatis veniretur.* At urgentibus illis, dicentibusque, «Quid igitur, si ventum fuerit, renuntiabis?» «Non renuntiabo, inquit». Atque vocis huius praecisa severitas Palicanum a summa spe impetrandi honoris removit. His occasionibus dissidiorum arreptis, C. Cornelius, ut senatus minueret auctoritatem, promulgavit legem, *ne quis, nisi per populum, legibus solveretur.* Id antiquitus quoque cautum, et in omnibus senatusconsultis, quoties legibus aliquis solveretur, adiectum erat, *ut ea de re ad populum ferretur.*

XLII. Sed paulatim fieri erat desitum, resque iam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adiiceretur quidem in senatusconsultis de rogatione ad populum ferenda; eaque ipsa senatusconsulta per paucos admodum fiebant. Igitur eam Cornelii rogationem indigne tulerunt potentissimi quique, et quorum

§. 40. Val. Max. III, 8, 3; volum. I, p. 248 Edit. Paris. Lem. — Dio.
§. 41. Dio. — Ascon.

in senatu gratia magnopere minuebatur. His satagentibus, Publius Servilius Globulus tribunus plebis inventus est, qui C. Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferendae dies venit, et praeco, subiiciente scriba, verba legis recitare populo coepit, et scribam subiicere, et praeconem pronuntiare passus non est.

XLIII. Tum Cornelius ipse codicem recitavit. Quod quum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, tribunitiamque intercessionem diceret sublatam, gravi convicio a populo exceptus est. Et quum illos consul, qui sibi intendebant manum, prehendi a lictore iussisset, fracti eius fasces cuncti, lapidesque etiam ex ultima concione in consulem iacti: quo tumultu Cornelius perturbatus, concilium dimisit. Actum deinde ea de re in senatu est magnis contentionibus, quum Cornelius ita ferre rursus coepit, *ne quis in senatu legibus solveretur, nisi ducenti affuissent; neve quis, quum solutus esset, intercederet, quum ea de re ad populum ferretur.*

XLIV. Haec sine tumultu acta res est; nemo enim negare poterat, pro auctoritate senatus eam legem esse, quam populus habere ratam cogeretur: sed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui paucis gratificari solebant. Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, cum multorum tamen offensa tulit, *ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent:* quae res gratiam ambitiosis praetoribus, qui varie ius dicere solebant, sustulit. Sic enim eodem omnibus modo ius reddere cogebantur, alias insigni nefandoque scelere, prout favebant, succensebantve litigantibus, aliter atque aliter pronuntiare soliti.

§. 43. Dio. — Ascon. — Cic. in Vatin. cap. 2.
§. 44. Dio. — Ascon.

XLV. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit, quibus plerique collegae intercesserunt; per quas contentiones totus tribunatus eius peractus est. Ambitus iudicio provisum erat, ne vulgo magistratus male caperentur: ea res excitavit attentionem hominum, ut etiam, ne male gererentur, exigerent. Ideo sub id tempus adeo severe sunt exercitae repetundarum leges, ut praeter noxiorum poenas, etiam accusatoribus praemia decernerentur. Carbo equidem, M. Cotta damnato, quemadmodum exponere per occasionem occupavimus, licet adhuc tribunitius esset, consularibus insigniis est decoratus.

XLVI. At idem postea, quum eandem obtinuisset Bithyniam, ex qua Cottam damnaverat, ab eius filio, quo is die, sumpta virili toga, de Capitolio descenderat, iudicio afflictus est. Igitur L. Lucullus, quum ex urbana praetura Sardiniam esset sortitus, ire in provinciam noluit, propterea quod participem se negabat futurum infamiae, qua tum ob avaritiam et rapinas plerique rectores provinciarum laborabant: erat enim vir iustitiae amans, et constantis ingenii, cuius in praetura sua clarum documentum ediderat. Quum enim sellam eius confringi consul Acilius iussisset, cui forte praetereunti non assurrexerat, nihil commotus est, et deinde stans ius dixit; idemque ceteri praetores ut facerent, honori eius tribuerunt.

XLVII. Inter haec in Creta Q. Metellus cum Cretensibus simul piratisque dimicabat, qui oppresserant partem insulae, alteramque ex ea post Ciliciam latrociniorum arcem fecerant, pluribus ea causa castellis per insulam exstructis. Ea quum Romanus expugna-

§. 45. Dio. — Ascon.
§. 46. Val. Max. V, 14. — Dio.

ret, ita severe in captivos animadverterat, ut reliqui partim veneno se conficerent, plerique prius omnia mallent experiri, quam ut illi se traderent: tantaque Cretensium eo bello pervicacia traditur, ut obsessi, quum siti fatigarentur, suam iumentorumque suorum urinam biberent; donec a Pompeio acciperent responsum, ad quem, audita viri mansuetudine, miserant oratores, in Pamphylia tum agentem.

XLVIII. Ille, obsidibus imperatis, unum ex legatis L. Octavium misit, qui eos in deditionem acciperet, scripsitque ad civitates, *ne dicto audientes Metello essent.* Hoc infestior Metellus, non alios tantum, sed etiam quibuscum antea fuerat pactus, ut, priusquam venire Pompeius posset, exigeret ab iis poenas contumeliae suae, persequutus est. Nec Octavius obsistebat, inermis, et non ad bellandum missus; et Cornelius Sisenna, quem Pompeius Achaiae praefecerat (venerat is quidem in Cretam), et cum Metello, ut populi romani dedititiis parceret, egerat; sed praeter inefficacia verba, nihil erat ab eo tentatum.

XLIX. Interim Metellus Eleutheram urbem proditorum opera cepit, qui firmissimam ex lateribus turrim, ut facilius arieti cederet, continuis aliquot noctibus aceto perfuderant. Pecunia hic imperata, Lappan petiit, ubi se L. Octavius incluserat. Metellus, eum nihil moratus, vi expugnavit locum, Octavioque non sine probris dimisso, quos secum habuerat Cilicas ad unum omnes interfecit. Hoc aegerrime ferens Octavius, assumptis Sisennae copiis, nam ille morbo decesserat, auxilium quibusdam Cretensium

§. 47. Plut. in Pomp. — Strab. lib. X, p. 477. — Val. Max. VII, 6. — Appian. ap. Fulv. Vrsin. — Flor. III, 7.
§. 48. Cic. pro lege Manil. cap. 12. — Plut. in Pomp. cap. 48. — Flor. — Dio. — Appian.

tulit: revocatis deinde illis, Aristioni se coniunxit, Hieropydna munitum oppidum tenenti, quod Cydonia decedens, victo, qui se obiecerat, L. Basso, nuper ceperat.

L. Sed ubi Metellus advenit, relictis munimentis, ambo se coniecerunt in naves: ibi in altum evectos atrox tempestas impegit litoribus, multique navalium sociorum naufragio desiderati sunt. De his rebus aculeatis invicem epistolis imperatores duo scripserunt. Metellus *datum a senatu populoque romano imperium, gloriamque rerum gerendarum eripi sibi a Pompeio, gestarumque pretium* querebatur, *qui ad accipiendas urbium deditiones legatum in alienam provinciam misisset.* Pompeius *id a se rite atque ordine factum* asserebat: *universam enim insulam, quum nulla pars eius praefinitum Gabinia lege modum excedat, ad suam curam pertinere; nec officio se defuturum.* Sed haec utcumque speciose dicta, non tegebant penitus insitam animo ambitionem, ut neque amicissimis eius probarentur, nedum ut ab instituto revocare Metellum possent.

§. 50. Liv. Epit. — Plutarch.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXV

IN LOCVM LIBRI C LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI.

C. Manilius tribunus plebis, magna indignatione nobilitatis, legem tulit, ut Pompeio mithridaticum bellum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompeius, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit; equestri proelio Mithridatem vicit. Praeterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

I. Postquam eo contentionis ventum inter viros amplissimos, civile bellum in exspectatione erat, quia Pompeius se parabat, ut in Cretam transmitteret, Metellus ei neutiquam cessurus videbatur; quum improvisa res a proposito Pompeium ad aliam uberioris gloriae expeditionem avertit. C. Manilius, tribunatu plebis nuper inito, pridie kalendas ianuarias, quibus Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus consulatum inchoarunt, inclinanti die legem Sulpiciam de liber-

tinorum suffragiis retulerat, *uti pari cum patronis suis iure ferrent*. Abusus ad hoc propositum erat Compitalium solemni, quod forte per eos dies celebratum, ex veteri consuetudine pro liberis agere sinens servos, occasionem praebebat, ut multi eius generis ingenuae plebi permixti iubere rogationem possent; eique actioni favisse quoque C. Cornelius putabatur.

II. Quum res per tumultum ageretur, ut factio tribuni clivum Capitolinum obsideret, L. Domitius Ahenobarbus quaestor perrupit ac disiecit agmen; multisque Manilianorum interfectis, plebi metum, Patribus animum addiderat. Igitur senatus, postridie statim quam consules inierunt, lege damnata, tribuno tantum incussit metum, ut primo legis auctorem M. Crassum fuisse diceret, et, postquam id credebat nemo, ipse quoque abiiceret legem. Sed quo firmiorem sibi compararet patronum, adulari Pompeium etiam invitum ac ignorantem coepit; quum in magna apud eum gratia Gabinium esse cerneret, cuius rogatione maritimum imperium fuerat adeptus.

III. Nam illum, simul abiverat tribunatu, Pompeius, ut sibi legaretur, postularat. Idcirco legem C. Manilius, venalis alienae potentiae minister, de imperio Pompeii tulit, *ut manentibus, quae Gabinia lex dedisset, Cilicia et Bithynia provinciae, bellumque contra Tigranem atque Mithridatem reges adiicerentur; utique imperium in omnes populi romani exercitus extra Italiam haberet; utique ius ei ac potestas esset, quoscumque ei videretur, vel hostes populi romani iudicandi, vel socios adsciscendi, sicut e republica et sua fide*

§. 1. V. C. 685; A. C. 67. — Dio, lib. XXXVI. — Ascon. in Cornel. — Dionys. Halic. lib. IV.

§. 2. V. C. 686; A. C. 66. — Ascon. in Milone et Cornel. — Dio. — Cic. pro lege Manil. cap. 13. — Vell. II, 33. — Appian. Mithrid.

esse censuisset. Maximam ea rogatio nobilitatis indignationem excitavit, quae Gabiniam quoque legem aegerrime passa, quod supra ceterorum aequalitatem nimium efferri Pompeium videbat, nunc plane dominum imponi cervicibus suis existimabat.

IV. Hoc maxime stimulo, quamquam et Luculli iniuria, et Glabrionis Regisque, quibus ante tempus adimebantur provinciae, commoti Patres, mutuo se cohortabantur, ut huic rogationi resisterent. Sed ubi comitiorum dies affuit, et incitata populi voluntas constantiam excusserat; praeter Q. Catulum et Q. Hortensium, qui Gabiniam quoque legem dissuaserant, ora omnes tenuerunt. Q. Catulus multa loquutus, quum moveret neminem, saepe exclamavit, ad Patres conversus, *quaerendam esse arcem tuendae libertati in tanta desperatione rerum omnium, quemadmodum maiores olim bello gallico, deserti a populo, in Capitolium confugissent.*

V. Sed scivit legem populus, et ipsius Manilii egregia concione inductus, et Caesaris atque Ciceronis impulsus auctoritate, qui eam suaserant; Cicero quidem ea oratione, quam hodieque mirantes legunt. Caesar etiam Gabiniam legem adiuverat; non quod Pompeio cuperet, sed ut populum, cuius tum erat potentior Patribus factio, haberet propitium, eundemque ad sciscenda nimia et inusitata, sibi mox eadem pollicitus, assuefaceret. Cicero prae se optimatium amorem semper tulerat, eoque aedilitatem petierat, omisso tribunatu, ne populi studiosior videretur.

§. 3. Cic. pro lege Manil. cap. 17. — Appian. Mithrid. — Liv. Epit. — Dio.
§. 4. Plut. in Lucullo, cap. 74. — Dio.
§. 5. Liv. Epit. — Plut. — Dio.

VI. Tum autem, sive gratiam Pompeii affectans, sive ut in se momentum esse, quibus accessisset, partibus ostenderet, plebi se applicuit. Erat autem tum praeter eloquentiae vim, magistratus etiam amplitudine potentior: praeturam enim gerebat, secundo populi rumore, maxime postquam in iudicio Q. Licinii Macri magnam integritatem constantiamque ostenderat. Vir ille praetorius, quum repetundarum esset postulatus, tantam in suis opibus gentilisque sui M. Crassi amicitia fiduciam reposuerat, ut, iudicibus in suffragium missis, conferret se domum tanquam certus victor, tonsaque coma, et habitu priore, quem reus mutaverat, resumpto, in forum reverteretur.

VII. Sed Crasso damnari eum renuntiante, quum e Moeniano praetextam ponere praetorem, dum sententiae dirigerentur, conspexisset; misit ad eum, qui diceret, *se ante damnationem perisse, nec bona sua hastae subiici posse:* protinusque correpto sudario, quod forte habebat in manibus, et in os inserto interclusit spiritui viam. Cicero, re cognita, nihil de eo pronuntiavit. Ita patrimonium filio (Calvus is fuit, praecipui mox nominis orator) inusitati exempli mors patris conservavit. Manilia lege perlata, senatus in illum inflammata sunt odia; sed sacrosancta maiestate tutum nihil interim potuerunt laedere: exacto tribunatus tempore accusator comparatus, ad Ciceronis tribunal eum forte postulavit.

VIII. Iniquius cum reo egisse Cicero videbatur; praesertim quod enise tempus ad defensionem postulanti, unam tantummodo diem concesserat. Ob eam rem raptus ad Rostra a tribunis, et invidiose ad po-

§. 6. Cic. pro lege Manil. cap. 24, et ad Attic. I, ep. 4. — Val. Max. IX, 12. — Plut.

§. 7. Val. Max. — Dio. — Plutarch.

pulum traductus, postulata audientia, *semper se aequum ac benignum miseris, quatenus per leges liceret, fuisse* ostendit: *eandem benevolentiam C. Manilio praestare voluisse, ut ante eam diem, quae sola ei praeturae superesset, iudicium ageretur: neque enim faventis esse, ad alius potius praetoris arbitrium quaestionem reiicere.*

IX. Haec audita mirifice opinionem vulgi mutaverunt; faustisque acclamationibus exceptus Cicero, et rogatus est, ut Manilii amplecteretur causam. Atque ille populi studiis laetus, simul uti Pompeium demereretur, de integro concione habita, acriter in paucorum potentiam, Pompeiique aemulos invectus est. Sed manilianum iudicium subito tumultu turbatum est, sollicita civitate ob coniurationem, P. Poeti et P. Sullae opera conflatam, qui designati consules, deinde damnati ambitus fuerant, ut paulo post memorabimus, quum, expositis, quae interim bello gesta sunt, ad res urbanas revertemur.

X. Q. Metellus, nullo iam impediente, quod ad alia conversae erant aemuli curae, redactis in potestatem, quae restiterant, cretensi bello finem imposuit, iisdemque conditionibus recepto in fidem Lasthene, quibus et Panares antea se dediderat. Hic finis fuit libertati Cretensium, ad istud aevi illibatae. Etiam instituta maiorum mutare coacti, novas leges, praescribente Metello, acceperunt. Metellus, constitutis in Creta rebus, *Cretici* cognomento accepto, iustius ille quidem, quam ante illum M. Antonius id gesserat, ad triumphum decessit.

XI. Dilatus tamen invidia Pompeii in tertium an-

§. 8. Dio. — Plutarch.

§. 10. Appian. apud Fulv. Vrsin. — Liv. Epit. — Oros. VI, 4. — Strab. lib. X, p. 484. — Vell. II, 38. — Dio.

num triumphus est, qui per addictos sibi tribunos subinde aliquid impedimenti obiiciebat, ne triumphare Metellus posset. Ita, quidquid aliorum gloriae accessisset, detrimentum esse putabat suae, neque gestis rebus maximis, neque gerendis poterat exsatiari; quum interim cupiditatem quietis, et mirum imperii fastidium praeferret. Nam, acceptis de Manilia lege literis, femur feriens, « Hem, inquit, adversariorum astutias, qui, ut aliquando me evertant, » omnibus exponunt laboribus, omnibus periculis » obiiciunt! ecquando erit, ut privatus otiosusque » possim in dulcissimorum pignorum conspectu at» que comitatu rusticari? »

XII. Haec adeo inepte fingebantur, ut familiarissimis stomachum facerent: neque diu fuit exspectandum, ut factis ipsis proderetur. Nam praeter insitam ambitionem, aemulatio Luculli, ut gratissimum ei negotium esset, effecerat. Idcirco penitus abiecta Cretensium rerum cura, toto animo ponticum bellum complexus, praemissis edictis avocabat a Lucullo milites, regesque et principes civitatum sibi iubebat occurrere. Mox provinciam ingressus, acta Luculli rescindere coepit; poenas, praemia, ab illo, etiam de sententia decem legatorum decreta, auferre; denique summo studio hoc agere, ut prae se nullius momenti esse Luculli auctoritatem admiratoribus illius ostenderet.

XIII. Tandem, quum ille per amicos esset questus, convenire ad colloquium placuit Danalis, quod Galatarum Trocmorum castellum erat. Res ibi levis in omen versa est, ex iis, quae iam tum fiebant, mini-

§. 11. Plut. in Pomp. cap. 49. — Sallust. Catil. cap. 30.
§. 12. Dio. — Plut. in Lucullo, cap. 74.

me difficili coniectura. Laureati fasces utriusque imperatoris erant: sed ut Lucullus ex amoeniore venerat regione, illius erat laurus recentior. Igitur lictores eius, Pompeianis parte concessa, dederunt ansam quibusdam, ut victoriarum Luculli ornamenta in Pompeium cessura dicerent. Congressus imperatorum come et benignum principium habuit, gratulantibus, et res ab utroque gestas invicem extollentibus.

XIV. Sed cito mutatus ad verum animi habitum sermo, gravibus querelis atque etiam conviciis inhorruit. Lucullus erat aetatis et consulatus tempore prior; Pompeii potior ex duobus triumphis et imperii amplitudine auctoritas. Neque deerat, quod obiiceretur. Lucullus avaritiae nomine male audiebat, et, quum patrare bellum posset, quo diutius opulentissimas provincias obtineret, Tigrani Mithridatique praebuisse effugium existimabatur. Haec exagitanti Pompeio, Lucullus infinitam imperii cupiditatem exprobrabat, debellatum esse dicens cum regibus, neque nova expeditione opus: post acre iurgium vix ab amicis dirempti sunt.

XV. Exinde Lucullus, in Galatia resistens, captos ex hostibus agros arbitratu suo distribuebat; inter quae nobile castellum Tomisa, quod Sophenae regi, cuius regno adiacebat, centum talentis fuerat emptum, Ariobarzani restitutum est: contra Pompeius iudiciorum eius haberi rationem vetabat, nudabatque illum copiis, mille tantum et sexcentis ad triumphum relictis militibus, quos ex omni numero ferocissimos, Luculloque infensissimos esse compererat. Neque his

§. 13. Strab. lib. XII, pag. 567. — Plutarch. in Lucullo.
§. 14. Plutarch. in Pomp. — Vell. II, 33.
§. 15. Dio, lib. XXXVI. — Plutarch. in Lucullo. — Strab, lib. XII, pag. 535, et lib. XIV, pag. 663.

contentus, operum eius aestimationem verbis obterebat, *cum umbra regum et tragico quodam apparatu dimicasse Lucullum* dictitans; *nunc verum instare certamen, postquam illi, omissis ineptiis, ad arma virorumque robur se contulissent.*

XVI. Adversus haec Lucullus, *non bellum Pompeio, sed imaginem belli umbramque relictam esse* iactabat; *idque oppido gratum esse homini, foedae alitis instar ab aliis prostrata corpora, et reliquias proeliorum, sequi consueto. Sic in sertoriani belli, sic in lepidani, postremo spartacii titulos irrepsisse; quum primum a Metello Pio esset, alterum a Q. Catulo, tertium M. Crassi virtute confectum. Neque mirum esse, si ponticorum armeniorumque bellorum affectaret nomina, qui nihil non fecerit, ut in triumphum de fugitivis quovis modo se intruderet.*

XVII. Post haec profectus est ex provincia Lucullus; Pompeiusque, praemisso, qui Mithridatem ad pacem petendam hortaretur, Metrophane, quum, classibus a Phoenicia ad Bosporum usque distributis, totum in potestate mare haberet, contra regem magna celeritate contendit. Ducebat secum etiam valerianas legiones, quae missionem tantopere expetitam postquam impetrassent, in Pompeii gratiam spreverant: adeo ille ad animos militum alliciendos tenendosque aut aptior Lucullo, aut felicior imperator fuit! Mithridates initio spe parthicae societatis Pompeium spreverat; sed audito postea, *Phraaten, renovata cum Romanis amicitia, in regnum Tigranis irrupisse*, territus, legatos ad Romanum de pace misit.

XVIII. Sed ille ante omnia transfugas reposcebat.

§. 16. Plutarch. — Dio.

§. 17. Dio.—Plutarch.—Liv. Epit. — Appian. Mithrid.— Dio, lib. XXXV et XXXVI.

Quod ubi in castris regiis est cognitum, et a transfugis, ne dederentur, et a Barbaris, ne spoliarentur horum auxilio (multi enim et manu prompti erant) tumultuatum est acriter, non sine periculo regis; donec progressus in medium iuravit, *sibi propter avaritiam Romanorum inexpiabile cum illis bellum esse; neque traditurum eis quemquam; neque omnino facturum, nisi quod ex utilitate omnium esset. Neque vero missos a se oratores pacis petendae fuisse, sed ut sub habitu legatorum castra romana specularentur.* Interim quae Pompeio usui futura crediderat, vastabat urebatque, ut commeatuum inopia vim eius impetumque frustraretur.

XIX. Sed ubi Pompeius in Armeniam minorem convertit agmen, metuens ei per absentiam suam Mithridates, eodem cum phalange triginta millium, et tribus millibus equitum movit. Veteranus hic erat, et ex omni regno cum cura lectus exercitus; quem tum in montem quendam arduum munitumque subduxit, Dastira vocabant, in Acisilena situm. Ibi castris positis, hostem atterere mora sedendoque conabatur: nam, quod in amica regione consederat, promptius ipsi commeatus subvehebantur.

XX. Interea per equites, qua parte virium praestabat, planitiem subiectam incursando, subinde excipiebat quosdam, multis quoque ad illum ea de causa transfugientibus. Mutata deinde cum loco fortuna est, postquam omissum a Mithridate iugum Pompeius castris occupavit. Propter aquae penuriam Mithridates reliquerat locum; sed Pompeius ex fruticum proventu, situsque indole, quod rex erat suspicatus,

§. 18. Dio. — Appian.
§. 19. Oros. VI, 4. — Plut.—Appian. — Strab. lib. XII, p. 555. — Dio.
§. 20. Plut. — Dio. — Front. II, 5.

puteos fodi iussit; tantaque mox aquae affluentia fuit, ut tamdiu hoc ignorasse Mithridatem mirarentur. Accedebat aliud ex ingenio locorum commodum, quod obsita virgultis et arboribus regio tegebat Romanos, ne equitum et sagittariorum regiorum excursibus paterent. Eadem res admonuit Pompeium, ut insidias equitatui hostium, natis ad eam fraudem vallibus, strueret.

XXI. Igitur noctu tribus leviter armatorum millibus, cum equitibus quingentis, inter duo castra occultatis, prima luce paucos misit ad vallum regis equites, ita doctos, ut operam darent, quo universus equitatus hostilis eliceretur: eo facto, servatis ordinibus se subducerent, donec insidiis fecissent erumpendi opportunitatem. Omnia obedienter industrieque facta: successus etiam exspectationi par affuit. Regii, novo, unde minime putaverant, hoste emicante, conversis etiam, quorum paulo ante terga viderant, territi, quum utrinque caederentur, et pedes etiam cominus suggressus equos confoderet, multis fortibusque viris amissis, ad castra refugerunt.

XXII. Sequuti sunt victores, irrumpebantque cum fugientibus, nisi Mithridates, re provisa, peditum phalangem opposuisset. Hoc proelium, detracta regi, quam habebat in equestribus copiis, fiducia, magnis commodis victorem exercitum auxit; brevique liberior ipsis, angustior hosti frumentatio, abundantiam romanis castris, inopiam et paene desperationem regiis attulit. Nam in regionibus paulo ante per Lucullum vastatis exiguae copiae erant; neque acciri longius, equitatu magna ex parte amisso, poterant.

§. 21. Dio. — Appian. — Front.
§. 22. Appian. — Front. — Dio.

XXIII. Igitur crebra fiebant ad Pompeium transfugia; quibus efferatus Mithridates, quos eadem molitos cognoverat, acerbissimis suppliciis afficiebat. Inde pauciores iam, ob magnitudinem poenae deterritis plerisque, transfugiebant; sed non ideo cessabat penuria, quae tandem etiam invitum ad interiora regni sui Mithridatem retrusit. Vna spes erat, futurum, ut in locis omni clade belli vexatis non diu durare Romanus posset: eam irritam Pompeii providentia fecit, qui, dimissis ad longinqua frumentatoribus, maximam annonae vim a tergo subvehi iusserat. Quum esset adeptus hostem, ad orientalem regni plagam redactum, circumvallare pugnam detrectantis castra coepit, vallo viginti ferme milliarium, crebrisque in circumitu castellis exaedificatis.

XXIV. Id opus Mithridates, sive proelium vitans, sive per imprudentiam, quae ferme praecedere calamitatem solet, non impedivit. Fame mox urgente, quidquid in castris iumentorum erat, consumpsit; ne sic quidem ultra quinque et quadraginta dies sufficiente victu. Praeterea multos ad Pompeium romanos milites venire quotidie, totumque Marcii Regis exercitum, didicerat. Igitur fugam meditans, quo consilium suum occultum foret, solito latius, et usque ad valles ante Pompeii castra sitas, pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, avertendae suspicionis causa, in posterum diem constituit.

XXV. Ignibus deinde frequentioribus per tota castra fieri iussis, secunda vigilia, nihil tale suspicante Pompeio, praeter vallum eius eduxit validam copiarum partem; quum antea, quod inutile et aegrum in

§. 23. Front. I, 1. — Appian.
§. 24. Plutarch. in Pomp. cap. 52. — Dio. — Front. — Appian.

castris fuerat, occidisset. Ad Tigranem habebat iter, ut illius opibus protegeretur: sed haud multo meliore in statu res Tigranis erant, Gordyenen repetente Partho, et, postquam non dabatur, armis vexante Armeniam; quodque omni externo bello erat gravius, Tigranes adolescens arma contra patrem ceperat. Tres omnino filios e Cleopatra Mithridatis filia Tigranes sustulerat; quorum duo a patre erant interfecti: Sariaster in proelio, quum, inita conspiratione cum amicis, haustoque dextrarum sanguine, vim parasset; alter in venatione, quod equi lapsu praecipitem patrem neque sublevarat, et iacentis adhuc diadema capiti suo imposuerat.

XXVI. Tertius Tigranes, quod patris casu indoluerat, corona ab eo donatus est. Sed idem postea, deducentibus quibusdam principibus Armeniorum, qui senis imperio gravabantur, ad Phraatem confugerat, eiusque ducta filia, praecipuus invadendae Armeniae auctor exstiterat. Igitur Phraates, deficientibus ad eum, aut vi subactis, quotquot ad Artaxata usque colebant (quia pater Tigranes metu Parthorum in montes refugerat), urbem obsidione cinxit: ea quum diuturnior futura videretur, ipse regni sui negotiis avocatus, partem copiarum genero reliquit. At rex Tigranes, discessu Phraatis cognito, relictum ad Artaxata filium egregie vicit. Iuvenis ad avum Mithridatem prius intendit fugam; deinde, cognito, ipsum potius egere auxilii, quam auxiliari cuiquam posse, in Pompeii castra venit.

XXVII. Inter haec reversus in Vrbem Lucullus, fratrem Marcum reperit a C. Memmio Gemello tribuno

§. 25. Appian. — Plutarch. — Dio, lib. XXXVII. — Iustin. XXXVIII, 3. — Liv. Epit.

§. 26. Dio, lib. XXXVI. — Plutarch.

plebis, propter ea, quae Sullae iussu quaestor gesserat, accusari. Multi enim tum in iudicium, ob illorum temporum delicta, vocabantur. Sed ille quidem absolutus est: at, facto in Lucium impetu, Memmius cum populo coepit agere, *ut triumphum ei negaret, multa illum intervertisse, et bellum, quum finire posset, ultro duxisse* arguens. Contra Lucullus, ratione gestorum reddita, contra invidiam meritis pugnabat: neque eo minus Pompeii potentia tanta fuit, ut per venales homines, tanti viri iustissimus triumphus in totum triennium differretur.

§. 27. Plut. in Lucullo, cap. 77. — Ascon. in Tog. Candid. — Nic. Damascen. apud Athen. — Sallust. Catilin. cap. 30. — Cic. Acad. Quaest. lib. IV, cap. 1.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXVI

IN LOCVM LIBRI CI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI PRIMI.

Cn. Pompeius Mithridatem, nocturno proelio victum, coëgit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademptis Syria, Phoenice, Cilicia, regnum Armeniae restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius, quum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit: Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, proelio vicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas, continet.

I. Mithridates interea Pompeium fugiens ita profectionem instituebat, ut noctibus progrederetur, interdiu requiesceret. Neque multum itineris praeceperat, et postridie statim, quam castra movisset, Romani erant extremum agmen consequuti: nec dubitabant amici regis, quin pugnandum esset; ipse alia omnia praeferens, satis habebat, equitibus emissis, antecursores Pompeii repellere. Ita cedendo Mithridates, insequendo Romani, ad fines Tigranis usque processerunt.

Neque enim cupido pugnandi Pompeio, aut dies opportuni erant, quod castris Mithridates tum se continebat; aut noctes, quod in locis ignotis temerarium videbatur inter tenebras confligere. Sed ubi ventum ad Euphratem est, quem si transmittere Mithridates occupasset, effugerat; non diutius cunctandum ratus imperator, ita se exercitumque paravit, ut proxima nocte dimicaret. Armenia minor erat, per quam ibatur: neque longe distabat amnis, terminus huius et alterius Armeniae, cui Tigranes imperabat.

II. Igitur quiescentibus sub meridiem Barbaris, Romanus silentio castris egressus antevertit hostem, et in via, qua transeundum regiis erat, locum editiorem occupavit, ut maiori impetu in subiectos decurreret. Nocte coepta Barbari ex priori instituto capessunt iter; adeo iam soluti cura, quod ad loca tuta perventum credebant, ut nulli speculatores praecederent agmen. Idcirco prius subiectam Pompeii castris vallem ingressi, quam hostem adesse putarent, ad subitam dimicationem sunt coacti. Magnus et multiplex is terror fuit, et astu Pompeii de industria auctus: primum enim omnes simul tubicines classicum canere iussi; eum clangorem militum lixarumque acerrimus clamor excepit, hastarumque sonitus ad clypeos allisarum, et quem inermis turba, saxis aerea vasa pulsans, haud minus terribilem auribus ciebat: eaque omnia montium repercussu in maius augebantur.

III. Hoc repentino tumultu propemodum debellatos hostes omni ex parte Romanus invasit, lapides sagittasque et pila, quamvis per densas tenebras, haud

§. 1. V. C. 686; A. C. 66. — Dio, lib. XXXVI. — Appian. — Plut. in Pomp. c. 52.
§. 2. Eutrop. — Ptolem. V, 13. — Dio. — Front. II, 2.

vanis ictibus ut in tantam multitudinem iaculatus. Barbari longo et mixto agmine, quod ad iter, non ad proclium, erant egressi, mutuo se impediebant, inter angustias locorum equis camelisque et vehiculis, quae mulieres portabant, armatos turbantibus. Consumptis deinde missilibus, cominus congressus miles caedebat primos, turbabat sequentes; et cito fiebat ferro via, quod inermes plerique Ponticorum uno vulnere sternebantur. Inter haec emicans forte nubibus luna recreavit Barbaros, ut, si nihil aliud, visuros saltem hostem sperarent, et minore pugnaturos periculo, si, quale illud, et unde maxime timendum esset, agnovissent.

IV. Sed lunae etiam fallax et perniciosus eis splendor fuit, quum adversos ipsorum perstringeret oculos, conspicuumque hosti agmen efficeret. Summa tamen noxae in eo fuit, quod umbra, quae a romanis corporibus per longum intervallum ad suos ordines pertingebat, decepti, tanquam in propinquum hostem tela miserunt. Eo Romani animadverso, cum clamore suggressi sunt, Ponticosque tot malis circumventos pepulerunt. Ad millia decem eo proelio cecidisse traduntur, neque pauciores esse capti. Romani milites viginti cum duobus centurionibus interfecti sunt, vulnerati mille. Sunt, qui regiorum capta caesaque referant quadraginta millia; quot vix existimem in eo Mithridatis exercitu fuisse, praesertim quum multos etiam effugisse sit proditum, inter quos et Mithridates fuit.

V. Is iam ab initio pugnae, cum equitibus octingentis, per romanam aciem se eripuerat; deinde dif-

§. 3. Liv. Epit. — Front. II, 1. — Dio.
§ 4. Front. — Flor. III, 5. — Oros. VI, 4. — Plut. — Eutrop.

fugientibus metu ceteris, relictus ab omnibus, tres omnino comites retinuit: quo in numero pellex eius fuit Hypsieratea, masculi animi roborisque mulier, quam ideo Hypsicratem nominare rex consueverat. Ea tum virilem vestem persicam induta, equo vehebatur: neque longiquitate fugae, nec curando interim corpore et equo regis fatigata, quum eo ventum miseriarum esset, ut ipse plerumque per invia manu traheret equum; donec in globum equitum mercenariorum, et peditum tria ferme millia incidit, a quibus deductus est in castellum Synoria, sic appellata, quod ibi utriusque Armeniae confinia coibant: quo loco Mithridates magnam pecuniae vim habebat repositam.

VI. Inde sumptis pretiosis vestibus, et inter praesentes distributis, stipendium annuum militi, donativo insuper adiecto, numeravit. Venenum etiam, quod in iisdem thesauris habuerat, dispertit amicis, ne cui necessum esset in manus hostium invito incidere. Sex deinde talentorum portans millia, quum ad Tigranem properaret, cognoscit, legatos a se praemissos in vinculis, suum in caput centum a Tigrane pronuntiata talenta esse, quod eum filio defectionis auctorem fuisse Tigranes autumabat. Igitur flectit ad fontes Euphratis iter, praeteritis illis, Colchidem petiturus: quarto die contentissimo cursu pervenit ad fontes; triduumque moratus (nam interea veteres, et quae postea accesserant, copias recensebat, armabatque), Cothenen, maioris Armeniae praefecturam, ingressus est.

VII. Prohibebant aditum Cotheni, Iberis etiam quibusdam adiunctis. Sed hos glandibus ac missilibus

§. 5. Plut. — Cic. pro Muraena, cap. 16.—Appian.—Strab. lib. XII, pag. 555. — Suid. in Pomp. — Eutrop. — Val. Max. IV,

§. 6. Appian. — Plut. — Dio.

pugnantes Mithridates submovit, penetravitque ad flumen Absarum. Deinde pacato per aliquot gentes itinere Dioscuriada venit, quam in Colchis condidisse Castorum aurigae Amphistratus et Rhecas ferebantur. Interim Pompeius, qui ad persequendum Mithridatem partem equitum et levis armaturae miserat, quum effugisse illum Phasi transmisso comperisset, in loco proelii novam urbem condidit. Hic, quod aetate morbisve fessum in castris erat, lixasque volentes collocavit; et accessit sponte finitimorum Barbarorum multitudo. *Nicopolis* ab argumento vocata est: inter duo flumina Euphraten Araxemque iacet, quae ab eodem monte diversis tamen specubus prosiliunt, non amplius sex millium intervallo. Cursus non idem utrique; nam Araxes ad Orientem deflectens, in mare Caspium effunditur.

VIII. Haec agentem Tigranes iuvenis accessit, ex proelio, sicut supra dictum est, profugus; ductoremque se paternum regnum invadenti praebuit. Multis itaque populis metu Pompeii, partim etiam regii iuvenis favore, deficientibus, rex lenitatem romanam, quam vim, experiri maluit; missoque caduceatore, legatos transdidit Mithridatis.

IX. Sed obsistente filio, quum aequi nihil impetrasset, et, Araxe transmisso, venire Pompeium audiret, quamquam evocatis amicis, cognatisque Artaxata praesidio muniverat, Romano se statuit dedere. Sextodecimo inde milliario castra Pompeius locaverat; auditoque Tigranis adventu, tribunos praefectosque honoris causa miserat obviam. Eos amici comitesque regis conspicati, in metum adducti sunt, quia Tigra-

§. 7. Plin. VI, 5. — Strab. lib. XI, p. 496. — Dio. — Oros. VI, 3. — Appian. — Plut. — Vell. II, 37.
§. 9. Plut. — Liv. Epit. — Eutrop. — Appian. — Dio.

nes, nemine praemisso, neque potestate ea impetrata, veniebat, ne hostiliter exciperentur. Sed Tigranes, diffugientibus ceteris, nihilo secius institutum iter peregit. Quum vallum intraret eques, duo Pompeii lictores descendere iusserunt, *quod ita ingredi castra romana non liceret.*

X. Idcirco pedibus perrexit ad Pompeii tribunal, e tanto fastu rex modo regum ad pudendam humilitatem animo delapsus, habitu inter pristinam pompam et praesentem fortunam temperato. Imitatione persicorum regum tunicam albo colore distinctam, aliamque vestem purpuream totam (*Candys* haec, illa *Sarapis* vocabantur) gestare consueverat: eas tum omisit, tiaram cum diademate retinuit. Sed progressus, ubi Pompeius erat, detractum capiti ad pedes illius deponere, ipse procumbens adorare imperatorem coepit, *hoc uni se Pompeio dare* praefatus: *neque cuiusquam alterius, aut Romani, aut Barbari, fidei se permissurum fuisse; neque turpe sibi existimare, ei viro subiici, quem Fortuna supra omnes extulisset.*

XI. Pompeius manu sublevatum, neque procidere ad genua passus, diadema suis manibus capiti eius imposuit, regemque appellavit, et considere iussit: ipse inter patrem filiumque medius, benigna oratione compellavit: *neque excidisse ipsos Armenia, et insuper amicitia romana auctos esse,* confirmabat. *Se porro nihil adempturum eorum, quae ad eam diem tenuissent; sed neque reddere dudum amissa posse: L. Lucullo imputandum, quod carere oporteat Syria, Phoenicia, Cilicia, Galatia, Sophene; sibi, quod cetera relinquantur. Ea se, ut antea, patris imperio regenda permittere;*

§. 10. Curt. III, 3, 17. — Dio. — Eutrop. — Vell.
§. 11. Plut. — Dio. — Val. Max. V, 1. — Cic. pro Sext. cap. 27. — Vell. — Liv. Epit. — Strab. — Strab. lib. XI, p. 530. — Suid. in Pomp.

Sophenen tamen filio proprium regnum dare. At quando bellum populo romano sine causa commoverit Tigranes, ideo se ei mulctam sex millia talentorum dicere.

XII. Omnem eam pecuniam, sicuti Pompeio moris erat, quaestores acceptam in publicas tabulas retulerunt. Neque enim Tigranes quidquam recusabat, quin, impetratis conditionibus, quinquagenas drachmas in milites romanos, millenas in centuriones, decuplum eius in tribunos, hospitale munus pronuntiavit. Sed haec ut seni, tali quidem in sorte, prospera laetaque, ita adolescenti indigna, acerba, intoleranda videbantur. Is neque venienti patri assurrexerat, neque ullum aliud reverentiae, aut etiam translatitiae humanitatis ediderat signum.

XIII. Vocatus deinde ad coenam, quam patri Pompeius dabat, neque affuit; et *dixisse* dictus est, *Pompeio se honoris huius gratiam facere; neque sibi alium romanum imperatorem defore, per quem cupita consequatur.* Pompeius, his nondum auditis, aut dissimulata iniuria, postridie inter patrem filiumque controversiarum arbiter sedit. Senior Tigranes patrium regnum retinere iussus, ea lege, ut filio utique herede decederet; Sophene Gordyeneque iuveni sunt attributae. Sed is thesauros etiam, nam ibi asservabantur, retinere cupiverat: frustratus autem, nec enim aliunde promissa Romanis pecunia poterat exsolvi, tantum indignationis concepit animo, ut de fuga, atque etiam insidiis patri struendis deliberaret; incitantibus maxime proceribus, qui rege, dum ad Pompeium proficiscitur, deserto, poenam metuebant.

XIV. Vanum id consilium fuit, quia Pompeius,

§. 12. Plut. — Eutrop. — Vell. — Strab. — Appian.
§. 13. Dio. — Plut. — Appian.

indicio ad se delato, iuvenem libera custodia attinebat; missis interea circum castella, qui pecunias a custodibus patri Tigrani tradi iuberent. Atque his iussa iunioris exspectare obtendentibus, cuius in ditione regnum Sophenes esset, adductus ad castella iuvenis, quum clausa reperisset, aperiri, quamquam invitus, imperabat: sed illi sic quoque recusare; *nam coacti, non volentis, id imperium esse.* Idcirco Pompeius, ira commotus, in vincula coniecit hominem: ita demum patris in potestatem thesauri sunt traditi.

XV. Atque ille liberaliter his usus ita devinxit Pompeium, ut mox *socium amicumque populi romani* appellaret, et gravem senectuti eius discordemque filium interim haberet in vinculis, donec decedens secum ad triumphum abduceret. Id ne fieret, socer iuvenis Phraates, missis ad Pompeium legatis, impedire studuerat, ad se remitti petens: simul terminum parthici romanique imperii Euphraten esse postulabat. De Tigrane responsum, *in patris potius potestate filium, quam in potestate soceri generum, censeri aequum esse; terminum imperiorum eum fore, quem ius et fas statuissent.* Armeniorum calamitas Ariobarzani commodo fuit, cui tum Cappadociae regnum est redditum; et adiectae Sophene Gordyeneque, Tigranis filio ante datae; quae ex eo tempore Cappadociae partes sunt habitae, et dum regnum Cappadocum stetit, et postea quum Romanorum est facta provincia.

XVI. Eidem et civitatem Ciliciae Cabala, cum nonnullis aliis, dedit. Meruerat hoc constanti adversus populum romanum fide, ob quam longissimo tempore aspera multa toleraverat, per Tigranem, per Mithri-

§. 14. Plut. — Dio. — Appian.
§. 15. Dio. — Plut. — Appian. — Liv. Epit. LXXVI. — Strab. lib. XII, p. 559. — Val. Max. V, 7.

datem aliquoties regno pulsus. Igitur casuum socium, et filium videndi regem cupidus, rerum regimen in illum superstes adhuc transtulit, memorabili exemplo. Forte a Pompeio in tribunal invitatus, sella curuli sedebat; quum filium in cornu scribae assidentem non ferens, descendit, eique diadema imposuit. Orto inde certamine, quum pari pietate senex offerret regni insignia, iuvenis repelleret, auctoritas Pompeii finem dedit, confirmato patris iudicio, honoribusque novo regi exhibitis. Pompeius, his in Armenia gestis, relictoque ad tutelam pacatorum Afranio, persequi Mithridatem conatus, per gentes feras ignotasque Caucasum accolentes exercitum circumduxit. Frequentes ille tractus populos, sed praecipuae potentiae Albanos et Iberos habuit: illi ad Orientem et mare Caspium porrigebantur; Albani ad Pontum et Moschicos montes pertinebant.

XVII. Haec ingressus loca Pompeius, quia periti fidique duces deerant, tanquam in mari, astris sequebatur viam. Satis pacatum ab initio iter fuit, transitum petente Pompeio, his concedentibus; donec in Tanaiticam regionem perventum: ibi propter frigoris asperitatem hiberna tribus locis sunt posita. Tum Oroeses Albanorum rex, partim amicitia Tigranis adolescentis motus, ceterum sibi timens, ne aliorum regum exemplo ab his hospitibus opprimeretur, sub ipsa Saturnalia ad quadraginta hominum millia Cyrum fluvium transduxit; magna spe, fore, ut incautos per hiemem Romanos, et, diviso exercitu, aggredientibus opportunos, simul omnibus locis adortus, ne subvenire invicem possent, aliqua certe parte operae pretium faceret.

§ 17. Plutarch. — Dio. — Flor. III, 5.

XVIII. Non fefellit Barbari dolus Pompeium: igitur, licet prohibere traiicientem posset, exspectare, dum veniret in manus, maluit; nuntiisque in cetera hiberna missis, ut intenti paratique omnes essent, monuit. Oroeses ita partitus erat copias et negotia, ut ad eripiendum Tigranem, quem in custodia Metellus Celer habebat, ipse proficisceretur; alios adversus Pompeii castra, reliquum exercitum ad opprimendos, qui cum L. Flacco erant, mitteret. Nusquam spei respondit eventus: ipse profligatus a Metello, ne ducibus quidem suis melius cessisse coepta, triste nuntium accepit. Flaccus, maiorem castrorum ambitum defensu difficilem ratus, interius munimentum struxerat; deinde simulato metu, attractos intra prius vallum hostes, subita eruptione ceciderat, multis in proelio, neque paucioribus in fuga, interemptis.

XIX. Pompeius adversum se venientes obviam egressus, eo ipso exterruit; et qui nec opinantem opprimi posse speraverant, in hoc incommodum ipsi inciderunt. At ille, post hanc victoriam nihil moratus, Oroesen petebat; sed Barbarus iam praeverterat: magna tamen Albanorum multitudo in transitu Cyri occupata atque interfecta est. Oroeses, legatis ad imperatorem missis, veniam pacemque petiit: *neque enim fas esse, fratres invicem agitare hostilia.* Hercules enim, quum boves Geryonis per Italiam ageret, ab Albano monte maiores eorum in ea loca traduxisse credebatur: quemadmodum et Iberos ab Hispania, quam Iberiam Graeci vocant, quantumvis ineptis fabulis laeti, nullo nisi nominis argumento, venisse

§. 18. Plutarch. — Dio.
§. 19. Iustin. XLII, 3. — Appian. Mithrid.

tradiderunt. Dedit tamen Albanis veniam Pompeius, non tam cognationis causa, quam quia per tempus anni, parum bello commodum, exercitum quiete refici convenientius iudicabat.

XX. Iisdem temporibus, dum ad Orientem arma romana peregrinantur, periculosa domi coniuratio erupit, ab ambitu consularium comitiorum profecta: namque L. Catilina, quum ex praetura Africam obtinuisset, ad petitionem decesserat. Sed quia graviter vexaverat provinciam, afri legati iam tum de absente erant questi, multaeque graves in senatu de eo sententiae dictae. Postulatus deinde a P. Clodio, non minus foedo homine, contra testimonium Q. Metelli Pii, praevaricatione, ut putatur, accusatoris, est absolutus ab equitibus et tribunis aerariis, quum senatorum urna damnavisset.

XXI. Dolebat tamen, quod ea res, quum intra legitimos dies profiteri non posset, petituro consulatum impedimento fuerat: rationem enim eius haberi non posse, referente ad consilium L. Voleatio Tullo consule, qui comitia habebat, erat iudicatum. Forte acciderat, ut paulo ante designati consules P. Antronius Poetus, P. Cornelius, Servio Sulla dictatoris fratre genitus, lege Calpurnia postularentur; hisque damnatis, L. Cottae, L. Torquato, consulatus destinaretur; nam Cotta Antronium, Torquatus Sullam reos peregerant.

XXII. Ii igitur, sociatis cum Catilina consiliis, paucos praeterea participes adhibuerunt. De Cn. Pisone, nobili et audaci iuvene, non dubitatur, quocum circiter nonas decembres rem Catilina et Antronius

§. 20. Dio. — Flor. IV, 1. — Liv. Epit. — Cic. in Tog. Cand. et ibi Ascon.

§. 21. Sallust. Catilin. cap. 16. — Ascon. — Dio.

communicarunt. Sed M. Crassus consularis, et designatus aedilis C. Caesar, venerunt in suspicionem; multis, tanquam rem haud dubiam, non tantum credentibus, sed etiam posterorum prodentibus memoriae. Ii *convenisse* dicunt, *ut principio anni senatum adorirentur; et trucidatis, quos placitum esset, consulibus ante omnes, dictaturam Crassus invaderet, Caesar ab eo magister equitum diceretur; constitutaque ad arbitrium republica, Sullae et Antronio consulatus restitueretur.*

XXIII. Sed emanavit indicium rei, senatumque perpulit, ut consulibus magistratum inituris praesidium decernerent. Factum etiam contra coniuratos senatusconsultum erat; sed ei, tanquam re nondum satis cognita, tribunus quidam plebis intercessit. Kalendis ianuariis, quum L. Aurelius M. F. Cotta, L. Manlius L. F. Torquatus in Capitolium adscendissent, quo die locoque patraturi caedem coniurati fuerant, conspectum praesidium audaciam emovit mentibus, Crassusque poenitentia, an metu, incertum, destituit socios; eoque ne Caesar quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedit.

XXIV. *Convenisse* autem C. Curio pater in orationibus scriptum reliquit, *ut togam de humero deiiceret.* Idcirco rursus in nonas februarias consilium caedis transtulerunt, iam non consulibus modo, sed plerisque senatoribus, exitio destinatis. Erant autem nonis ex more Patres in senatu affuturi. Sed tum etiam cessatum est a coniuratis, quia Catilina, quum nondum frequentes armati convenissent, signum praemature dederat. Neque tamen ideo spiritus scelerato-

§. 22. Cic. de Fin. II, 19; idem pro Cornel. — Sueton. in Caes. cap. 9. — Sallust.

§. 23. V. C. 687; A. C. 65. — Dio. — Sallust. — Sueton. — Cic. pro Sulla.

rum conciderunt; praecipua Pisonis ferocia, prioribus consiliis non ita dissimulanter instantis, ut paulo diligentiores fallere posset.

XXV. Igitur quum M. Cicero ex praetura in provinciam ire nollet, Crasso annitente, Piso in Hispaniam quaestor pro praetore missus est; nec invito senatu, qui pestiferum civem procul Vrbe tenere cupiebat; et quia Pompeii potentia multis erat formidini, hunc eius inimicum cupidius ornabant. Tum quoque cum eo conspirasse Caesarem, auctores habeo, ut foris Piso, Caesar Romae, ad res novas consurgerent. Sed id consilium inopinata mors Pisonis dissipavit, quem in itinere Hispani quidam equites peremerunt. Ea de re diversus in civitate rumor exstitit: plerique, propter iniurias proprias id facinus ausos Hispanos, putabant; alii, equites illos e veteribus fidisque clientibus Pompeii fuisse, arguebant; neque tale facinus unquam antea patratum apud eam gentem, saeva et iniusta imperia multa perpessam.

XXVI. Inter has sollicitudines anxiam civitatem religiones etiam, et haruspicum gravia responsa terruerunt. Tactum fulmine Capitolium fuerat, complures turres percussae, lupa gemellos lactans icta, signumque Iovis cum columna, et statua vetus Pinarii Nattae deiecta, et legum aera liquefacta: de his consulti haruspices, quum ex tota Etruria convenissent, *incendia templorum*, *interitum legum et imperii appropinquare*, dixerunt; *idque periculum a civibus*, *iisque nobili stirpe prognatis*, *imminere*. Itaque ludi per dies decem, aliaque placandis numinibus facta. Signum

§. 24. Sallust. — Dio. — Cic. pro Muraena cap. 38. — Ascon. in Tog. Candid.

§. 25. Cic. pro Muraena cap. 20. — Sallust. et ibi Inscriptio vetus in not. apud I. Wasse. — Dio. — Sueton. — Ascon.

quoque Iovis maius faciendum, et in excelso collocandum, ita ut ad orientem spectans (nam prius contra fuerat) foro et curiae obverteretur, consules locaverunt. *Sic enim fore, ut consilia contra salutem Vrbis et imperii clam inita, senatui populoque romano conspicua fierent*, iidem haruspices docuerant.

XXVII. Interea Cn. Pompeius, quamquam regnum Ponti possederat, nihil actum credens, donec rex viveret, suique iuris animum ac corpus retineret, Mithridatem persequebatur, et obsistentes in itinere reges nationesque debellabat. Cum Albanis et Iberis maximum negotium fuerat: sed illi nuper victi quiescebant; Iberos antiquae libertatis fiducia (neque enim Medis Persisque, neque postea Alexandro servierant) et Artoeis regis infelix astutia, in belli calamitatem egit.

XXVIII. Nam is, post impetratam per legatos amicitiam, incautiores ideo Romanos adoriri statuerat. Sed Pompeius, re cognita, prius occupandum existimans, quam se ex suo commodo paravisset, ut cito agmine difficillimos gentis aditus praeriperet, urbem Aeropolin (sic vocabant) ignaro adhuc expeditionis huius Artoce circumsedit, claustrum gentis, ad Caucasi fauces obstruendas conditum. Haec fama regem ita exterruit, ut, Cyro amne superato, pontem exureret: eoque facilius potiti urbe Romani, praesidio imposito, transitus in potestate habuerunt; atque inde progressi, totam eis fluvium regionem subegerunt.

XXIX. Iam et Cyrum transcendere Pompeius parabat, quum legati ab Artoce affuerunt, pacem orantes, pontemque ad transcundum, et alia necessaria

§. 26. Cic. de Divin. I, 12, et in Catil. III, 8. — Iul. Obseq.
§. 27. Cic. pro Muraena cap. 16. — Liv. Epit. — Dio, lib. XXXVI et XXXVII. — Plut. in Pomp. cap. 57.

pollicebantur. His cum fide praestitis, Artoces, simul Pompeium transisse comperit, denuo timens, ad Pelorum amnem (is quoque per Iberos volvitur) se recepit. Pompeius, inconsultam hominis pravitatem admiratus, qui, quos arcere transitu potuerat, et tanquam amicos recepisset, et tanquam hostes vitaret, citatis itineribus cis flumen eum deprehendit: celeriterque invectus, quum arcubus utendi, quo genere pugnae plurimum Iberi valebant, spatium abstulisset, acie victum Artocen trans Pelorum fugere coëgit.

XXX. Magna tamen multitudo pugnando, aut dum flumen vado transmeare tentant, interiit: alii pro more gentium istarum densis nemoribus occultati, quum ab arboribus praealtis iacularentur, excisis illis afflicti elisique sunt. Ad novem millia hominum interfecta, supra decem capta esse, traditum. Ea clades subegit Artocen, ut denuo legatos cum muneribus mitteret, serio iam pacis cupidus. Neque Pompeius ab ea abhorrebat, ad alia festinans; sed fidem Barbari, semel iterumque deceptus, idoneis pignoribus cupiebat obligare.

XXXI. Donis igitur acceptis, ne spem foederum abrumperet, conventurum negavit, ni liberos Artoces obsidum loco mitteret. Ille rem anxia deliberatione traxit, donec Pelorum quoque, vado per aestatem reperto, Romani transierunt: tum demum abiecta cunctatione tradidit, qui postulabantur, obsides, pacemque impetravit. Pompeius, Phasin haud procul abesse cognito, in Bosporum, ubi Mithridates agebat, transiturus per Colchos finitimosque populos, partim voluntate eorum, partim vi pulsis, qui obstiterant, Colchis, invenit viam.

§. 30. Dio. — Appian. Mithrid. — Plut.
§ 31. Flor. III, 5. — Dio.

XXXII. Ceterum animo reputans, reliquum iter neque terra per multas bellicosasque nationes facile, mari etiam ob importuosa litora et feritatem accolentium periculosius fore, Servilio, qui classi praeerat, negotium dedit *Mithridatem observandi, neque sinendi aut enavigare ipsum, aut quidquam ad eum portari.* Motis deinde castris, ut Albanos, qui interim defecerant, coërceret, non proximo itinere Cyrum petiit, quod Barbari, pàlis flumine defixis, impediverant; sed in Armeniam regressus, ubi minore adhuc aquarum copia vadari per aestatem poterat, aditum moliebatur.

XXXIII. Cyrus enim (quem nonnulli *Cyrnum* vocant, corrupte forsitan, quum et in propinquo fuerit Cambyses amnis) Coraxicis montibus ortus, ab Iberis et Albanis Armeniam dividit; acceptoque, ut plures existimant, Araxe, duodecim ostiis in mare Caspium decurrit. Difficilis tamen sic quoque transitus fuit; quamquam repertum et vadum, et ab hoste otium erat, ob vim et rapiditatem fluminis. Idcirco Pompeius ita ordinavit agmen, ut equites supra, inferius iumenta sarcinaria, in imo milites transmitterent. Sic exceptus fractusque ab equitibus cursus aquarum, molliorem pediti transitum dabat; et, si quod iumentum vi fluctuum corriperetur, excipi statim ac sublevari a peditatu poterat.

XXXIV. Hinc ad Cambysen amnem perventum, quieto ab hostibus itinere, sed ob aestum sitimque infesto, quamquam ad haec incommoda vitanda, noctu plerumque proficiscebantur: duces enim, quum ex captivis essent, de industria per difficilia loca cir-

§. 32. Strab. lib. XI, p. 495. — Plut. — Dio.
§. 33. Plin. VI, 9 et 13. — Plut. — Appian. — Dio.

cumducebant agmen. Ipsum quoque flumen, quod frigidissimas aquas veheret, damno maiori, quam solatio, sitientibus fuit; et multi, quum affatim se ingurgitassent, in morbos inciderunt. Inde, quum adhuc hostile nihil appareret, per Cambysenam ad Abanta fluvium processum, nihil praeter aquam, deferente secum exercitu, quae decem utrium millibus portabatur; nam arida illa et aquarum inops regio est: cetera benigne praebebantur ab incolis, eoque vicissim omnis ab iis iniuria abstinebatur. Hoc flumen transgressis, Oroeses cum ingenti exercitu adesse nuntiatur.

XXXV. Sexaginta millia peditum, duodecim equitum fuisse referuntur Albani Iberique, male plerumque armati, nec nisi ferarum tecti tergoribus. Igitur Pompeius longa magis itinera, et difficilem persequutionem, quam aciem hostium, timens, ut ad pugnam eos eliceret, equites in aequum locum praemittit; post illos iuxta callem in angustiis locatum militem galeas, ne illarum fulgore proderentur, scuto tegere, et in genua se demittere, iubet. Oroeses, solis equitibus conspectis, quo genere armorum praevalebat, contemptim invectus, post levem pugnam (sic enim praeceptum fuerat) refugientes strenue persequitur: at illi, quum ad peditatum suum pervenissent, in latera discurrentes, spatium legionibus aperuerunt: ab iis inopinato proelio excepti hostes, ab equitibus utrinque circumventi magnam suorum multitudinem amiserunt.

XXXVI. Reliqui quum in silvas se recepissent, Pompeius, exercitu circumdato, ignes admoveri ius-

§. 34. Plut. — Strab. lib. XI, p. 501. — Front. — Dio.
§. 35. Dio. — Plut. — Front. Strat. II, 3. — Strab. lib. XI, p. 502.

sit: pars pleraque incendio, qui erumpere tentaverant, excepti ab armatis perierunt: et gaudebat caedibus miles, ob tentatas nuper insidias infestus, quarum memoria continenter inclamabant ferientes, « Hem Saturnalia! » nam sub eos dies opprimere Romanos Albani cogitaverant. Sed eo in proelio non tantum imperatoris, verum etiam militis, Pompeius explevit munia, fratre regis prostrato (*Cosin* vocabant), qui iaculo Pompeium petens, quum loricae commissuram percussisset, hasta Romani transfixus cecidit.

XXXVII. Dum spolia leguntur, peltas cothurnosque repertos esse ferunt, qualibus Amazones usae creduntur; corpus tamen muliebre nullum repertum: alii fabulam augent, inter obsides captivosque multos generis eius fuisse, honestis inter pugnandum acceptis vulneribus: adeo familiare hominibus est, per vaniloquentiam a veris ad mira et incredibilia desciscere. Ceterum Oroeses hac clade, et, quae illam excepit, vastatione regni domitus, missa legatione pacem petiit; deditque Pompeius, iusso a montibus (nam sub ipso Caucaso castra posuerat) in plana descendere.

XXXVIII. Atque ille non paruit modo, sed ultro etiam cum epistolis munera misit, lectulum, mensam, solium, omnia aurea: quae pro more suo Pompeius quaestori referenda in tabulas dedit; regemque aliis quibusdam donis est remuneratus. Miserunt et reliqui plerique Caucasum inde ad Caspium usque mare accolentes populi de pace legatos: quam haud gravate concessit, quia iam expeditionem hanc finire, et ad

§. 36. Appian. — Plut. — Zonar.
§. 37. Appian. — Dio. — Flor. III, 5.
§. 38. Oros. VI, 4. — Vell. II, 37.

componendas, quas recens confecerat provincias, itemque Parthorum consilia speculanda, praeverti statuerat.

XXXIX. Post pugnam enim cupiditas invaserat animum eius ad mare Caspium penetrandi, quo termino romanum imperium ab Oriente finiret; sicut ad Meridiem Oceano, ad Occidentem Atlantico, rebus in Africa et Hispania gerendis terminaverat. Nec amplius tridui itinere aberat; sed multitudine et exitiali veneno anguium deterritus, in Armeniam regressus est, ne Mithridatem quidem ultra persequens, *cui se acriorem hostem relinquere, famem*, dictitabat. Edixerat enim, *ne quis negotiator commeatum ad ea loca deportaret; qui fecisset, eum se pro hoste habiturum:* et ne contemni posset, classis disposita erat, exceptura, qui contra eius edictum navigassent.

XL. Dum his curis Pompeius distringitur, Mithridates a Colchis, ubi hibernaverat, per scythicas gentes, quarum multitudinem atque pugnacitatem vix florentibus rebus esset aggredi ausus, Bosporum petebat. Et Heniochi quidem transitum haud inviti dederunt: per Achaeos vi et manu parandus fuit, qui, super insitam feritatem, paucos ante annos bello appetiti, iras retinebant. Graecorum id genus esse traditum est, ab Achaeis, qui Phthiotae vocati sunt, oriundum. Inde vel ab Iasonis exercitu, vel a bello troiano reliquiae, quum navibus ad redeundum destituerentur, quae tempestate ad ea litora eiectae perierant, inter feras gentes humanitatem omnem exuerunt, ad latrocinia, etiamsi propositum abfuisset, locorum egestate coacti; quippe cunctis circum ho-

§. 39. Appian. — Plut.
§. 40. Appian. — Liv. Epit. — Strab. lib. XI, p. 496. — Sallust. Incert. 19. — Marcellin. XXII, 15.

stilibus, in verticibus asperorum et nivosorum montium sedes figere necessum habuerant.

XLI. At Mithridates, transducto per fines horum exercitu, quum maeoticas gentes attigisset, a regulis passim, ob famam virtutis et potentiae, et vires tum quoque non contemnendas, hospitaliter exceptus deductusque, acceptis datisque muneribus, societatem belli cum iis pepigit, multa et ingentia animo volutans: et quo firmior esset amicitia, filias (habebat enim multas ex diversis mulieribus) potentissimis eorum despondit. Haec quum filius Mithridatis Machares, qui tum in Bosporo regnabat, cognovisset, tam brevi tempore tot indomitas gentes, et celebrata sermonibus Scythiae claustra perrupta, suoque iam regno proximum patrem esse, misit ad eum legatos, necessitatem excusans, *quae omnia alia cupientem romanas sequi partes adegisset;* ipse patris conspectum, implacabilem eius iram sciens, vitabat.

XLII. Quoque tutior ab illius odio foret, plerisque concrematis, ut sequendi facultatem adimeret, cum ceteris navibus in Chersonnesum concessit. At Mithridates aliis repertis, misit certos, qui, promissa impunitate praemiisque, Macharis amicos ad tollendum herum incitarent. Quibus ille rebus cognitis, desperataque salute, sibi ipse conscivit necem. Mithridates amicorum eos, quos ipse addiderat filio, tanquam proditores affecit suppliciis; quos postea Machares sibi paraverat, iis pepercit, nihil contra se deliquisse dicens, cui nullo obstricti beneficio fuissent.

§. 41. Appian. — Dio, lib. XXXVI.
§. 42. Appian. — Dio.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER LXVII

IN LOCVM LIBRI CII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SECVNDI.

Cn. Pompeius in provinciae formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumpto parum profecisset ad mortem, a milite gallo, nomine Bituito, a quo, ut adiuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudaeos subegit; fanum eorum in Hierosolyma, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore, et Cethego, et pluribus aliis, coniuravit de caede consulum et senatus, incendiis Vrbis, et opprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina Vrbe pulso, de reliquis coniuratis supplicium sumptum est.

I. Interea Pompeius in minorem Armeniam reversus, obvios Elymaeorum Medorumque legatos habuit, amicitiam petentium; quibus ille respondit comiter, literasque plenas humanitatis ad reges dedit. Phraates etiam, Pompeii gesta fortunamque veritus (cuius et legati per absentiam imperatoris, quidquid in Arme-

nia Pontoque fuerat reliquum, subegerant, et Gabinius, Euphrate transito, ad Tigrin pervenerat), de renovanda societate et amicitia legationem misit. Nihil impetratum, quia fidens sibi Pompeius superbe legatis responderat, etiam Gordyene repetita, de qua cum Tigrane Phraates dimicabat. Illis nihil ad hoc regerentibus, nec enim mandatum acceperant, literas dedit ad Phraatem; nec exspectato responso, cum exercitu Afranium misit.

II. Hic nullo negotio repulit Parthos, et iussu Pompeii Gordyenen Armenio restituit. Quum deinde fugientes per Mesopotamiam ad Arbelitin usque praefecturam insequeretur, ignorantia locorum aberravit a via, multaque per inopiam et hiberna frigora passus, haud procul abfuit exitio, nisi Carrhenj, colonia Macedonum, excepissent eum, atque deduxissent.

III. Phraates, *contra pacta Romanos in suae ditionis loca irrupisse*, causatus, gravem instituit per legatos querimoniam, illud etiam inter offensas numerans, *quod se*, Regem Regum *appellari solitum*, *Pompeius in epistolis tantummodo* Regem *nominaret*. Eadem hieme firmissimum castellum (*Symphoriutichos* vocabant), in quo thesauri Mithridatis erant, Romani tradente Stratonice receperunt. Ea in matrimonium regis ex humili fortuna venerat, quum psallens in convivio placuisset.

IV. Castoris enim senis et pauperculi erat filia; sed repente in cubile regis recepta, patrem quoque divitiis cumulavit. Nondum satis certa luce ministri regii vestes pretiosas, vasa aurea et argentea, cum

§. 1. V. C. 687; A. C. 65. – Plutarch. in Pomp. cap. 59. — Dio, lib. XXXVII.
§. 2. Plutarch. — Dio.
§. 3. Plutarch. — Dio.

alia supellectile plurima domum eius attulerunt. Quibus conspectis, senex, et sua esse audiens, ludibrio se ratus haberi, proripere se per ostium voluit; donec retinentibus, docentibusque, *divitis cuiusdam hereditatem beneficio regis donari, atque haec initia tantum esse honoris et opum, quas mox esset habiturus,* vix tandem credidit; tanto perfusus gaudio, ut propemodum de potestate exiret.

V. Sane purpuram indutus, prosequente copiosa familia, per urbem obequitabat, clamitans, *Haec omnia mea sunt;* et ridentibus obviis, *id mirum esse* negabat, *sed quod occurrentes sibi prae nimia voluptate lapidibus non incesseret.* Hoc sunt et possunt divitiae, hisque interdum modis illuduntur et illudunt. Illa ergo Stratonice, relictam se et quasi neglectam a rege dolens, salutem Xipharis pacta, quem Mithridati pepererat, si forte venisset in potestatem Romanorum, castellum thesaurosque Pompeio tradidit, multis a se adiectis muneribus.

VI. Validum in arce praesidium Mithridates reliquerat; sed mulier composito dolo maximam eius partem per causam advehendi commeatus emisit, deinde Romanis haud procul inde latitantibus aperuit portas. Pompeius, ablata pecunia, quae subterraneo in specu vasis aeneis ferro vinctis ignota vulgo servabatur, et ex muneribus quod ornatui templorum aut triumphi accommodatum videbatur, cetera habere Stratonicen iussit. Sed nec illam, nec quamvis aliam regiarum mulierum, quum captae deditaeque plurimae essent, attigit, verum remisit eas ad parentes propinquosve.

§. 4. Dio. — Appian. Mithrid. — Front.
§. 5. Appian. — Plutarch. — Dio.

VII. Regulorum enim et ducum pleraeque filiae aut uxores erant. Exinde profectus Amisum in hiberna, iusta quadam ultione in eandem reprehensionem incidit, qua criminatus Lucullum fuerat, ut manente bello (nam in Bosporo Mithridates haud exiguo instructus exercitu regnabat) res ordinaret, honoresque et praemia distribueret. Maximo ibi concursu principum Asiae et Orientis, reges quoque barbari duodecim affuerunt. In hoc tam celebri conventu Armeniam, Colchos, Cappadociam et Syriam composuit; Pontum in provinciae formam redegit; Armeniam minorem Deiotaro Galatae, cuius maximis auxiliis erat usus, quemque ex animo amicum, vereque benevolum populo romano iudicabat, dono dedit.

VIII. Paphlagoniam Attalo et Pylaemeni reddidit, unde Mithridates eos expulerat; Colchis Aristarchum regem dedit. Comanis Ponticis sacerdotem praefecit Archelaum, Archelai, quem Sulla vicerat, filium; quod sacerdotium regias paene opes ac dignitatem habebat. Bellona hic et Cappadociae Comanis colebatur, paribus utrobique legibus, et antistitum opulentia. Pompeius Archelao, praeter agrum antiquitus sacrum, duos adiecit in orbem schoenos, id est, passuum septem millia quingentos. His confectis, per Cappadociam in Syriam movit, quum, domitis per Afranium Arabibus Amani accolis, viam sibi patefecisset.

IX. In itinere quum praeter Zelam duceret, ubi reliquiae Triarianae cladis insepultae iacebant, tumulum iis struxit, et persolvit extrema magnifice;

§. 7. Oros. VI, 4. — Liv. Epit. — Eutrop. lib. VI. — Cic. Philipp. XI, 13.
§. 8. Appian. — Strab. lib. XII, p. 557 et 558. — Hirt. de B. Alex. 66.

quod neglectum a Lucullo, sauciis antea militum animis, haud mediocris ad pristina odia cumulus accesserat. Dum eum ad modum Pompeius incrementa gloriae potentiaeque bello quaerit, C. Caesar civilibus artibus ad opes vastissimo animo concupiscendas struens aditum, splendida aedilitate fungebatur. Nam Romanis Megalensibusque ludis, praeter comitium ac forum basilicasque, etiam Capitolium temporariis porticibus ornaverat, in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus spectanda proponeretur.

X. Venationes autem ludosque et cum collega M. Bibulo, et separatim edidit; quo factum, ut communium quoque nomen et gratia penes eum solum esset, ut *evenisse sibi* Bibulus, *quod Polluci*, diceret: *ut enim Geminis in forò aedes posita, tantum Castoris diceretur, ita suam Caesarisque munificentiam, unius Caesaris dici.*

XI. Adiecit insuper et gladiatorium munus Caesar, patris memoriam celebrans, paribus trecentis et viginti datis, quum aliquanto plura destinasset. Sub idem enim tempus senatusconsulto de numero gladiatorum cautum est, quo ne maiorem cuiquam habere Romae liceret, quia Caesar, multis lanistarum comparatis familiis, inimicos, quasi ad vim his usurus, exterruerat. Gladiatorio muneri et epulum adiecit. Ob has largitiones, et quia dudum curator Appiae viae creatus, multum de suo impenderat, maximum sibi favorem populi conciliavit. Sed et illud laetum vulgo fuit, quod monumentum C. Marii de Iugurtha, deque Cimbris, quod Sulla disiecerat, a Caesare est restitutum.

§. 9. Sic apud Tac. Ann. I, 61, Germanicus erga Vari reliquias. Lem. — Plut. — Sueton. in Caes. 10. — Dio.
§. 10. Plut. — Dio. — Sueton.
§. 11. Dio. — Plutarch. in Caes. cap. 8. — Sueton.

XII. Is statuas Marii et tropaea clàm fabricata noctu in Capitolio posuit. Postridie quum auri splendor et artificis industria oculos hominum adverteret, momento per Vrbem deditus rumor, ingentem ad id spectaculum concursum excitavit. Ad audaciam iuvenis (neque enim quemquam fallebat eius rei auctor), inter diversos laudantium reprehendentiumque motus, universi stupebant.

XIII. At inimici magnis clamoribus, id videlicet ambitione munerum quaesitum esse, testabantur, ut hoc palpo mansuefactus populus, instar ferocis equi, fraenum sibi iniici pateretur: nam ista profecto tentantis patientiam hominum, et viam ad regnum molientis esse.

XIV. Contra marianarum partium homines, ingens multitudo plausu complebat Capitolium, profusisque ad conspectum statuarum prae gaudio lacrymis, Caesarem faustis vocibus ominibusque prosequebantur, unum omnium affinitate C. Marii dignum praedicantes. Coacto hanc ob rem senatu, Q. Catulus accusans Caesarem, inter alia multa nobilem illam vocem misit, « Nec enim iam cuniculis Caesar, sed machinis, » petit rempublicam ». Quum autem Caesar ita respondisset, ut senatui probaret causam, faventium adeo sunt erecti animi, ut nemini se submittere iuberent, ad omnia magna natum, et populi studiis consequuturum quidlibet.

XV. Eodem anno C. Cornelius maiestatis reus, apud Q. Gallium praetorem, a Cicerone longissima oratione defensus est; quamquam Q. Hortensius, Q. Metellus Pius, M. Lucullus, M. Lepidus testimonium in eum

§. 12. Plutarch. — Propert. III, 11, v. 46.

§. 15. Ascon. in Corn. — Lactant. VI, 2. — Val. Max. VIII, 5. — Plut. in Crasso cap. 24.

infense dixerant, negantes, eo salvo stare rempublicam posse; praeterea Q. Catulus, cuius eo anno censura, collega M. Licinio Crasso, parum concors aut utilis reipublicae fuit.

XVI. Nulla enim re gestâ (quippe neque senatus aut eques ab his recensitus, neque populi census actus est) magistratu se abdicarunt. Causa dissidii penes Crassum fuisse creditur, nota Catuli lenitate et modestia. Quidam de civitate Transpadanis danda discordes habuisse sententias ferunt; quos Caesar, et huius plerumque consiliis innexus Crassus, fovebant. Apud alios restitisse Catulum collegae reperio, vectigalem facere Aegyptum molienti.

XVII. Cum hoc tanto et tam egregio viro per eadem tempora Catoni nata est dissensio. Is enim deprecanti mulctam clientis Catulo mira severitate inexorabilem se praebuit; eousque, ut molestius instanti diceret, « Turpe est, Q. Catule, te, quum sis censor, a meis » ministris hinc abripi discedere nolentem ». Catulus ad haec labra movens, nec reperto, quid responderet, prohibente pudore vocem, quam ira impellebat, tacitus se proripuit. Tam multiplices inter discordias potentium C. Papius tribunus plebis, haud vano metu multitudinem ignotorum hominum suspectam habens, peregrinos, exceptis, qui sedes haberent in Italia, et uno nominatim Glaucippo, Vrbe submovit, lege in id lata.

XVIII. Iam L. Iulius Caesar, C. Marcius Figulus consules erant; quum C. Caesar, ut se experiretur, et inimicis aegre faceret, eorumque diminueret auctoritatem, in exercenda de sicariis quaestione, eos

§. 16. Suelon. in Caes. cap. 9. — Dio. — Ascon. — in Tog. Cand.

§. 17. Cic. de Offic. III, 11, et in Rull. I, 4. — Plut. in Cat. min. et de vitioso Pudore cap. 18.

quoque sicariorum numero habuit, qui proscriptione sullana ob relata civium romanorum capita praemium acceperant, quamquam excepti Corneliis legibus erant. Eorum hominum causam Cato tum quaestor praeiudicio premebat, quod ab iis acceptam ob caedes pecuniam, turpitudinem facti simul vehementer exprobrans, exegerat. Sic deinde trahebantur ad iudices, et velut a Catone praedamnati, tristes sententias auferebant. Damnati sunt L. Luscius, notus centurio sullanus, et tam dives ex victoria factus, ut amplius centies rem haberet; itemque L. Bellienus, avunculus Catilinae, qui Sullae iussu Lucretium in foro confoderat; mirantibus, quibus improvisa res acciderat, ut, quos formidabiles prius omnibus vidissent, eosdem reos, humiles, sordidos, postremo sanctionibus poenisque obnoxios cernerent.

XIX. Post paucos deinde menses a dissimili causa par admiratio fuit, quod, his damnatis, quorum alter infitiatus erat factum, alter imperio dictatoris paruerat, Catilina est absolutus; quem post repulsam in petitione consulatus, L. Lucullus, qui postea quoque eundem honorem petiit*, lege de sicariis postulaverat.

XX. Inter haec Mithridates, Cerealia in Bosporo celebrans, repentino terrae motu est turbatus, quo violentioris non exstabat memoria: clades inde plurima fuit, oppidorum quoque haud pauca graviter sunt afflicta. Sed ille, Panticapaeo recepta, quod ad ostium Ponti Europaeae partis emporium est, quum trans fretum agere Stratonicen comperisset, communem filium, cuius illa salutem pacta a Pompeio fue-

§. 18. V. C. 688; A. C. 64. — Sueton. — Dio. — Plut. in Catone min. cap. 23. — Cic. in Tog. Candid. et ibi Ascon.
§. 19. Ascon. — Dio.

rat, in conspectu mulieris interfecit, abiicique insepultum iussit; bonum patrem exuens, ut malum maritum ageret. Legatos deinde ad Pompeium misit, paternum sibi regnum concedi postulans, vectigali stipendiarioque populi romani futuro. Pompeius adhuc vivere Mithridatem miratus, ad se venire iussit, Tigranis exemplo. Quod ubi est relatum; «Face»rem inquit, nisi essem Mithridates: aliquot tamen »filios et amicorum principes mittam». Nec ideo segnius delectum habebat, ingenuos servosque promiscue sacramento adigens. Arma item, telaque, et machinas intente parabat, neque arboribus fructiferis parcens, neque bobus aratorum, qui ob nervos, quorum copia opus ad machinas erat, frequentes occidebantur.

XXI. Ob haec, et quia tenuissimis etiam tributum erat impositum, invisum esse vulgo Mithridatis imperium coepit; et ministrorum culpa crescebant offensae, quod, latente propter morbum rege, per superbiam et avaritiam in populares multa delinquebant. Mithridates enim, ulcerosam abscondens faciem, a nemine patiebatur adspici, extra spadones, qui et medicabantur. Quum percuratus esset, iam sexaginta cohortes sexcenariae sub signis erant, lecta iuventus, praeter inconditam multitudinem; naves etiam, et loca opportuna, interim a ducibus praeoccupata, praesto erant.

XXII. Hoc animosior ad cetera, partem copiarum Phanagoream traiecit, ex adverso Panticapaei situm emporium, duobus his claustris os Ponti in potestate habiturus. Sed non diu perstiterunt in fide Phanagorenses, Castore quodam rebellionis auctore, qui

§. 20. Oros. VI, 5. — Dio. — Appian. Mithrid.
§. 21. Oros. — Appian.

tortus aliquando a Tryphone, regio eunucho, ingressum Phanagoream hominem occidit, populumque ad vindicandam armis libertatem excitavit. Regiam liberi Mithridatis obtinebant: eos Castor, congesta circum arcem incensaque materia, compulit ad deditionem.

XXIII. In his Artaphernes ferme quadragenarius erat: Xerxes, Oxathres, et Eupatra in aetatis flore. Sed altera filiarum Mithridatis Cleopatra, quum perire mallet, quam se dedere, tam generoso proposito fortius stimulavit patrem, ut quidlibet pro eius salute conaretur. Itaque submissis ab eo plurimis dicrotis erepta, et Panticapaeum revecta est. Ceteros Phanagorenses ad praesidia romana transmiserunt. Subinde Castoris successu et aliae civitates animatae a rege defecerunt; Chersonnesus, Theodosia, Nymphaeum, cum aliis circa Pontum opportunis bello gerendo oppidis.

XXIV. Idcirco Mithridates, crebris defectionibus territus, quum exercitui, qui magnam partem ex invitis constabat, parum fideret, filias, scythicis regulis desponsas, quingentorum militum addito praesidio, misit, ut eos quam maturrime cum auxiliaribus copiis ad se pertraheret. Sed milites, occisis in itinere spadonibus, quod genus apud regem praevalidum et potentia saepe abusum infestissime oderant, puellas seque Pompeio tradiderunt. Inter has calamitates adeo non deficiebant Mithridatis spiritus, ut potius augerentur: quum enim esset septuagenario maior, fractum laboribus corpus, animi vigore sublevando, consilia vasta, inaudita, incredibilia agitabat.

§. 22. Plut.
§. 23. Sueton. — Dio. — Plut. in Catone c. 23.
§. 24. Oros. — Appian.

XXV. Namque per Colchos et maeoticas gentes ad Istrum penetrare statuerat: inde sive per gallicas gentes, quarum amicitiam diu ante paraverat, tritamque Cimbris viam, tractis secum, qua transiret, auxiliis, superare Alpes; sive Thracia, Macedoniaque et Graecia raptim transitis in Italiam irrumpere. Quod si efficere potuisset, non dubitabat, quin in ipsa Italia contra Romanos arma et viros esset inventurus; quod et Hannibali successerat; et nuper Spartacus, homo nullius dignitatis, non caruerat adversus Romanos fautoribus: maxime autem socialis belli reliquias, et velut sub cinere latentes igniculos sperabat adventu suo excitari posse, quum haberet apud se generis eius plurimos, et paucos ante annos ultro inde legationes venissent in Italiam eum vocantium.

XXVI. Sed exercitus a mentione tam longinquae et durae militiae abhorrebat: neque enim se pares futuros Romanis in Italia sperabant, quos domi sustinere nequivissent; et regem desperatione ad audendum propelli rebantur, ut exactam aetatem regia potius morte clauderet, quam brevem lucis usuram perpetua ignominia mercaretur. Durabant tamen adhuc, et imperium patiebantur, reverentia regis, cuius tanta erat apud omnes gloria, ut ne quidem inter adversa contemptui facilis videretur.

XXVII. Iam in Syria Pompeius erat, quum haec omnia circa Bosporum gerebantur: is enim, obiter superatis Antiocho Commagenae, Dario Mediae regibus, quinquagesima, quam ex Ponto profectus erat, die, Ecbatana pervenerat. Duplicia fuerunt Ecbatana dispari nobilitate: nam altera Persarum, deinde Par-

§. 25. Oros. — Appian. — Flor. III, 5. — Plut. in Pomp.
§. 26. Dio, lib. XXXVII.
§. 27. Dio. — Appian. — Vell. II, 40. — Oros. VI, 4. — Plin. VI, 19.

thorum regum aestivis notissima sunt; Syriaca, praeter mediocritatem opum, nomen quoque mutatum obscuravit, postquam a monte, in quo situm erat oppidum, *Carmelum* appellare coeperunt.

XXVIII. Ad hanc igitur Syriae urbem venisse Pompeium, non ad Medicam, arbitror; quamquam aliter est ab Orosio traditum. Nec ideo, quia cum Medorum rege bellum habuit, ad Ecbatana pervenisse credendus est; nam illum, auxilium Antiocho ferentem, coëgit fugere: neque vero Parthus quievisset, accedente Romano ad regni sui caput, quemadmodum ab eodem Orosio nominatur. Praeterea notum est, parthica bella declinasse Pompeium, Syriae partes omnes percurrisse, ut sub imperium cogeret. *Quidquid* enim *sub Tigrane fuisset, illo debellato, populi romani factum esse* autumabat; hocque factitabat lubentius, ut acta Luculli convellerentur.

XXIX. Nam Lucullus, victo Tigrane, reversum in Syriam, receptumque a suis, Antiochum Cyziceni filium, avito regno frui passus, *Regem* appellaverat. Sed ademit praesenti videntique regnum Pompeius, quamquam nunquam de populo romano male meruisset, quum hostem eius Tigranem regnare pateretur. Nec speciosa dictu deerant: *recusare Syros hominem, a quo tot per annos deserti, alienigenae regis iugum tulissent: neque vero aequum esse, quum sua tueri nequivisset, alieni laboris eum habere praemia. Paci quoque Syriae consulendum, ne rursus Iudaeorum Arabumque latrociniis fiat opportuna.*

XXX. Sic velut iusto rege vacans, in provinciae formam Syria redacta est, Seleucidarumque imperium finem accepit: praeter modicum Commagenae regnum,

§. 29. Dio. — Appian. Syriac. — Iustin. XL, 2.

quod illi Antiocho non modo reliquit Pompeius, sed etiam auxit, adiecta Mesopotamiae parte, quam raptim snbegerat, castelloque Seleucia, in quo asservatam aliquamdiu Cleopatram cognomento *Selenen*, Syriae reginam, Tigranes nuper interfecerat. Hoc modo constituenti Syriam Pompeio legati Phraatis Tigranisque regum affuerunt. Recruducrat inter eos bellum; victusque primo proelio Parthus, sequenti Armenios pepulerat.

XXXI. Igitur Tigranes Pompeium Syria arcessebat: Parthus accusabat Romanos varie, ut sentire Pompeius posset, si bellum coeptaret, cum potente et parato hoste certamen fore. Quapropter inconstantiam fortunae reputans, nulla Tigrani auxilia misit, neque contra Parthos quidquam fecit hostiliter, negans, *iniussu senatus populique romani bellum suscipi fas esse.* Legatis autem respondit, *esse Phraati non cum Romanis, sed Tigrane, de finibus controversiam; missurum igitur tres viros, qui dissidentes componerent.* Neque reges recusarunt, quin illos pro iustis disceptatoribus admitterent; quamquam inter ipsos iam odio metuque Romanorum convenerat.

XXXII. Tigranes negatis suppetiis iratus, Phraates sibi metuens, si Tigranes perisset; ambo satis certum putantes, ad utrum quum exscidio alterins victoria venisset, illum hostes Romanos, et minus ad repellendum virium habiturum, in gratiam haud difficulter redierunt. Qunm inter has res comitiorum dies adessent, magnam in Vrbe novorum consulum exspectationem, multitndo competitorum, et suspecta

§. 30. Plut. — Vell. II, 37. — Appian. Mithrid. — Strab. lib. XVI, p. 749. — Oros.
§. 31. Appian. — Dio. — Plut.
§. 32. Ascon. in Tog. Candid. — Plut. Cic.

quorundam consilia moverunt: septem in eum annum candidati petebant; patricii duo, P. Sulpicius Galba, L. Sergius Catilina; totidem plebeii nobiles, C. Antonius, L. Cassius; praeterea Q. Cornificius, C. Licinius Sacerdos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum gesserant.

XXXIII. Solus competitorum M. Tullius Cicero equestri loco natus, nullas ostentare imagines poterat. Sed hic eloquentiae praesidio, et integritate morum in id fastigium erat enisus, ut meliori spe, quam ceterorum quisquam, peteret. Quapropter Antonius et Catilina, pessimi omnium turpissimique, coitionem fecerunt, ut Ciceronem consulatu deiicerent, adiutoribus usi firmissimis M. Crasso, C. Caesare, qui civilem Ciceronis potentiam rationibus suis adversam fore iudicabant. Horum opera et factionibus ita palam fervere ambitus coeperat, ut, paucis adhuc comitiorum diebus reliquis, senatus legem ambitus, aucta etiam tum poena, ferri iuberet. Intercessit tribunus plebis Q. Mutius Orestinus.

XXXIV. Id quum graviter ferrent Patres, surgens Cicero loco sententiae orationem habuit in toga candida, contra Catilinam et Antonium, ceteris competitoribus, qui modeste se gerebant, abstinens: Galba enim sine fuco et fallaciis prensabat, more maiorum; neque Q. Cornificium reprehenderes. Cassius tum adhuc iners potius ac stolidus esse, quam improbus, videbatur. Orationi Ciceronis et Catilina et Antonius contumeliose responderunt, quod unum poterant; invecti in novitatem eius.

XXXV. Id telum erat ingens apud accensos invidia nobiles, qui velut pollui consulatum rebantur, si ad

§. 34 Cic. ad Attic. I, 1. — Ascon.

hominem novum, quantumlibet egregium, pervenisset. Et manilianis actionibus, tanquam ad popularem factionem deficiens, optimates offenderat. Sed cito mutati sunt, postquam industria vigilantiaque viri opus esse periclitanti reipublicae viderunt. Quippe Catilina circiter kalendas iunias cum multis nobilibus, aliisque pessimis et audacissimis hominibus, coniurationem fecerat, ut, consulibus trucidatis, senatuque deleto, incensa pluribus locis Vrbe, aerarium diriperent, rempublicam constituerent arbitratu suo: in hoc fidem mutuo obligaverant, homine mactato, eiusque gustato sanguine: tantus furor mentes incesserat! Plerosque sequuta luxuriam egestas ad ultimi furoris consilia praecipitabat: erant et qui spe dominationis improbis coeptis occulte faverent.

XXXVI. Mulieres quoque luxu ac libidine perditas, aut maritorum necem optantes, adsciverant, per quas servitia concitarent, aut viros illarum interficerent. Harum nec paucae erant, corruptis civitatis moribus, et primariorum virorum coniuges, ex quibus Semproniam D. Bruti uxorem Sallustius nominat. Sed in eadem causa fuisse non immerito existimemus, quae paulo ante aut postea sunt a viris repudiatae, Clodia et Servilia Luculli, Mucia Pompeii, Catonis Atilia, Caesaris Pompeia, Antonii Antonia, et M. Luculli, quacumque gente fuit, uxor. Iuventus etiam pleraque, praecipue nobilium, licet nomen conspirationi non dederat, tamen audiens, huiusmodi quaedam agitari, gaudebat, imbecillitate aetatis, et quia, corruptis olim moribus, ut quaeque erant flagitiosissima, ita maxime probabantur.

§. 35. Sallust. in Catil. c. 17, 22 et 23. — Cic. de Petit. Cons. — Plut. — Appian. Civ. lib. II. — Flor. IV, 1.
36. Appian. Civ. lib. II. — Sallust. cap. 17 et 37. — Plutarch.

XXXVII. Multum etiam ad perficienda coepta in Pisone spei Catilina posuerat, qui tum, nondum audito eius casu, Hispaniam citeriorem obtinere credebatur; itemque P. Sicio Nucerino. Nam is publico iudicio postulatus, adscito in itinere pessimo quovis et levissimo eadem metuentium, aliisque, quos fors offerebat, per Italiam ac Hispaniam ad fretum transgressus, in Africam ductor exercitus sui transiecerat; ibique regulis inter se bellantibus auxilia ferendo, quum, quibus ille accessisset, superiores fierent, ad famam brevi pervenerat. Sed maxime sperabat, consulem se, collega C. Antonio, fore: *tum nullis domi provisis opibus, Pompeio bellum in ultimis gerente terris, in destitutam rempublicam impetum rectissime fieri posse.* Haec ita occulte parari non poterant, quin se quibusdam, sed obscurioribus indiciis, proderent: caeca tamen res erat, donec per Fulviam est patefacta, nobilem mulierem, quae ex amatore suo Q. Curio, perditae luxuriae iuvene, compertam, tacito auctoris nomine compluribus enarravit.

XXXVIII. Id potissimum causae fuit comitiis, cur consensu omnium, neque per tabellam, sed una voce populi, Tullius renuntiaretur prior: ei collega C. Antonius additur, quum ob patris memoriam, paulo speciosiore manu suffragante, pauculis centuriis Catilinam superasset. Coniurati, licet hoc eventu perculsi, tamen arma parare, pecunias cogere, plures in societatem consilii adducere non omittebant: contra Cicero, gnarus, quod negotium suscepisset, omnes nervos intenderat, ne quid ad summam diligentiam, exactissimasque pro republica vigilias, reliqui faceret.

§. 37. Appian. Civ. lib. IV, p. 620. — Sallust. — Flor. — Plutarch.
§. 38. Sallust. — Plutarch. — Cic. in Rull. II, 2, et in Pison. 1. — Pigh. Annal.

Hic etiam annus censores habuit, quod proximis censoribus nulla pars populi censa, neque lustrum conditum erat. Sed horum etiam adeo opera nulla exstant, ut nomina vix eruantur.

XXXIX. Vtrum enim Q. Metellus, an P. Isauricus censuram tum gesserint, ambigitur: eadem de L. Cotta dubitatio foret, nisi Ciceronis ioco fuisset notatus. Nam is quum inter petitionem consulatus prensans de more homines, sitique correptus, circumstantibus et tegentibus amicis, biberet in foro, ubi L. Cotta censor consederat; « Iure inquit, timebatis, ne succenseret mihi censor, quod aquam bibo ». Erat enim Cotta vinosior, et eo nomine vulgò male audiebat. Huic igitur Cottae, et collegae, quisquis ille fuerit, senatum legere cupientibus, tribuni plebis restiterunt, ne ipsi quoque senatu moverentur veriti, ob foedas et seditiosas actiones, quibus convellebant reipublicae statum. Multae enim tunc rogationes promulgabantur: inter cetera P. Servilius Rullus ferebat Agrariam, *uti decemviri coloniis deducendis, agros, qui ubivis publici essent, maxime Campanos, quemadmodum ex usu esse viderent, distribuerent:* eadem lege ad emendos, ubi opus foret, agros, omnis propemodum publica pecunia, et quae cogi undecumque posset, decemvirorum subiiciebatur potestati. Dabatur et exercitus conscribendi potestas, quanto res indigeret.

XL. Et favebat legi C. Antonius, unum se fore sperans in decem. Igitur M. Cicero kalendis ianuariis, qua die consulatum iniit, ea de re verba fecit in curia, senatusque confirmandi valida fundamenta iecit: neque deinceps destitit, donec, pro Rostris etiam

§. 39. Dio. — Cic. in Rull. — Plutarch.

causa exposita, rempublicam maximarum largitionum metu liberaret; tanta vi eloquentiae mentibus admota, ut legem Agrariam, hoc est, alimenta sua, vocatae in suffragium tribus abrogarent; tribuni vero plebis ita consternarentur, ut alias quoque nonnullas, actiones abjicerent. Erant omnino ea tempora, ut et hoc consule respublica, et hoc ingenio consul, haberent opus; quum nihil abesse videretur, quod timere boni, sperare improbi possent. Tribuni plebis varie miscebant civitatem, favente in plerisque Antonio, facili inter prava ingenia ad deterius consensu. Alius, enise rem urgente Caesare, proscriptorum liberis ius petendi magistratus reddere moliebatur; alius idem dabat P. Antronio et P. Sullae de ambitu damnatis: neque deerat, qui novas tabulas meditaretur.

XLI. Quibus praecipua Ciceronis industria vigilantiaque occursum est: is consilia omnium magna solertia indagavit, pari constantia excepit, denique incomparabili eloquentia, tanquam fulmine, deiecit. Tantum enim dicendi copia et gravitate valuit, ut etiam homines ad ea probanda, quae paulo ante insigniter odissent, posset adducere. Nam illo suadente, etiam Rosciam theatralem legem plebs aequo animo tulit, magnopere prius irata L. Othoni auctori legis, quod, discrimine sedis constituto, indignam, quae cum equitibus sederet, habuisset. Forte acciderat, ut Othonem tum praetorem legis eius dolore populus in theatro exsibilaret, equites contra plausu exciperent; deinde iterum inde sibilis, hinc plausu instaurato,

§. 40. V. C. 689; A. C. 63. — Agell. XIII, 23. — Cic. ad Famil. ep. 19, et ad Attic. lib. I, et in Pis. cap. 2. — Plin. VII, 30. — Dio. — Suelon. in Caes. cap. 41. — Plut.

§. 41. Vell. II, 34. — Dio. — Plut.

maledictis atque conviciis inter se committerentur ordines, et res ad seditionem spectaret.

XLII. Igitur ubi Cicero consul comperit, accurrit propere, vocataque in aede Bellonae concione, plebem obiurgans, ita mutavit animos, ut reversa in theatrum, non minorem Othoni plausum ipsa, quam equites, darent. Maiorem deinde dimicationem pro C. Rabirio subiit, cui subornatus a C. Caesare tribunus plebis T. Labienus perduellionis diem dixerat, *quod ante sex et triginta annos L. Saturninum tribunum plebis occidisset*. Negabat factum Rabirius: sed non tam ille, quam senatus auctoritas petebatur, nihil deinceps valitura, ubi, quod ipsius iussu esset factum, post tot annos in disquisitionem vocari, poenaque et supplicio vindicari posse constitisset.

XLIII. Quum summa ope restitisset melior pars senatus, ne iudicium ea de re fieret, tribuni plebis, factione Caesaris adiuti, vicerunt: ita duumviri non more antiquo, a populo, qui perduellionem iudicarent, sed a praetore dati, sic ducta sorte, ut, res suspiciosissima, Lucius et Caius Iulii Caesares fierent: a Caio certe tam cupide condemnatus est, ut more maiorum ad populum provocanti, nihil aeque ac iudicis acerbitas profuerit. Pro hoc reo Ciceronis exstat oratio, quae ipso indice, quarta habitarum in consulatu fuit. Periclitabatur tamen reus, tanta vis adversae factionis erat; quum Q. Metelli Celeris, qui praetor et augur erat, facto est liberatus. Centuriatis comitiis de perduellione populus iudicabat: illa quum intra pomoerium fieri nefas esset, antiquitus

§. 42. Cic. ad Attic. II, 1, et pro Rabir. — Plin. — Dio. — Sueton. in Caes. cap. 12.

§. 43. Liv. I, 26. — Sueton. — Dio. — Cic. ad Attic. II, 1. — Rosin. Antiq. Rom. VI, 9. — Agell. XV, 27.

erat statutum, ut, occupato in suffragiis ferendis populo, exercitus praesidii causa imperaretur: ita fiebat, ut cum armis exirent, nec simul universi cives, sed per partes, ferrent suffragia, quo semper idonea manus ad tutelam ceterorum et Vrbis in Ianiculo excubaret.

XLIV. Nam inter initia metus ab accolis, tenui adhuc re romana, desiderabat cautionem: is deinde mos, ut solet, quantumvis mutato rerum statu, pro lege servabatur. Vexillum igitur fixum erat in Ianiculo, quamdiu comitia habebantur; eo dimoto, praesidium discedebat, neque deinceps agi cum populo poterat. Metellus igitur, quum frustra docere conatus esset, *contra maiorum instituta iudicium eo tempore perduellionis fieri*, omissa concione, priusquam suffragia ferrentur, in Ianiculum contendit, vexilloque revulso, necessitatem solvendi comitia fecit. Neque ultra institit Labienus, quamquam alia die repetere reum potuisset. Supererat de proscriptorum liberis contentio, ideo tractatu asperior, quod adolescentes boni et fortes, nulla sua culpa, petitione magistratuum arcebantur; eratque haec quum numero, tum opibus minime spernenda manus.

XLV. Sed ita tum rei acerbitatem oratione mollivit consul, et legibus Corneliis sic cohaerere statum civitatis docuit, ut ipsos quoque honores petere puderet. L. autem Caecilium tribunum plebis, P. Sullae fratrem, eoque de mitiganda poena ambitus ferentem, ut fratri reditus ad petendos honores esset, ita immutavit, ut et abiiceret rogationem, et, Agrariae legis se fore intercessorem, profiteretur. Legationes

§. 44. Cic. ad Attic. pro Sulla, cap. 22 et 23, et pro Pis.

§. 45. Quintil. Inst. Or. XI, 1. — Plin. VII, 30. — Cic. de Legg. III, 8, et in Vatin. cap. 5.

quoque liberas, quamquam ad commodum senatus pertinere videbantur, frequentissimo senatu assentiente sustulisset, nisi fuisset a tribunis intercessum: tempus tamen minuit, et, quod infinitum fuerat, annuum fecit. Et quia proviso, quod imminebat, bello, rempublicam pecunia opus habituram putabat, misso Puteolos P. Vatinio quaestore, aurum et argentum vetuit exportari.

XLVI. Haec atque talia consuli eo facilius procedebant, quod turbaturum alias cuncta collegam, ne contra rempublicam sentiret, patientia et obsequio mitigatum, postremo commutatione provinciae perpulerat. Quippe Cicero Macedoniam sortitus, quum eam placere collegae videret, cum Gallia commutavit, quae C. Antonio evenerat. Inter haec P. Lentulus Spinther aedilis curulis tanta magnificentia ludos edidit, ut superiores omnes novo invento vinceret, argentatis choragiis scenam adornans. Idem et dibapha tyria primus est usus, quod tum improbatum, mox vulgare fuit.

XLVII. Hic ferme status urbanarum rerum erat, quum, audito fine Mithridatis, grates diis actae sunt, et ad omnia pulvinaria supplicatum, quum, referente Cicerone consule, quantum alias nunquam, in duodecim dies supplicationem senatus decrevisset. Tribuni plebis T. Labienus, T. Ampius privilegium tulerunt, *ut Pompeius ludis Circensibus corona aurea, toga picta, cultu triumphantium uteretur; scenicis, praetexta coronaque laurea.* Salutis etiam augurium, confectis bellis maritimis et terrestribus omnibus, celebrari posse creditum est. Id veteri more genus

§. 46. Plutarch. — Sallust. in Catil. cap. 6. — Cic. in Pis. cap. 2, et de Offic. II, 16. — Valer. Maxim. II, 4, 6. — Dio. — Plin. IX, 39.

quoddam divinationis erat, quo maximus praetor explorabat, *salutemne dii populo romano annuerent:* neque fas erat alio die agi, quam qui ab omni negotio militari vacuus; eaque de re diu intermissum inter continua bella, civilesque discordias fuerat, nullum idoneum tempus ad pacificas caerimonias invenientibus.

XLVIII. Porro Mithridatis exitum operae pretium est penitus exsequi. Calamitatibus, et, quae calamitatem amat sequi, perfidia suorum irritatus, quum multos ob culpam, alios per suspicionem interficeret, omnium a se amicos taedio et metu abalienavit. Etiam Pharnaces, filiorum ad eam diem honoratissimus, et saepe declaratus regni successor, sive fratrum occisorum dolore, sive sibi timens, insidias struere seni coepit, priusquam destinatam in Italos expeditionem inchoasset. Nam id ubi esset factum, omnem ab Romanis praecidi spem veniae existimabat, neque ad se ex opibus paternis quidquam esse perventurum.

XLIX. Non deerant, qui haec referrent ad regem; multos enim filio apertos clandestinosque custodes apposuerat. Comprehensi igitur consciorum nonnulli, tortique sunt: nec dubitabat rex insidiatorem tollere, nisi Menophanes, ostensis incommodis, quae sub tempus tam longinquae expeditionis occisum filium essent sequutura, perpulisset, ut veniam offerret. Sed ille, longius progressum existimans, quam ut tutus inde receptus esset, ad hoc animos militum a suscepta expeditione abhorrere gnarus, noctu ad primarios romanorum transfugarum, qui proxime regem tendebant, ingreditur; casum suum miseratur; laborem

§. 47. Appian. Mithrid. — Cic. de Prov. Consul. cap. 11, et ad Attic. I, 18. — Vell. II, 40. — Dio.

§. 48. Eutrop. — Oros. VI, 5. — Appian. — Dio. — Liv. Epit. — Plut.

improbum, pericula, miserias, quae per tanta marium terrarumque spatia, omnibus ubique infestis, Italiam petituros manerent, exaggerat; spem a se maximam, honoresque et opes in promptu ostendit, si regno ipse potiatur.

L. Facile persuadetur, omnia tristissima, si perducti in Italiam forent, metuentibus: mittuntur eadem nocte certi homines ad alia vicina castra sollicitanda: nec mora, simul cum luce transfugarum exoritur clamor; eum exceptum alii sequuntur, transmittuntque: sic brevissimo tempore totum ubique exercitum atque etiam nauticam turbam seditio percurrit. Nam et ab ignaris antea simul cognitum probatumque Pharnacis consilium est, laetis ad res novas plerisque; aliis, quod in defectione omnium soli frustra et cum exitio renisuri videbantur. Sed ad urbem pergitur; nam Panticapaei Mithridates tum agebat.

LI. Rex, tumultu audito, partem eorum, quos secum habebat, obviam mittit, cum ceteris ipse secuturus. Sed et illi defecerunt ad Pharnacem, et urbs, non invitis oppidanis, ab eodem occupata est: Mithridates in regiam confugit. Inde quum misisset ad milites, quaesitum, *quid ergo sibi vellent?* aperte *Pharnacem* postularunt *regem*, *iuvenem pro sene eunuchorum mancipio*, *filiorum amicorumque carnifice*. His auditis, Mithridates, ut spem ultimam tentaret, ipse alloquuturus eos prodiit. Tum intentis in illum digitis transfugae, *En*, inquiunt, *qui transire ad nos satagitis*, *ubi prius fidem faciatis animi propositique vestri.*

LII. Ad hanc vocem prosilientes complures, equum fugientis confoderunt, *Pharnacem regem* sublatis vo-

§. 50. Dio.
§. 51. Appian.

cibus acclamantes; et ne dubitari amplius posset, raptam aliquis extemplo papyrum, instar diadematis capiti Pharnacis circumposuit. Haec ex altissimo muro miserabilis senex conspicatus, multis precibus oravit filium, *ut tutam sibi fugam concederet*, alios super alios ea de causa missitando. Postquam nemo revertebatur, atque ultimam adesse necessitatem sentiebat, exclamasse fertur: *Quoniam Pharnaces mori iubet, vos, si estis, dii patrii, precor, ut quandoque et ipse hanc vocem a liberis suis audiat.*

LIII. Collaudatos deinde satellites et amicos, qui pauci apud eum perstiterant, fide ad extremum praestita, suae incolumitati consulere, et ire ad victorem, iubet: statimque descendens ad reliquas coniuges liberosque suos, venenum, quod semper cum gladio gestare consueverat, miscet. Erant ibi duae filiae virgines, duobus Ptolemaeis, Aegypti Cyprique regibus, desponsae, Mithridatis et Nyssa. Hae enise rogarunt patrem, ut ipso superstite morerentur. Igitur his primum venenatam potionem, deinde reliquis dedit; ipse hausit novissimus.

LIV. Reliqui cito exstincti sunt: Mithridates, quamquam vehementissimi veneni magnum modum ebiberat, et vim potionis ambulando cuperet accendere, tamen, defendentibus vitalia, quae saepe sumpserat, remediis, metuere coepit, ne in filii, et deinde Romanorum potestatem incideret; gladioque admoto, ne sic quidem invenit exitum, quia senecta malisque circumstantibus, ad hoc veneno debilitata manus aliquanto leviorem plagam fecerat. Igitur conspecto forte Bituito Gallo, qui, muro iam superato, cum

§. 52. Oros. — Appian.
§. 53. Dio. — Oros. — Eutrop. — Val. Max. IX, 2. — Flor. III, 5.

aliis in regiam penetraverat, *Multum*, inquit, *dextrae tuae, quum miles meus esses, debui; plus debiturus, si extremum mihi officium praestiteris, ne hac aetate, hisque rebus gestis, ducis romani triumphalem currum Mithridates antecedam. Expelle sis hunc spiritum, quem frustra sollicitavit mea manus, quemque adversus venenum stultus ego medicamentis munii.*

LV. Ita Bituitus, quum et Pharnaci rem gratam facturus videretur, iugulum ultro praebentis hausit; simul accurrentes alii gladiis ac lanceis accelerarunt ei mortem: sic interiit ultimus tum sui iuris regum, praeter Parthicos, post multas et illatas aliis, et acceptas aliunde calamitates, fortunaeque miras vicissitudines, ne simplici quidem morte sublatus. Aetatis annos (nam dubitatur) paulo plus minusve septuaginta, regni quinquaginta septem exegerat.

LVI. Eo tempore Pompeius obibat Coelen Syriam, legatos et munera gentium excipiens, quae ex tota Syria Aegyptoque mittebantur: nam et Aegyptus inquieta seditionibus erat, adque eas comprimendas Pompeium rex advocabat, dona pecuniasque ipsi, et exercitui vestem mittens. Venit et ab Hyrcano Antipater, et Nicodemus ab Hyrcani fratre Aristobulo, de regno hierosolymitano certantibus. Ipsi occurrere iussi ad disceptandum reguli; quum Aristobuli legatus, data ab eo prius Gabinio trecenta talenta, deinde Scauro quadringenta arguens, supra ceteras inimicitias, horum etiam odia comparasset.

LVII. Interea, quum ver apparuisset, contracto ex hibernis exercitu, Pompeius in damascenos fines fecit

§. 54. Dio. — Oros. — Iustin. XXXVII, 2. — Plin. XXV, cap. 2, — Appian. — Agell. XVII, 16. — Flor. — Liv. Epit.

§. 55. Dio. — Vell. II, 40. — Appian. — Eutrop. — Plin.

§. 56. Xiphilin. — Ioseph. Antiq. XIV, 5. — Appian.

expeditionem, multis in via excisis latronum castellis, suppliciοque affectis tyrannis, qui passim per civitates exstiterant. Primum in apameno agro capta ex itinere et diruta arx est, quam Antiochus Cyzicenus struxerat. Deinde in Ituraeos transitum, qui sub Ptolemaei Mennaei ditione Libani partem habitabant, latrociniis dediti. Munitissima horum castella, Sinnam et Borama, in monte sita, et inferius Botryn, et Gigartum, et speluncas iuxta mare, et castellum in iugo, quod appellabant *Theu-prosopon*, Pompeius evertit: tyrannus, Tripolitano Dionysio, qui paulo ante securi percussus fuerat, nihilo innocentior, mille talentis redemit supplicium: quibus ad stipendia militum usus imperator, Lysiada deinde ad lacum Apamenum cepit, munitam urbem, quam iudaeus quidam tyrannus nomine Silas obtinebat.

LVIII. Liberavit et Byblum, veterem Cinyrae regiam, quum et huius urbis tyrannum securi percussisset. Heliopolin deinde et Chalcidem, Mennaei urbes, transiens, per Syriae partem, quae Libano et Antilibano montibus inclusa proprie *Cava* dicitur, Pellam, et hinc Damascum venit. Damascus, inter Seleucidarum calamitates, Aretam vocaverat Arabum Nabataeorum regem, eique se et omnem circa regionem tradiderat. Sed illam nuper, victo Arabe, Metellus atque Lollius receperant, quum ad Syriam pro sua defendendam Pompeius exercitum misisset. Mox eodem venit ex Armenia, ubi tum Tigranem bello Pompeius urgebat, eiusdem missu M. Scaurus, Aretamque Hierosolymas obsidentem, acceptis ab Aristobulo pecuniis, deterruit, inde Damascum reversus,

§. 57. Appian. — Oros. VI, 6. — Strab. lib. XVI. p. 753, 755 et 756. — Ioseph.

§. 58. Ioseph. Antiq. XIV, 5 et 13, et de B. Iud. I, 4. — Strab. lib. XVI, p. 756.

LIX. Has causas gerendi cum Arabibus belli adeptus Pompeius, Hyrcanum et Aristobulum, qui Damascum accesserant, miti responso dimisit; *in praesentia praevertendum sibi ad Nabataeorum castigandam insolentiam; inde iturum in Iudaeam, ut litem fratrum componat: interea mutuis iniuriis abstineant.* Sed Aristobulus, qui se regem ferebat, velut herilium iussorum impatiens, insalutato Pompeio digressus, ita offendit virum, praecipue Hyrcani, et Antipatri, cuius postea filius Herodes in Iudaea regnavit, obtestationibus augentibus iram, ut, dilato bello arabico, in Iudaeam converteret signa, et per Pellam Scythopolinque et Coreas Alexandrium duceret, in finibus Iudaeae situm, ubi se Aristobulus incluserat, dubius animi, et vicissim de salute ac dignitate anxius.

LX. Omnibus tamen a bello dehortantibus, descendit in castra Pompeii, multaque de iure suo loquutus, concedente illo in castellum est regressus. Hoc iterum atque tertio quum fecisset, inter spem metumque ambiguus, se ita temperare cupiens, ut neque prodere dignitatem videretur, neque Pompeium offenderet; neutrum satis assequutus, iussu Romani scripsit ad praesidiorum praefectos, *ut castella quaedam traderent.* Deinde bellum indignanti animo volvens, discessit Hierosolyma. Neque Pompeius distulit sequi, castrisque ad Hierichunta positis, palmarum balsamique proventu nobilem, extra vallum equitando exercebatur; quum citi accurrerunt equites, laetum, ut ex laureatis hastarum cuspidibus intelligi poterat, nuntium afferentes.

LXI. Concursu igitur exercitus, precibusque coa-

§. 59. Appian. — Dio. — Ioseph. Antiq. XIV, cap. 5, et de B. Iud. I, 5.
§. 60. Plut. in Pomp.

ctus, statim legit epistolas, et suggestu, non caespitibus, ut moris erat, sed per festinationem militum comportatis iumentorum sarcinariorum clitellis effecto, *Mithridatem vixisse* pronuntiavit. Inde laeti omnes ad sacrificandum epulandumque se converterunt; in uno corpore bellum exstinctum, infinitosque populi romani hostes deletos rati. Pompeius etiam minore, quam credidisset, labore suo debellatum gaudens, et in patriam, ut primum posset, rediturus, statim orta luce Hierosolyma progressus, Aristobulum terruit, ut descendens, pecuniis promissis, urbem et omnia in potestatem eius dederet.

LXII. Pompeius, venia vicissim data, Gabinium ad accipiendam pecuniam misit. Sed Aristobuli factione claudente portas, ille datus in custodiam est, urbs obsessa: quam ubi Hyrcani partibus dediti aperuerunt, Piso legatus Pompeii, regia occupata, praesidium ibi posuit, domusque et alia, templo, quod rebelles occupaverant, vicina communivit; deinde templum, qua respiciebat Aquilonem, infirmius ea parte, quam cetero ambitu, videns, oppugnare coepit. Erat tamen ibi quoque praeceps et abrupta vallis, et pontem, qui templum urbi iungebat, obsessi revulserant. Murus etiam firmissimus, turresque praealtae tantum non inaccessibilem efficiebant locum.

LXIII. Sed Pompeius abundanti multitudine, nam et a Damasco ceteraque Syria copias auxiliares adduxerat, voraginem comportata undique materia iussit expleri. Quum multi inter haec Iudaeorum telis vulnerarentur, tardius procedebat opus, vix ad optatum finem perducendum, nisi septima die cessantes a ia-

§. 61. Ioseph. Antiq. et de B. Iud. — Cic. pro Muraena cap. 16. — Oros. VI, 6. — Dio. — Hegesipp. I, 16.

culando obsessi, impune Romanos, quod placuisset, moliri paterentur. Quemadmodum enim ea gens ita cum deo suo velut dividere partes imperandi parendique consuevit, ut mandatis eius ad suae interpretationis modum obtemperent; tum solummodo, quum peteretur corpus, repugnare licitum putabant, alia hostilia agentibus per sabbatum obniti nefas.

LXIV. Igitur per eos dies Romani neque petebant hostem, neque petebantur; tantummodo fossis complendis, struendoque aggeri strenue admovebant manus. Machinae deinde Tyro advectae, quum continuo saxorum iactu propugnatoribus moenia nudassent, spatium Romanis unam suffodiendi turrim praebuerunt. Per huius ruinas tertio obsidionis mense captum est templum ipso die ieiunii, quod tum incidit in quintilem. Faustus Sulla, dictatoris filius, primus adscendit murum; sequutique statim Furius et Fabius centuriones cum suis manipularibus.

LXV. Interea nihilominus sacerdotes munia sua, tanquam in altissima pace, obeuntes, neque strictos in se gladios, neque accepta vulnera pavescebant; multique inter ipsa sacra sunt interfecti: ceterorum quoque varium exitium fuit; multi ab hoste, multi a civibus discordibus caesi, magna pars semetipsos praecipitarunt in abrupta; quidam etiam furentes calamitate coniuncta templo aedificia cremarunt, seque ipsos iniecerunt ignibus. Ad millia duodecim periisse dicuntur: de Romanis oppido pauci; complures tamen sunt vulnerati. In ea calamitate Iudaeis nihil acerbius fuit, quam quod inviolata ad eam diem fani arcana, solique principi sacerdotum, nec nisi semel quotannis, adspicienda profanis hominibus patuerunt.

§. 63. Plut. de Superstit. cap. 14. — Dio. — Strab. lib. XVI, p. 763. — Ioseph.

LXVI. Sed praecipue Romanis admirationi fuit nulla intus deorum effigie vacua sedes, quum simulacrum aliquod, rem gentibus omnibus velut consensu receptam, quaererent. Inde multiplex de iudaicis religionibus opinionum error apud gentes inolevit, tam pertinaciter, ut etiam, vulgatis per Christianorum incrementa Iudaeorum sacris, Plutarchus, tam diligens abstrusorum inquisitor, in clarissima luce caecutiret, *Liberum Patrem a Iudaeis coli* multis argumentis ineptissime disputans. Absurda persuasio inde primum orta, quod sacerdotes iudaei tibia tympanisque concinebant, hederaque vinciebantur; et ante omnia, quod reperta in templo vitis aurea fuisset.

LXVII. Pulcherrimum id opus, quingentis aestimatum talentis, sive Aristobuli donum, sive suas e templo manubias Romam deportante Pompeio, postea in Capitolini Iovis fano stetit, Alexandri nomen inscriptum habens, Iudaeorum regis. In templo praeter candelabrum insigne, mensamque et vasa aurea, magna vis odorum reperta, sacraeque pecuniae ad duo millia talentum: quibus omnibus abstinuit Pompeius; alteroque post captum templum die, repurgari locum ab aedituis, solitoque ritu instaurari sacra voluit. Iusso deinde regnare Hyrcano, praecipuos belli auctores, in quibus et Absalomus fuit, Aristobuli socer, securi percussit; Faustum ceterosque virtutis causa donavit; Hierosolyma, dirutis oppidi moenibus, Romanis stipendiaria fecit, procuratore imposito Antipatro.

LXVIII. Iudaeorum deinde gentem veteres intra terminos compescens, quos ab Syria populos urbesque

§. 66. Max. Tyr. Dissert. 38. — Plutarch. Sympos. IV, 5. — Tac. Hist. V, 5. — Ioseph.

§. 67. Euseb. Chronic. — Sulpic. Sever. — Hegesipp. I, 17. — Ioseph.

superioribus annis avulserant, ademit. Gadara, quod oppidum paulo ante dirutum ab ipsis fuerat, instauravit, in Demetrii gratiam liberti sui; cuius tanta erat potentia apud patronum, ut, saepe ad convivas excipiendos discurrente Pompeio, ipse accubuisse memoretur. Vnde et apud alios ei adeo nimius honor, ut, quantum Catonem accipere puduisset, homo libertinus admitteret. Aiunt, per absentiam Pompeii Catonem ad Antiochiam visendam profectum, quum ante portam virorum agmen cum vestibus albis, et propter viam hinc quidem adultos, inde impuberes stare vidisset, honore nimio offensum coepisse stomachari: quum accesserit ad eum dux pompae, coronatus et virgam tenens, interrogans, « ubi Demetrium reliquissent? et anne cito esset affuturus? » ibi amicis Catonis effuse ridentibus, Catonem haec tantum effatum, « O miseram civitatem! » nec alio responso dato, praeteriisse.

LXIX. Atque hoc idem tanto post tempore Iulianus imperator Antiochensium posteris obiecit. Huius igitur Demetrii patriam liberam esse iussit Pompeius; et praeterea in mediterraneis Hippam, Scythopolin, Pellam, Dium, Samariam, Marissamque et Azotum, et Iamniam, et Arethusam Sampsicerami Arabum phylarchi castellum, prioribus cultoribus restituit: ad mare vero Gazam, Ioppen, Dora, Stratonisque turrim, quae post *Caesarea* fuit, potestate Iudaeorum liberatas suis legibus reddidit. His ita gestis, M. Scauro quaestori suo duas legiones reliquit, ut Syriam, qua Aegypto, et Euphrate terminatur, obtineret; ipse in Ciliciam discessit, vinctum abducens Aristobulum cum

§. 68. Plut. in Pomp. cap. 66, et in Cat. min. cap. 17.
§. 69. Iulian. Misopogon. — Ioseph. — Strab. lib. XVI, p. 753. — Appian. Syriac.

duobus filiis, filiabusque totidem; quorum e numero paulo post maior fratrum Alexander, in itinere parum diligenter asservatus, effugit.

LXX. Festinabat enim Pompeius, ut, rebus Orientis constitutis, Romam recurreret. Idcirco celeriter pertransitis quae Ciliciam et Pontum interiacent, provinciis, quum Amisum venisset, regios ibi liberos, qui capti interea fuerant, et ab Pharnace munera reperit, cum cadavere Mithridatis, quod muria conditum parricida Pharnaces miserat. Pompeius, mortuo Sinopen amandato, ut sepulcro maiorum inferretur, sumptu insuper ad regii splendoris exsequias liberaliter praebito, vestem, qua uti consueverat, armorumque elegantiam et pondus est admiratus. At vaginam gladii, quam aiunt talentis constitisse quadringentis, Publius quidam suffuratus, clam vendiderat; itemque cidarin miri operis, Caius Mithridatis collactaneus Fausto Sullae: in quos deinde Pharnaces, re comperta, animadvertit.

LXXI. Idem obsides quoque multos graeci barbarique generis misit ad Pompeium; adductis etiam, qui M'. Aquillium comprehenderant, orans, *ut sibi aut paternum Ponti regnum, aut saltem Bosporanum, quibus finibus Machares tenuisset, concederetur:* et Pompeius, illius sane opera Italiam maximo metu liberatam reputans, socium et amicum appellatum regnare in Bosporo iussit; exceptis in libertatem Phanagorensibus, qui defectione sua primi perculerant Mithridatem, causamque praebuerant periculis, quibus ad extremum est obrutus. Ab eodem merito Castor socius amicusque populi romani appellatus est,

§. 70. Plut. in Pomp. — Appian. Mithrid. — Dio.
§. 71. Strab. lib. XII, p. 568. — Cic. pro Deiot. cap. 11. — Dio.

et, accepta Galatiae parte, filiam Deiotari regis duxit: unde subitus ei domui, nec diuturnus splendor.

LXXII. Venerunt deinde praefecti castellorum, qui deditionem in adventum Pompeii distulerant, ne forte thesauros diriperent, quorum in manus traditi forent, et deinde ratio a se reposceretur. Incredibiles hic repertae opes; quamquam diuturno et infelici bello maximam vim pecuniae Mithridates absumpserat. Talaura praecipue referta omnis generis opulentia, quaestorem, dum inventa percenset, ad dies triginta attinuerunt. Duo inde millia poculorum ex onyche Romani sustulerunt, cum multis phialis, sellis lectis, equorum etiam phaleris aureis gemmatisque. Haec partim a Dario Hystaspis filio pervenisse ad ultimum Mithridatem ferebantur; pars cum Alexandro filio a Cleopatra in templo Aesculapii deposita, tradentibus Cois, facta illius erant: nec pauca ipse paraverat, elegantioris instrumenti percupidus.

LXXIII. Dum ad hunc modum res romana, tabidae meretricis instar, insigni splendore et opulento cultu foris enitescit, peste intima propemodum vitalia exedente, in id periculum adducta est, ut parum abesset, quin, omnibus a se subactis conculcatisque urbibus, haberi deberet infelicior. Architectus eius fraudis Catilina erat, cuius tum maxime, consularibus instantibus comitiis, coniuratio erumpebat: nam Catilina omni contentione pugnabat, ut prius designaretur, quam venire Pompeius in Italiam posset, cuius unius vires virtutemque maxime metuebat. Idcirco contracto consciorum concilio, quum sullani milites, spe novae praedae, quia veteres rapinas luxu et libidini-

§. 72. Appian.

§. 73. Cic. pro Muraena cap. 24 et 25. — Appian. Civ. lib. II. — Sallust. Catil. cap. 28. — Plut. in Crasso, cap. 24.

bus dissipaverant, coniurationi faventes, ei totam, in qua plurimum poterant, Etruriam partibus adiuncturi viderentur; consilium ceperunt Ciceronem inter ipsa comitia trucidandi: hoc submoto, cetera facilius successura.

LXXIV. Haec primo per literas, incertum unde datas, sunt cognita, quae erant ad M. Crassum aliosque pari nobilitate scriptae; quas ad Ciceronem M. Crassus ipse cum M. Marcello et Metello Scipione detulit. Ob eam rem comitiorum dies, quae suberat, agente Cicerone dilata est, ut de his rebus consuli senatus posset. Postridie Catilinam interrogavit in curia consul, *quid de illa causa diceret?* atque ille aperte respondit: *Quum duo sint reipublicae corpora, debile alterum, infirmo capite, alterum sine capite praevalidum, huic se vivo caput non esse defuturum.* Tum ergo tumultum esse decretum est ab senatu, et in auctores inquisitio iussa. Consul, ut ad metum et periculum cives animum adverterent, dissuta de industria tunica, loricae ostendit particulam. Igitur ad praesidium eius valida se aggregante manu, comitia sine tumultu peracta, D. Silanus et L. Muraena designati. Sub hoc demum tempus dilatum inimicorum calumnia triumphum L. Lucullus de Mithridate et Tigrane regibus duxit; quae ipsa res gloriam eius miseratione iniuriae augebat.

LXXV. Pompa uti minime prolixa, ita delecto apparatu spectabilis fuit. Armis machinisque hostilibus circum Flaminium exornaverat: in triumpho paucos cataphractos duxit, decem currus falcatos, amicos ducesque regios sexaginta. Naves quoque rostratae

§. 74. Cic. pro Muraena, cap. 25 et 26, et Acad. Quaest. IV, 1. — Dio. — Plut.

centum decem translatae. Praeterea Mithridatis effigies ex auro senum pedum, et distinctus gemmis clypeus. Fercula viginti vasorum argenteorum; duo et triginta poculorum, armorumve, aut nummorum ex auro. Lectos etiam aureos octo muli transtulerunt, et alii sex et quinquaginta argentum infectum, alii centum et septem signati paulo minus vicies septies centena millia drachmarum. Praeferebantur et in tabulis summae, quas Pompeio ad bellum piraticum, deinde quaestoribus aerarii dederat: adscriptum etiam erat, nongenas quinquagenas drachmas militibus divisisse.

LXXVI. Inde splendidum epulum populo dedit, in foro et per vicos tricliniis stratis; vinique graeci congiario divisit millia cadum amplius centum. Statuas permultas in publico posuit ex manubiis, in quibus eximiae artis Hercules fuit in fatali tunica suprema sentiens, et colossus Apollinis triginta cubitorum, centum quinquaginta talentis factus, quem ex Appolloniatarum Ponticorum insula advexerat.

LXXVII. Hic finis publicorum operum Lucullo fuit: postea, sive gloriae opumque satis adeptum ratus, sive nequidquam applicari medicamenta desperatis patriae morbis; abiecta semel rerum aliarum cura, in otio et luxu vixit: profusae in aedificiis conviviisque luxuriae, quae mox in immensum crevit, primus auctor: quae ob iniectas moles mari, et vicissim exciso ad Neapolim monte, mare admissum, Magnus Pompeius haud infacete *Xerxem togatum* appellavit. Atque ea res etiam incitamento coniuratis

§. 75. Eutrop. — Vell. II, 34. — Plut. in Lucullo.
§. 76. Plin. XIV, 14, et XXXIV, 7 et 8.
§. 77. Plut. — Nicol. Damasc. apud Athen. lib. VI, fin. — Vell. II, 33. — Plin. IX, 54. — Sallust. Catil. cap. 20.

fuit, deplorante suam suorumque paupertatem Catilina, dum alii sursum deorsumque vexando opes suas, vincere tamen et consumere nequirent.

LXXVIII. Sed augente horum amentia, simul augeri consulis et Patrum vigiliae coeperunt. Iam senatusconsultum factum erat ultimae necessitatis: *darent operam consules, ne quid detrimenti respublica pateretur.* Post paucos deinde dies L. Senius senator literas in senatu recitavit, Faesulis allatas, in quibus scriptum erat, *C. Manlium, qui sub Sulla duxisset ordines, bellatorem impigrum, postquam male partas divitias peius etiam decoxisset, ante diem sextum kalendas novembres arma cepisse cum magna multitudine.* Trepidis inde vulgo omnibus, ut solet in tali re, prodigia nuntiabantur: ingenti motu quassata tellus, Spoletumque totum concussum erat, et quaedam corruerant: crebra fulmina ceciderant, quibus decussa pleraque, et Vargunteius Pompeiis sereno caelo exanimatus fuerat: trabs ardens ab occasu ad caelum ferri visa; multisque locis spectra hominum apparuerant.

LXXIX. Erant et qui salutis augurium rite factum negarent, quod eo tempore infaustae aves visae dicebantur. Nonnullos Claudius augur moverat, consuli bellum domesticum triste ac turbulentum praedicendo. Itaque certa incerta rumoribus adaugentes, *conventus factos, arma comportata, servile bellum in Apulia et Capuae motum* loquebantur. Multa ob has res decreta in senatu facta. Q. Marcius Rex, Q. Metellus Creticus, qui duo imperatores adhuc ad Vrbem erant, impediti ab adversariis, ne triumpharent, ille Faesulas, Metellus in Apuliam ire iussi. Praetores Q.

§. 78. Sallust. cap. 29. — Dio. — Cic. Catil. I, 2, et in Catone III, 8. — Iul. Obseq. — Plut.

§. 79. Cic. de Divin. I, 47. — Sallust. — Plut. — Dio. — Appian.

Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in Picenum missi, cum mandatis, *uti pro tempore atque periculo exercitum compararent.*

LXXX. Gladiatoriae familiae Capuam, et in cetera municipia, pro cuiusque opibus distribui, per totam Vrbem minores magistratus vigilias agere iussi. Coniurationis indicibus praemia proposita; servo libertas et centena sestertia, libero impunitas et sestertia ducenta. Post haec per aliquot dies, Catilina nihil auso moliri, tranquillae res videri multis coeperunt, ut iam Ciceronis calumniam incusarent. Sed etrusci motus cito fidem fecerunt veri; et Catilinam L. Paullus lege Plautia de vi postulavit.

LXXXI. Atque ille conscientiam dissimulans, *vitandae suspicionis causa apud M. Lepidum habitare velle* dixit, Paulli fratrem: nec receptus, venit ad Ciceronem, deinde ad Q. Metellum praetorem, et repudiatus ubique, M. Marcello custodiendum se tradidit. Postea quum in senatum venire ausus esset, qui tum in Iovis Statoris habebatur, et omnes subsellia, ad quae sedendi gratia iste accesserat, vacua relinquerent, in aliam partem digressi; Cicero, sive praesentiam eius timens, sive ira commotus, orationem in praesentem reum habuit, quam adhuc legimus, *excedere* iubens *Vrbe, quam exitio destinasset: nam referre bonorum civium, ut inter se et hostem patriae murus intersit.*

LXXXII. Ille, demisso vultu rogatis Patribus, *ne temere de se crederent, clarissimis maioribus orto*, deflexit ad convicia, *Ciceronem inquilinum Vrbis* appellando. Plura deinde maledicta ingerenti quum omnes

§. 80. Dio.

§. 81. Sallust. — Cic. in Vatin. cap. 10; in Catil. I, 5, 7, 8, et in Pis. cap. 2.

obstreperent, *hostem atque parricidam* vocando; furenti similis, « Quandoquidem, inquit, inimicorum » conspiratione praeceps agor, incendium meum ruina » restinguam ». Proxima deinde nocte cum trecentis armatis egressus Vrbe, plerisque consularibus, praeterea optimo cuique scribit ex itinere, *Massiliam se in exsilium proficisci, ne, si resisteret inimicorum calumniis, periculum inde reipublicae oriretur.*

LXXXIII. Interim cum praecipuis sodalium ita comparaverat, ut, *quamprimum se Faesulas pervenisse cognossent, Lentulus atque Cethegus cum sicis domum Ciceronis irent, propter dignitatem minime excludendi, et specie secretioris colloquii seductum confoderent; L. Bestia* (is tribunatum plebis erat initurus) *subito concione vocata, Ciceronem accusaret, meticulosum hominem, et sui timoris implentem credulos: proxima deinde nocte, duodecim locis Vrbs incenderetur:* ei negotio praeter iam dictos L. Cassius, P. Gabinius Capito, L. Statilius erant praefuturi.

LXXXIV. Haec vigilantissimi consulis cura in irritum omnia reciderunt. Is in forum progressus, Catilinae fugam et consilia exposuit populo, ita moderans, ut negligentibus extrema omnia metuenda, intentis optimam spem ostenderet: neque falli eos pateretur ficta Catilinae modestia, quem exsilii causa solum vertisse multi, literis eius decepti, aut studio partium dictitabant: sed paucos post dies epistolam eius in senatu Q. Catulus recitavit hoc exemplo:

LXXXV. « L. Catilina Q. Catulo salutem. Egregia » tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis

§. 82. Sallust. — Appian. — Val. Max. IX, 11. — Cic. in Catil. II, 7. — Plut.

§. 83. Appian. — Sallust. cap. 43.

§. 84. Cic. in Catil. II.

» periculis, fiduciam commendationi meae tribuit: » quamobrem defensionem in consilio novo non sta- » tui parare; satisfactionem ex nulla conscientia de » culpa proponere decrevi; quam medius fidius ve- » ram licet cognoscas. Iniuriis contumeliisque con- » citatus, quod fructu laboris industriaeque meae » privatus, statum dignitatis non obtinebam, publi- » cam miserorum causam pro mea consuetudine su- » scepi: non quin aes alienum meis nominibus ex » possessionibus solvere possem, quum et alienis no- » minibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis » persolveret; sed quod non dignos honore homines » honestos videbam, meque falsa suspicione aliena- » tum esse, sentiebam, hoc nomine satis honestas » pro meo casu spes reliquae dignitatis conservandae » sum sequutus. Plura quum scribere vellem, nun- » tiatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi » commendo, tuaeque fidei trado: eam ab iniuria » defendas, per liberos tuos rogatus: aveto. »

LXXXVI. Inter haec ipse, quum aliquot dies apud C. Flaminium Flammam in agro reatino exegisset, vicinitate, quam per emissarios suos antea sollicitaverat, armanda; sumptis fascibus lictoribusque, signisque explicatis, ad paratas a Manlio copias contendit; liberis omnibus, adhuc enim servitia repudiabat, ad societatem armorum vocatis. Haec ubi Romae comperta sunt, senatus vestem mutat; Catilinam et Manlium hostes iudicat; ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, praeterquam rerum capitalium condemnatis: praeterea decernit, *uti consules delectum habeant; Antonius cum*

§. 85. Sallust. cap. 34.
§. 86. Plut. — Dio. — Sallust. — Cic. in Pison. cap. 2.

exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero Vrbi praesidio sit: qui providus futuri provinciam Galliam, senatus auctoritate, exercitu et pecunia instructam et ornatam, quod ita reipublicae ferebant tempora, in concione, licet reclamante populo romano, deposuerat.

LXXXVII. Gallia, ne Catilinae pateret, ipso maxime Cicerone annitente, Q. Metello Celeri, qui in Piceno exercitum habebat, commissa est. Cicero, qui ante etiam contrà Catilinae audaciam clientium amicorumque praesidiis dissimulanter se muniverat, tum vero palam custodiam circum se habuit equitum romanorum maxime: quod nomen, ipse equestri genere ortus, sic in consulatu stabilivit extulitque, ut ab eo tempore tertium hoc in republica corpus cum senatu populoque romano haberi coeperit. Quum inter haec a Ser. Sulpicio competitore suo L. Muraena consul designatus legibus ambitus interrogaretur, Cicerone defendente est absolutus, quod nemo iudicum sibi de ambitu audiendum esse putaret, quia, gerente bellum Catilina, sciebant kalendis ianuariis duos in republica consules esse oportere.

LXXXVIII. Dixerat etiam Cato in reum, vir nullius rei, quam legum et aequi, studiosior. Is, quum in petendo non obscure vidisset largitionem versari, in senatu dixerat, *accusaturum se, quicumque pecuniam dedisset;* unum excipiens Silanum, quod is in matrimonio Serviliam habebat, Catonis sororem. Ceterum quo tempore Catilina bellum orsus est, magnum severitatis documentum A. Fulvius senator dedit, filium necando, quem ad Catilinam euntem e medio itinere

§. 87. Cic. in Catil. II, 3; IV, 7, et ad Famil. V, ep. 2. — Plut. — Dio. — Plin. XXXIII, 2. — Quintil. VI, 1.

retraxerat; praefatus, *non se Catilinae adversus patriam, sed patriae adversus Catilinam, genuisse*. Ceterum Ciceronis in Vrbe retinendi consilium salubre reipublicae fuit: P. enim Lentulus, ceterique coniuratorum principes non cessabant de Catilinae praecepto adiungere, quoscumque novis rebus idoneos iudicassent.

LXXXIX. Idcirco quum forte duo legati Allobrogum venissent, de magistratuum romanorum iniuriis questum; per P. Vmbrenum, qui negotiatus in Gallia fuerat, sollicitantur. Neque parum commoti sunt feroces animi, quum spes libertatis, et ampla alia praemia ostenderentur. Tandem incerta certioribus posthabendo, Q. Fabium Sangam, quod civitas in tutela Fabiorum erat, adeunt, eique rem totam aperiunt: ab hoc Cicero edocetur: vocantur legati; veniunt cum Muraena consule designato, magnisque promissis inducuntur, ut, studio coniurationis diligenter simulato, id agant, uti quam certissima coarguendorum noxiorum argumenta indipiscantur. Interea non in Vrbe solum, sed per Italiam magni motus erant, ceterum festinatione et amentia coniuratorum fere innoxii; quorum e numero multos Metellus Celer in Piceno, in citeriore Gallia C. Muraena, consulis designati frater, qui ei provinciae praeerat, ex senatusconsulto in vincula coniecerunt. Sed in Vrbe quum a. d. IX kal. octobres senatus ob instantia pericula vocatus esset, novae sollicitudinum causae plerosque terruerunt. P. Nigidius Figulus, quo amico et con-

§. 88. Cic. pro Muraena cap. 37. — Plut. in Cat. min. — Sallust. Catil. cap. 39. — Dio. — Val. Max. V, 8.

§. 89. Cic. in Catil. III, 23 pro Font. c. 12; pro Muraena, c. 41, et pro domo cap. 52. — Sallust. — Agell. XV, 7. — Sueton. Aug. c. 5 et 94. — Constantin. Manas. — Dio, lib. XLV.

siliario intimo consul utebatur, audito, C. Octavium *uxoris suae puerperium* excusare, *quod in curiam tardius venisset*, exclamavit, *Dominum nobis genuisti.* Ea Figuli existimatio Romae erat, ut inter doctissimos haberetur: mathematicarum autem rerum peritia sic excellebat, ut prohibitis artibus crederetur uti.

XC. Eo maiorem in animis Patrum timorem ea vox peperit, praecipue quia paucos ante menses constanter iactatum fuerat, *naturam regem orbi terrarum parturire:* idemque Sibyllae carminibus comprehensum dicebatur: praeterea passim etiam, extremis ab oris, in eum sensum oracula afferebantur. Ob eas causas, maxime quod Romae etiam factum prodigium esset, senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno tolleretur; suppressumque fuisse senatusconsultum per eos, qui gravidas uxores habebant, Iulius Marathus scripsit, Augusti libertus: nam ad Augustum haec postea tracta sunt, cuius ille, quem diximus, natalis M. Tullii consulatum illustravit.

XCI. Sed tum quidem ad propiora pericula praevertendum senatui fuit. Lentulus et ceteri enses, sulphur, stupam in domum Cethegi clam comportari iusserant: Vrbem in centum descripserant partes, quas totidem perditis hominibus assignarent sortito, ut multis simul locis incenderetur; paratique erant, qui aquaeductus obstruerent, et aquam petentes trucidarent: cetera quoque, ut supra est expositum, administrarentur, et filii familias, quorum multi ex nobilitate inter coniuratos erant, patres suos, feminae maritos occiderent: tantummodo liberis Pompeii

§. 90. Sueton. Aug. c. 79. — Cic. de Divin. II, 54. — Virg. Eclog. IV, — Vell. II, 36.
§ 91. Plut. — Sallust. cap. 24 et 43.

parcere Lentulus decreverat, quos adversus iram hominis potentissimi, qui paulo post affuturus dicebatur, haberet obsides. Inter illum tumultum, caede et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam debebant erumpere.

XCII. Sed ceterorum cunctationem Cethegus saepe increpabat, praefervido ingenio, promptusque manu, et ad quodlibet facinus praesentis audaciae; nam Lentulus et ceteri rem in Saturnalia proferebant. Iam Allobroges ex mandato Ciceronis cum coniuratis egerant: ab iis ad Catilinam cum Tito quodam Volturcio Crotoniense mittuntur: eidem literas dat perferendas Lentulus, hoc exemplo: « Qui sim, ex eo, quem ad » te misi, cognosces: cura, ut vir sis, et cogita, quem » in locum sis progressus; et vide, quid iam tibi sit » necesse: cura, omnium tibi auxilia adiungas, etiam » infimorum ». Ad hoc mandata verbis dat, *ne quod genus auxiliorum in hac necessitate spernat; neve cunctetur, paratis in Vrbe omnibus, propius accedere.*

XCIII. His ita constitutis, quum noctu per pontem Milvium proficiscerentur, excepti sunt insidiis, quas ibi consulis iussu C. Pontinius, L. Valerius Flaccus praetores collocaverant. Ita his comprehensis, consul summo mane vocari ad se statim Gabinium, Lentulum, Cethegum, Statilium iubet, itemque Caeparium Terracinensem, qui in Apuliam ad sollicitandos pastores proficiscebatur. Reliqui venerunt. Caeparius, indicio cognito, ex Vrbe profugit. Consul, senatu in aedem Concordiae vocato, coniuratos cum custodibus adduci iubet; Lentulum (quia praetor iterum erat, post consulatum senatu motus, deinde ordine recu-

§. 92. Cic. in Catil. III, 4. — Plut. — Sallust.

§. 93. Flor. IV, 1. — Cic. in Catil. III, 4, et pro Flacco c. 40. — Appian. — Plut. — Vell. II, 34.

perato) manu tenens eodem adscendit. Ibi D. Silanus consul designatus dixit, *ex Cethego nonnullos audisse, fore, ut brevi consules tres, cum praetoribus quatuor, occidantur*. Similia C. Piso vir consularis afferebat. Interea C. Sulpicius, quem consul domum Cethegi miserat, redit, magnamque vim ibi telorum armorumque, plurimasque sicas et gladios recens exacutos, reperisse nuntiat.

XCIV. Postremo Voltúrcius, accepta fide publica, et post hunc Allobroges, omnia aperiunt. Auctores sceleris tot indiciis, testibus, literis, sua confessione, vultu denique ipso, gestu, colore, convincuntur. Lentulum dissimulantem sermonibus etiam, quos habere solitus erat, Allobroges coarguebant, quaerentes ab eo, *nihilne secum esset de fatis Sibyllinis loquutus?* Nam ex libris earum et haruspicum responsis, *regnum Romae tribus Corneliis portendi* confirmaverat: *ante se Cinnam et Sullam fuisse; se tertium, quem necesse esset Vrbe potiri: praeterea esse annum ab incendio Capitolii vicesimum, et post Vestalium absolutionem decimum, quem saepe praedixissent haruspices bello civili cruentum fore*. Idcirco senatus Lentulum, abdicato magistratu, itemque ceteros, in libera custodia habendos quum censuisset, Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Caeparius, qui retractus ex fuga fuerat, Cn. Terentio senatori traduntur.

XCV. Supplicatio etiam nomine Ciceronis decreta, qui honor nemini ante cum togato contigerat, his verbis: *quod Vrbem incendiis, caede cives, Italiam*

§. 94. Sallust. — Plut. — Appian. — Cic.
§. 95. Quintil. II, 16. — Cic. in Pis. cap. 3, et in Catil. III, 8. — Sallust. — Dio.

bello liberasset. Quum inter haec agenda praeterisset dies, obscuro iam consul, quid actum esset, populo exposuit, cuius magna pars paulo ante bello faverat. Tunc autem, subito commutata mente, Ciceronem ad caelum tollebant laudibus, incendium maxime detestati, quod sibi in primis calamitosum fore non dubitabant. Forte eodem die, eademque hora diei, qua per forum coniurati in aede Concordiae ducebantur, Iovis simulacrum ad ortum solis, in conspectu curiae forique, altioribus, quam antea, columnis impositum est; quum biennio antè locatum, neque tamen ob tarditatem operis statutum ad eam diem esset. Igitur quod eodem tempore patefacta est conspiratio, quod futurum eo signo sic posito haruspices responderant, non sine numine deorum tantis periculis ereptam esse civitatem, crediderunt.

XCVI. Postridie, quum iterum senatus haberetur, introductus a consule P. Tarquitius, qui professus indicium fuerat, Crassum inter coniuratos nominavit, nobilitate, divitiis, potentiaque summa hominem. Conclamant senatores, *falsum indicium esse*, deque ea re postulant ut referatur, pars ita sentientes; alii, quod periculosum putabant, potentissimum virum vel vero crimine praecipitem agi; multi privatim obnoxii. Igitur, consulente Cicerone, frequens senatus decrevit, ***indicium falsum videri.*** Quidam existimabant, machinatorem eius indicii P. Autronium fuisse, quo Crassi potentia reliquis praesidio esset; alii Ciceronis dolum, ut Crassus a suscipiendo improborum patrocinio, quod ipsi frequens erat, absterreretur. Ipsum utique Crassum querentem audivisse Sallustius scribit, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam; semperque postea fuit ab eo alienior.

§. 96. Sallust. — Plut. in Crasso. — Dio.

XCVII. Caesarem quoque nominari per Allobrogas, aut alium indicem, Q. Catulus, et C. Piso vehementer optarunt; sed nec prece, nec pretio persuaderi Ciceroni potuit, ut pateretur. Cum utroque graves inimicitias Caesar alebat: Pisonem oppugnaverat modo in iudicio, propter Transpadani cuiusdam iniustum supplicium, quo tamen iudicio Piso est, defendente consule Cicerone, absolutus; Q. Catulus extrema aetate, maximis honoribus usus, victum se a Caesare in petitione pontificatus impatientissime ferebat. Nuper enim Q. Metello Pio mortuo, quum pontificis maximi vacaret locus, T. Labienus legem tulerat, *ut, abrogata lege Cornelia, et revocata Domitia, populus sacerdotia mandaret.* Fiebat hoc in Caesaris gratiam, quem ita fovebat populus, ut nihil non ad demerendum eum facturus videretur.

XCVIII. Itaque licet duo summi viri, Q. Catulus, P. Servilius Isauricus peterent, Caesar nihil territus, se ostendit competitorem. Et Catulus, quanto maior annis ac dignitate erat, impensius timens repulsam, per certos homines egisse cum Caesare dicebatur, magna ostensa mercede, ut a petitione desisteret. Ille contra, longe maiorem se impensam facturum in comitia, declaravit. Nec verbis abfuit fides; tantaque largitione est usus, ut matri, descendentem ad comitia cum lacrymis osculanti, magnitudinem aeris alieni reputando, dixerit: « Hodie, mater, aut pontificem habebis filium, aut exsulem ». Ideoque duos tam potentes viros ita superavit, ut plura in eorum tribubus suffragia, quam uterque in omnibus ferret. Piso igitur et Catulus, his odiorum causis, quum im-

§. 97. Sallust. — Plut. in Caes. — Cic. pro Flacco, cap. 39. — Vell. II, 43. — Dio.

§. 98. Sueton. in Caes. cap. 13. — Plut. — Sallust.

pellere consulem nequivissent, circumeundo tamen, et velut ex Volturcio aut Allobrogibus audita differendo, tantum illi invidiae conflarunt, ut equites romani quidam ex eo numero, qui circum Concordiae aedem armatus stabat, tanquam hosti publico gladiis minitarentur.

XCIX. Ibi Curio dicitur eum texisse toga sua, et consul, intuentibus in eum equitibus, abnuisse caedem; sive credebat innocentem; sive ille potentiam hominis metuebat, ne causa huius et ceterorum mixta, potius illos ob Caesarem servaret populus, quam cum illis interire Caesarem pateretur. Territus tamen Caesar, an ut invidiam conflaret inimicis, in reliquum anni tempus curia abstinuit. Inter haec liberti et clientes coniuratorum, servitia et faecem vulgi commovebant, ut vi Lentulum et ceteros eriperent. Qua re cognita, consul, cuius diligentiam nihil effugiebat, noctu Capitolium forumque praesidiis occupat; ipse in domo cuiusdam amici praesentia insomnis ac sollicitus animo volvebat: nam suam domum intrare religione vetabatur, quod ibi tum Terentia uxor cum Vestalibus sacrum Bonae Deae celebrabat. Detecta coniuratione laetabatur; sed nobilissimi deprehensi cives angebant, si tollerentur, invidiam sibi, sin viverent, reipublicae periculum allaturi.

C. Sub ortam lucem (nonae decembres erant) confirmatus prodigio, et nuntio Vestalium *insistere* iubentium *consiliis*, *magnum ei lumen ad gloriam praeferentibus*, *quod domi eius inter sacrificandum ex favilla et cinere luculenta flamma proruperat;* populum sacramento per praetores adigit, *ubi militibus opus esset*, *arma capturum:* ipse convocato senatu refert, *quid*

§. 99. Plut. — Cic. — Dio. — Sallust.

de iis fieri placeat, qui essent in custodias traditi. Tum Decimus Iunius Silanus consul designatus (hi enim ferme sententiam primi rogabantur) *de illis, et praeterea de L. Cassio, P. Vmbreno, P. Fulvio, Q. Annio, quum deprehensi forent, supplicium sumendum censuit.* Assentientibus aliis, Ti. Nero *debellandum antea Catilinam* dixit *videri; ceteros haberi in custodia, praesidiis additis, donec iterum ea de re referatur.*

CI. Vbi ventum ad Caesarem est, qui tum erat praetor designatus, *mortem a diis immortalibus supplicii causa constitutam* negans, *sed potius portum quendam miseriarum, et quietem laborum esse*; *vinculis, eisque sempiternis, coërcendos* decrevit, *bona publicanda, ipsos in municipiis, quae Cicero consul probasset, habendos; neu quis de iis postea ad senatum referret, neve cum populo ageret; municipibus, si quis eorum vincula rupisset, atroces poenae praestituerentur: sic effugi invidiam, ne quis civis indicta causa necatus videatur; reos interea gravius plecti, quam si supplicium paterentur.*

CII. Adeo commoverat animos tam facundia orationis, quam potentia viri, ut non modo ceteri deinceps eam sententiam sequerentur, sed qui sententiam prius dixerant, et ipse ante omnes Silanus, retractarent, quae censuerant, aut interpretatione mollirent; quum post orationem insignem, a consule interpositam, paene inter ultimos (adolescens enim adhuc, et tribunus plebis designatus erat) sententiam M. Cato rogatus, ita et Silani perstrinxit inconstantiam, et Caesarem suspicionibus et invidia obruit, ut in eius sen-

§. 100. Cic. ad Famil. I, ep. 9. — Dio. — Plut. — Appian. — Sallust.
§. 101. Sueton. — Dio. — Plut. in Caes. — Cic. in Catil. IV, 5.—Sallust.
§. 102. Appian. — Plut. in Cat. min. — Cic. in Catil. IV, et ad Attic. XII, 21. — Vell. II, 35. — Sallust. — Dio.

tentiam, *sumendum de coniuratis supplicium*, decerneretur.

CIII. Etiam bona publicari volebant plerique; sed Caesar, *indignum esse* testatus, *id unum ex sententia sua retineri*, *quod erat asperrimum* (nec enim alii hoc censuerant) repugnavit; illisque non desistentibus, appellavit tribunos: quum neque tribuni intercederent, consul sponte cessit, eamque sententiae partem remisit. Magnam ea dies Catoni celebritatem attulit, adeo incomparabilem pro republica et honesto animum attulisse viso, ut maior pars senatus abeuntem domum prosequeretur. Consul opperiri noctem, ne quid per eam novaretur, inutile ratus, triumviros capitales parare, quae pertineant ad supplicium, iubet; et, praesidiis dispositis, Lentulum e palatio per Sacram viam mediumque forum ipse ducit.

CIV. Principes senatus consulem stipabant; populus, magnitudine rei attonitus, cum horrore et veneratione praeteribat. Vt ventum ad carcerem est, demisso in Tullianum Lentulo, gula laqueo frangitur: idem fit Cethego, Statilio, Gabinio, et Caepario, quos praetores adduxerant. Consul, spectato supplicio, digrediens, quum frequentem adhuc in foro videret turbam, velut noctem effringendi carceris causa exspectantium, alta voce pronuntiavit, *vixerunt*: hoc enim verbo ad mortis evitandum omen Veteres utebantur.

CV. Domum deinde iam coepta nocte redeuntem cum plausu et laetis acclamationibus deduxit populus; matronis etiam honoris eius causa, simulque servatorem Vrbis videndi cupidine, de tectis efferen-

§. 103. Sallust. — Vell. II, 35. — Appian. — Cic.
§. 104. Sallust. — Plut.

tibus faces. Prosequebantur eum primarii viri, gestis praeclare rebus, et triumphorum splendore nobiles; quibus non alius inter eundum sermo erat, quam, *se quidem et similes alios imperium protulisse populi romani; servatum populum romanum cum imperio et imperatoribus, unius Ciceronis opus esse: hunc non exercitu, neque vi militum, sed suis consiliis togataque nisum industria, tantum incendium, quo conflagratura opulentissima post homines natos civitas fuerit, quinque admodum noxiorum sanguine restinxisse.*

CVI. Neque deinceps aut in Rostris, aut in curia minus ei honoris ab optimo quoque delatum est. Cato certe pro concione, deinde Q. Catulus frequentissimo senatu, *parentem patriae* nominarunt; non, ut postea Caesares idem vocabulum, et quidquid tribuere adulatio potest, habuerunt, sed integra libertate. L. Gellius vir censorius, *civicam ei coronam deberi* dixit *a republica.* Quum hic bonorum omnium sensus esset, exortus est Q. Metellus Nepos, qui, tum tribunatu recens inito, cum L. Bestia collega, et designato praetore C. Caesare, Ciceronis acta laceraret.

CVII. Is pridie kalendas ianuarias abeuntem magistratu, verba facere ad populum vetuit, *ei, qui in alios animadvertisset indicta causa, dicendi potestatem fieri non oportere*, dictitans; tantummodo iurare permisit. Tum Cicero, ut insultaret inimicorum pravitati, non solemne magistratum eiurantium carmen, sed hoc magna voce iuravit, *rempublicam atque Romam urbem sua unius opera esse salvam.* Nec indelectatus ea calliditate populus, magna voce et ipse iuravit, *vere hoc ab illo iuratum esse.* Ea res adversarios eius

§. 105. Appian. — Cic. in Pis. cap. 3. — Plin. VII, 30. — Iuven. Sat. VIII, v. 243. — Plut.

§. 107. Cic. ad Famil. V, ep. 2. — Plut. — Dio.

momordit vehementer, utque se magis etiam contra eum intenderent, stimulavit.

CVIII. Sed Ciceronis, ut ipse deinde in senatu dixit, is domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui cum illo esset, civium esse in numero videretur. Nec sane tanto viro nimius haberi honor poterat, cuius consulatui nullum alium omni memoria conferendum reperio: nam ceteri saepe domi bellive egregiam operam navarunt reipublicae, sed magnis plerumque praesidiis instructi: hic sibi praecipue innisus, adiutus a paucissimis, oppugnatus a magno audacissimorum hominum agmine, et adhuc amplius latentes adversarios timens, atrocissimam post homines natos, vaferrimamque coniurationem, eruit industria, debilitavit facundia, virtute constantiaque singulari superavit.

§. 108. Dio. — Cic. in Pison.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXVIII

IN LOCVM LIBRI CIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TERTII.

Catilina a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu muliebri in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset, et uxorem maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinius praetor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Salonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Caesar Lusitanos subegit; eoque consulatus candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Caesarem. Leges Agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu, et altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Caesar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit; quae, sedem quaerens, per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat. Praeterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane, et Tigranis filio triumphavit; Magnusque a tota concione consalutatus est.

I. Turbulentum et atrocem annum excepit D. Iunii M. F. Silani, L. Licinii L. F. Muraenae consulatus,

sicut periculorum oppressa maiori parte tutior, ita reliquo adversus Catilinam bello, et gliscentibus in Vrbe discordiis, futurorumque exspectatione haud minus laboriosus et minax. Kalendis ianuariis, quum senatum novi consules convocassent, Q. Metellus tribunus plebis, Ciceronem vellicans, vicissim acriter est ab illo reprehensus. Et C. Caesar primo praeturae die Q. Catulum de refectione Capitolii ad disquisitionem populi vocavit, promulgata rogatione, qua curatio ea in alium transferretur, ut Catulum honore dedicationis depelleret.

II. Sive enim quaedam adhuc, ut ex tanto opere, imperfecta restabant, et depressae sub area cellae plures gradus, paremque fastigio suggestum fieri non erant passae, sive hoc fingebat Caesar; id certe agebatur, ut, peculatus praescriptione remoto Catulo, Pompeii nomen operi absoluto praescriberetur. In ea contentione tam contumeliose tractavit primarium virum, ut purgare se volentem ex inferiore loco iuberet dicere. Sed optimates, relicto novorum consulum officio, frequentes accurrisse videns ad resistendum, hanc quidem actionem deposuit: Metelli turbulentissimas actiones pertinaciter coepit defendere, infimae plebi totum se applicans, quae res novare cupientibus in omni magna civitate paratissima semper materies fuit.

III. Igitur M. Porcius Cato, minime alias largitor, vt eriperet homini populum, auctor Patribus dividendi in egenos cives frumenti fuit. Ea res licet constaret trecenties sestertium annui sumptus, tamen

§. 1. V. C. 690; A. C. 62. — Cic. ad Famil. V, 2. — Sueton. in Caes. cap. 15. — Vell. II, 43. — Dio lib. XXXVII.

§. 2. I. Ryck. Comment. de Capitol. Rom. — Dio. — Cic. ad Attic. II, 24. — Sueton. — Plut. in Cat. min.

quietam eo anno rempublicam a formidata Caesaris praetura praestitit: atque is post aliquot experimenta, quum deseri se a turba videret, reliquum magistratus sui tempus modeste et civiliter exegit. Sed haec paulo post referentur, ubi Catilinae, et copiarum, quas secum habebat, exitum tradidero.

IV. Is iam ex omni numero hominum, quos aut ipse adduxerat, aut coactos repererat a Manlio, duabus expletis legionibus, eventum consiliorum suorum in Vrbe exspectabat. Vbi deprehensa ea disturbataque, et principes coniurationis supplicio affectos, didicit, simul ob eam rem multis deficientibus, res suas quotidie fieri imbecilliores, priusquam relinqueretur ab omnibus, per montes arduos in agrum pistoriensem duxit, fugam in Galliam trans Alpes moliens. Sed, intellecto eius consilio, Q. Metellus Celer, castris ex agro piceno propere motis, in radice montium, qua descendendum Catilinae erat, consedit.

V. Interea et C. Antonius affuit, qui cum magno exercitu sequutus fugientem fuerat. Ibi Catilina, locorum ingenio, geminisque hostium castris clausus, quamprimum statuit decernere, in Antonium versus; quamquam ille dignitate praestabat, maioribusque et melioribus, quam Metellus, copiis erat instructus. Sed quia non alienum a pravis consiliis noverat, futurum aliquid sperabat, quo ille ultro victoriae occasionem corrumperet. Neque dubitatum est, lentius periculosiusque futurum bellum fuisse, nisi M. Petreius, et P. Sextius cunctanti Antonio stimulos ad rem gerendam admovissent.

§. 3. Plut. in Caes. et Cat.
§. 4. Sallust. Catil. cap. 56. — Dio. — Plut. — Iul. Obscq. — Cassiod. Chron. — Appian. Civ. lib. II.
§. 5. Dio. — Cic. pro Sext. cap. 5.

VI. Quaestor Antonii Sextius erat; Petreius legatus, vir mirifico rei militaris usu, qui amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor, cum magna gloria in exercitu fuerat: unde summa ipsi apud milites auctoritas; simul amor, quod noverat plerosque, et fortia eorum facta subinde commemorabat. Is igitur, exploratis omnibus (nam Antonius pedibus aeger, aut simulato morbo, proelio non affuit) signum pugnae proposuit. Nunquam certatum est pertinacius. Catilinae exercitus, quamquam viribus impar, quum perire unusquisque proelio, quam supplicio, mallet, fugae immemor, vita citius, quam loco, depelli potuit.

VII. Manlius in primo dimicans, post insignem editam pugnam, cecidit. Catilina post expletas boni militis imperatorisque omnes partes, ubi se relictum cum paucis vidit, in confertissimos hostes impetu facto, longe a suis occisus est; ceteri quoque omnes, tria circiter hominum millia, ad unum pugnando interfecti: neque quisquam ingenuus civis aut inter proeliandum, aut in fuga captus est. Ex Antonianis quoque haud paucos pugna tam pertinax absumpsit. Antonius ex eo proelio, licet minore hostium interfecto numero, quam ob quem hic honor dari consueverat, *imperator* est appellatus; triumphum tamen non petiit.

VIII. At Q. Caecilius Metellus Creticus ex Apulia reversus, ante diem kalendas iunias triumphans Vrbem iniit, serius, quam meruerat, ob eiusdem Pompeii invidiam, qua et Luculli fuerat triumphus retardatus. Quin et Panarem Lasthenemque, praecipuos Cretum duces, ne in triumpho currum Metelli prae-

§. 6. Dio. — Sallust.
§. 7. Appian. — Flor. — Sallust. — Dio. — Val. Max. II, 8, 7.

cederent, per quendam tribunum plebis eripuit Pompeius, suos dedititios esse causatus. Ceterum in Vrbe, capite Catilinae viso (nam illud certae securitatis pignus Antonii iussu allatum fuerat), supplicatio decreta, quod alias ex civili bello fieri non solebat; et, sagis positis, ad priorem vestitum civitas rediit.

IX. C. Antonius statim in provinciam suam Macedoniam, reliqui etiam in suas provincias sunt profecti. Galliam cis Alpes Metellus Celer habebat; Transalpina C. Pontinio cessit. Hispaniam C. Cosconius, Q. Pompeius Africam sortiti sunt. L. Valerius Flaccus in Asiam est missus. Reliquiae deinde coniurationis, quum, ne quiescere possent, metu suppliciorum praecipites agerentur, diversis Italiae regionibus sunt exstinctae. Praecipui in his Caii Marcelli fuerunt, pater et filius: sed alterum in Pelignis, alterum in Bruttiis, M. Bibulus, Q. Cicero praetores oppresserunt. De his motibus L. Vettii equitis romani indicio fuerat cognitum; quod ab initio salutare, mox varie corruptum, magnas et ipsum in civitate turbas excitavit.

X. Multi enim affines coniurationi protracti sunt, partimque morte, alii pecunia condemnati, quod tempus ab inimicis Ciceroni postea obiectum est, *quasi domi suae iudicia legis Plautiae exercuisset cum uxore Terentia*; cuius alioquin id erat ingenium, ut cupide se publicis negotiis ingereret. Sed Vettius, quum tabulam senatui exhibuisset, qua socios Catilinae dicebat contineri, ex intervallo eam repetiit,

§. 8. Eutrop. lib. VI.—Fasti Capitol. — Sallust. Catil. cap. 30. — Vell. II, 34 et 40. — Dio lib. XXXVI et XXXVII.

§. 9. Iul. Obseq. — Pigh. Ann. — Dio. — Oros. VI, 6. — Cic. ad Attic. II, 24.

plures adscripturus. Enimvero Patres hoc anceps et fraudibus opportunum rati, tabulam, ne forte etiam nomina quorundam expungeret, non reddiderunt; ipsum, si quos praeterea indicaturus esset, voce iusserunt edere.

XI. Sic ille, pudore et metu perfusus, pauca addidit nomina. Sed apud Novium Nigrum quaestorem ab eodem Vettio C. Caesar erat compellatus; quem etiam Q. Curius, cui primo catilinariae coniurationis indici, decreta praemia erant, in senatu nominaverat. Id vero intolerabile Caesari visum. Idcirco Ciceronem in senatu testatus, *ad quem ultro quaedam de illa coniuratione detulisset*, effecit, ne praemia Curio darentur. Vettium, pignoribus captis, et direpta supellectile, male mulctatum, et pro Rostris in concione paene discerptum, coniecit in carcerem; eodem et quaestorem Novium, quod maiorem apud se potestatem compellari passus esset. Ab eodem indicio et per Italiam multa sollicitudo exstitit; dum etiam qui non erant nominati, ne essent, metuunt, aut aliorum suspicione notarentur.

XII. Idcirco senatus, publicata Vettii tabula, securitatem ceteris et quietem praestitit: at qui nominati erant, vocati in iudicium, et praesentes et absentes condemnati sunt. Nec desinebat Ciceronem accusare Nepos, senatum oblique petens, cui negabat permissum, iniussu populi civem occidere. Ceterum facto senatusconsulto, *ne cui pestilentes et in coniuratione deprehensos necasse fraudi foret;* additoque, *si quis contra haec periculum cuiquam faxit*, *cum senatui pro hoste*

§. 10. Plut. in Cic. cap. 36. — Dio.
§. 11. Sueton. in Caes. cap. 17. — Dio.
§. 12. Plut. in Cic.

futurum: ista calumnia citra maiorem tumultum conquievit. Illa Metelli eiusdem rogatio maximas turbas dedit, qua Pompeius una cum exercitu ad constituendam rempublicam vocabatur. Hoc maxime modo Ciceronis se potentiam infracturos rebantur, uti salutarem reipublicae, ita novatoribus importunam.

XIII. Metello inter pertinacissimos propugnatores C. Caesar aderat: Patrum seniores resistebant, et amplissimus quisque maxime. His firmissimum praesidium in animo Catonis erat, qui, iam a principio Metelli provisis consiliis, non alia de causa, quam ut his occurreret, tribunatum petierat. Forte cum amicis quibusdam et librorum supellectile proficiscebatur in Lucaniam, ubi praedia non contemnenda possidebat, quum, iumentorum sarcinarumque et servorum magna multitudine obvia, *Metellum Nepotem in Vrbem ire* didicit, *tribunatus petendi causa.*

XIV. Idcirco quum paulisper restitisset cogitabundus, praecepit suis convertere iter. Mirantibus, qui aderant, *Non intelligitis*, inquit, *stoliditatem Metelli, bonis ultro formidabilem, nunc voluntate Pompeii velut amento concitatam, in rempublicam ferri? Minime vero hic cessandi locus est, sed aut reprimendus ille mihi, aut pro libertate moriendum.* Nam affinis Pompeii Metellus, omnia ex ipsius nutu facere facturusque videbatur: praeterea moribus erat improbis, unde et cognomentum ei *Nepotis*, licet a maioribus acceptum, mire congruebat. Profectus tamen, hortantibus illis, quo intenderat, nec multo post reversus in Vrbem, petiit tribunatum, et una designatus est.

XV. Hic igitur Metellum in senatu compellans, non

§. 13. Sueton. in Caes. cap. 16. — Dio. — Plut. in Cat. cap. 27. — Cic. pro Muraena cap. 38.

§. 14. Cic. ad Famil. V, 2. — Val. Max. IX, 14, 4. — Plut. in Cat.

egit vehementer et illo catoniano spiritu, sed praeter morem lenis, etiam ad preces devolutus, admonuit, *ne familiae suae decus, quae semper optimarum partium fuisset, abiiceret.* At illi, postquam rogari sensit, crevit animus; Catonisque domitam libertatem cedere sibi et succumbere putans, eo prorupit temeritatis, ut *vel invito senatu coepta exsequuturum* diceret. Tum vero mutato oris habitu, et vocem ac orationem a priori mansuetudine ad contentionem et vehementiam revocans, Cato acerrime cum illo disputavit de republica: postremo adiecit, *Pompeium armatum se vivo venturum in Vrbem non esse.*

XVI. Ambo exivisse de potestate videbantur; sed Metellus quadam infernali rabie concitari, Cato Caelitus afflatum furorem furere. Quum deinde eum populo agendi dies adesset, in quem Metellus atque Caesar vim et arma paraverant, magnusque conflictus exspectaretur, domesticos anxios Cato confirmavit, coenaque de more sumpta, quievit ita tranquille, ut a Q. Minucio Thermo collega arcte dormiens excitaretur. Cum hoc ad templum Castoris progressus, conspecta armatorum multitudine, *Homines*, inquit, *timidos et nequam, qui contra unum et inermem tantum praesidium compararunt!* Hoc dicto, perrumpens per densam circumstantium turbam, Minucio comite, et Munatium amicorum intimum manu vix pertrahens, ceteris exclusis omnibus, medium se Metello et Caesari interposuit, quo colloquium eorum dirimeret.

XVII. Ibi omnibus de vita eius timentibus, cum Thermo collega intercessit legi. Metellus ferre perseverabat: illi recitare scribam vetuerunt. Tum, arrepto codice, Metellus instituit recitare; Cato ei ex-

§. 16. Sueton. — Plut. in Cat. — Cic. pro Sext. cap. 29.

torsit codicem. Metellus, qui memoriter tenebat verba legis, nihilominus eam populo satagebat exponere; quum Thermus opposita manu compressit os homini, farique prohibuit. Ibi Metellus, constantia virorum cognita, signo dato excivit armatos. Hoc metu quum omnes diffugerent, solus Cato resisteret, saxis et fustibus petebatur.

XVIII. At consul Muraena, quamquam accusatus a Catone nuper fuerat, obtenta toga pervicit, ut iacere cessarent, Catonemque secum in aedem Castoris abduxit. Metellus, vicisse ratus, et legem sine impedimento perferendam, discedere iussit armatos, iterumque coepit civiliter cum populo agere. Sed adversarii, subito recollecti, cum magno plenoque fiduciae clamore affluerunt; vicissimque Metelli opera, venire illos arreptis aliunde armis rati, fuga facta, vacuam ad Rostra viam reliquerunt. Igitur Cato populum docendo confirmandoque suam in sententiam adduxit; simul Patres, eum ob tumultum subito vocati, rempublicam consulibus tuendam permiserunt, addito, *ut omnes, qui salvam vellent, pestiferam legem oppugnanti Catoni adessent.*

XIX. Ergo Metellus, quamquam ipsum audacia non deseruerat, suis perterritis, imparem se factioni optimatium videns, celeriter convocata concione, multis invectus est in Catonem, *eiusque se tyrannidem, et principum contra Pompeium coniurationem* (*cuius futurum sit, ut brevi eos poeniteat*) *fugere* dixit; statimque contendit in Asiam, quum tribunus plebis esset, quibus ne quidem abnoctare licebat. Senatus, molestissimo tribunatu, Catonis opera et virtute ex-

§. 18. Dio. — Plut.
§. 19. Dio. — Plut. — Sueton.

cusso, decretum contra Metellum et Caesarem fecit, quo ab administratione reipublicae ambo removebantur. Caesar primo resistens, deinde, postquam sibi vim paratam sensit, domi se continuit, plebemque biduo post sponte confluentem, operamque sibi in asserenda dignitate pollicentem compescuit.

XX. Hoc facto tam propitium sibi senatum effecit, qui ad tumultum concurrentis populi celeriter convenerat, ut gratias ei per primarios ageret, accitumque in curiam, et gravissimis verbis collaudatum, inducto priore decreto, in integrum restitueret. Eadem lenitas erga Metellum adhibita, non tam sponte senatus, quam Catonis precibus, qui nec insultare victo inimico cupiebat, nec utile putabat irritare Pompeium. Et Metellus, iis rebus auditis, eadem levitate, qua ad Pompeium ex Vrbe cucurrerat, a Pompeio in urbem rediit. Pompeius interea, constitutis Asiae rebus, praeter alia, quae dederat amicis, praemia, Mithridatium, quod pontici iuris fuerat, Brogodiatoro, Galatarum Trocmorum tetrarchae dedit, qui Deiotari filiam in matrimonio habebat.

XXI. Eupatoriam, non eam, quae coniuncta fuit Amiso, sed ubi Lycus et Iris fluvii miscentur, dirui a Mithridate coeptam, quod Romanos recepisset, refecit, appellavitque ex suo cognomento *Magnopolin*. Cabira quoque in urbis formam adornata, *Diospolin* postea vocari voluit. Sed et aliam Eupatoriam, quae fuit Amiso iuncta, simul cum eadem Amiso vocari *Pompeiopolin* iussit. Per eundem Phazemon vicus urbs effecta, cognomento *Neapolis:* castella circum deiecta, praesertim quae sita in editis iugis erant, ne praedo-

§. 20. Plut. in Cic. — Strab. lib. XII, p. 567. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 13.
§. 21. Strab. lib. XII, p. 550. — Appian. Mithrid. — Plin. VI, 2, et VII, 30.

num receptacula fierent: putei quoque, qui inerant, obturati. Ad Amniam itidem fluvium, ubi victi a Mithridatis ducibus Bithyni fuerant, Pompeiopolin condidit. Interim ut otio liberaliter uteretur, Rhodum navigavit Posidonii causa, quem sapientiae professorem etiam proficiscens ad piraticum bellum audiverat, tantumque studiis honorem detulit Orientis Occidentisque victor, ut intraturus domum eius percuti ex more fores a lictore vetaret.

XXII. His per hiemem gestis, decessurus ex Asia, viritim militibus distribuit denarios millenos quingenos, et pro portione centurionibus et equiti. Sedecim millia talentorum ea largitione expensa dicuntur. Inde descendit Ephesum, et mox, exercitu in classem imposito, petiit Italiam. Sub idem tempus, praemissus ab eo M. Piso consulatum petebat: idcirco Pompeius literas misit ad senatum, *ut dies comitiorum proferretur, quo ipse praesens, commendare amicum posset*: nam hactenus eo legato erat usus. Tantis rebus gestis nihil sibi denegatum iri putabat; eratque plerisque formidabilis, quod adhuc exercitum habebat, neque dimissurus credebatur. At Cato, ne hoc initio ad maiora progrederetur, obstitit, persuasitque senatui, ut negaret: ne tamen queri Pompeius posset, M. Piso consensu omnium comitiis est designatus.

XXIII. Eodem tempore Pompeius uxori Tertiae, Mucii Scaevolae filiae, quamquam soror Metellorum erat, corruptam a Caesare suspicatus, libellum repudii misit ex itinere, quod iam erat ingressus; quum, quo propius Italiam accedebat, eo plures et graviores de ea rumores exciperet. Id divortium a plerisque

§. 22. Appian. Mithrid.—Plut. in Pomp. et Cat.—Dio. — Ascon. in Scauro.
§. 23. Cic. ad Famil. V, 2, et ad Attic. I, 12. — Sueton. in Caes. cap. 60.

vehementer probabatur: quo iniquiore postea animo Pompeius tulit, M. Scaurum, ducta Mucia, iudicium suum traducere.

XXIV. Sed quasi gentilis sui suamque vindicatura iniuriam Pompeia Quinti filia, L. Sullae neptis, adulterandam se P. Clodio tradidit, simul publicis violatis caerimoniis. Quum enim exeunte anno domi praetoris Caesaris sacrum pro populo fieret, P. Clodius Ap. F. perditissimus adolescens, psaltriae vestitu in sacrarium (opertum vocabant) accessit: neque enim virum interea, dum Vestales ibi sacrum Bonae Deae facerent, fas erat interesse, aut omnino sub eodem tecto versari; in tantum, ut picturas quoque masculorum animantium contegi mos esset. Inter haec tam horribilia arcana, mater Caesaris Aurelia, sororque Iulia, cum ceteris matronis, P. Clodium ancillam Pompeiae opperientem deprehenderant; velatisque continuo sacris, a mulieribus domo exactus est.

XXV. Eam rem eadem statim nocte viro quaque suo indicantibus, cum luce per totam Vrbem percrebuit, magnum et atrox admissum piaculum esse. Sacrificium a Virginibus instauratum est: in senatu mentionem faciente Q. Cornificio, senatusconsultum factum, *ea de re ad Virgines et pontifices referri oportere;* ab his, *nefas esse*, decretum est. Deinde senatus *quaestionem de pollutis sacris habendam* censuit, *consulesque* (iam M. Pupius M. F. Piso Calpurnianus, M. Valerius M. F. Messalla Niger inierant) *rogationem ea de re promulgare* iussit. Caesar uxorem, tanta coopertam infamia, dimisit.

XXVI. Quum deinde de provinciis ornandis agere-

§. 24. Sueton in Caes. cap. 4. — Cic. ad Attic. I, 12 et 16. — Liv. Epit. — Dio. — Plut. Quaest. Rom. — Senec. ep. 97. — Iuvenal. Sat. VI, v. 338.
§. 25. V. C. 691; A. C. 61.

tur, C. Antonio, qui multa facere iniuste et illiberaliter dicebatur, successor dabatur, ni fuisset a Cicerone defensus. Sic ille Macedoniam retinuit; Q. Metellus Galliam citeriorem, C. Pontinius Transalpinam: utrobique bellum erat, ortum auctumve ex coniuratione catilinaria; et Helvetios novis rebus studere nuntiatum ab sociis. Igitur senatus censuit, *uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi romani defenderet.*

XXVII. C. Caesar Hispaniam citeriorem, Q. Tullius Cicero Asiam, sortiti obtinuerunt. Dum ista maxime fiunt, Pompeius ad Vrbem venit, non ut plerique crediderant, armatus, sed Brundisii dimisso, sic tamen ut ad tempus triumphi praesto esset, exercitu. Vitare invidiam et certamina maluerat, quae utraque praegravia et acerba imminebant: nam quae esset omnium de Marii Sullaeque actis sententia, non ignorabat; movebaturque, quod et M. Crassus, cum liberis et pecuniis, velut vim Pompeii timens, ex Vrbe profugerat; et Cato, haudquaquam spernendus adversarius, tum alios principes, tum maxime Lucullum, ad resistendum Pompeio excitabat.

XXVIII. Ferunt, Catonis tantam iam tum fuisse Pompeii aestimatione auctoritatem, ut ad hunc conciliandum, sibi filioque duas Catonis propinquas in matrimonium peteret; repudiatusque a Catone est, qui pararium eius Munatium nuntiare Pompeio iussit, *Catonem per feminas capi non posse; ceterum recte agenti ultro amicum et adiutorem fore.* Sed hanc, un-

§. 26. Dio. — Sueton. — Plut. — Cic. ad Attic. I, 13. — Marian. Scot. — Ascon. in Milon.

§. 27. Cic. ad Attic. I, 9; de Prov. Cons. cap. 13, et ad Famil. V, 6. — Caes. de B. Gall. I, 2 et 35.

decumque profectam, Pompeii modestiam, tantus hominum favor excepit, ut cum paucis et inermibus, tanquam ex qualibet peregrinatione redeuntem, aggregata per viam maxima hominum multitudo deduxerit, nihil magnopere desideraturum pristinas copias, si quid novare cupisset.

XXIX. Ex Vrbe quoque frequenter obviam itum: longissime a iuventute; post hos, ut cuiusque aetas aut dignitas tulerunt; proxime portam senatus occurrit. Non erat obscurum, quamcumque in partem vir eo robore inclinasset, momentum ingens fore: idcirco qui Clodium salvum volebant, non omiserunt ad hunc se protinus convertere. M. Piso consul, quam ipse ferebat ex senatusconsulto de religione violata rogationem, amicitia Clodii adductus, antiquatam cupiebat.

XXX. Eius impulsu Q. Fufius tribunus plebis Pompeium in concionem produxit, quum die nundinarum in circo Flaminio maxima frequentia populi esset; quaesivitque, *placeretne ei, iudices a praetore legi, quo consilio idem praetor uteretur.* Pompeius, *senatus auctoritatem semper sibi maximam visam esse, eiusque decretis obtemperandum*, respondit. Ad extremum Fufius obtinuit, ut de iudicum genere (in quo erant omnia) ipsi concederetur.

XXXI. Accusavit Clodium tribunus plebis P. Lentulus Spinther, duobus ex eadem gente subscriptoribus usus. Q. Hortensius praecipue, ut haec sineret, auctor senatui fuit; infensus Clodio, et nullis illum aut iudicibus aut accusatoribus effugiturum putans.

§. 28. Sueton. in Caes. cap. 18. — Cic. ad Attic. I, 15. — Plut. in Pomp. in Lucullo, et in Cat. — Vell. II, 40. — Dio.

§. 29. Cic. ad Attic. I, 13, 14 et 16.

§. 30. Plut. in Caes. — Val. Max. IV, 2, 5. — Cic. de Haruspic. Resp. cap. 17.

Itaque ne Fufius rogationi consulum intercederet, ita transactum, ut ipse ferret eadem omnia, praeterquam ut iudices a praetore legerentur. Testimonium in hoc iudicio Cato et Cicero dixerunt: Clodius *Interamnae se fuisse* pugnabat, *qua die incestasse sacra diceretur.* Sed Cicero vere quidem, sed impulsus, ut putant, a Terentia, ut eum testimonio laederet, *Romae apud se fuisse* iuravit. Multi praeterea principum, periuria eius, testamenta supposita, Nisibenam seditionem, homines centuriatos, stupra matronarum atque virginum, suis testimoniis exposuerunt.

XXXII. Lucullus etiam ancillas produxit, *adulteratam a Clodio sororem germanam esse*, quam de tribus minimam idem Lucullus in matrimonio habuerat. Putabatur etiam cum duabus reliquis sororibus suis consuetudinem stupri habere, quarum Tertia Q. Marcio Regi nupta erat, Q. Metello Celeri maior Clodia, profligatissimi pudoris femina, quam vulgus *Quadrantariam* cognominabat, quod ei quidam aliquando moechus, quum aureos dare putaretur, loculos quadrantibus impleverat. Eandem et Catullo poëtae sub Lesbiae nomine fuisse adamatam, Apuleio prodente, cognovimus.

XXXIII. Inter haec testimonia, Caesar quoque citatus negavit, se quidquam comperisse; quamvis et mater Aurelia, et soror Iulia, apud eosdem iudices, omnia ex fide retulissent: interrogatusque, *cur igitur repudiasset uxorem?* « Quoniam, inquit, meos tam » suspicione, quam crimine, iudico carere oportere.» At iudices, quum initio se valde severos exhibuissent reo, praesidiumque ab senatu, non nisi damnaturis

§. 31. Dio. — Senec. ep. 97. — Cic. pro domo, cap. 40. — Plutarch. in Cic.

§. 32. Apul. Apolog.

necessarium, postulassent; M. Crasso suscipiente negotium, pars maior ita turpiter sunt corrupti, ut praeter pecuniam noctes etiam certarum mulierum, atque adolescentulorum nobilium introductiones, nonnullis iudicibus pro mercedis cumulo fuisse, Cicero scripserit.

XXXIV. Igitur Q. Catulus, quum vidisset eorum aliquem, « Quid vos, inquit, praesidium a nobis petebatis? an, ne nummi vobis eriperentur? » Neque diu post Catulus senex admodum exstinctus est; vir summis honoribus in republica usus, optimarum semper partium, et incorrupta integritatis fama. Paulo ante mortem dedicato Capitolio, consummasse felicitatem vitae visus est, praecipuo tum honore, et usque ad aliud incendium, Vespasianique tempora mansuro.

XXXV. Nec omiserim, quae tum ei per somnium oblata futuri species dicitur: namque post dedicationem duabus continuis noctibus somniasse dicitur: prima, Iovem Optimum Maximum, praetextatis compluribus circum aram ludentibus, unum secrevisse, atque sigillum Romae, quod manu gestabat, in eius sinum deposuisse: at insequenti, animadvertisse se in gremio Capitolini Iovis eundem puerum; quem quum detrahi iussisset, prohibitum monitu Dei, tanquam is ad tutelam reipublicae educaretur.

XXXVI. Ac die proximo, quum adoraturus in Capitolium adscendisset, obvium sibi C. Octavium, qui postea Augustus est appellatus, nunquam antea visum, non sine admiratione contuitus, similem dixit puero, de quo somniasset. Quidam aliter somnium Catuli

§. 33. Dio. — Plutarch. in Caes. et Cic. — Appian. Civ. lib. II. — Sueton. in Caes. cap. 74. — Cic. ad Attic. I, 16.

§. 34. Senec. ep. 97. — Plutarch. in Cic. — Tac. Hist. III, 72.

§ 35. Sueton. in Aug. cap. 94.

exponunt, sed eodem recidente significatu. Inter haec pons Fabricius, ad insulam Tiberinam pertinens, exstructus est; qui ad nostram aetatem incorrupta structura hanc inscriptionem pertulit, *L. Fabricius C. F. Cur. Viar. faciundum curavit.*

XXXVII. Dum in Vrbe ista fiunt, Allobroges, quam diu volverant animis, rebellionem coeptavere, facto in Galliam Narbonensem impetu. Sed C. Pontinius idoneo loco castra metatus, ut ad omnia, quae tempus postularet, praesto esse posset, Manlium Lentinum cum copiis ad oppidum Ventiam recipiendum misit. Ventini, repentino hostium adventu territi, oppidum reliquerunt; qui relicti erant, missis oratoribus, petierunt pacem. Interea totis agris ad auxilium concurritur: fit in Romanos ex improviso impetus, oppidumque in potestatem Allobrogum redit.

XXXVIII. Agrum tamen impune Romanus populabatur, donec multi ad Isaram flumen accolentium cum Catugnato, gentis universae duce, affluerunt. Ibi Manlius, quum transitu prohiberi hostes propter multitudinem navigiorum non possent, veritus, si aperte strueret aciem, ne conferti unitique incumberent, in propinquis flumini nemoribus occultus consedit, ut dissipatos et sine metu traiicientes exciperet. Satis feliciter processit aliquamdiu dolus. Sed ubi fugientes quosdam insequutus, in ipsum Catugnatum temere incidit, cum omnibus suis perierat, ni repentina tempestas hosti suam occasionem eripuisset.

XXXIX. Postea Catugnato longius abscedente, rediit ad Ventiam Lentinus, obsessamque et oppugnatam vi cepit. Servius autem Galba, et L. Marcius le-

§. 36. Tertullian. de Anima, cap. 46. — Dio, lib. XLV, init. — Pigh. Ann.

§. 37. Liv. Epit. — Dio, l. XXXVII.

gati, Rhodano transmisso, populabundi agros Allobrogum, Solonium oppidum pervenerant, castello munito haud procul inde potiti. Occurrentes deinde hostes proelio fuderunt, oppidique partem incenderunt; nam pleraque aedificia ligno exstructa fuerant: ne universum caperent, Catugnati superventu prohibiti. His rebus auditis, Pontinius cum toto exercitu movit; obsessosque hostes, praeter Catugnatum, in deditionem recepit.

XL. Dum haec geruntur, Romae comitiorum fervebat ambitus, non sine gravi culpa Pompeii, qui, ut Afranium Metellumque consules efficeret, largitione magis, quam vel auctoritate, vel gratia pugnabat. In eo negotio M. Pisone consule uti credebatur. Contra haec tam adulta vitia parum aut veteribus legibus, aut novis profectum est. Nam Lurco tribunus plebis de ambitu ferebat hoc novum, *ut*, *qui nummos in tribu pronuntiarit*, *si non dederit*, *impune sit; sin dederit*, *ut*, *quoad vivat*, *singulis tribubus sestertium terna millia debeat.* Sed minime lex perlata.

XLI. Comitia in a. d. XI kalend. sextiles dilata sunt. Cato, ut semper, pugnabat pro republica, eodemque tempore propinquis, maxime mulieribus, quae repudiatam Pompeii affinitatem aegre tulerant, probavit consilium suum; ostenditque, *siquidem accepta conditio foret*, *nunc ipsis una subeundam fuisse tantae turpitudinis infamiam;* quod, in hortis Pompeii dividi pecuniam, crebro vulgi rumore iactabatur. Ciceronem quoque mordebat, in Afranii honore consulatum suum sugillari; quem magistratum, velut usucaptum a nobilibus, duo novi homines Arpinates, C Marius ex-

§. 40. Cic. ad Attic. I, 16.
§. 41. Plut. in Cat. — Cic. ad Attic.

cellente belli gloria, M. Cicero pacis artibus, meruissent: at Afranium neutro praestantem aequari sibi aegre ferebat.

XLII. Sed potior his omnibus pecunia, consules, quos volebat Pompeius, designavit, Q. Metellum Celerem, L. Afranium. Censores eo anno quinam fuerint, haud dixerim; fuisse certum est: nam et senatus recensitus est, solito quidem numerosior, quod omnes, qui magistratum quandoque gessissent, allecti erant; et vectigalia locata a censoribus. Lustrum neque tum, neque post Cn. Lentulum, L. Gellium censores factum est, donec Augustus sextum consul fecit. Eodem anno L. Domitius Ahenobarbus aedilis curulis ursos numidicos centum, et totidem aethiopas venatores in circo dedit, a. d. XIV kal. octobres.

XLIII. Sic quidem in annalibus annotatum: at leones intelligi putant, quod constet, Africam ursos non gignere. Sed et in nummis Domitii leonum, non ursorum, expressa effigies cernitur. Ludis tum populus primum prandendi causa surgere instituit, prius sine interruptione perspectare solitus. Triumphum deinde tertium Pompeius biduo duxit, a. d. III et pridie kalend. octobres, quum una dies tot transvehendis opibus non sufficeret. In id tempus incidebat natalis eius, ut consulto huc distulisse pompam videatur. Biduum quoque non cepit magnitudinem apparatus; et quantum alii cuilibet instruendo triumpho fuisset satis, relictum et omissum est. Eius triumphi haec fuit praefatio: *Quum oram maritimam a praedonibus liberasset,*

§. 42. Dio, lib. XXXVII. — Pigh. Annal. — Cic. ad Attic. I, 17 et 18. — Plin. VIII, 36. — Infra lib. CXXXIV, cap. 80.

§. 43. Iuven. Sat. IV, 99. — Val. Max. VIII, 15. — Solin. cap. 29. — Fulv. Ursin. — Dio. — Plut. in Pomp. — Vell. II, 40. — Plin. VII, 26, et XXXVII, 2.

et imperium maris populo romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iudaeis, Albanis, Iberia, insula Creta, Basternis, et super haec de regibus Mithridate et Tigrane, triumphum ducere.

XLIV. At in concione, quum de rebus suis dissereret, cum duobus et viginti regibus bellum se gessisse dixit, et Asiam, quam provinciarum ultimam accepisset, mediam patriae reddidisse. Ceterum in templo Minervae, quod ex manubiis dicabat, hunc inscripsit titulum: *Cn. Pompeius Magnus imperator, bello triginta annorum confecto, depressis aut captis navibus DCCCXLVI, oppidis, castellis MDXXXVIII in fidem receptis, terris a Maeotis lacu ad Rubrum mare subactis, votum merito Minervae.* Cognomen ex tot victoriis nullum adscivit, quamquam plurima offerrentur, contentus appellatione Magni, quam olim meruerat: sed tum a tota concione sic consalutatus est; hactenus familiaris magis assentatio, quam consentientis famae iudicium, fuerat.

XLV. Nunquam antehac tanta spectata Romae opulentia fuit, neque tam exitiosa moribus, ad margaritarum gemmarumque studium hinc praecipue inclinatis; quarum rerum maximam ille copiam conspicuae magnitudinis aestimationisque in triumpho tulit. In acta relatus est alveus lusorius e duabus gemmis, latus pedes tres, longus quatuor: in eo fuit Luna aurea pondo XXX. Praeterea lecti tricliniares tres, in quibus unus Darii fuisse dicebatur, Hystaspe geniti; vasa ex auro et gemmis abacorum novem; signa aurea tria, Minervae, Martis, et Apollinis; co-

§. 44. Plut. — Dio. — Liv. Epit. et lib. XXX, 45.
§. 45. Eutrop. lib. VI. — Plin. XXXVII, 1 et 2. — Appian. Mithrid.

ronae ex margaritis triginta tres; mons aureus quadratus cum cervis et leonibus, et pomis omnis generis, circumdata vite aurea, Aristobuli donum.

XLVI. Museum ex margaritis, in cuius fastigio horologium erat. Imago Cn. Pompeii e margaritis. Tituli quoque praeferebantur pecuniae, quam impenderat: *reipublicae causa, legatis et quaestoribus, qui oras maris defendissent, datum mille talentum, militibus singulis sena millia sestertiorum.* Erat adscriptum, *universos populi romani reditus antea fuisse bis millies; nunc suis victoriis Pompeium adiecisse millies quadringenties.* Praeter haec translata est Mithridatis regis dactyliotheca, quam mox dedicavit in Capitolio, cum illa, quam modo diximus, aurea vite, aliisque donis.

XLVII. Naves in portum adduxit integras septingentas. Transvexit et sellam ac sceptrum Mithridatis, cum effigie illius aurea cubitorum octo, quamquam non totus, sed pectore tenus expressus erat; itemque statuam argenteam Pharnacis, qui primus regnavit in Ponto; currusque aureos et argenteos. Arborum etiam genera tum primum ostensa Romae, ebenus, quam sola ferre putabatur India; et uni quondam terrarum Iudaeae concessa, balsamum. Inter haec innumeri currus transvehebantur arma portantes, et, navium rostra. Captivorum deinde ingens multitudo, sine vinculis, patrio habitu cultuque.

XLVIII. Proxime currum reges aut liberi regum ducesque ibant, capti bello, aut obsidum loco traditi. Horum illustrissimi Tigranes minor, eiusque coniux et filia, et regina Zosime, patris Tigranis uxor; et

§. 46. Ioseph. Antiq. XIV, 4. — Plut. in Pomp. — Strab. lib. XII, pag. 556. — Appian.

§. 47. Plin. XXIII, 12. — Appian.

Artaphernes, Cyrusque, et Oxathres, et cum Dario Xerxes, sororesque eorum Orsabaris et Eupatra, Mithridatis liberi. Sed et Olthaces ducebatur, qui in Colchis regnaverat; et Iudaeorum rex Aristobulus cum Antigono filio, et puellis duabus: praeterea Cilicum tyranni et archipiratae; Scytharum regiae mulieres; tres Iberorum, duo Albanorum duces, earundemque gentium, et Commagenis regis obsides; itemque Laodicensis Menander, qui praefectus equitum Mithridatis fuerat. Absentium quoque imagines, Tigranisque ac Mithridatis pugnas et clades pictura repraesentabat. Omnium item proeliorum, quibus per se legatosve victor exstiterat, tabulae antelatae. Mithridatis praecipue postrema obsidio, et nocturna fuga, sed et exitus spectabatur, virginesque mortis paternae comites. Etiam reliquorum eius filiorum filiarumque ante patrem mortuorum, nec non deorum barbaricorum, effigies transferebantur.

XLIX. Titulus quoque visebatur conditarum urbium: octo in Cappadocia Pontoque aedificaverat; in Cilicia et Cava Syria viginti; in Palaestina quoque aliisque regionibus nonnullas; in universum undequadraginta. Reges victi memorabantur *Tigranes Armenius*, *Artoces Iberus*, *Oroeses Albanus*, *Darius Medus*, *cum Areta*, *qui Nabataeis Arabibus*, *et Antiocho*, *qui Commagenae imperabat*. Ipse triumphator, iunctis exemplo Liberi elephantis, gemmato curru vehebatur, chlamyde, ut ferebatur, Alexandri Magni amictus, quam apud Coos in thesauris Cleopatrae Mithridates invenerat.

L. Currum socii ministrique victoriae sequebantur,

§. 48. Plutarch. — Appian. — Ioseph. Antiq. XIV, 8. — Dio, lib. XXXVII.
§. 49 Plin. VIII, 2. — Dio. — Appian.

legati tribunique pedites partim, alii in equis: nam exercitum diu ante dimissum non acciverat; quamquam veteri more romano, sine exercitu triumphare imperatorem, bello confecto, absurdum habebatur. Mitior hic solito triumphus in captivos fuit: omnes dimissi sunt ad suos sumptu publico, praeter Aristobulum et Tigranem, in custodia servatos, ne ille fratris, hic patris, pacem turbarent. Maiorem hic triumphus pecuniam in aerarium, quam ulla aetate quisquam intulit: non comprehensa, quae ex manubiis est in Capitolio reposita, signati argenti septingenties quinquagies semel centena millia drachmarum translatum, Appianus auctor est: Plutarchus, in auro et argento facto signatoque in aerarium illata ad viginti talentorum millia.

LI. Multis novis inusitatisque ornamentis insignis iste triumphus quum haberetur, nihil illustrius visum, quam quod tribus triumphis totidem terrarum orbis partes devictae causam titulosque praebuerunt. Ter enim et alii triumphantes Capitolium adscenderant; hic, quod antea contigerat nemini, primum triumphum ex Africa, secundum ex Europa, tertium ex Asia duxit. Ob tam celeres grandesque victorias a plerisque Magno Alexandro conferebatur; et quo similior ei videretur, ut fit, ubi suis inventis homines blandiuntur, quatuor et triginta annis minorem finxerunt quidam, quum quintum atque quadragesimum explevisset: felix opinione hominum futurus, si quem gloriae, eundem et vitae finem habuisset, neque vertentem fortunam esset, iam aetate profectior, expertus.

LII. Mense decembri coepit agitari in senatu causa

§. 50. Appian. — Dio. — Vell. II, 40.
§. 51. Val. Max. VIII, 15. — Cic. pro Balbo, cap. 4, 6, et pro Sext. cap. 6. — Albin in Corp. Poët. p. 1542. — Vell. II, 53.

publicanorum, qui, redemptis Asiae vectigalibus, ut induceretur locatio, postulabant. Erat res invidiosa, et turpis confessio temeritatis. Tamen Crassus, ut peterent, fuit auctor: Cicero adiuvit petentes, ut concordiam ordinum retineret, quam in consulatu stabiliverat. Sed Cato, semper adversus iniqua flagitantibus, summopere resistebat: idemque praeterea, quod alterum ab senatu valde abalienavit equites, censuit, assentiente senatu, *ut de iis, qui ob iudicandum pecuniam accepissent, quaereretur.*

LIII. Ea de re certatum et olim fuerat, honestissimis equitum *hanc conditionem* recusantibus, *ut in dispari fortuna, dignitate, honoribusque ac praemiis, paria ipsis atque senatoribus pericula proponerentur; quum praesertim ita lex Sempronia primum, dein Cornelia, conceptae essent, ut senatores complexae, de ceteris non cogitasse viderentur.* Sed tum hoc agebatur, ut etiam equites nova lege illigarentur. Placebant haec et Metello, qui designatus tum consul, quum potestate nondum uteretur, auctoritate permultum poterat: adeo quidem, ut sub finem huius anni, Compitalicios ludos, quos auctore tribuno quodam plebis magistri vicorum facturi erant, privatus adhuc fieri prohiberet.

LIV. Eodem anno M. Aemilius Scaurus, qui relictus a Pompeio cum legionibus in Syria fuerat, Petram Arabum Nabataeorum metropolin aggressus, quum famem exercitus pateretur locis difficilibus, Antipatrum ad Aretam misit, qui deditionem suaderet. Hoc internuntio pactum, *ut trecenta talenta Romano darentur:* bellum Areta Scauroque volentibus

§. 52. Iuven. Sat. X, 283 et seqq. — Cic. ad Attic. I, 17, 18, et II, 1.
§. 53. Cic. ad Attic. I, 17, et in Pis. cap. 4.

diremptum est; idque adiumento fuit Scauro, ut destinatam M. Pisoni provinciam, in alterum annum, annitente Cicerone, retineret. L. deinde Afranius A. F., Q. Caecilius Q. F. Metellus Celer consules inierunt, pro quibus, uti designarentur, maximis largitionibus pugnavisse Pompeium narravimus.

LV. Sed illis plus molestiae et impedimenti, quam, quod speraverat, auxilii, tantis impensis quaesitum est: nam horum opera, tum alia, quae vellet, assequuturum rebatur, tum uti acta sua confirmarentur; eo magis, quod legati sui ad exercitum operum summorum praecipui ministri iidem illi fuerant. Ceterum Afranius saltandi, quam negotiorum, peritior, nihil ei profuit. Metellus etiam obfuit ab ira dimissae Muciae, quam sororem Metelli, quum haberet ex ea liberos, Pompeius repudiaverat. Accedebat excellentis gloriae perpetua comes invidia; praeterea simultates cum maximis viris Lucullo Metelloque, graves potius, quam iniquae, quos prior et sine causa offenderat.

LVI. Igitur Lucullus, qui de cetero se penitus otio ac voluptatibus tradiderat, praeter pristini doloris stimulos ab optimatibus nonnullis incitatus, in senatum venit, Pompeioque, *rata haberi acta sua* postulanti, acerrime restitit; *aequum esse prius, ut senatus cognoscat de singulis*, dictitans: *nam ut promiscue omnia ignaris, qualia quaeque sint, Patribus confirmanda obiiciantur, id vero incivile prorsus, et dominationi proximum. Praeterea, quod a se constituta pleraque Pompeius labefactaverat, arbitrari* iubebat *senatum*,

§. 54. V. C. 692; A. C. 60. — Ioseph. Antiq. XIV, 9, et de B. Iud. I, 6. — Hegesipp. I, 18. — Cic. ad Attic. I, 16.

§. 55. Dio, lib. XXXVII. — Vell. II, 40. — Flor. IV, 2.

§. 56. Plut. in Pomp. cap. 75, et Cat. cap. 44. — Dio. — Appian. Civil. lib. II. — Cic. ad Attic. I, 15 et 16.

utrius potiora esse decreta deberent. Haec quum per se non iniqua principes senatus M. Crassus, duoque Q. Metelli, Creticus et consul, sed et M. Cato enise defenderent, inferior in curia Pompeius, ad tribunos plebis confugit, ut, quod per senatum nequiverat, populi favore consequeretur.

LVII. Idcirco quo infimi vulgi promptiora et plura suffragia quaererentur, L. Flavius tribunus plebis promulgavit rogationem, *uti pompeianis militibus certus agri modus daretur; utque, quibus civitatis, iisdem et suffragii ius omnibus esset.* Ea tota ratio senatui displicebat. Cicero, ut populo simul, Pompeioque, et possessoribus satisfaceret, secunda concionis voluntate tollebat ex lege, quae ad incommodum pertinebant privatorum; *ne quid mutaretur de agro, qui P. Mucio, L. Calpurnio consulibus publicus fuisset*, quo anno Ti. Gracchus Agrarias leges tulerat; *neve sullanorum hominum possessiones moverentur.*

LVIII. Volaterranos etiam et Arretinos, quorum agrum publicarat Sulla, neque diviserat, defendebat; id solum concedens, ut ex ea pecunia, quae ex novis vectigalibus per quinquennium redigeretur, agrorum emptiones fierent. Sed haec contentio, quum maxime ferveret, gallici belli metu paulisper remissa fuit: nam Helvetii in armis esse, atque excursiones in provinciam facere nuntiabantur. Idcirco senatus decrevit, *ut consules duas Gallias sortirentur; delectus haberetur; vacationes ne valerent; legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliae civitates, darentque operam, ne se cum Helvetiis iungerent.*

LIX. Quum in sortitione legatorum, prima de con-

§. 57. Dio. — Cic. ad Attic. 18 et 19.
§. 58. Caes. de B. Gall. I, 5. — Dio. — Cic. ad Attic. I, 19.

sularibus sors Ciceronis, deinde Pompeii exisset; senatus una voce, *retinendos in Vrbe*, censuit: legati sunt Q. Metellus Creticus, L. Flaccus, et Lentulus Clodiani filius. Pacata tamen provincia mansit, quum victoria C. Pontinii facilem ad reliquias pacandas viam paravisset; atque ille, contentus domuisse, qui rebellaverant, non lacessivit quietos. Igitur quum motuum gallicorum vanus rumor fuisset, et otium e Gallia nuntiaretur, ad civiles contentiones acrius reditum, tam vehementi concertatione, ut Q. Metellus consul, lapidibus appetitus, percuteretur a seditiosis, deinde a tribuno in carcerem duceretur.

LX. Sed neque consul eo terrore flecti potuit; neque tanti viri causam deseruit senatus, quin apud illum in carcere convenire cuperet. Ibi Flavius, sella tribunitia ad fores collocata, iure inviolabilis potestatis clausit aditum, per murum intrare iubens senatum, si vellet; tam pertinaciter obluctans, ut eodem loco pernoctaturus videretur. Tum vero Pompeius pudore ductus, et quia res perquam invidiosa etiam ad populum erat, discedere Flavium iussit, id a se petiisse Metellum mentitus. Sed notam animi magnitudinem Metellus effecerat, quum eum reliqui tribuni eximere vellent e carcere, id beneficium recusando: postea quoque, quum Flavius denuntiasset, non passurum, ut in provinciam iret, nisi legi consensisset, quamquam cupidior triumphi haberetur, manere potius in Vrbe, quam de sententia dimoveri, sustinuit.

LXI. Pompeius igitur, principum invidia potentiam

§. 59. Cic. de Prov. Cons. cap. 13; ad Attic. I, 20, et pro domo cap. 5. — Dio.

§. 60. Cic. ad Attic. I, 20, et pro Coel. cap. 24. — Dio. — Plut. in Pomp. cap. 75. — Liv. Epit. — Sueton. in Tib. cap. 2.

suam urgeri videns, interdum poenitentia ducebatur, quod exercitum dimisisset; postremo, quamlibet rationem inimicos reprimendi honestam arbitratus, plane descivit ab optimatibus, stulto consilio, ut dignitatem tueretur, stolidis turbulentisque adolescentulis indigne se submittens; quae potissima ipsi seque et rempublicam perdendi causa exstitit. Commodum sub ea tempora P. Clodius ab siciliensi quaestura reversus, conceptum ex iudicio suo adversus optimates odium, tribunatus viribus exsequi gestiebat: et ne propterea, quod erat patricius, impediretur petere, per C. Herennium tribunum plebis legem promulgandam curaverat, ut *universus populus in campo Martio suffragium ferret, quo P. Clodius, eiurato patriciatu, plebeius esset.*

LXII. Hoc perfecto, iam pro plebeio se gerens, quum omnes semper Claudii patriciae gentis acerrimi propugnatores assertoresque iuris optimatium fuissent, tribunatum coepit petere; sed Q. Metellus consul, vir egregius, et patriae amans, impediebat, tanta contentione animi, ut *cum sua se manu interfecturum*, diceret, quamquam frater eius patruelis erat. Sed maximum ei contra Herennii rogationem argumentum erat, quod negabat, *nisi Curiata lege, recte de illa causa ferri potuisse.*

LXIII. Igitur tribunis aliis intercedentibus, tum quidem irrita P. Clodii astutia fuit. Lex deinde, auctore Q. Metello Nepote, qui praeturam gerebat, *de abrogandis Vrbis et Italiae portoriis* perlata est. Quum grata lex esset omnibus, non tam ob portorium, quam nonnullas iniurias portitorum, tamen auctor

§. 62. Cic. ad Q. fratr. I, 1, 11, et in Vatin. cap. 13. — Dio. — Plut. Praec. Polit. — Plin. XIX, 1.

displiceret; eo senatus inclinabat, ut exemplo Lacedaemoniorum, qui commodam sententiam, ab improbo viro dictam, repeti a probato, atque huic adscribi, iusserunt, alterius quam Nepotis nomen legi praescriberetur. Sed id quidem omissum; voluntas tamen spectata senatus est.

LXIV. Eodem anno Faustus, Sullae dictatoris filius, munere gladiatorio, quod in patris honorem edebat, populo magnificentissimum epulum, balneumque et oleum dedit. Apollinares quoque ludi magnifice facti; primusque tum P. Spinther theatralia vela ex carbaso duxit: ostendit et amphoras ex onyche, Chiorum magnitudine cadorum; quod magnae tum admirationi, nec diuturnae fuit, quum intra quintum deinde annum, columnae triginta duorum pedum magnitudine ex eodem lapide monstrarentur.

LXV. Dum haec in Vrbe gerebantur, Caesar Lusitanos insulasque nonnullas in Oceano sitas subegit, quum in ulteriorem Hispaniam ex praetura venisset, M. Crassi ope profectione maturata, qui sibi Caesarem contra Pompeii praegraves opes cupiebat adiungere. Igitur quum a creditoribus retineretur Caesar, Crassus pro eo spopondit ducenties: nam per ambitionem effuso patrimonio, contractoque gravi aere alieno, multo plus debebat, quam redigi ex bonis eius potuisset; auditaque vox est dicentis, *opus sibi esse millies, ut habeat nihil.*

LXVI. At tum Crassi opera onerosissimo quoque importunissimoque creditorum levatus, priusquam provinciae ornarentur, contra morem ita celeriter profectus est, ut ambiguum relinqueret, metune iudicii, an quo maturius sociis implorantibus subveni-

§. 64. Sueton. in Caes. cap. 18. — Plut. — Appian. Civ. lib. II.

retur, festinarit. Aiunt, in itinere per Alpes, quum ad conspectum pauperis vici comites eius per iocum inter se controverterent, *an illic etiam sit ambitioni locus?* serio dixisse Caesarem, *male se ibi primum, quam Romae secundum esse.* Nam ingenium dominationis avidum, ne quidquam cogitare aliud posset, ominibus variis erectum in spem potiundi fuerat.

LXVII. Quum adhuc quaestor in eadem Hispania conventus circumiret, iussu Veteris Antistii praetoris sui; visa Gadibus in Herculis fano Alexandri Magni imagine, ingemuit, nec sine lacrymis dixit, ad amicos conversus, « Me miserum! qui hac aetate, qua » iste terrarum orbem subegit, nihil adhuc gesserim » memorabile ». Neque distulit missionem efflagitare, quo regressus in Vrbem, maiorum rerum captaret occasiones; maxime, postquam absurdo proximae noctis somnio, et coniectorum promissis inflatus maiorem in modum animus fuit.

LXVIII. Quod enim ille cum matre cuncubuisse per quietem sibi visus erat, *imperium orbis terrarum portendi, quod omnium mater terra esset*, interpretati sunt. Spem deinde confirmavit insolitae figurae ac ingenii equus, quem erat nactus, fissis prioribus ungulis, neque sessoris, nisi Caesaris, patientem. Idcirco quum latrocinia, locis illis solemnia, minore negotio compescere praetor posset, bellum maluit; novaque legione paucos intra dies supra priores duas conscripta, contendit ad Herminium montem, et habitatores, situ loci ad praedas agendas incitari causatus, in plana iussit descendere.

LXIX. Sic initio belli quaesito, et hos armis do-

§. 66. Sueton. — Plut.
§. 67. Auct. de B. Hisp. fin. — Sueton. in Caes. cap. 7. — Vell. II, 43.
§. 68. Plut. — Dio.

muit, et vicinos populos, qui, relictis oppidis suis, trans Durium amnem cum uxoribus liberisque fugiebant, oppressit. Rebellantes deinde montis Herminii incolas, quum iterum subito adortus profligasset, atque illi, fuga ad Oceanum facta, in quandam insulam transiecissent; partem militum, ratibus impositam, quia navigia deerant, immisit. Sed ille, cui commissum hoc negotium fuerat, in scopulo quodam vicinae insulae exposuit copias, pedestri deinde itinere perrecturus ad hostem; ipse, priusquam faceret exscensionem, abreptus ab aestu recurrente, relinquere expositos coactus est.

LXX. Ibi milites circumventi caesique sunt, quum fortiter aliquamdiu se defendissent: neque praeter P. Scaevam, prodigiosae virtutis hominem, quisquam servatus est. Is quum diu magnam hostium multitudinem sustinuisset saucius fessusque, scuto, quod iam inutile innumeri excepti ictus fecerant, relicto, se coniecit in aestuarium, et interim, ubi profundior aqua occurrebat, natando vix evasit in litus; conspectoque Caesare, qui haec omnia cum admiratione viderat, genibus accidens, veniam amissorum armorum supplex petiit. Caesar, non modo virtute hominis, sed etiam disciplinae reverentia probata, centurionatum ei praemii loco dedit. Sed hoc quidem alii britannico factum bello tradiderunt: quod si ita esset, vix fuisset a Caesare praetermissum.

LXXI. Ceterum Caesar, classe Gadibus advehi iussa, totum traiecit exercitum, hostesque penuria rerum omnium pressos in deditionem accepit. Inde in Gallaecos transtulit bellum, qui Brigantium oppidum habebant; hominesque, non ante visa classe, sic ex-

§. 70. Val. Max. III, 2, 23. — Dio.

terruit, ut imperata prompte facturos pollicerentur. Sic pacata provincia, gentibusque aliquot novis imperio adiectis, iuri dicundo conventibusque dedit operam, ut concordiam civitatum stabiliret, quae propter aeris alieni magnitudinem plerisque locis convellebatur.

LXXII. Igitur constituto, ut *ex debitorum reditibus bessem creditores perciperent, donec dissolutum aes alienum esset*, cum magna gratia sociòrum, se exercituque locuplete praeda aucto, praeterea imperatorium nomen bello adeptus, non exspectato successore, ad triumphi simul consulatusque petitionem decessit. Et quidem, quod grandem pecuniae summam ad aerarium miserat, decretus ei triumphus est: sed erat improba hominis et intricata ambitio; nam postulaturo triumphum extra Vrbem manendum, candidato honoris petendum in urbe erat.

LXXIII. Igitur ab senatu contendit, ut *absentis, et per amicos petentis, rationem haberi, liceret.* Neque deerant, qui faverent, nulla id lege prohibitum, praeterea et aliis concessum iactantes: sed multi contradicebant, et ante omnes Cato, qui, ne decretum ea de re fieret, diem, quae postrema erat temporis, intra quod profiteri candidatos oportebat, dicendo exemit. His cognitis, Caesar, ne consulatu excluderetur, unde plus sibi virium, et ampliorem triumphi materiam pollicebatur, dimisso triumpho, Vrbem ingressus, eam continuo suscepit actionem, qua rempublicam captans invadere, praeter Catonem atque Ciceronem, omnes fefellit.

§. 71. Dio. — Plutarch.
§. 72. Dio. — Sueton. — Appian. Civ. lib. II.
§. 73. Appian. — Cic. in Rull. II, 9. — Sueton. — Plutarch. in Caes. et Cat. — Liv. Epit.

LXXIV. Namque Pompeium et Crassum, aemulatione potentiae discordes, inter se et sibi conciliavit, his legibus, *ut omnibus in rebus adiumento invicem essent; ne quid, quod cuilibet horum displicuisset, in republica ageretur.* Haec libertatem Vrbis deglutiit triceps conspiratio; quam exinde velut infernale monstrum, cerbereo rictu absorbentem omnia, M. Varronis satira, sub titulo Tricareni, perstrinxit; qui sub id temporis aedilis cum C. Muraena Lacedaemone excisum lateritiis parietibus opus tectorium, propter excellentiam picturae formis inclusum, ad comitium exornandum deportavit: quod opus per se mirum hominibus; sed magis admirationi fuit, transferri potuisse.

LXXV. Ceterum tres illi principes, suis quisque causis, societatem inierant: Pompeius, ut tandem acta sua confirmarentur: Caesar, nondum adultum robur committere cum viro tantis radicibus immaturum ratus, ipsius illius opibus, ut se muniret, abutebatur, omni interim illi delegata invidia; simul Crassi retinebat studia graviter adversaturi, si Pompeium sibi antepositum a Caesare vidisset: M. Crassus, cupidus primi loci, sed retinendo impar, ad rem pertinere credebat, si duorum potentissimorum viribus fulciretur; sperabatque Caesaris crescentem potentiam, cum matura Pompeii auctoritate ita commissurum, ut, his mutuo se atterentibus, maiores ipse opes consequeretur.

LXXVI. Nam huc omnia sua consilia olim retulerat; neque optimatibus prorsus addictus, neque vicissim ita popularis, ut oblitus curiae videretur: tantum hoc

§. 74. Cic. in Phil. II, 10. — Dio. — Appian. — Plin. XXXV, 14.
§. 75. Vell. II, 44. — Dio. — Plut. in Pomp. Caes. et Crasso.

agebat, ut quidquid utrislibet gratum accidisset, id se auctore; quae contra essent, invito at ignaro, facta censerentur. Atqui reliquorum etiam principum nemo sincerum ad rempublicam studium, nullis admixtis ambitionis avaritiaeve sordibus, afferebat; uno excepto Catone, cuius invicta ad extremum constantia, quamquam nudata praesidiis omnibus, in tuenda republica perstitit. Ceterum, quo maiores acquireret vires tardius animadversa conspiratio, dederunt diligentem operam, ut tegerent eam dissimularentque: neque eo secius communicabant consilia, et quidquid conducere suis rationibus visum erat, coniunctis opibus exsequebantur.

LXXVII. Iam primum in petitione consulatus, quum haberet competitores duos Caesar, L. Lucceium historiarum scriptorem, et M. Bibulum, per Arrium cum Lucceio coivit, pactus, *ut is, quia gratiae, quam Caesar, minus, pecuniae plus habebat, nummos de suo, communi nomine per centurias pronuntiaret.* Contra optimates, nihil non in consulatu Caesaris timentes, si concordem collegam nactus esset, auctores Bibulo fuerunt tantumdem pollicendi: ac plerique contulerunt pecunias, ne Catone quidem infitiante, esse e republica, largitionem eam fieri: haec tum erant tempora. Caesar cum Bibulo designatur. Igitur optimates dederunt operam, ut provinciae futuris consulibus minimi negotii, id est, silvae callesque decernerentur.

LXXVIII. Interim C. Octavius ex praetura, summa cum laude gesta, Macedoniam sortitus (quod C. Antonio male provinciam administranti successorem mitti placuerat), negotio sibi ab senatu extra ordinem dato, agrum thurinum purgavit, iam olim infamem

§. 77. Sueton. — Cic. ad Attic. I, 17. — Appian. Civ. lib. II.

latrociniis, residuamque ex Spartaci et Catilinae copiis fugitivorum manum delevit. Sequitur iam non consulatus C. Caesaris, sed regnum, quo tempore collegam potestatis M. Calpurnium Bibulum nomine, re et opère Cn. Magnum, M. Crassum habuit. Idcirco nullo iam veteris et probi moris respectu, tantum ea, quae ad fundandas coniurationis opes pertinebant, ingenio Caesaris, auctoritate Pompeii, divitiis Crassi perficiebantur: neque Romanis fiebat iniuria libertatem amittentibus, quam ingratus stolidusque populus, accepta mercede, vendiderat.

LXXIX. Prodigia tum multa, non sine minis et horrore malorum imminentium, nuntiata aut visa sunt. Procella repens in Vrbe et circum arbores exstirpavit, aedificia scidit, naves in Tiberi iuxta urbem et ad ostia fluminis mersit, pontem sublicium rupit: theatrum quoque, ad ludos quosdam e ligno structum, corruit; omnibusque his cladibus magna hominum absumpta multitudo est. Sed prima honoris initi, antiquitatis specie decora, aut latente adhuc Caesaris proposito, pro innoxiis fuerunt: ut quo mense fasces non haberet, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur, quod ex vetustate relatum; ut tam senatus, quam populi diurna acta conficerentur et publicarentur; quod ipse instituit primus, quo per provincias et exercitus nosceretur, nihil agi Romae, nisi ex voluntate trium principum, posse.

LXXX. Inter haec Bibulum, ut concorditer secum rempublicam gerere velit, in senatu rogans, ab intentione muniendi sese avocatum, ipse, clam paratis subsidiis, fallacibus blanditiis mulcebat; donec pro-

§. 78. V. C. 693; A. C. 59. — Cic. ad Q. fratr. I, 1, 7. — Sueton. Aug. cap. 3. — Dio, lib. XXXVIII.

§. 79. Dio. — Sueton. in Caes. — Liv. II, 1. — Agell. II, 15.

visis, quae voluerat, ad maiora itum, legesque promulgari a consule coeptae, quales vix tribunus plebis paulo modestior tulisset; Agrariae ante omnes, quae maximam contentionem, quod invito senatu ferebantur, habuerunt. Sed nimirum Caesar, ita se fore popularem, semper erat professus, ut nihil esset acturus, quod non ad senatus quoque commodum pertineret. Igitur sic conceperat verba legis, ut nihil in his reprehendendum videretur; et tamen, ne sic quidem laturum, testabatur, nisi senatu auctore.

LXXXI. Sed optimates non fallebat, haec omnia non alia causa fieri, quam ut abductam a Patribus plebem Caesar hac largitione sibi auctoraret: ideoque hoc ipsum erat dolori, quod ita scripta lex esset, ut, qui eam impedirent, non tam voluntati plebis, quam aequitati manifestissimae utilitatique publicae, refragari viderentur. Namque multitudo illa, numero et egestate Vrbi intoleranda exhauriebatur; frequentabantur Italiae regiones, inopia hominum desertae; consulebatur annonae instaurata passim agricultura; et haec sine impensa reipublicae, sine incommodo principum fiebant: immo his ultro honor et emolumentum adiiciebatur, quod ex eorum numero viginti viros dividundis agris creabat Caesar, seque nominatim excipiebat, ne scilicet suum in usum aliquid ferre existimaretur.

LXXXII. Cetera quoque ita complexus erat, ut neque prudentiam, neque aequitatem desiderares. Publicum agrum omnem dividebat, Campano, ob praestantiam regionis, ad subsidia reipublicae reservato: privatum non nisi a volentibus emi iubebat,

§. 80. Appian. — Plutarch. in Caes. et Cat. — Liv. Epit. — Dio, lib. XXXVIII.

neque minoris plurisve, quam aestimatus in censu esset. Pecuniam autem affatim subministrabat quum triumphus Pompeii, tum recens ab eo constituta vectigalia; quae civium usibus, quorum et periculis parta forent, non immerito dicebat impendi. Haec utrumne placeret ferri, singulos interrogabat, correcturum, si quid secus scriptum videretur, aut plane deleturum, pollicitus.

LXXXIII. Illi, quum nec incusare legem possent, nec ferri vellent, promisso, auctorem senatum fore, quaesitis impedimentis morabantur. At Cato pro libertate ingenii sui palam, quae sentiret, praeferens, legem non damnabat; ceterum negabat, ex his, quae antea constituta essent, moveri quidquam oportere: ducebatque dicendo diem, ne perfici res ea posset; quippe sententiam rogato senatori licebat etiam aliis de rebus, quoad vellet, disserere. Tum Caesar, ira commotus, simul ut ceteris incuteret metum, Catonem extrahi curia per lictorem, ducique in carcerem, iussit: nam illum tribunos appellaturum sperabat. Cato, nulla voce missa, sequebatur: neque pauci, relicto senatu, comites ei ibant; quorum M. Petreius, obiurgatus a Caesare, quod, nondum misso senatu, discederet, *Malo*, inquit, *esse cum Catone in carcere, quam tecum in curia.*

LXXXIV. Ob hanc invidiam, et quia plebem quoque gravatim haec ferre animadvertebatur, destitit Caesar, submissoque tribuno plebis, dimittendum Catonem curavit. Eo tempore quum senatum mitteret, laetus contigisse, quem optaverat, ad plebem se applicandi colorem, hoc tantum adiecit: *Equidem vos*

§. 83. Agell. IV, 10. — Sueton. — Plut. in Caes. et Cat. — Val. Max. II, 10. — Dio.

et iudices legis, et auctores esse volui, priusquam cum populo agerem, Patres conscripti; sed quoniam vobis tam bona conditio displicet, et pro honore, quem vobis habebam, tantum iniurias rependitis, age, iubebit populus, quod ei videbitur. Exinde, senatu prorsus neglecto, ferre ad populum coepit. Quo tamen honestiores haberet auctores, in concione interrogavit collegam, *ecquid ei in lege displiceret?* ille nihil, nisi *non permissurum, ut aliquid novetur se consule:* tum Caesar rogare illum coepit, idemque faciundi auctor populo fuit: nec mollior inde Bibulus, sublata voce, *Ne si omnes quidem volueritis, legem habebitis*; et cum dicto discessit.

LXXXV. Caesar, reliquos magistratus interrogare intutum putans, quum huius esset contra spem expertus constantiam, Pompeium Crassumque produxit, privatos quidem, sed opibus et auctoritate principes. Ibi Pompeius, *Ego vero, Quirites, omnia haec summopere probo; nec ego solum, sed iam tum universus probavit senatus, quum et meis et Metelli militibus agrum decerneret. Sed eo quidem tempore propter inopiam reipublicae ea largitio dilata est; eadem nunc beneficio deorum, et opera mea, locupletior, et illis praestare promissa, et reliquis reddere fructus communium laborum, potest.*

LXXXVI. Haec loquutus, singula legis capita recensens dilaudabat. Id quum cupientissimo populo fieret, adiecit Caesar: *Quaero igitur ex te, Magne Pompei, quoniam legem probas, an ei defensor sis futurus, si quam adversarii vim fecerint?* Simul versus ad plebem, *orare Magnum* hortabatur. Pompeius,

§. 84. Plutarch. — Dio.
§. 85. Plut. in Caes. et Pomp. — Dio.

hoc honore valde elatus, quod consul populi romani, atque ipse populus ad auctoritatem privati confugeret, multa de rebus suis magnifice loquutus, postremo dixit, *si quis sumere gladium ausus esset, se cum scuto et gladio affuturum:* quo uno dicto nihil unquam exciderat Pompeio immodestius. Et offendebantur quidem haud perfunctorie optimates: sed quum haec omnia M. Crasso probarentur, alii quoque minus tetenderunt in re populo gratissima, hisque duobus accesserunt, qui et boni viri, et Caesari non amicissimi putabantur; adhuc enim conspirationem suam occultabant.

LXXXVII. Sed eruperunt paulo post eius rei manifesta indicia, quum Caesar filiam, Caepioni Servilio, cui desponsa fuerat, cuiusque praecipua opera Bibulum impugnaverat, ademptam Pompeio collocavit; Pompeii filiam Caepioni pollicitus, quamquam et illa sponsum haberet Faustum Sullam. Haec faciebat, provinciam cogitans; simul, ne, se absente, Pompeius aliquid novaret per Gabinium foedissimum adulatorem suum, qui consul in sequentem annum destinabatur: ipse Calpurniam duxit, ut patrem eius L. Pisonem, quem alterum facturi consulem erant, hac affinitate pignoratum haberet; non dissimulante Catone, talibus nuptiis dotem a republica imperium et exercitus dari.

LXXXVIII. Post hanc affinitatem, Caesar in senatu Pompeium primum sententiam rogare coepit, quum M. Crassum soleret; cuius rei rationem senatui reddendam putavit, quia moris erat, ut, quem quis rogandi sententias kalendis ianuariis instituisset ordi-

§. 86. Plut. in Caes. et Pomp. — Dio.
§. 87. Cic. ad Attic. II, 17. — Sueton. in Caes. c. 20. — Appian. — Dio. — Vell. II, 44.

nem, eum toto anno servaret: id quoque novo more, quum olim, qui princeps in senatum esset lectus, etiam sententiae dicendae esset princeps. Ne sic quidem mutavit sententiam Bibulus, quin ope trium tribunorum plebis, Cn. Domitii, Q. Ancharii, C. Fannii, suffultus, legem impediret tanta pervicacia, ut, consumptis omnibus morae causis, ad extremum in singulos consulatus sui reliquos dies ferias indiceret; ne enim feriis coiret populus, legibus vetabatur.

LXXXIX. Sed Caesar, spreto Bibulo, nihilominus praedixit comitiis, legis ferendae causa, diem; inque idem tempus Pompeius, iam ducta Iulia, Caesaris gener armatis Vrbem compleverat. Adfuit et Bibulus, instigantibus Patribus, qui domum consulis venerant, quod altero impediente consule convocari senatus nequibat; ut potius aliena improbitate victus esse, quam sua sponte cessasse, videretur, et per densam multitudinem, quae, sicas sub vestibus ferens, forum de nocte occupaverat, ad aedem Castoris, Lucullo et Catone comitantibus, contendit; aliis reverentia potestatis, multis, quia sententiam mutasse crediderant, viam dantibus. Sed ubi ex superiore loco impugnare legem coepit, tanta est commota seditio, ut ipse de gradibus deturbaretur, cophinus stercore repletus in caput consulis effunderetur, fasces frangerentur, multi comitum, atque inter alios duo tribuni, verberibus vulneribusque afficerentur.

XC. Inter haec Bibulus insigni constantia nudabat iugulum, offerebat, ad caedem magna voce invitabat Caesaris satellites, *Ego vero*, inquiens, *si Caesarem, ut iuste agat, movere nequeo, id saltem efficiam, ut*

§. 88. Agell. IV, 10, et XIV, 7. — Dio. — Cic. pro Sext. c. 53.
§. 89. Plut. in Caes. et Pomp. — Appian. Civ. lib. II. — Dio. — Sueton.

mea mors scelestiorem invisioremque omnibus reddat. Haec vociferantem in vicinam Iovis Statoris aedem amici rapuerunt. Tum in Catonem versus impetus, qui, ut erat iuvenis, et robusto corpore, per medium agmen via facta, quum verba coepisset facere, sublimis a factione Caesaris est elatus. At ille, diversa fori parte recurrens, convicia Caesari ingerebat; donec iterum priorem ad modum est elatus. Ita per vim perlata lege, iurare populum iussit Caesar, perpetuo ratam fore: idem deinde iusiurandum a senatu exegit.

XCI. Bibulus, aegre vitato exitio, postridie in curia conqueritur, rescindere acta parat: Pompeio Crassoque resistentibus, plerisque metu aut errore quietis, nihil promovetur. Igitur Bibulus, in reliquum anni tempus (menses autem octo supererant) domi se continens, tandem agenti aliquid Caesari *ferias esse* obnuntiabat per edicta. Sed P. Vatinius tribunus plebis levissimus, qui et nuper consulem in vincula ducere conatus erat, viatorem misit, qui eum domo vi extraheret: nam hic se ad omnia Caesaris cupita signiferum praestabat; unde Cicero, occultius ad Atticum de his temporibus scribens, *Athenionem* vocat, cum illo servorum in Sicilia duce, vilissimae plebis concitorem Vatinium comparans.

XCII. Nec ex toto illo collegio quisquam illo anno legem tulit, quum nemo non haberet promulgatas, praeter Vatinium, qui nec auspicia, nec Aeliam Fusiamque leges curabat. Ceterum collegis Vatinii intercedentibus, Bibulus omissus in praesentia, nihil postea neque ipse, neque tribuni, qui cum eo senserant,

§. 90. Appian. — Plutarch. in Cat.

§. 91. Plut. in Pomp. — Sueton. in Caes. c. 20. — Dio. — Cic. in Vatin. c. 9.

publicae rei egerunt. Adhuc in legem aliqui senatorum non iuraverant, Q. Metellus Celer, exemplum Numidici referens, M. Cato, et huius imitationem affectans M. Favonius. Idcirco Caesar legem tulit, *ut, qui certam ante diem non iurasset, capitalem fraudem frausus esset.* Hic metus, an quia, lege iam perlata, nihil ex sua calamitate commodi perventurum ad rempublicam erat, et illos, et tribunos plebis ad iurandum adegit.

XCIII. Sic ille non modo agrum, de quo pugnatum erat, divisit; sed etiam, qui exceptus antea fuerat, Campanum Stellatemque extra sortem dedit patribus familias, quibus terni aut eo plures liberi essent: horum ad viginti millia reperti; et ab eo primum tempore coloniis romanis connumerata Capua est, quum circiter annos centum quinquaginta praefecturae formam nomenque habuisset. His legibus ingenti ad populum quaesita gratia, quo equestrem ordinem adiungeret, publicanis (erant enim ex eo ordine) trientem plebiscito remisit; hactenus enim resistentibus quibusdam, et praecipue Catone, nihil ab senatu impetraverant.

XCIV. Sic in ordinem redactis Patribus, reliqua civitate devincta, quidquid voluit, cui voluit, dedit. Acta Pompeii, ne ipso quidem ultra renitente Lucullo, quem ita calumniarum metu exterruerat, ut ad genua sua accideret, nedum aliis, confirmavit: provincias, ut Spintheri Hispaniam, dandas, quibus ipse cuperet, curavit: de variis rebus, ex suo coniuratorumque arbitratu leges tulit, de maiestate, de sacerdotiis, de provinciis, de repetundis; paratis in quodli-

§. 92. Cic. in Vatin. c. 7. — Dio. — Plut. in Cat. — Appian.

§. 93. Cic. ad Attic. II, 16 et 17. — Appian. — Dio. — Sueton. — Vell. II, 44.

bet populi suffragiis, quae, praeter cetera, ludorum et venationum mercede quaesiverat. Totam denique rempublicam, latente collega, solus administravit. Vnde homines urbani, quae gesta eo anno essent, non ut solitum duobus consulibus, sed eiusdem nomine ac cognomento signabant, *Iulio et Caesare consulibus*.

XCV. Hunc rerum statum quum multi gravarentur, et aliquando Caesar in senatu *de infrequentia* quereretur, Q. Considius, *arma nimirum et milites timeri*, respondit. « Quin igitur te, inquit Caesar, eadem formido non continuit domi? » Tum ille, « Hoc metu » senectus me liberat, quae gladiis tuis parvam reli» quit vitae, nec dignam cautione, particulam ». Inter quae Q. Fusius Calenus praetor, animadverso, in suffragiis promiscue latis, bene consulta sibi quemque adscribere, deteriorem culpam transferre in alios, legem tulit, uti *singulorum corporum suffragia seorsim colligerentur*, quo intelligi possit, si non, quid viritim unicuique, nam id ad leges solvendas tabellarias pertinebat, certe quid cuilibet ordini placuisset.

XCVI. Nihil id Caesaris intererat, qui, se praesentibus abunde contentum ferens, quidquid cupiebat, aliorum opera, nec a plebe solum, sed postea etiam a senatu, consequebatur. Nam Illyricum Galliamque Cisalpinam, quam ex omnibus provinciis elegerat, socero generoque suffragantibus, cum legionibus tribus in quinquennium accepit rogatione Vatinia; mox quarta legio, et quae trans Alpes est Gallia, senatus-

§. 94. Sueton. — Caes. de B. Civ. I. — Cic. ad Famil. I, 9. — Appian. Sueton. — Dio.

§. 95. Plutarch. in Caes. — Dio.

§. 96. Sueton. — Vell. — Oros. VI, 7. — Cic. in Vatin. c. 15, et pro domo, c. 9.

consulto accessit. Verebantur enim Patres, ne, cunctantibus ipsis, et hanc populus daret, qui iam contra legem Semproniam iuris huius usurpationem primam gustaverat.

XCVII. Neque dissimulavit huius victoriae gaudium, paucisque interiectis diebus, frequenti curia, *omnium se capitibus illusurum* iactavit; ac negante quopiam, *facile hoc ulli feminae fore*, respondit, *in Assyria quoque regnasse Semiramin, et magnam Asiae partem olim paruisse Amazonibus.* Neque contentus domesticis praesidiis, regna sociorum omnibus modis studuit adiungere, Ariovistum Suevorum regem, itemque Ptolemaeum, cui et magnam pecuniae summam crediderat, *socium et amicum* appellandum, et lege et senatusconsulto, foedusque cum eo in Capitolio feriendum curavit. Inter haec consules designati sunt, uti convenerat, L. Piso, A. Gabinius. Gabinium de ambitu interrogare C. Cato adolescens cupiebat. Sed quum per aliquot dies copiam sui praetores non facerent, in concionem adscendit Cato, et Pompeium privatus *dictatorem* appellavit. Vnde magnus exortus tumultus est, propiusque nihil factum, quam ut homo temerarius et nullius consilii occideretur.

XCVIII. Sed acriores sub idem tempus turbas excitavit L. Vettius, catilinariae coniurationis index, qui, subornatus a Caesare, sollicitatum se a quibusdam de inferenda Cn. Pompeio et C. Caesari nece, dicebat. Ea fabula aliquanto aliter, quam ornata putabatur, acta est. Vettius enim cum pugione, servique eius cum telis in foro deprehendi, mox Vettius indicium profiteri debuerat. Sed ille, quo Curionem ado-

§. 97. Caes. de B. Gall. I. — Dio., lib. XXXVIII et XXXIX. — Cic. pro Sext. cap. 26, et ad Q. fratr. I, 2.

lescentem in suspicionem adduceret, familiaritate eius affectata, dixerat sibi certum esse cum suis servis impetum in Pompeium facere, idque ille ad patrem, pater ad Pompeium detulerat. Erat autem Curioni filio Caesar offensus, quod aperte triumvirorum nimias opes traducens, assensum habere multitudinis videbatur, eique ludis Apollinaribus equites stantes plauserant, quum, ingrediente theatrum Caesare, quievissent.

XCIX. At Vettius, in senatum introductus, *fide publica* postulata, exposuit, *manum fuisse iuventutis, duce Curione, in qua Paullus initio fuisset, et Q. Caepio Brutus et Lentulus Flaminis filius, conscio patre: postea C. Septimium scribam Bibuli, pugionem sibi a Bibulo attulisse*. Quod totum irrisum est, Vettio pugionem defuisse, nisi dedisset eum consul; praesertim quum ipse Bibulus Pompeium, ut caveret insidias, monuisset, eoque nomine Pompeius ei gratias egisset. Introductus Curio filius refellit Vettium eo maxime, quod Paullum ille dixerat afferre manus Pompeio voluisse, quo tempore Paullum constabat fuisse in Macedonia. Fit senatusconsultum, *uti Vettius, quod confessus esset, se cum telo fuisse, in vincula coniiceretur; qui eum emisisset, eum contra rempublicam esse facturum.*

C. Non obstitit senatusconsultum Caesari, quominus postero die produceret in Rostra Vettium, et tribuno plebis P. Vatinio secundas agente, dicere iuberet ex eo loco, ad quem consuli Bibulo non licebat accedere, quemque Caesar in praetura Q. Catulo praecluserat. Igitur Vettius auctores impulsoresque sceleris nominavit M. Bibulum, C. Curionem cum filio, L. Paullum,

§. 98. Cic. ad Attic. II, 18, 19 et 24. — Sueton. — Dio.
§. 99. Cic. ad Attic. II, 24, et in Vatin. c. 10.

qui tum quaestor in Macedonia aberat; praeterea L. Lucullum, L. Domitium, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione adsperserat. Contra Caepionem, quem ibidem acerrime nominaverat, in foro omisit; ut appareret, noctem, et nocturnam deprecationem intervenisse Serviliae, quae mater Caepionis cum Caesare habere consuetudinem putabatur.

CI. Ciceronem non nominavit, sed dixit, *consularem disertum, vicinum consuli, sibi dixisse, Ahalam Servilium aliquem, aut etiam Brutum opus esse opperiri.* Deinde quum iam descendisset de Rostris, colloquutus cum eo Vatinius, revocavit, interrogavitque, *ecquosnam alios posset nominare?* tum ille C. Pisonem generum Ciceronis, et M. Laterensem conscios edidit. Quamquam in his multa erant, quae falsum indicium proderent, tamen promulgata lex est a Vatinio, *ut Vettio praemia decernerentur, deque nominatis ab eo quaestio haberetur.* Interim Vettius apud Crassum Divitem, de vi postulatus, quum fraudis architecti consilii tam praecipitis eventum desperarent, in carcere occisus est; Caesare suspicionem in alios transferre niso, quamquam ipse necis auctor crederetur.

CII. Impetravit tamen ab addicta plebe, ut illius voluntate iussuque praesidium sibi circumdaret: verbo adversus insidias; revera, ut opprimendis inimicis se muniret. Erat plane miserabilis temporum status, quum paterentur homines, quae nollent; omitterent mederi, quum possent; et tamen ne taciti quidem sortem suam indignarentur. Ludis Apollinaribus maxime perspecta populi voluntas est, quum neque Caesari praesenti plausum, et in Pompeium

§. 100. Cic. in Vatin. et ad Attic.
§. 101. Sueton. — Dio, lib. XXXVIII. — Cic. — Appian.

(coloniam enim Capuam deducebat) petulantissime invectus Diphilus tragoedus ita placuit, ut saepius a populo iuberetur repetere, « Nostra miseria tu es » magnus »; et, « Virtutem istam, veniet tempus, » quum graviter gemes ».

CIII. Edicta vero Bibuli, probrorum in illum et Caesarem plena, tam erant iucunda populo, ut locum, ubi proponebantur, prae multitudine legentium, transire nemo posset. Quum ista maxime fierent, C. Antonium ex provincia reversum accusatores corripuerunt L. Caninius Gallus, Q. Maximus Aemilianus, et M. Coelius admodum adolescens apud Cn. Lentulum Clodianum. Catilinariam coniurationem obiiciebant; nec eo crimine convictus, ob alia, quae proprie in iudicium deducta non erant, est condemnatus, male gestis in Thracia rebus. Macedoniam provinciam obtinuerat, eoque statim, ut in agro pistoriensi victus fuerat Catilina, cum laureatis fascibus profectus (quae res post eventum in omen tracta est, quasi victoriam hostibus, ad quos laurum victricem tulerat, portendisset), multa sociis finitimisque tum adhuc pacatis incommoda per avaritiam intulerat.

CIV. Non tulerunt Dardani praedas ex suis finibus agentem; suoque et vicinorum contracto exercitu, iverunt obviam. Sed ille non ausus exspectare, quos lacessiverat, tanquam ad alia praevertens, cum equitatu profugit: pedestres copiae caesae fugataeque sunt; praeda omnis amissa. Simili causa eventuque commovit timuitque Mysiae bellum, postquam ad

§. 102. Cic. ad Attic. II, 19, 20 et 21, et in Vat. cap. 15. — Sueton. — Val. Max. VI, 2.
§. 103. Val. Max. IV, 2. — Cic. in Vat. cap. 11, et pro Coel. cap. 7 et 31. — Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Dio.

Istrianorum urbem Scythae Bastarnaeque incolis auxilio advenerant. Huius damnatione Catilinae sepulcrum floribus ornatum, iustaque ei a perditissimis hominibus facta sunt. Ipse Cephalleniam legit exsilii sedem, ibique urbem instituit condere, totam insulam, tanquam suam possessionem, tenens; ut iam tum appareat maiora fuisse exsulum viatica, quam fuerint principum antiquorum patrimonia.

CV. Huius deinde filiam accusator eius Caninius duxit. Sed Antonium in consulatu collegam Cicero defenderat, quamquam adspersum se suspicione gravatus, quod inter rapinas suas partem quaeri Ciceroni iactaverat. In eo iudicio forte quaedam de praesenti reipublicae statu questus erat Cicero, quae ad Caesarem Pompeiumque delata, graviter eos offenderunt. Et erat iam ante iratus Ciceroni Caesar, quod in viginti viris dividendo agro campano esse noluisset: magnum enim inimicitiarum argumentum putabatur edere, qui ne honorem quidem delatum ab illo accipere vellet. Igitur nihil ultra cunctandum rati, ut simul potentiam suam vimque adversariis ostentarent, eadem adhuc die, horaque nona, quum illa sub sextam a Cicerone dicta essent, acerbissimum eius inimicum P. Clodium ad plebem transduxerunt.

CVI. Id olim agitabat Clodius; sed varie frustrato proposito, nihildum promoverat. Nuper autem Q. Celer, qui fortissime proposito Clodii restiterat, morte subductus erat, tam opportune et velociter, ut scelus uxoris, quae fratri et in aliis nimis dicebatur esse morigera, plerique suspicarentur. Tum vero agente

§. 104. Cic. pro Flacco, cap. 38. — Strab. lib. X, p. 455. — Val. Max. IV, 2.

§. 105. Dio. — Cic. ad Attic. I, 12; II, 19; IX, 2; de Prov. Cons. cap. 17, et pro domo, cap. 16. — Vell. II, 45. — Sueton.

Caesare, inventus est P. Fonteius quidam ex plebe romana, qui lege Curiata Clodium adoptaret, statimque emitteret manu; quod per se evidens erat eludsarum legum commentum, et sane quam rationi et iuri repugnans, quod maior natu Clodius a minori adoptabatur.

CVII. Exhinc multa iniecta sunt in rempublicam et integerrimos quosque custodes eius fulmina, patefacto ad tribunatum aditu, quem mox petiit Clodius, et designatus est. Petierat et M. Laterensis egregius adolescens: sed quia lex de agro campano *exsecrationem* habebat *in coitione candidatorum, si mentionem fecerint, quo aliter ager possideatur, atque ex legibus Iuliis;* petere destitit, ne iuraret. Post Antonii damnationem reus ex Asia L. Valerius Flaccus, ab eodem Cicerone, apud T. Vettium felicius est defensus, et opportunitate ioci cuiusdam absolutus. Eodem quoque patrono bis hoc anno iudicum suffragiis liberatus est A. Minucius Thermus. Inito deinde tribunatu, P. Clodius M. Bibulum verba facere in deponendo magistratu incipientem prohibuit, et solemni iureiurando iussit esse contentum.

CVIII. Eodem anno Q. Metello Celeri, quum in Galliam proconsule profectus esset, rex Suevorum Ariovistus homines quosdam ex India dono dedit, qui, quum e patria commercii causa navigarent, tempestatibus erant in Germaniam abrepti. Marcius Philippus, qui Syriam ex praetura obtinebat, cum Arabum praedonibus, provinciam incursantibus, parum prospere bellum gessit, alioquin etiam haud optima fama agendo; ut clarissima C. Octavius, qui

§. 106. Cic. pro Coel. cap. 24, et pro domo, cap. 13 et 14.

§. 107. Cic. pro Sext. cap. 7; ad Attic. II, 18, et pro Flacco, cap. 34, 38 et 39. — Macrob. Sat. II, 1. — Dio.

Macedoniae non minore iustitia, quam fortitudine, praeerat. Atque is, Bessis, ferocissimis Thracum, magno proelio, fusis, *Imperator* appellatus est. At Clodius, omni ad opprimendum Ciceronem intento nisu, favorem sibi ordinum prius parandum rogatione ratus, Annonariam legem, itemque aliam de instaurandis collegiis tulit, triduo postquam L. Calpurnius L. F. L. N. Piso Caesoninus, A. Gabinius A. F. consulatum inissent.

CIX. Erant haec summe popularia: nam frumentum populo, quod antea semissibus et trientibus in singulos modios dabatur, gratuitum fiebat; et collegia non tantum, quae senatus sustulerat, restituebantur, sed multa praeterea, quae nunquam fuerant, ex faece plebis constituebantur. Vt autem senatu placato uteretur (nam consules, Pisoni Macedonia, Gabinio Syria datis provinciis, emerat), tulit, *ne quem censores in senatu legendo praeterirent, neve notarent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset.* Ne autem cum plebe acturo, de caelo servantium obnuntiatio noceret, unam maximam perniciosarum legum remoram, Fusiam et Aeliam leges, quae erant de auspiciis latae, abrogavit; cauto, *ne quis magistratus per eos dies, quibus tribunus plebis cum populo ageret, de caelo servaret.*

CX. Nam antiquitus obtinuerat, ut quum plurimum auguriis ominibusque Romani tribuerent, infinita haberent singulis negotiis, ut putabant, significantia eventum. Sed augurium de caelo praecipuum habe-

§. 108. V. C. 694, A. C. 58. — Sueton. Aug. c. 3. — Plin. II, 67. — Pomp. Mela, III, 5. — Cic. ad Q. fratr. I, 2, et in Pis. c. 9. — Vell. II, 59. — Marmor. apud Pigh. — Appian. Syriac.

§. 109. Cic. passim in Orat. — Ascon. in Pis. — Dio.

batur, idque semel captum in totam eam diem et ad omnia negotia valebat. Eadem rogatione Clodii comprehensum, *ut omnibus fastis diebus legem ferre liceret, etiam intercessione sublata*: ne quid divini humanive iuris morari praecipitem hominis furorem posset. Nec fallebat Ciceronem, adversus se omnes istas machinas comparari; quapropter L. Mummium Quadratum tribunum plebis invenit, qui clodianis actionibus intercederet.

CXI. Hic et kalendis ianuariis, quum in id tempus Compitalitiorum dies incidisset, Sex. Clodium, operarum clodianarum ducem, prohibere tentaverat, no ludos faceret; et P. Clodio se adversarium ubique intendebat. Idcirco Clodius, et qui occulte in perniciem Ciceronis conspiraverant, Pompeius atque Caesar, dolum instruunt. Pompeius, cui Cicero fidem habebat, *Clodium a se, uti ne in tribunatu contra Ciceronem faciat quidquam, omni cautione, foedere, exsecratione devinctum* confirmat; praeterea praeclaro atque magnifice omnia pollicetur: his uti color constaret, ipse iam Clodius remissius leniusque incessere Ciceronem; magis incusare Terentiam; saepe desiderium instaurandae gratiae profiteri.

CXII. Ita decepto Cicerone, et quiescente Mummio, leges istae perferuntur. Continuo promulgatur, *uti aqua ignique interdiceretur eis, qui civem indemnatum occiderent, occidissent.* Hoc crimine, si crimen esset, totus senatus tenebatur; sed Cicero solum se, aut primum peti gnarus, qui Lentulum ceterosque catilinariae coniurationis antesignanos de sententia senatus supplicio affecerat, priusquam cum eo nomi-

§ 110 Cic. post Redit. in Sen. et de Har. Resp. et pro domo. — Dio.
§. 111. Cic. in Pis. cap. 4, et ibi Ascon. — Dio. — Vell. II, 54. — Plut.

natim agi coeptum esset, vestitu mutato, populum rogare coepit; quod consilium, seiuncta causa sua, perniciosum fuisse postea ipse agnovit. Mutavit cum eo vestem omnis paene romanorum equitum multitudo: nec minus viginti millia iuvenum promisso capillo cum eo circumibant rogabantque, P. Crasso M. F. auctore ac duce.

CXIII. Sed omnibus viis, qua incederet, Clodius cum ingenti perditorum hominum agmine occurrebat, perculso insultantium, lapidesque et coenum in eum iactantium. Senatus quoque *vestem mutare populum, velut in publico luctu*, iubebat; sed consules refragabantur, et cum armatis curiam obsidens Clodius. Sic quoque erupit magna pars Patrum, scissis vestibus, invidiam adversariis cum clamore cientes. At ubi ne ista quidem tam lamentabilis facies ad movendum aut misericordiam plebis, aut pudorem, satis efficax fuit; cedendumque Vrbe Ciceroni, aut pugnandum armis apparuit: tum Cicero, crescente anxietate, intentius etiam rogabat primores civitatis, noctu atque interdiu circumiens domos; sed ceteris plus voluntatis, quam potentiae, aderat: Crassus palam oppugnabat eum; Pompeius atque Caesar scelestius tegebant odia, quam fovebant, certique illum perdere, quo magis illicerent in fraudem, quamquam ipsi unanimes, discordia consilia dabant.

CXIV. Caesar secum ire iubebat in Gallias, legatione oblata; sic honeste declinaturum pericula. Pompeius id quidem magnopere dissuadebat, fugam appellando, neque consilium aliunde, quam ab inimico animo, profectum subinnuens: *quin ille pro se atque*

§. 112. Dio. — Plut. in Crasso. — Appian. — Cic. ad Attic. III, 15, et post Redit. ad Quirit. cap. 3.

§. 113. Appian. — Plut. — Dio. — Cic.

senatu fortiter propugnaret; nec suum ei, nec ceterorum bonorum auxilia defutura, quibus haud aegre superaturus Clodium esset. Accessit haud invitus huic sententiae Cicero, semper in Pompeium pronior: praeterea opes eius, quibus supra omnes eminebat, intuitus, per hunc maxime retineri Clodium posse putabat, qui affinis ei per Muciam, et sub eius imperio diu in exercitu fuerat. Consules autem, Gabinium quidem, totum noverat esse Pompeii; Pisonem non inhumanum, et propter affinitatem sui studiosum rebatur. Ergo resumpta fiducia, se parabat ad pugnam, multorum adiutus insignibus studiis.

CXV. Nam per ea tempora equites romani frequentes in Capitolio congressi, deprecatores ad consules et senatum quum alios ex suo ordine, tum principes civitatis, Q. Hortensium, C. Curionem miserunt: L. Mummius tribunus plebis, praeter alia, quae studiose pro Cicerone factitaverat, etiam plebem ad vestem mutandam est adhortatus; quod senatores itidem plerique fecerunt, donec edicto consulum ad vestitum redire compulsi sunt. Maior enim adversariorum potentia fuit; et, intercessione sublata, parum L. Mummii valebat auctoritas; et equites per Gabinium consulem aditu curiae sunt prohibiti: Lucius etiam Aelius Lamia, quod vehementius institerat, relegatus; Hortensius et Curio, ad populi concionem a Clodio rapti, per homines ad id praeparatos, contumelias et verbera, susceptae legationis praemium retulerunt.

CXVI. Igitur rebus ad extrema deductis, Cicero ipse, aut per amicos, Pompeio supplicabat. Ille, quo

§. 114. Plut. — Dio. — Cic. ad Attic. II, 18, 19; ad Famil. V, 2, et ad Q. fratr. I, 2.

§. 115. Cic. pro Sext. cap. 11, 12, et in Pis. cap. 5, 8 et 27; idem ad Attic. et pro Mil. cap. 14. — Dio.

pudorem improbe deserti amici saltem absentia tegeret, in Albano degebat. Eo primum Ciceronis gener C. Piso, deinde ipse quoque Cicero venit; quum ille hominis ante amicissimi, et qui pro se multas contentiones suscepisset, vultum non sustinens, ne in conspectum veniret, per alias fores se subduxit. Postremo accesserunt ad eum L. Lentulus tum praetor, Q. Fabius Sanga, et ex consularibus L. Torquatus, M. Lucullus; sed remissi sunt ad consules, negante Pompeio, *se, nisi relatum ea de re, senatusque consultum factum esset, arma capturum.* Itur ad consules, quorum non erat ignota Pompeio sententia. Gabinius duriter respondet; lenius in speciem, sed eodem animo, L. Piso, *nihil opus esse contentione; posse iterum a Cicerone servari rempublicam, si cedat; ni faxit, infinitam caedem, et ipsi inevitabile periculum fore.*

CXVII. Iam dies a Clodio perferendae legi dicta aderat; et concio, quo Caesar, qui iam paludatus profectus ex Vrbe fuerat, interesset, extra pomoeria habebatur. Ibi producti ad populum consules, et interrogati, *quid de lege sentirent?* Piso respondit, *nunquam sibi placuisse crudelitatem;* Gabinius non Ciceronem modo, sed etiam equites ac senatum, incusavit. Caesar deinde iussus dicere, *Lentulum Cethegumque et ceteros iure necatos videri* negavit; *neque obscurum cuiquam esse, quid de ea causa semper sensisset: poenam tamen eius facti non probare; praeterita mala oblivione sepelienda.*

CXVIII. At Crassus, quamquam filium suum quam posset opem ferre Ciceroni pateretur, ad populi sensum, ut solebat, accommodavit orationem. Pompeius

§. 116. Cic. in Pis. cap. cap. 31. — Plut. — Dio.
§. 117. Cic. in Pis. cap. 6, et post Redit. in Sen. cap. 5.

ore magis, quam animo, verecundo per simulationem aliorum negotiorum abfuit. Inter haec Ciceronem, consilii incertum, Lucullus vim vi repellere hortabatur; ceteri, et maxime M. Cato, Q. Hortensius, Q. Arrius bellum civile abnuebant. Cato tum in Cyprum proficiscebatur, arte tyrannorum, qui, non nisi duobus his publicae libertatis amotis assertoribus, consiliorum suorum, qualem volebant, eventum opperiebantur.

CXIX. Neque enim dubio illorum impulsu P. Clodius, de Ciceronis oppressione desperans, donec in Vrbe Cato esset, hanc eius per speciem honoris amoliendi astutiam est commentus. In Cypro Ptolemaeus regnabat, omnibus contaminatus morum vitiis: ceterorum nec id ad populum romanum pertinebat; neque is erat Clodius, ut alienas vitas, omni ipse turpitudine coopertus, castigare deberet. Sed ille Ptolemaeum oderat, quod se captum a piratis redimere neglexisset; promulgabatque de Cypro ei adimenda. Magna paupertas erat tum aerarii, magna cypriarum opum fama; civitatis corrupti mores, populus iniustus, principes avari: his omnibus de causis iniustissima rogatio cupide accepta est.

CXX. Ea de re cum Catone, non multo post initum tribunatum, colloquutus, *ei se curationem illam daturum* dicebat, *quem Romanorum omnium innocentissimum*, *ideoque beneficio illo dignum arbitraretur*. Reclamante Catone, *se vero insidias et iniuriam*, *non beneficium Clodii agnoscere*; tum ille arroganter et aspere, « Quando igitur volentem, inquit, emittere

118. Sallust. Incert. I. — Dio. — Plut. — Cic. ad Q. fratr. I, 3, et pro domo, cap. 9.

§. 119. Cic. pro Sext. cap. 27 et 28. — Vell. II, 45. — Strab. lib. XIV, p. 684. — Marcellin. XIV, 27. — Plut. — Dio.

» nequeo, nolentem expellam »: continuoque profectus in concionem, legem tulit, *uti Cato quaestor cum iure praetorio, adiecto etiam quaestore, ad exuendum regno Ptolemaeum, in Cyprum mitteretur; idemque Byzantinorum reduceret exsules:* quo nimirum diutius absens in tribunatu grassandi locum Clodio daret.

CXXI. Hoc igitur tam firmo propugnaculo quum se destitutum Cicero reputaret, signo Minervae, quod diu habuerat domi, in Capitolium cum inscriptione *Custodis Vrbis* posito, nocte profectus ex Vrbe, deducente amicorum praesidio, Siculos petiit, publice privatimque devinctos plurimis beneficiis, et quia provinciam eam C. Virgilius obtinebat, vir meliorum partium, et vetusta amicitia Ciceroni coniunctus: in illo itinere, dum in villa quadam Atinatis agri diversatur, primam ei meliorum temporum spem oblatus per quietem C. Marius cum laureatis fascibus obtulit, a quo consulatus insignibus ornato interrogari se putavit, *quid ita tristis incerto itinere pergeret?* deinde proximum sibi lictorem ab eo datum, *qui se in monumentum Marii deduceret*, adiecto, *in eo salutem fore.*

CXXII. Id somnium quum fugae comiti Sallustio narrasset, *reditum ei celerem et gloriosum paratum esse* Sallustius exclamavit. Et eventu comprobatam rem ferunt; idque senatusconsultum, quo reditus Ciceroni procuratus est, in aede Iovis Mariana factum esse. Sub idem tempus obtinenti Asiam fratri Ciceronis Quinto, visus per quietem Marcus erat equo ad ripam magni fluminis advehi, deinde lapsus in flumen disparere; postremo redditus esse moerenti laetus, eodemque equo adversam adscendisse ripam et ve-

§. 120. Vell. II, 45. — Plut.

§. 121. Dio. — Cic. pro domo, c. 57; pro Planco, c. 40, et de Divin. I, c. 28. — Val. Max. I, 7.

nisse in fratris amplexus. Cognito Ciceronis discessu, Clodius *exsilium* ei scivit, *aqua et igni interdicto*, vetitoque, *ne a quoquam intra quingentesimum ab Vrbe milliare tecto reciperetur; si quis intra eos fines ipsum, aut a quo receptus tecto esset, occidisset, ut impune esset:* quae tanto omnium metu perlata rogatio est, ut etiam strenuissimi quique Ciceronis defensores assentirentur.

CXXIII. Senatus tamen publice regibus civitatibusque commendavit virum. Ob eam rem, et propria merita famamque, plurimorum obviis studiis exceptus adiutusque, tamen quum Vibonem venisset, a Vibio, quem multis affecerat beneficiis, praefectumque fabrum habuerat in consulatu, domo exclusus, etiam a C.Virgilio literas accepit, abstinere Sicilia iubentes: igitur a Brundisio transmittens, ventoque reiectus, iterato cursu Dyrrhachium tenuit: ibi quia inter exscendendum terra tremuerat, et reciprocaverat aequor, celerem ei reditum vates praedixerunt. Ipse tamen tristis et abiectus animo, quamquam Graeciae civitates studiis in eum certabant, privatimque amicorum officia supererant; non aliorum consolationibus, non sapientiae monitis, quamquam id studium praecipue iactare solitus, allevabatur.

CXXIV. Interea Clodius bona eius subiecerat hastae, nec sectorem reperiebat: incendit ergo villas; diruit, velut publicatam, domum, area libertati consecrata. Haec omnia quum, territis optimatibus, tam celeriter ex voto confecisset, praefidens animo, neminemque superiorem potentia ratus, in Pompeium

§. 122. Val. Max. — Cic. pro Sext. c. 54; de Divin.; pro domo, c. 18; ad Attic. III, 4, et ad Famil. XIV, 4. — Dio.

§. 123. Appian. — Cic. ad Attic. ad Terent. ad Q. fratr. et pro Planco, cap. 32 et 40. — Plutarch.

insurgere, et ipsius sollicitare acta coepit. Praeterea Tigranem, qui ductus in triumpho tum adhuc in custodia apud L. Flavium, amicum Pompeii, detinebatur, acceptis pecuniis liberavit emisitque. Erat eo anno praetor L. Flavius, a quo forte super coenam Clodius petiit, *ut Tigranem adduci iuberet*, cupidum se videndi eius simulans. Adductum deinde collocavit in convivio, neque Flavio statim, neque postea Pompeio repetenti reddidit; sed apud se aliquamdiu habitum, imposuit in navem, et profugere iussit.

CXXV. Sed ille tempestate relatus, quum a Sex. Clodio missu tribuni receptus ad Vrbem reduceretur, Flavius, re cognita, ad eum diripiendum excucurrit: ad quartum ab urbe lapidem pugna facta, multi ex Clodianis, plures a parte Flavii ceciderunt; inter quos et M. Papirius, eques romanus, publicanus, familiaris Pompeii. Flavius sine comite Romam vix perfugit. Tum demum deserti Ciceronis poenitentia Pompeium subiit, dolentem, ita sibi cecidisse nequiter omnia, ut cliens modo suus Clodius, ad se opprimendum tribunatus a se restituti viribus abuteretur; statimque coepit revocandi Ciceronem agitare consilia: estque eo res perducta, quum, atrociter repugnante Clodio, perfici nihil posset, ut tamen senatusconsultum fieret, *ne quidquam prius publicae rei, quam de reditu Ciceronis, decerneretur.*

CXXVI. Ob eas res quotidiana in Vrbe proelia fiebant, Pompeium, Gabiniumque consulem, qui pro Pompeio stabat, foedissimis conviciis proscindente Clodio: multi mortales inter eas rixas verberati vul-

§. 124. Dio. — Appian. — Cic. pro domo, c. 25 et 43. — Ascon. in Mil. — Plutarch.

§. 126. Cic. ad Attic. III, 24; in Pis. c. 13, et pro Mil. c. 7 et 14. — Ascon. — Vell. — Plut. — Dio.

neratique sunt; fasces consulis fracti, bona a tribuno consecrata. Contra L. Mummius, adiutus a collegis septem, resistebat acriter. Hic enim kalendis iuniis de reditu Ciceronis retulit (quae res intercessione P. Aelii Liguris est sublata), et bona P. Clodii, illius exemplo, Cereri consecravit. Pompeius, sive contumeliarum impatiens, quod a Clodianis in medio foro saepe conviciis spurcissimis exagitatus erat; sive metu insidiarum, post deprehensum in turba cum gladio Clodii servum; quamdiu fuit in tribunatu Clodius, domi suae se tenuit.

CXXVII. Ibi quoque obsessus est ab homine audacissimo, liberto Clodii, Damione, qui et L. Novium tribunum plebis ferro vulneravit. Sed nec a Caesare vellicando Clodius abstinens, leges Iulias contra auspicia latas in concionibus iactabat; quamquam in his esset Curiata illa, qua adoptio Clodii continebatur; interrogabatque productum in Rostra M. Bibulum, *utrumne, lèges ferente Caesare, semper de caelo servasset?* interrogabat augures, *quae ita lata essent, rectene lata essent?* Interea Caesar, qui proficisci noluerat, donec relegatos a republica Ciceronem Catonemque vidisset, alterius ingenium, alterius animum, non fraude, non vi superabilia, metuens, sub initium aprilis in provinciam iit.

CXXVIII. Pacatissima ibi erant omnia, minime ex voto Caesaris, qui rebus turbatis, ex ditissimis nationibus praedam, et de pugnacissimis materiam triumphorum quaerebat. Igitur de motu Helvetiorum laetus audivit, qui ab Orgetorige principe gentis incitati,

§. 126. Cic. in Pis. c. 12; pro Sext. c. 31, 32; de Har. Resp. c. 23, et pro domo, c. 47 et 48. — Plut. in Pomp. — Dio.

§. 127. Ascon. in Mil. — Cic. pro domo, cap. 15, et de Har. Resp. cap. 23. — Plut. in Caes.

quamquam, illo defuncto, consilium, cuius auctorem damnaverant, exsequuti, incensis sedibus suis, alias quaesitum ad ripam Rhodani contendebant. His Caesar auditis, tanta festinatione peregit iter, ut octavo die, quam erat ab Vrbe profectus, ad Rhodanum flumen perveniret: cuius adventu cognito, legatos Helvetii mittunt petitum, ut sibi per provinciam eundi copiam faciat, sine maleficio transituris.

CXXIX. Caesar, quasi deliberabundus, reverti legatos a. d. idus apriles iubet: interim contrahit strenue copias, provinciae indicit delectum, murum fossamque a lacu Lemano ad montem Iuram ducit, quo Helvetiis Rhodanum ad Genevam transmissuris iter praecluderet. Igitur illi, quum se delusos intelligerent, et vim tentantes repellerentur, per Sequanos et Aeduos in Santonum fines penetrare instituunt. Hoc impediturus Caesar, T. Labieno legato ei munitioni, quam ad Rhodanum fecerat, imposito, celeriter in Italiam regressus, duas legiones novas conscribit, easque cum tribus, quae circa Aquileiam hiemabant, per Alpes non sine certamine transduxit in Galliam.

CXXX. Inter haec Helvetii, Aeduorum agros populando, coëgerunt illos, Ambarrosque, et Allobrogum, quae trans Rhodanum colebat, partem, auxilium a Caesare petere. Nec abnuit ille, quo potius his sociis bellum adversus Helvetios, quam neglectis et alienatis, adversus hos simul illosque gereret. Ad Ararim sive Sagonam (utroque enim nomine appellatur flumen) prima commissa pugna est; ubi quarta ferme pars Helvetiorum (pagus Tigurinus erat), quum

§. 128. Caes. de B. Gall. I. — Dio. — Sueton. — Appian. Celtic. — Oros. VI, 7. — Liv. Epit. — Flor. III, 10.

ceteri amnem transissent, a Caesare profligata est. Ceteri per Diviconem legatum, qui bello cassiano dux Helvetiorum fuerat, pacem a Caesare postulando verius, quam petendo, conditiones ferebant, *uti sibi sedes constitueret; ibi futuros, ubi ipse voluisset:* recusanti minas ingerunt, *pristinarum populi romani cladium* admonent, *neque magni facere* ostendunt, *quod nocturno Caesaris furto partem suorum desiderent, virtute reparaturos, quod hostili dolo damnum captum sit.*

CXXXI. Caesar, ad haec dato, quali opus erat, responso, *si quidem dent obsides, facturum, quae peterent,* ostendit. Helvetii contra, *sic se a maioribus suis institutos, ut obsides accipere, non dare, consueverint?* Sic abiecto pacis negotio, quum hostes progrederentur, Caesar sociorum equitatum praemittit, exploraturum hostium iter. Quatuor millia equitum erant, qui, numero confisi, cum longe paucioribus Helvetiis alieno loco pugnam conseruerunt: paucis cadentibus, fit fuga a Dumnorige, praefecto equitatus, quem Aedui auxilio Caesari miserant, quique, Orgetorigis ducta filia, clam rebus Helvetiorum studebat.

CXXXII. Helvetii, quod eorum equites quingenti admodum multitudinem tantam fuderant, maiore cum fiducia coepta prosequuntur. Subsequitur iter facientes cum suis copiis Caesar, ita ut per dies praeterpropter quindecim, inter novissimum hostium, et primum illius agmen, non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. Quum ita ad duodevicesimum milliare ab oppido Aeduorum Bibracte perventum esset, Caesar, rei frumentariae causa eo digressus, opinionem iniecit hosti, timore correptos Romanos, et adversi proelii memoria discedere. Igi-

§. 130. Dio. — Caes.

tur omisso itinere, insequi Caesarem atque lacessere coeperunt. Ille, subductis in collem copiis, dum aciem instrueret, equitatum ad sustinendos hostes emittit; sarcinas in summo colle unum in locum conferri, eumque ab auxiliaribus copiis, ad viginti hominum millia erant, duabusque nuper conscriptis legionibus muniri iubet.

CXXXIII. Interea Helvetii, cum omnibus suis carris suggressi, postquam seorsim impedimenta collocassent, reiecto Caesaris equitatu, ad collem instructa phalange processerunt. Caesar, suo primum equo, deinde omnium, e conspectu amotis, ut aequato periculo spem fugae tolleret, quatuor veteranis legionibus proelium committit: ab hora septima, usque ad vesperam ita certatur, ut terga neutri verterent; Helvetii, pars maior in montem se quendam reciperent vulneribus onerati; Boii Tulingique ad impedimenta carrosque se referrent. In hos ad mediam usque noctem pugnatum, non viris tantum, sed feminis atque pueris acerrime se defendentibus: postremo tamen capta impedimenta, et cum his Orgetorigis filia, atque unus e filiis eius. Hostes, qui proelio superfuerunt, ad centum triginta hominum millia, quamquam labore et vulneribus fessi, tota nocte continenter ierunt; et quartum intra diem in fines Lingonum sunt delati.

CXXXIV. Caesar, qui propter vulnera militum et sepulturam occisorum tridui moram fecerat, literas ad Lingones mittit: Helvetios frumento, ullave alia re iuvari vetat; secus facientes pro hostibus habiturum minatur. Ea res quum ad extremam inopiam Helvetios redegisset, legatos ad Caesarem de deditione

§. 133. Plutarch. — Caes.

mittunt. Caesar eodem loci adventum suum praestolari iubet: ubi venit, arma, obsides, servos, qui ad eos perfugissent, postulat. Inter haec conquirenda quum nox incidisset, Verbigeni pagi homines, sex circiter millia, ad Rhenum finesque Germanorum ituri, clam excesserunt castris. Hoc ubi Caesar rescivit, iisdem, per quorum agros incesserant, denuntiat cum minis, ut illos reducant: reductis pro hostibus utitur; reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accipit.

CXXXV. Helvetios, Tulingos, Lacobrigos ad sua reverti iussit, pristinasque sedes instaurare: Allobrogibus imperat, ut frumenti copiam his faciant, quod nihil haberent domi, quo famem tolerarent. Nolebat enim Helvetiorum vacuos fines a Germanis occupari, quos graves provinciis romanis futuros accolas metuebat. Boios, quod egregia virtute erant, petentibus Aeduis dedit, quos in finibus suis praesidium contra Germanos collocarent: eosque postea Aedui in partem iuris atque libertatis conditionem, qua ipsi agerent, receperunt. In castris Helvetiorum tabulas repertas esse graecis literis confectas Caesar tradidit, harumdem rerum auctor idem, scriptorque incomparabilis, quibus ratio contineretur generum capitumque Helvetiorum et sociorum, quae domo exissent. Summa erat Helvetiorum millia ducenta sexaginta tria; Tulingorum millia triginta sex; Lacobrigorum quatuordecim; Rauracorum tria et viginti; Boiorum duo et triginta; horum, qui arma ferre possent, ad millia duo et nonaginta: ex omni hoc numero tantum centum et decem millia domum redierunt.

CXXXVI. Hoc primum Caesaris in Gallia bellum

§. 135. Strab. lib. IV, p. 193. — Caes.

fuit; unde mox alia aliaque sequuta, quibus ille per annos novem, totam ad Rhenum Oceanumque perdomuit; etiam semel iterumque traiecto Rheno Germaniam ingressus. Haec omnia quo facilius meliusque noscantur, regionum illarum situs, et quibus sub ea tempora gentibus inhabitatae fuerint, operae pretium est exponere. Galliam Romani duplicem antiquitus fecerunt, Alpibus discretas. Harum, quae ab Roma est remotior, ea hoc vocabulo hodieque censetur; at quam illi *Togatam* vocarunt, eam posterior aetas ab novis incolis nominavit *Longobardiam*, quae nunc Italiae pars est.

CXXXVII. Veram Galliam vetus aetas in Braccatam Comatamque divisit. Braccata, quae et Narbonensis, vetus populi romani provincia fuit. Comatam Caesar triplicem fecit, Belgas a Rheno ad Sequanam, Celtas inter Sequanam et Garumnam; reliquam partem, quae Garumna, Pyrenaeisque et Oceano clauditur, attribuit Aquitanis. Sed ea quum videretur ineptior divisio, quod et Narbonensis excludebatur provincia, et Aquitaniae fines, ceterarum comparatione partium, nimis exiles viderentur; Augustus Caesar, quidquid intra Alpes, mare mediterraneum, et Oceanum, et Rhenum terrarum iacet, uno Galliarum nomine complexus, Aquitaniae nationes adiecit quatuordecim: universae Galliae provincias constituit quatuor, Narbonensi addita; quae iterum sub tempora Constantini discesserunt in partes septemdecim; quae deinde partitio a Romanis semper est retenta.

CXXXVIII. Eius haec est notitia: Viennensis, Lugdunensis, Germania prima, Germania secunda, Bel-

§. 136. Suet. in Caes. cap. 25. – Eutrop. lib. VI.
§. 137. Scalig. Notit. Galliae.

gica prima, Belgica secunda, Alpes maritimae, Alpes Penninae et Graiae, Maxima Sequanorum, Aquitanica prima, Aquitanica secunda, Novem populorum, Narbonensis prima, Narbonensis secunda, Lugdunensis secunda, Lugdunensis tertia, Lugdunensis Senonia. Harum Viennensis hodie *Delphinatus* vocatur, inter fluvios Isaram Rhodanumque ad fines Allobrogum sita; cuius etiamnum caput Vienna est, archiepiscopi sedes, sicut olim consularis fuit. Pleraeque enim omnes urbes, quas romanum imperium metropoles fecit, archiepiscopales postea exstiterunt.

CXXXIX. Ceterum urbes Viennensis provinciae in itinerario, quod Antonini vocant, notantur quatuordecim: Vienna metropolis, civitas Genevensium, Gratianopolitanorum, Albensium seu Vivariorum, Deensium, Valentinorum, Tricastinorum, Vasionensium, Arausicorum, Carpentoractensium, Caballicorum, Massiliensium, Avennicorum, Arelatensium: quae omnes suis adhuc, aut paulum deflexis nominibus noscuntur, totidem nunc episcopatus, praeter duas ultimas, archiepiscopalibus infulis insignes. Gratianopolis etiam tribunal habet, *Parlamentum* vocant. Sequitur Lugdunensis, in quatuor tributa partes, universa nomen a metropoli habens.

CXL. Prima partium praeter metropolin, quatuor habebat civitates, quae et ipsae nunc episcopatus sunt, civitatem Aeduorum, hoc est Augustodunum, Lingonum (nunc *Langrensem episcopatum* vocant) castrum Matisconense et Cabillonense. *Germanias duas* in Rheni ripa citeriore vocarunt Romani, quod eam Galliae partem germanicae nationes insederant. Earum quae prima vocabatur, a meridie Burgundos respicit, et montem Iuram, Rhenum ab ortu habet; ad occasum Lugdunenses Senones colunt. Metropolis huic est Ma

guntiacensium civitas; reliquae, praeter alia municipia, Argentoratensium, Nemetum, qui nunc *Spirenses* sunt, et Vangionum, in quorum urbe haec scribebamus, quae hodie *Vormatia* vocatur (Borbetomagum fuisse opinantur): et hae quoque omnes praeter metropolin archiepiscopalem, episcopos suos habent.

CXLI. Inferior Germania post metropolin Coloniam, civitate Tungrorum, quam Caesar *Atuaticum* vocat, insignitur. Belgica fluminibus Mosella, qui et *Obrima* vocabatur, et Sequana terminatur; Mosa dividitur. Primae Trevirorum est civitas metropolis, mox Mediomatricum, id est, Metis, Leucorum sive Tullo, et Verdunensium. Secunda Belgica nobiles civitates antiquitus habuit duodecim: civitatem Remorum, quae nunc etiam est metropolis; Suessonum, Catalaunorum, Veromanduorum, Atrebatum (nunc *Arras* vocant), Cameracensium, Tornacensium, Silvanectum, quae nunc *episcopatus Senlisiensis* est, Bellovacorum, Ambianensium, Morinorum (*Teroanensis episcopatus* intelligitur) et Bononiensium, ubi Gessoriacum fuit.

CXLII. Ad Oceanum deinde Britannicum secunda Lugdunensis, Rotomago metropoli, et sex praeterea civitatibus nobilis: Baiocassium, Abricantum, Saiorum, Eburovicum, Lexoviorum, Constantiensium. Tertiam deinde Lugdunensem, cui caput Turonum, constituebant civitates Cenomanorum (*Mansensis episcopatus* hodie) Rhedonum, Andegavorum, Nannetum, Curiosopitorum (is est *Cornovallensis episcopatus*), Ciantium, id est, Venetorum (*Vennensis episcopatus*), Osismiorum, Diablintum, quas duas civitates ignoramus. Quarta Lugdunensis, quae et Senonia, inter Sequanam et Ligerim has amplectebatur civitates, Senonum metropolin, Carnutum, Altisiodorum, Tri-

cassium, Aurelianorum, Parisiorum, Melduorum, quos hodie *Meausenses* pronuntiant.

CXLIII. Alpium maritimarum civitates obscuri hodie nominis *Rigomagensium*, *Solliniensium*, *Cemelevensium* referuntur: notiores praeterea, Ebrodunensium metropolis, *Ambrunum* hodie vocant archiepiscopalem urbem; Diniensium, Saniciensium, *Senas* appellant vulgo; Glanatenna, et Venciensium, quae *S. Paulli Venciensis episcopatus* nunc usurpatur. At in Penninis Graiisve Alpibus, ubi sunt Allobrogum Sabaudi, et Helvetiorum particula, metropolis Centronum, id est, Tarantasia locatur, et praeter hanc Vallensium civitas Octodurus, hodie *S. Mauritii* nomine notior. Maxima Sequanorum, Burgundiam Helvetiosque complexa, Crispolinorum civitatem agnoscebat metropolin, quae Vesontio est, vel ut hodie pronuntiant, *Besansonensis archiepiscopatus*.

CXLIV. Huic civitates octo suberant, Equestrium, id est, Noviodunum ad lacum Lemanum, quae Genevam et Lausannam interiacens, hodie *Nion* appellatur; Elvicorum, id est, Aventicum, nunc *Avanches*; Basiliensium Castrum; Viridunense, Castrum Ebrodunense, Castrum Argentariense, cuius ex ruinis Colmaria surrexisse putatur; Castrum Rauracense, ceteris oppidis tum illustrius, hodie nomen Augustum, sed sine specie, retinens, prope Basileam, in quam vetustioris et dignitas et appellatio translata videtur sub graecis imperatoribus: et portus Abucina. Hi Belgarum Celtarumque nobiliores populi fuerunt. Aquitaniam, ad mare sitam, eoque vetusta incolarum lingua appellatam *Aremoricam*, Oceanus ab occasu claudit; boreale litus ortumque solis Ligeris fluvius

§. 144. Plin. IV, 17.

terminat; a meridie Pyrenaeis montibus et Narbonensi Gallia finitur. Hoc spatium terrarum Garumna fluvius, ex Pyrenaeo monte delapsus, in duas provincias secat.

CXLV. Primae caput Biturigum Cuborum civitas est, nunc *Burgensis archiepiscopatus;* quamquam Biturigas Lugdunensi primae Marcellinus accensuit. Huic iunguntur civitates Arvernorum, Rutenorum, Albigensium, Cadurcorum, Lemovicum, Gabalorum, Velaunorum. Quod deinde a ripa Garumnae ad Ligerim fluvium protenditur, sub Aquitaniae *secundae* vocabulo sex civitates habuit, Agennensium, Encolismensium, *Angulema* hodie est, Santonum, Pictavorum, Petrocoriorum, cum metropoli Burdegala. Novem populos prope Aquitaniam, proptereaque *tertiam* a multis dictam, in qua Vascones habitant, Auscii commendant et Vasatae: reliquorum septem haec fuerunt nomina, Vibisci, Meduli, Boatae, Convenae, Consaranni, Bigerriones, Tarbelli.

CXLVI. Horum duodecim recensentur in veteri itinerario civitates; Ausciorum metropolis, Convenae, quae duae iam aetate Strabonis ius Latii habebant; Aquensium, Lactoratium, Consarannorum, hodie *Conserans*, Boatum, Benearnensium, Aturensium, nunc *Aire*, Vasatica, Tarba vel castrum Bigerra, nunc *episcopatus Tarba-Bigorrensis*, Eloronensium, id est, *Oleron*, Elusatium, id est, *Eause*, quam Narbonensis partem facit Ammianus. Sed alii Narbonensem et ipsam duplicem ita distinguunt, ut primam, quae a Varo flumine usque ad Rhodanum versus ortum porrigitur, a meridie mare Gallicum habet, tredecim insigniant civitatibus.

CXLVII. Nam praeter metropolin Narbonensium, civitates ei tribuunt Tolosatium, Beterrensium, Aga-

tensium, Nemausensium, Magalonensium, Lutensium, sive castrum Luteva, Vcetiensium. Secunda Narbonensis, cui metropolis est Aquensium civitas, Pyrenaeis, et Cebennis montibus ab Aquilone, mari Gallico a meridie inclusam: sex praeterea civitates honestabant, Aptensium, Reiensium, Foroiuliensium, Vapincensium, Segestoriorum, Antipolitana. Haec ferme fuit Galliarum sub initia constantinopolitani imperii descriptio: sed idem situs gentium, plerarumque civitatum eadem fuisse nomina, Caesare bellum gerente, apparet; quamquam gentium numerus, ut solitum est, cresceret, aut contraheretur.

CXLVIII. Nam ara, quae apud Lugdunum Augusti Caesaris fuit, inscriptionem habuit gentium sexaginta: nec multis post annis universae Galliae quatuor et sexaginta civitates numerabantur. Sed Appianum, qui sub Adriano Caesare scripsit, pacatos a C. Iulio populos quadringentos, oppida octingenta, tradidisse putant: mihi numerorum potius errorem intervenisse liquet, ut pro ν' aut ο' Graecorum litera, quarum illa quinquaginta, haec septuaginta notat, υ', quae est quadringentorum nota, temere scripta lectave videatur; idque tum ex consensu veterum, tum adiecto numero oppidorum, quae tantae gentium multitudini proportione parum respondet, haud difficile arbitratu est. Ceterum tractus ille terrarum soli bonitate, et incolarum abundantia, maximarum opum famam, nec falso adeptus, invitavit Caesarem, ut hanc unam, prae ceteris omnibus provinciis, suo proposito commodissimam crederet. Nam divitiis ad emendum im-

§. 148. Strab. lib. IV, pag. 192. — Serv. Aen. I, v. 290. — Appian. Celt. et de B. Civ. II, pag. 523. — Sueton. in Caes. cap. 54. — Tac. German. cap. 28, et Ann. XI, 23.

perium indigebat: militem duraturus erat ad civilia bella; famam reportaturus ex victoria clarissimam, periculisque et laboribus ampliorem, quod tum adhuc durabat gallicae fortitudinis opinio, virtus paulatim deficiebat.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXIX
IN LOCVM LIBRI CIV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI QVARTI.

Prima pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar, quum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Aeduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, et victos proelio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, et T. Annio Milone, tribuno plebis, agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiae, ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno discrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quae bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent, ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciae formam Cypro, et publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemaeus, Aegygti rex, ob iniurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus, Romam venit. C. Caesar Venetos, gentem Oceano iunctam, navali proelio vicit. Praeterea res ab legatis eius eadem fortuna gestas continet.

I. C. Caesar, Helvetiorum gente perdomita, quod ea fortissima totius Celticae habebatur, ingentem apud Gallos gloriam meruit: idcirco passim ex civitatibus gratulatum venerunt principes; simul petitum, *ut bona cum ipsius gratia concilium totius Galliae sibi liceat indicere.* In illo, ut postea apparuit, de Germanorum amoliendo iugo deliberatum; et ab iisdem principibus flentibus et ad pedes prostratis rogatus est Caesar, *ut oppressis auxilium ferret.* Ariovistus, Suevorum rex, per Arvernorum Sequanorumque contentiones, cum centum viginti millium exercitu Galliae partem occupaverat; Aeduos eorumque clientes semel iterumque magnis proeliis vicerat: iis quoque gravis, a quibus erat accitus, universae Galliae imperio imminebat.

II. Caesar, quum in suo consulatu petentem cupide Ariovistum socium amicumque populi romani appellandum curasset, causam belli a se removens, Ariovistum ad se venire iubet, ut de praesentibus colloquantur; ratus, quod accidit, regem moleste laturum, atque inde causam belli exstituram: nam Ariovistus Caesarem, si quid vellet, ad se iussit accedere. Tum Caesar postulata sua per legatos edidit: *ne quos praeterea Germanos trans Rhenum arcesseret; ne sociorum populi romani fines armatus ingrederetur; obsides etiam ab illis acceptos redderet.* Ad haec ferociter ab Ariovisto responsum; oblataque Caesari conditio, *amico se, an hoste, uti mallet.* Sub idem tempus, quo haec sunt renuntiata Caesari, Aeduorum etiam et Trevirorum legati adfuerunt.

§. 1. V. C. 694; A. C. 58. — Caes. de B. Gall. I, 1 et 30. — Plut. in Caes. cap. 27.

§. 2. Dio, lib. XXXVIII. — Caes. — Plut.

III. Illi querebantur, Harudes, nuper in Galliam transportatos, fines suos populari; Treviri, centum pagos Suevorum ad Rheni ripam consedisse, nuntiabant, hoc animo, ut amnem transirent. Igitur Caesar, minime differendum ratus, ad Ariovistum, priusquam novae copiae cum veteribus eius se coniungerent, magnis itineribus contendens, Vesontionem Sequanorum, ne ab hoste occuparetur, praecepit. Quae deinde gesta sunt, quoniam multorum Germaniae populorum mentionem continent, obscuram molestamque futuram legentibus, nisi commoda explicatione illustrentur; locus hic desiderat, ut veteris Germaniae situm moresque exponamus.

IV. Igitur Germaniam ad Occidentem a Gallis Rhaetisque Rhenus, ad Orientem a Pannoniis Danubius, certissimi limites separabant; septemtrionale latus vocatus inde Germanicus Oceanus ambit; a Meridie montes claudunt Alpibus ita propinqui, ut pars earum videantur appellenturque. A Sarmatis versus solem orientem montium, qui proprie Sarmatici vocabantur, asperitate, et amne Vistula dirimebatur: eodem pertinebat et Hercynia silva, quae tum novem dierum iter habebat in latitudine, et ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus, secundum flumen Danubium, ad fines Dacorum Anartiumque pertinebat; deinde sinistrorsum flexa multos attingebat propter magnitudinem populos, ultra sexaginta dierum iter porrecta.

V. Hoc spatio multae tum gentes coluere, veteribus non satis cognitae, quod asperae bellis, in pace commerciorum negligentes, ab aliis populis haud facile

§. 3. Caes. — Flor. III, 10. — Dio.
§. 4. Dio. — Liv. Epit. — Tac. G. I, 1.

adibantur. Quod tamen inter antiquos constat, initium Germaniae, qua Sarmatas attingebat, mons Sevo fuit, sinum Codanum, id est, Danum sive Danicum, efficiens, insulis refertum. Quarum clarissimam nominabant Scandinaviam, tria borealia regna amplectentem, ideoque veteribus incompertae magnitudinis, falso tamen insulam creditam; cuius partem Hellevionum gens, sic rupium incolas indigenas sermo vocabat, quingentis pagis, scribente Plinio, obtinebat. Ab eodem auctore Germanorum genera quinque sic ponuntur, ut excludi Scandinaviae gentes appareat: primum *Vindilos* vocat, *quorum pars Burgundiones*, *Varini*, *Carini*, *Guttones fuerint*. Vandalos intelligi putant, quorum sedes a Poloniae finibus atque Vistulae capite per Megaloburgensium, Pomeranorum, Prutenorumque regiones, et Marchiam, Saxoniaeque partem extentae fuerunt.

VI. Alterum genus Peucini Bastarnaeque, Peucen insulam ad ostia Danubii positam, et vicina inter Sarmatas Dacosque loca occupabant. Cetera Germaniae tres habebant ex situ loci habitatorum differentias, totidemque nomina. Ingaevones qui scribuntur apud Plinium, eos Vigaevones non absurda coniectura Beatus Rhenanus intelligit, sic appellatos, quod ad sinum maris incolerent. Eiusdem Plinii Istaevones, Occiduos interpretantur, quod ea parte fluit Rhenus, quem accolebant. Inter hos intercepti veteribus Hermiones vocabantur, incertum unde; et qui detorquendis vocabulis sine alio indicio coniecturae nimis indulgent, eos proclivius est in mille errores incidere, quam unam veritatem.

VII. Ex his gentes nobiliores ad Rheni ripam, praeter quas in Galliae descriptione retulimus, Batavi non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colebant,

Cattis orti. At dextrum Rheni latus, quod Germaniae praetexitur, incertae olim possessionis fuit; eoque notitia illius obscurior. Rhenus ipse a Rhaeticis Alpibus et monte Gothardo, per abrupta devolutus, Curiensem agrum percurrit; mox duos efficit lacus, Acronium et Venetum; hinc modico flexu in occidentem pronior, iuxta Rauracos ad septemtriones redit, agrum helvetium a germanico dividens; quae res olim perpetuis duarum gentium bellis occasiones praebuit: nec alia maior causa fuit, cur Helvetii, sedibus suis incensis, alias instituerent in Gallia interiori quaerere.

VIII. Ibi iam antiquitus initium Germaniae fuit; sed ea loca incerti erant iuris, quod nunc a Gallis invadebantur, nunc recipiebantur a Germanis. Ibi Decumates agri fuerunt, postea trans Rhenum Danubiumque; cuius in propinquo fontes sunt, vix duorum milliarium a ripa Rheni spatio dirempti. Hegoviam nostrates vocant, oppositam Helvetiorum Turgaviae. Infra Hegoviam Clecgovia iacet, Martiano nemore (quod Hercyniae silvae caput est) et Rheno amne terminata. In illis regionibus, et quae praeterea usque ad Cattorum fines descendunt, Decumates agros fuisse intelligo, sinum imperii et Rhaeticae provinciae partem.

IX. Vltra hos Catti tenuerunt iis finibus, quibus nunc Thuringi sunt, Hassique, et ad Rhenum fluvium porrecta Westphalorum portio. Eorum pars Mattiaci, quum Tacitus scriberet, Romanis subditi, dictum ab oppido Mattio agrum coluerunt; cuius oppidi nomen adhuc et vestigia servare tenuis ad Adranam vicus traditur. In eorum agro calidissimi fontes visebantur, quos hodie frustra, nisi apud Visbadenses contra Moguntiam sitos, requiras. Neque moveor,

quod apud Ptolemaeum Mattiaci et Moguntiaci ad millia passuum centum septuaginta disiungi videntur. Nec enim ignotum est, ne auctori culpam imputemus, quam proclivis sit in notis numerorum, atque in illius praecipue scriptoris opere frequens librariorum aberratio.

X. Cattos penitus fuisse deletos, quorumdam opinio est: mihi verius videtur, Hassos nunc esse, qui olim Catti fuerunt; neque aliud nomen, sed tantummodo pronuntiatione differens, non aliter, quam et alia multa vocabula, quae apud eiusdem gentis varios populos aliter atque aliter efferuntur. Sub Cattis Vsipios Tencterosque ad Rhenum locans Tacitus, haud dubie tractum illis assignat, ubi nunc Franci colunt, ad Salam Moenumque flumina; inter Bohemos Noricosque et Rhenum, a meridie Sueviam spectantes, ab aquilone Thuringiam: sed et Clivensium fines tenuisse videntur; et quae ad Rhenum inde loca versus Francofordiam usque pertinent, Hassorum hodie ditio.

XI. Iuxta Tencteros Bructeri occurrebant, quorum agrum inter Amisiam Luppiamque amnes a Germanico vastatum Tacitus retulit. Hi tum ultimi Bructerorum erant: pars alia late terras inter Salam, Westphaliae fluvium, ac Rhenum interceptas possidebat. Ita Iuliacensis Bergensisque et Clivensis ditionum partes, comitatumque Marcanum, et Lippensem, usque in Westphaliam a Bructeris habitatum fuisse, non absurda opinio est. At Vbiorum sedes Colonia monstrat, certum clarumque monumentum. Ab his iuxta Rheni ostia et Frisios Sicambri, mox Chamavi et Angrivarii, deinde Tubantes, postea Vsipii, tum Franci, ad extremum Westphali, Monasteriensem agrum Cliviacque et Geldrorum partem tenuerunt.

XII. Ab Angrivariis certe Angriae ducatus ad Visurgim amnem, qui nunc inter titulos archiepiscopi Coloniensis est, nominatus creditur. A quibus diversi Ansibarii, quondam a Chaucis pulsi, vacuos iuxta Frisiorum regiones agros insederunt; quos deinde Francis Marcellinus accensuit. Angrivarios a tergo Dulgibini et Chasuarii claudebant; in fronte Frisii usque ad Oceanum pertingunt, populosum genus, in maiores minoresque disclinctum; nunc Orientalium et Occidentalium nominibus dividuntur. Haec ad occidentem solem veteris Germaniae tabula est; a septemtrione Chaucorum gens a Frisiis incipiens, partemque litoris occupans, terga gentium Rhenanarum claudit, usque dum in Cattos ingenti sinu redeat.

XIII. Hi quoque maiores minoresque appellabantur: maiores prope Angrivarios, ultra Visurgim, ad Albim usque tenuerunt; quorum oppidum fuit Fabiranum, quae hodie Brema putatur: minores a Visurgi ad Rhenum Westphaliae Frisiaeque partem versus Issalam Rheni amnis ostium sedes habuerunt.. Cherusci, mediterraneus populus, Hercyniae partem, quae vulgo *Hartz* nuncupatur, accoluerunt, cis Albim fluvium, ubi nunc Misni Thuringique et Ascanienses, sive Anhaltini, habitant. Cheruscis contermines fuisse Fosos, ex uno Tacito discimus; quo latere fuerint, incertum.

XIV. Sed Cimbri proxime Oceanum colebant, et inter duo maria, orientale Germanicum, et occidentale Britannicum, peninsula Cimbricae Chersonnesi nomine nobilitata est. Prae cunctis istis populis uti maxima potentia, ita nomen quoque clarissimum Suevorum fuit, maiorem Germaniae partem occupans,

§. 14. Caes. de B. Gall. IV, 1.

et multas in nationes distributum. Nam a Rheno usque ad Albim protenta, parte sui etiam trans Albim iacentes campos obtinuit. Generis suevici gentes quatuor et quinquaginta suo tempore numerabat Orosius. Olim centum pagos habere dicebantur; ex quibus quotannis singula millia, bellandi causa, suis ex finibus educerent.

XV. Mari Suevico nomen haud dubie ab accolis fuit; hicque eorum olim terminus. Igitur ab Holsatia et Iulia, Cimbrorum sedibus, ad Bohemicam usque silvam, Pomeraniam, Marchiam, Saxoniam late repleverunt; mox etiam ad Danubium et Rhaetiae partem transgressi, Sueviae, quae nunc est, appellationem cultoresque dederunt. Sed et praecipua Saxoniae nobilitas suevicae est originis. Ceterum inter suevicas gentes nobilissimi olim Semnones fuerunt, Lusatiam et Marchiae partem, ad Suevi fluminis utramque ripam habitantes. Haec copiosa gens fuit; Longobardica virtute, quam numero, potior, eis Albim in agro Luneburgensi, reliquisse nominis sediumque suarum memoriam in oppido Bardunvigo creditur, quod Henricus, cognomento Leo, delevit.

XVI. Post hos Reudigni, et Aviones, et Angli, et Varini, Eudosesque, et cum Suardonibus Nuithones a Tacito memorantur: quorum Reudignos et Avionas in aquilonari et maritima Saxoniae plaga collocat Andreas Althamerus, cuius diligentiam tota hac descriptione plurimum sequor (Cluverium enim, qui haec copiosissime est exsequutus, adipisci non licuit), ubi nunc Megaloburgensis ducatus nominatur. Anglorum autem veterem habitationem inter Saxonas Vitarumque gentem fuisse, Beda tradidit, inde migrasse in Britanniam. Sed hos arguit Vecta insula, cui vocabulum hoc impositum est ab his incolis.

XVII. Pro Vitis alii scriptores Iutas ponunt, notius nomen. Quidam putant, habitasse Anglos ad mare Germanicum et Albim fluvium eas partes, quas hodie Luneburgensis atque Brunovicensis ditiones occupant. Ceterum peninsula inter Sliam et Flensburgum Balthici maris sinus, incorrupta adhuc appellatione, veteris Angliae situm commonstrat. Ceteris, quos memoravimus, per Germanici maris litora versus orientem, a Pomerania in Prussiam, a coniectura potius, quam notitia, sedes assignantur. Nam aetate Strabonis Germania Transalbiana prorsus erat incognita; quum Tacitus scriberet, is quoque fluvius adiri ab Romanis nequibat. Plinius autem Varinos Vandalorum fecit partem.

XVIII. Paulo certiora sunt, quae de gentibus ad Danubium scriptores prisci tradiderunt. Ex his Hermundurorum terra, Albis ortu notata, et vicinia Semnonum Cattorumque, quibuscum de fluvio Sala magno proelio decertarunt, minus ignoratur; Misniam et Bohemiae partem fuisse, indiciis illis declarantibus. Iuxta Hermunduros Narisci, deinde Marcomanni et Quadi agebant. Nariscos Voitlandiam superioremque Palatinatum habuisse putant, cum Transdanubiana Boiariae portione. Nec absonum est, ab his esse vocabulum regioni, quam Nordgaviam vocant, quum ab incolarum vulgo *Narca* nominetur.

XIX. Moraviam Marcomannis fuisse patriam, priusquam in Bohemiam immigrarent, vix dubitatur. His ferme coniungi Quadorum natio solet, ad Danubium flumen colens: Moraviae Silesiaeque partem, deinde Austriam obtinuisse, non inepta coniectura existimatur. Superest orientalis Germaniae portio, qua Pannoniam Sarmatasque respiciebat. Ex his Marsigni Buriique suevico sermone habituque testabantur ori-

ginem; Gothinos gallica, Osos pannonica lingua, teste Tacito, coarguebat non esse Germanos, et quia tributa patiebantur. Omnes eae gentes terga Marcomannorum Quadorumque claudebant, inter hos et Sarmatas intercepti; ut Silesiae Moraviaeque partem habitasse appareat; Buriis etiam ad Vistulam fluvium pertinentibus.

XX. At post hos Lygiorum multae civitates ad Danubium, qua nunc Austriae Hungariaeque trans amnem partes incoluntur, late tenuerunt. Arios, Helveconas, Manimos, Elysios, Naharvalos vetus aetas appellavit, sequens oblita est. Gothonum sedes, quos et Guttones scribunt, succinum ostendit, quod tantum Prutenico litore legitur: hos Vandalis adscripsit Plinius; Rugiorum insula sedes antiquas eius populi nomine nihildum mutato satis demonstrat. His quia finitimi fuerunt Lemovii, Pomeraniae cultores fuisse, non immerito quis arbitretur. Extremos Suevorum in ipso Oceano statuit Suionas Tacitus, Sitonumque gentes, quorum illi nomen atque potentiam antiquam hodieque retinent; sermone etiam, quia penetrare eo Romani aliique externi non potuerunt, propius accedente ad veterem, ut ex antiquissimis monumentis germanicae linguae certo cognoscitur.

XXI. Sitonas Norvegiam possedisse argumento est, quod Suionibus similes contiguique tradantur; ac apud eos videatur aetate Taciti regnasse soror Hasmundi, minor annis fratre, sed audacia superior: nec multo post Sticla et Russa virgines, cum Trando fratre diutissime de regno certaverunt. Qua tamen re distingui a Suionibus non debuerunt: nam et apud

§. 20. Tacit. — Ptolom. II, 11. — Plin. XXXVII, 2.
§. 21. Krantz. Norveg. I, 27.

illos antiquitus utrique sexui praestans virtus affuit; et modo virginis regnum fuit, qualem aequari sibi magnitudine animi, rerumque gestarum gloria, et imperandi artibus, nemo vel maximorum regum indignetur. Neque enim animis, uti corporibus, differentia sexus inest: neque pars ea, quae servire in singulis hominibus debet, ubi de imperio in quamplurimos agitur, respicienda est.

XXII. Yt nisi culpam istam Tacitus aliis meritis redemisset, notandus eo nomine haud perfunctorie fuerit, quod, qui mulieris imperio regantur, eos etiam a servitute descivisse iudicavit; homo Nerones atque Othones et Domitianos passus, quorum mollitie atque flagitiis pleraque pars vel abiectissimarum feminarum erubesceret. Sed ad descriptionem Germaniae redeo; supersunt enim ad dextrum Suevici maris litus Aestyorum gentes, quorum hodie durat apud Finnones appellatio, et per Livoniam sermo usurpatur: antiquitus in Prussiam usque pertingebant, argumento succini, quod soli omnium ea aetate legebant, *glesum* appellantes, quo nomine vitrum Germani vocamus.

XXIII. Bastarnas fuisse Germanos, sed mixto Sarmatis sanguine, veteres auctores prodiderunt: horum *Peucini* ex insulae, quam habitabant, nomine vocantur: Roxani magis pertinebant ad aquilonem, inter Tanaim et Borysthenem pascere soliti. At Venedos Fennosque, licet quaedam ex germanicis moribus traxissent, Sarmatis potius adscribendos crediderim, maximo certissimoque linguae argumento, quae nulla parte germanicae est similis. Hellusios veterum in Gothlandia putant habitasse; Oxionas in Livonici si-

§. 22. Tacit. Germ. 45. — Plin. XXXVII, 3.

nus insula ponit vocabulum Oxiliae (nunc *Ocsiliam* frequentius vocant), et quod ovis avium vescebantur; inde a quibusdam *Oones* appellati; quae nota nostris etiam temporibus durat: nam avium innumerabilium agmina sub maium mensem iis locis foetificant; earum dispoliant incolae nidos, ovaque sale condita ad diuturniorem victum recondunt.

XXIV. Hactenus Cornelii Taciti maxime sequuti ductum, Germaniam ex obscuro vetustatis situ eruimus: restat, ut de moribus earum gentium pauca referantur. In universum aestimanti liquet, caeli terrarumque genio Germanos ad feritatem et arma inclinari debuisse. Tanta enim erat antiquitus partium istarum asperitas, ut maximo mihi argumento sit, tam incredibilis facta mutatio, praeter cognitos siderum cursus, certo quodam, sed nos fallente motu, naturae partes invicem coniungi, aut discedere.

XXV. Sed ista subtiliorem indagationem desiderant. Ceterum Germanis corporum magnitudo roburque, et copiosus sanguis, pugnarum aviditatem et vulnerum contemptum attulit. Valida et ingentia membra, truces et caerulei oculi, rutilae comae, communis olim omnibus habitus, nunc quoque manent, ubi minus peregrini sanguinis immixtum est. Nam haec nostra Germania, maxime quae Rheno est propinquior, peragrata romanis exercitibus, insessa coloniis, coniugiis innexa, quantum a cognatione priorum, tantum a similitudine, recessit. Sed et pacis artibus cultior, morumque longe meliore temperamento, agit. Nam pristina Germanorum feritas latrocinia, dum extra

§. 23. Plin. IV, 13. — Mela, III, 6.

§. 24. Liv. Epit. — Caes. de B. Gall. VI, 23.

§. 25. Caes. de B. Gall. I et VI. — Appian. Celt. — Tac. Germ. 4, 6, et Hist. IV, 61. — Dio, lib. XXXVIII.

fines cuiusque civitatis fierent, in laude ponebat; eadem, uti mos Barbaris, ratione non multum, superstitione plurimum moveri, mulierum vaticiniis incendebatur aut interquiescebat; nec sumi proelia, nisi his annuentibus, in morem verterat.

XXVI. Mortem extimescebant minus, quod se redituros ad vitam existimabant. Illud etiam, e natura regionis, quae multis passim lacubus fluminibusque finditur, profectum, auctores mirantur, quod rapidissimos amnium vortices tranare Germani cum armis potuerunt. Pecuniae antiquitus spretores, mox avidissimi facti, postquam Romanorum commerciis utilitatem eius intellexerunt. Alia multa, quae de moribus eorum Tacitus retulit, procuranda Belgica vicinus illis notusque (et quae accurato opere Philippus Cluverius), propterea quod omnium manibus auctoris eximii opera teruntur, praetereo. Cum huiusmodi gentibus tum primum sub nomine Germanorum dimicaturus populus romanus, qui domi, quique militiae erat, haud tralatitia cura sese affligebat.

XXVII. In castris multi erant adolescentes nobiles, per amicitiam sequuti Caesarem, et quia mollem sub eo quaestuosamque militiam speraverant; quibus ille tribunatus praefecturasque dederat. Hi partim per varias causas commeatum petebant a Caesare; partim pudore prohibiti, tamen non dissimulabant metum, fatique instantis acerbitatem soli, aut inter familiares deflebant, *quod immanissimis gentibus, quibus nulla resisti vi humana posset, obiicerentur*. Ergo et alia indecore fiebant, et timorem incitabat militum, quod

§. 26. Tac. Hist. II, 35, et Germ. 5. — Dio, lib. LX. — Herodian. lib. VI. — Plin. VII, 16.

§. 27. Plutarch. — Caes. de B. Gall. I. — Dio, lib. XXXVIII. — Flor. III, 10.

passim etiam in principiis testamenta scribebantur. Caesar, trepidatione exercitus cognita, alienum a praesenti statu putavit, in concionem eum advocari, priusquam ductores confirmarentur.

XXVIII. Igitur concilio convocato, omnibusque adhibitis centurionibus, « nullam esse causam timendi » docet, ne Ariovistus solvat amicitiam tam diligen- » ter quaesitam et cupide initam. Quod si maxime » ille insaniat, non ideo despondendos animos, tan- » quam ob rem novam et atrocem, esse: Cimbros et » Teutonos, clade sua satis docuisse, nec invictam » esse Germanorum ferociam, nec valde difficilem » vinci: sperare se, non deterioribus usurum militi- » bus, quam Marius habuisset; nec ipsos multo in- » feriorem cognituros imperatorem. Etiam Spartaci » bello deletas Germanorum maximas copias a duci- » bus non maximis esse. Cum his ipsis hostibus per » eos annos saepe Helvetios pugnasse, eosque non » in suo tantum, sed etiam in illorum solo vicisse: » quorsum igitur timeant ab aliis expertos, quum » haud magno negotio superiores victoribus eorum » fuerint?

XXIX. » Quod autem quidam timori tegendo dif- » ficultates itinerum, et angustias frumentariae rei » obtendant; id ipsos arroganter facere, qui suum » ius esse putent, de his rebus consulendi, quae to- » tae imperatoris officio contineantur. Igitur illa sibi » curae et fuisse, et fore. Neque putare vera retu- » lisse, qui milites propter timorem, ubi castra mo- » veri iussisset, signa deserturos esse renuntiarint. » Non ita se virtutis felicitatisque suae, ac praeterea » innocentiae poenitere, ut, quod malis atque ava-

§. 28. Liv. Epit. — Dio. — Caes. — Plut.

» ris ducibus aliquando accidisset, id sibi metuendum » a militibus suis existimaret. Atque ut statim periculum faceret animorum, quod antea in dies aliquot fuisset dilaturus, eadem nocte de quarta vigilia profecturum.

XXX. » Desererent sane, quorum in animos potentior formido, quam romani nominis et sacramenti memoria esset: sibi abunde fore, si decima » sequatur legio, de qua non dubitaret, quamque » praetoriam esset cohortem habiturus. » Hac oratione mirifica commutatio animorum facta; et quum in vulgus militum, quae erant dicta a Caesare, emanassent, pars laudibus imperatoris alacriores redditi sunt, ceteri ad aemulationem eiusdem decoris incitati. Statim et decima legio per tribunos militum gratias egit, *quod bene de se iudicasset imperator:* et reliquae satisfacere studuerunt, *neque dubitasse unquam, aut timuisse; neque de summa belli suum, sed imperatoris, esse iudicium existimavisse.*

XXXI. Ita Caesar, eodem, quo praedixerat, tempore castris motis, quum iter nullo die intermisisset, septimo copias Ariovisti non longius passuum quatuor et viginti millibus abesse intellexit. Ariovistus etiam celeri Caesaris accessu, quem suum adventum vix praestolaturum putaverat, non nihil commotus est. Idcirco legatis missis, *quod antea petitum a Caesare colloquium esset, eius nunc venisse opportunitatem*, ostendit, *propius inter se congressis, et remota suspicione periculi.* Convenit, ut in diem quintum colloquerentur. Interea quum ultro citroque legati commearent, Ariovistus negabat, se venturum ad colloquium esse, si pedites Caesar adduxisset.

§. 30. Plut. — Dio. — Front. IV, 5, 11. — Caes.
§. 31. Plut. — Dio. — Caes. — Appian. apud Fulv. Vrs.

XXXII. Caesar, quod neque tolli colloquium volebat, neque suam salutem gallis equitibus credere, iussit eos praebere militibus e legione decima equos, quibus militibus quam maxime confidebat. Vnde nec absurde quidam decumanorum, *plus, quam pollicitus esset, facere Caesarem*, dixit; *pollicitum in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.* Congressi sunt in conspicuo tumulo, quem patens undique planities ambibat: equitatus utrinque ad passus ducentos abstitit; dein ad colloquium adducti sunt. Quum Caesar imperare quidlibet, Ariovistus concedere nihil vellet, et interim Germani tela coniicere in Caesarianos inciperent, diremptum sine fructu colloquium est.

XXXIII. Biduo post redintegrari Ariovistus colloquium postulat, aut aliquem ex legatis Caesaris ad se mitti. Caesar, suos obiicere periculo nolens, C. Valerium Procillum ex principibus Gallorum, unaque M. Mettium mittit, qui hospitio Ariovisti usus fuerat: eos Germanus speculatum venire causatus, in catenas coniecit, statimque cum exercitu propius accessit ad Caesarem; mox praeteritis eius castris, ad duo millia passuum ultra consedit, quo commeatum impediret, qui ab Aeduis Sequanisque supportabatur. Ex eo die dies continuos quinque Caesar, eductis in aciem copiis, potestatem pugnandi fecit. Ariovistus equestri proelio contentus concurrere, peditatum intra castra continebat.

XXXIV. Eo genere pugnae potiores erant Germani, quum ad sex millia haberent equitum, quos lecti vir a viro totidem mira velocitate pedites comitabantur, sic exerciti, ut, quoties esset properandum, iu-

§. 33. Plut. in Caes. — Front.

bis equorum sublevati cursum adaequarent; de cetero pugnantibus equitibus pro munimento essent, ad quod se reciperent, aut ipsi ultro subvenirent laborantibus. Igitur Caesar, ne diutius commeatu intercluderetur, circiter passus sexcentos longius, quam Germanorum stativa erant, castris delegit locum, eumque, frustra prohibentibus Germanis, communivit; ac duas ibi legiones cum parte auxiliorum reliquit, quatuor reliquas in castra maiora reduxit.

XXXV. Ariovistus, quum ex more Caesaris productae in aciem copiae circiter meridiem in castra revertissent, partem suorum minora castra oppugnatum misit: multum utrinque sanguinis fusum. Germani, re infecta, sub occasum solis recesserunt. Caesar, quaesita ex captivis causa, propter quam de summa rerum Ariovistus decernere fugeret? eam esse intellexit, quod matresfamilias, quarum praedictione multum Germani utebantur, negarent fas esse vincere, si novam ante lunam acie decertassent. Erat his ea disciplina divinandi, ut ex fluviorum vorticibus, undarumque sonitu futura se prospicere arbitrarentur. Eo magis Caesar incitatus est, ut quam maturrime contenderet, suo tempore usurus, si quidem vera mulieres dicerent; aut saltem facilius debellaturus impeditum religione hostem, et de victoriâ desperare iussum.

XXXVI. Igitur acie instructa, quum ad castra hostium succederet, irritati ignominia Germani processerunt et ipsi, nationatim distributis copiis. Praeter Suevos, ex quibus ipse erat, Marcomannos in exercitu Ariovistus habebat, et Triboccos et Vangiones, Nemetasque, ac Harudes et Sedusios, ignobiliora re-

§. 35. Dio. — Caes. — Frontin. II, 1, 16. — Clem. Strom. lib. I. — Plut.

liquis nomina, et vix certarum sedium, nisi quod Harudes ad lacum Acronium, quibus locis condita Constantia est, habitasse putant; Sedusios, aut ut legi volunt, Sepusios, ad fines Nemetum in ripa Rheni. Caesar, a dextro cornu, quod ibi imbecilliorem esse hostem senserat, commissa pugna, tanta Germanorum alacritate exceptus est, ut spatium pila in hostes coniiciendi militibus non daretur.

XXXVII. Abiectis pilis, res acerrime gladio geritur; et quum, phalange facta, Germani testudine se tegerent, multi Romanorum super ipsa scuta salierunt, manibusque ea revellentes, desuper intulerunt vulnera. Interim ab altero cornu Romanus urgebatur; quam tum rem conspicatus P. Crassus, qui equitatui praeerat, tertiam aciem subsidio misit: haec res plenam Romanis victoriam dedit. Ariovisto cum equitibus Rhenum versus fugiente, pedites, qui consequi non poterant, densatis agminibus restiterunt. Eos quum sine magno labore ac periculo militum caedi non posse Caesar videret, emitti iussit, ratus futurum, quod evenit, ut in fuga sparsi facilius opprimerentur. Ariovistus, naviculam ad ripam deligatam nactus, transmisit amnem: simili ratione aut nando evasere perpauci; ceteros romani equites consequuti interemerunt.

XXXVIII. Ne mulierum quidem infantiumque caedibus temperatum est: duae coniuges Ariovisti occisae cum una filiarum; altera pervenit in potestatem hostis. Cecidisse Germanorum octoginta millia feruntur. Quum maxima victoriae tantae laetitia esset, haud minus gaudium Caesari fuit C. Valerius Procillus,

§. 36. Ortel. Thesaur. et Cellar. Geogr. Antiq. II, 5. — Caes.
§. 37. Dio, — Flor. — Oros. VI, 7. — Frontin. II, 6.

Marcusque Mettius recepti. Valerius, ter se praesente sortibus de se consultatum, narrabat, utrum statim igni combureretur; sortium beneficio superesse. Clades Ariovisti quum Suevis, qui ad Rhenum venerant, terrorem fecisset, Vbiis animos, domum revertentes illos Vbii insequuti, magnam multitudinem ceciderunt. Caesar, duobus ingentibus bellis eadem aestate confectis, aliquanto maturius solito exercitum in hiberna deduxit; Labienoque his praeposito, in Cisalpinam Galliam ad conventus agendos profectus est.

XXXIX. Tanta Caesaris felicitas quum adversariorum odia metumque acrius stimularet, reducendi Ciceronis consilio magnis studiis coeperunt incumbere. L. Domitius Ahenobarbus professas cum Caesare inimicitias gerebat. Ab hoc et C. Memmio praetoribus relatum ad Patres de superioris anni actis fuerat, priusquam in provinciam Caesar iret: et quum ille, cognitione senatui delata, nec a senatu suscepta, profectus esset, statim quaestorem eius in consulatu legibus in praeiudicium Caesaris interrogandum curaverunt. Vatinio quoque dicta dies, quo legato Caesar utebatur; sed et ipsum Caesarem L. Antistius tribunus plebis postulavit. Caesar, appellato collegio, *quod reipublicae causa aberat*, ne reus fieret, obtinuit; Vatinius, quum eadem exceptione posset uti, maluit in ipso iudicio paene deteriora scelera facere, quam quorum causa erat accusatus.

XL. Nam ubi dies venit, nominatim appellato P. Clodio, ne causam diceret, illoque adiuvante, in tribunal sui quaesitoris adscendit, eumque vi deturbavit, dissipavit subsellia, urnas disiecit. Sic in fugam con-

§. 38. Caes. — Plut. — Appian. Celt.
§. 39. Sueton. in Caes. cap. 23, et Ner. cap. 3. — Cic. in Vatin. cap. 14.

iectus est praetor, accusatores eius vix e manibus Vatinianorum erepti. Horum intemperie stimulati, quicumque aut Ciceronis, aut omnino quietis atque legum cupidi erant, illum sibi virum omni conatu restituendum in priorem locum esse statuerunt. Sed deerat, qui referret ad senatum, quamvis adeo pronum, ut nullis de rebus ante consuli vellet: sed consules, quum essent inter inimicos Ciceronis, *cupere se* dicebant, *sed lege impediri;* nam id caput legis Clodius in curiae poste fixerat, *ne quis ad senatum referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset.*

XLI. Idcirco Domitius praetor *se* dixit *relaturum, si consules nollent.* Nihil tamen perfici eo anno potuit, quamquam praeterea studiosissimi Ciceronis homines in magistratibus agerent, tribuni octo, P. Nigidius, L. Lentulus, praetores; eratque inexplicabilis in Vrbe consternatio, quum senatus propensissimam voluntatem consules per causam legis morarentur; plebs et facta improbaret Clodii, et eundem, quo faceret quotidie plura, adiuvaret. Is populi sensus maxime in theatro et spectaculis erumpebat: eoque Clodius toto suo tribunatu spectando abstinuit; licet multi eo tempore magnifici ludi, et super omnes a M. Scauro apparatissimi ederentur.

XLII. Ille enim aedilitio munere (noscenda enim haec quoque est insania, quo minus ruinam libertatis admiremur) theatrum tantummodo ad temporarium usum fecit, triplici scena: ima pars e marmore fuit, media e vitro, summa tabulis inauratis. Columnas ea structura habebat trecentas sexaginta duo-

40. Cic. pro Sext. cap. 31; in Pis. cap. 13, et pro domo, cap. 26; idem ad Attic. III, 15, et post Redit. in Sen. cap. 2, et 4.

§. 41. Cic. pro Sext. cap. 31, 32, 54, et ad Q. fratr. I, 2.

dequadragenum pedum: signa aenea inter columnas tria millia; duplum nempe eius, quod Pompeianum theatrum, sub eadem tempora structum. Sicyone olim praestantissimi pictores fuerunt; eorum opera omnia, quotquot in publico servabantur, propter aes alienum civitatis addicta, ad ornamentum theatri sui transtulit Romam Scaurus; choragiumque, antea translatitie cultum, exquisito genere vestis induxit; tanta quidem attalicae vestis copia, tabularumque pictarum, et ceteri apparatus, ut in Tusculanam villam reportatis, quae superfuerant, incensa ab iratis servis villa, conflagraret sestertium millies.

XLIII. Iisdem ludis ab huius magnificentia coepisse certamen athletarum dicitur, antea insuetum Romae. Idem Euripum fecit temporarium ludis suis, et in eo hippopotamum et quinque crocodilos ostendit, animalia nunquam antehac Romae visa; postea perquisita tam intemperanter, ut hippopotami defecerint in Aegypto, ad hanc vitandam molestiam, pro sagacitate naturae suae, migrasse crediti in Blemmyas. Circensibus pantheras varias centum quinquaginta universas primus ostendit, itemque ossa longitudine pedum quadraginta, altitudine costarum maiore, quam sit elephantis indici, spinae crassitudine sesquipedali; quae belluae fuisse dicebantur, quam ad oppidum Iudaeae Ioppen (inde exportaverat Scaurus) liberator Andromedae Perseus interfecisset.

XLIV. Non igitur mirum, si per hunc furorem in aes alienum grande se immersit stultissimus adolescens, non sufficientibus opibus, quas pater diu princeps civitatis, et sub iustitiae larva minime in ra-

§. 42. Plin. XXXIV, 7; XXXV, 11, et XXXVI, 15. — Val. Max. II, 4.
§. 43. Val. Max. — Plin. VIII, 5, 17 et 26. — Solin. cap. 35. — Themist. Or. X. — Ammian. Marcell. lib. XXII.

piendo segnis, quasque mater Metella, mariti Sullae proscriptionibus ditata, amplissimas reliquerant. Eodem anno, novum et inusitatum antea, designatorum consulum provinciae ornatae sunt. P. Lentulus, Q. Metellus erant; alter amicissimus Ciceroni, alter, deposita, quam cum eo gesserat, simultate, non vehementer adversus. Igitur octo tribuni plebis a. d. IV kalendas novembres promulgaverunt de reditu Ciceronis legem, eaque de re postea retulerunt ad senatum.

XLV. Ibi Lentulus, nihil territus lege Clodia, sententiam libere dixit, sed, Pisone et Gabinio repugnantibus, nihil effectum, donec novi consules magistratum iniverunt. Cuius ipso principio, kalendis ianuariis, agente consule P. Lentulo, sententiae de reditu Ciceronis in senatu, praesente etiam et approbante Pompeio, dictae sunt. Sed et Q. Nepos consul susceptas cum Cicerone inimicitias Patribus conscriptis et temporibus reipublicae dixit esse remissurum. Varia tamen ludificatione senatus impedita est auctoritas. Idcirco Q. Fabricius tribunus plebis, rogatione proposita, cum populo ante diem VIII kalendas februarias agere statuit. Sed id quoque vanum inceptum Clodianorum efficiebat audacia, qui multa de nocte curiam, forum, comitium armati occupaverant.

XLVI. Ab his Q. Fabricius repellitur, itemque collega eius M. Cispius: caedes in foro editur maxima. Q. Cicero, qui nuper ex provincia Asia decesserat, quum ad supplicandum pro salute fratris venisset, pulsus a Rostris, inter cadavera latuit, ut opinione mortis mortem evitaret. Idemque non multo post P. Sextio tribuno plebis in templo Castoris accidit; cuius

§. 44. Plin. XXXVI, 15. — Ascon. in Scauro. — Cic. ad Attic. III, 24; pro Sext. cap. 32, 33, 34; ad Famil. V, 4, et post Redil. in Sen. cap. 2 et 3.

§. 45. V. C. 695; A. C. 57. — Cic. pro Sext. cap. 35. — Plut. in Cic.

tamen periculum contrariae factionis tribuno Quintio propemodum exitiosum fuit: nam clodiani furoris satellites, quod occisum a se tribunum putabant, hunc, licet suarum partium, ad necem quaesiverunt, ut similis facinoris suspicione adversarios onerarent: nec ante hic timere mortem desiit, quam rescitum est, Sextium vivere.

XLVII. Studiosissimus Ciceronis hic Sextius erat, qui et designatus, iter suscepit ad Caesarem, ut illum induceret ad causam, aut saltem a voluntate resistendi abduceret; et inito magistratu, rogationem scripsit, et suis copiis, clientelis, vitae etiam periculo amicum constantissime iuvit. Praeminebat tamen T. Annii Milonis studium, qui Clodium modis omnibus acerrime vexatum, postremo lege Plotia de vi reum fecit. Sed elusum id iudicium est edictis magistratuum, qui Clodio favebant. Consul Metellus, nondum satis placatus Ciceroni, ad haec propinquus Clodio, itemque frater Appius praetor, unusque de collegio tribunorum, vetabant iudiciorum fieri mentionem, priusquam quaestores crearentur, apud quos sortitionem iudicum fieri oportebat.

XLVIII. Hoc ideo fiebat, ut inter hanc moram petere Clodius aedilitatem posset, et magistratum adeptus, quod factitatum ab aliis fuerat, iudicium effugeret. Igitur Milo, sublata iudicia cernens, et auctoritate senatus accusatione se prohiberi, coepit et ipse gladiatores, aliamque secum sentientium turbam, circumducere: unde quotidianae propemodum inter factiones pugnae, caedesque tota Vrbe fiebant. Domus etiam L. Caecilii praetoris, et postea domus Milonis

§. 46. Cic. pro Sext.

§. 47. Cic. pro Sext. cap. 33, 39; pro Mil. cap. 13; de Har. Resp. cap. 24, et post Redit. in Sen. cap. 8. — Liv. Epit. — Dio, lib. XXXIX.

atque Ciceronis a Clodianis sunt oppugnatae. Inter has inflammata Q. Ciceronis. Cum Milone Pompeius sentiebat, adeoque spe consulatus excitasse illum putabatur, ut reducendo Cicerone de Clodio se vindicaret.

XLIX. Idem, coacto ingenti agmine, quum rogationem suam Milo perlaturus esset, Clodianis fugatis, forum ei liberum praestitit; ut eiusdem hominis intentissima cura Cicero restitueretur, cuius proditione eversus profligatusque fuerat. Iam impar consensui tot potentium Nepos, impugnare Ciceronem desierat; et, P. Lentulo referente, Pompeioque sententiam de scripto dicente, senatus decreverat reditum: eo facilius accepta rogatio est, ut quidquam unquam tanto consensu populi rogatum negent. Eodem tempore senatus decrevit, *ut civitatibus, quae in Ciceronem officiosae fuissent, itemque privatis, qui ex municipiis salutis eius causa convenerant, gratiae agerentur; atque domus eius et villae publico sumptu reficerentur, solo, quod Libertati dedicaverat Clodius, religione per sententiam pontificum liberato.*

L. Exstat adhuc disertissimi viri pro domo sua oratio, ex qua, et aliis sub eosdem annos habitis, multum luminis illorum temporum historiae adspergitur. Dixit pro eadem domo M. Calidius, qui tum praeturam gerebat. Postridie quam apud pontifices Cicero dixerat, kalendis octobribus senatusconsultum factum est, *placere domum ei restitui:* ei senatusconsulto tribunus plebis Sex. Atilius Serranus Gavianus intercessit; sed consensu senatus et Cn. Oppii Cornicini so-

§. 48. Cic. pro Sext. cap. 42, 44; pro Coel. cap. 32; ad Attic. IV. 3, et pro Mil. cap. 14. — Dio. — Appian. Civ. lib. II. — Plut. in Pomp. et Cic.

§. 49. Vell. II, 45. — Cic. pro Sext. cap. 61, 62; pro domo, cap. 32, et post Redit. in Sen. cap. 10 et 11. — Plut. in Cic.

ceri, ad pedes eius procumbentis, precibus victus remisit. Sic post menses ferme sedecim, quam fuerat Vrbe expulsus, Cicero rediit, tanto favore hominum, ut, quum ipse *humeris Italiae se reportatum* diceret, rem minuere potius aliquanto, quam augere, videretur.

LI. Quum ad Vrbem accederet, tanta gratulantium obviamque prodeuntium multitudo fuit, ut vix totus dies illis officiis sufficeret. Fuit inter illos et M. Crassus, inimicus antea, sed tum in gratiam filii magno studio redeunti se offerens: sic inter hos reconciliata, magis tamen in speciem, quam vere et penitus, est gratia; diciturque in illum et Caesarem scripsisse librum de consiliis suis Cicero, refertum in hos probris, ideoque nec ab auctore editum. Cum Pompeio meliori fide reversus est in gratiam, et, ne poenitere eum suae voluntatis posset, statim beneficium reddidit, senatu inducto, ut ei per quinquennium annonae cura, Sex. Clodio improbo et audacissimo homini erepta, mandaretur.

LII. Ingenti enim Vrbem premente fame, plebs insanis tumultibus fremebat. Et primum Apollinaribus ludis, quos L. Caecilius Rufus praetor faciebat, tanta infimae multitudinis concursatio fuit, ut omnes, qui spectandi gratia consederant, theatro pellerentur. Deinde in Capitolium, quum ibi senatus haberetur, concursus factus incendium templo, necem senatui minitantium. Inter eam consternationem auctor Patribus Cicero fuit, Pompeio curam illam decernendi: proconsulare imperium per Italiam omnesque terras,

§. 50. Cic. pro domo, et in Pis. cap. 22; idem post Redit. in Sen. cap. 9, et ad Attic. IV, 2. — Quintil. X, 1.

§. 51. Cic. ad Attic. IV, 1, et pro domo, c. 7 et 10. — Vell. II, 45. — Plut. — Appian. — Dio.

quale prius piratico bello tenuerat, datum. Pompeius, accepta curatione, legatos postulavit quindecim, et in his principem Ciceronem: quibus passim per provincias dimissis, in Siciliam, Sardiniam, et Africam ipse navigavit.

LIII. Inde cum onustis navibus reversurus, inter cunctationem gubernatorum, qui tempestatem timebant, primus, conscenso navigio, solvere iussit, nobilissima voce edita, « navigare necessum esse, vivere » non esse necessum ». Absente Pompeio, quum nihilominus ferveret Milonis atque Clodii contentio, civitasque et senatus in partes scinderentur, referente P. Rutilio Lupo, qui recens tribunatum inierat, frequentiore curia, quam mense decembri sub dies festos putari potuisset, de iudiciis agitatum est. Marcellinus consul designatus sententiam dixit, *uti praetor urbanus ipse sortiretur iudices; iudicum sortitione facta, comitia haberentur.* Id quum probaretur, C. Cato, C. Cassius, tribuni, comitia prius habenda, contenderunt. Haec sententia vicit; et comitia, non sine maximis certaminibus, obnuntiante Milone, perfecta, Clodiusque aedilis curulis factus est.

LIV. Dum haec in Vrbe fiunt, C. Caesar gravissimum in Gallia bellum habuit. Belgarum populi, Rhemis exceptis, omnes coniuraverant, incredibili hominum multitudine armata; quippe Bellovacos millia sexaginta pollicitos Caesar ipse prodidit, quinquaginta Suessiones, totidemque Nervios: at Ambianos, Caletes, Baiocasses, Vellocasses et Veromanduos dena millia; quindecim Atrebates, quinque et viginti

§. 52. Ascon. in Mil. — Plutarch. Apophth. Rom. — Cic. pro domo; ad Q. fratr. II, 1, et ad Attic. IV, 1.

§. 54. Cic. ad Attic. IV, 3. — Dio. — Caes. de B. Gall. II, 3. — Oros. VI, 7. — Appian. Celt.

Morinos, septem Menapios, et Atuaticos undeviginti: praeterea Condrusos, Eburones, Caeraesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellabantur, armatorum praebuisse millia circiter quadraginta; ita ut non iniuria de fide auctoris dubitaverit quidam Galliae regum, quod ex universo regno tantam hominum bello utilium multitudinem (trecentis enim millibus plures fiunt) cogi posse minime arbitraretur, quamquam refertum habitatoribus esset.

LV. Sed olim, ut arbitror, quia pacis artes minus frequentabantur, uberior militum copia fuit: nunc eo res deducta est, ut magnae eruditionis cum insigni patriarum rerum peritia Gallus scribere non dubitarit, *citius ducenta millia scribarum, quam triginta millia militum, reperiri hodie in Gallia posse.* Causa bellandi praecipua fuit, quod Belgae, successibus Caesaris territi, nec ambitionis ignari, ad se quoque perventura arma imperiumque romanum sentiebant: ad hoc a quibusdam Celticorum Gallorum diversis de causis incitabantur: initium armorum a populatione agrorum ortum, in Rhemos effundente se Belgarum ira, quorum etiam oppidum Bibrax, acriter ab his oppugnatum est. Sed quia haud longius, quam ad octo millia passuum castra Caesaris aberant, et inde subsidia Rhemis mittebantur, relicto Bibracte, Belgae protinus ad castra romana contenderunt.

LVI. Axona flumen per extremos Rhemorum fines labitur, ad quod Caesar eo tempore consederat, castris diligenter munitis, quod propter multitudinem hostium et virtutis eximiae famam, non statuerat proelium, praeterquam ex commodo suo, committere. Sed postquam in transitu fluminis impeditos didicit

§. 55. *Pasquier, Recherches de la France*, I, 3. — Dio. — Caes.

(nam ut Q. Titurium legatum cum sex cohortibus in altera ripa relictis opprimerent, aut, si hoc non possent, Rhemorum vastarent agros, partem suorum transducere conabantur), cum omni equitatu ac levi armatura pontem transgressus, multos occidit; alios per suorum corpora transire conantes, multitudine telorum repulit; aliquem numerum, qui iam transmiserat, equitatu circumvenit.

LVII. Hostes, sibi sua consilia parum feliciter succedere experti, ad hoc audito, concitatos a Caesare Aeduos Bellovacorum fines hostiliter intrasse, secunda vigilia nullo certo ordine neque imperio ad sua proficisci instituerunt: sic inter se pacti, ut qui eorum primi a Caesare petiti essent, ad horum defensionem universi concurrerent. Caesar, discessu hostium per speculatores cognito, milites tamen, quod in re inexspectata metuebat insidias, castris continuit: prima deinde luce misit, qui hostes moraretur, universum equitatum, cum Q. Pedio, L. Aurunculeio Cotta legatis. Labienum cum legionibus tribus subsequi iussit. Quum hostium ea ratio esset, ut novissimi se converterent, et impressionem Romanorum sustinerent, ceteri interim contente fugerent; illos superveniens Labienus disiecit, et fugientibus immissus eques, ingentem stragem edidit.

LVIII. Nec moratus Caesar, quin postridie statim in Suessiones duceret. Ii se statim, neque multo post Bellovaci, dediderunt. Caesar utrumque populum, Suessiones Rhemis, Bellovacos Aeduis deprecantibus, conservavit. Mox Ambianis receptis, ad fines Nerviorum perventum. Hi neque miserant ad Caesarem legatos, et ferocissimi Belgarum omnium habebantur, institutis virtutem roborantibus, cuius vigorem, prohibitis in fines ingredi mercatoribus, vinoque et pe-

regrinis deliciis praccluso aditu, tuebantur. Vetus genti adversus finitimorum incursiones praesidium in silvarum munimentis erat, quas arte quadam, ita implicatis arboribus, rubisque et sentibus inter eas serendis, densaverant, ut non modo pedibus inaccessae atque inviae, sed ne visu quidem penetrabiles essent.

LIX. Ex his veluti lustris subito Nerviorum et Veromanduorum ac Atrebatum, quibus eadem Nervii persuaserant, sexaginta millia proruperunt, impetuque in Caesarianos castra metantes facto, cruentam ediderunt pugnam. Tanta enim fortitudo et celeritas hominum fuit, ut obiectum Caesaris equitatum momento funderent, flumen interpositum (Sabis erat, *Sambram* vocant hodie) superarent, et in adversum collem, ubi castra Caesaris erant, eniterentur. Ibi quum maximum discrimen esset, septimaeque et duodecimae legionum centuriones propemodum omnes cecidissent, Caesar, ut nutantem exercitum confirmaret, rapto e manu militis scuto, in primam aciem provolat, proeliumque restituit; donec duae legiones, quae impedimentis relictae praesidio fuerant, et ab Labieno, qui castra interim hostium ceperat, missa decima, succurrere laborantibus potuerunt.

LX. Harum superventu mutata fortuna est, hostiumque totus ferme exercitus pugnando deletus. Hoc proelio facto, maiores natu Nerviorum, quos cum pueris atque mulieribus in loca paludibus invia miserant, Caesari se dediderunt: horum legati in exponenda civitatis calamitate dixerunt, *de sexaginta millibus armatorum, non amplius quingentos superesse, et tres admodum senatores de quadringentis.* Caesar misertus, suis eos finibus oppidisque iussit uti; fini-

§. 59. Plut. — Flor. III, 10. — Val. Max. III, 2, 19.

timisque imperavit, ne quam facerent populi romani dedititiis iniuriam. Atuatici, Cimbrorum Teutonorumque progenies, ex iis orti, qui a properantibus in Italiam relicti cum impedimentis in Gallia fuerant, quum ad auxilium Nerviorum serius moti essent, eorum cladis nuntio accepto, retulerunt se domum, desertisque ceteris oppidis atque castellis omnibus, in unum, quod omnium natura munitissimum erat, se incluserunt; accedentesque Romanos crebris excursionibus morati, ad vallum duodecim pedum, circuitu quindecim millium, crebraque castella excitanda Caesarem compulerunt.

LXI. Postquam ea facta sunt, et procul aedificari turrim viderunt, ridicula res ignaris visa, increparuntque de muro, *quorsum homines inepti tanta opera molirentur? anne sperarent tantillis corporibus* (nam prae magnitudine sua staturam Romanorum despiciebant Galli) *tantam molem in muros posse attollere?* Sed ubi moveri turrim, simulque armatos in ea stantes viderunt, exterriti velut miraculo, miserunt legatos, *existimare se, non nisi deorum ope bellare Romanos, qui tantae altitudinis opera tam celeriter promoveant: itaque se suaque illorum fidei permittere: unum deprecari, ne arma tradere cogantur, sine his praedae vicinis populis futuri, quibus hactenus dominari consuevissent.*

LXII. Caesar omnino *tradi arma* iubebat: *se, quod in Nerviis fecisset, imperaturum finitimis, ut iniuriam ac vim ab his abstineant.* His in oppidum nuntiatis, tanta vis armorum in fossam deiecta est, ut propemodum summam muri atque aggeris altitudinem adaequaret; portisque patefactis, romani milites in oppidum recepti sunt. Ast ubi Caesar sub noctem milites egredi, portasque claudi iussit, ne quam iniuriam

oppidani acciperent; illi de tertia vigilia, correptis armis, quae celaverant, aut subito compararant, munitiones Romanorum adorti sunt. Sed quia Caesar adversus omnem casum mature providerat, celeriter, concursum e castellis, et post acrem pugnam Atuatici repulsi sunt, quatuor ferme amissis hominum millibus.

LXIII. Postridie refractis portis, nemine ultra defendente, captum oppidum atque subhastatum est: quinquaginta tria millia capitum numerum sectores ad Caesarem retulerunt. Sic omni pacata Gallia (nam sub idem tempus legatus Caesaris P. Crassus, Venetos, Osismios, Curiosolitas, ceterosque ad Oceanum populos in deditionem populi romani redegerat) tanta fuit Caesaris gloria, tantusque omnium circa terror, ut etiam a transrhenanis gentibus legati mitterentur; quibus ille ad initium aestatis proximae iussis occurrere, legiones in hiberna deduxit, ipse in Italiam est profectus. His rebus in Vrbem nuntiatis, decreto senatus supplicatio in dies quindecim, ob res a Caesare in Gallia gestas, fuit; qui numerus nulli antea decretus unquam fuerat.

LXIV. Sed ferocissimae maximaeque gentes erant domitae, ut honorem mereretur Caesar: praeterea summa eius erat in senatu potentia, apud populum favor, ut res per se amplissimae, quia ab hoc erant gestae, maiores etiam gratioresque haberentur. Eadem aestate, qua haec sunt gesta, Ser. Galba cum legione duodecima et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque missus a Caesare, prosperis aliquot factis proeliis, pacem petentibus dedit. Gen-

§. 63. Cic. de Prov. Cons. cap. 11. — Caes. — Plut.
§. 64. Caes. de B. Gall. III. — Oros. VI, 8.

tes illae a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano ad summas Alpes colebant; cupiebatque pacatas Caesar, quo tutius per Alpes minusque sumptuosum mercatoribus iter foret, a quibus illi populi magna portoria exigebant.

LXV. Igitur Galba de sua legione duas cohortes in Nantuatibus, octo in vico Veragrorum Octoduro in hibernis collocat; alteram oppidi partem (nam torrens medium dividebat) suis cohortibus occupat, in alteram commigrare iubet oppidanos. Ibi Veragri Sedunique collecti ad triginta hominum millia, subito, quae Octoduri erant, hiberna oppugnare coeperunt; donec nullo, nisi in virtute, reliquo praesidio, auctoribus Sextio primipilari, et Voluseno tribuno, eruptio facta, et amplius tertia pars hostium concisa est. Galba, incenso vico, incolumem legionem per Nantuates in Allobrogum fines deduxit, ibique reliquam partem hiemis exegit. Per eadem tempora M. Cato, lege Clodia ad redigendam in provinciae formam Cyprum missus, reductis Byzantinorum prius exsulibus, in insulam venit, morte Ptolemaei vacuam, qui neque paratus ad resistendum, neque, regno amisso, vivere sustinens, veneno epoto perierat.

LXVI. Pollicitus erat praemissus a Catone Canidius, populum romanum ei, si lubens cessisset, sacerdotium Veneris Paphiae concessurum esse; verum ille mortem potiorem eo ludibrio habuit, stulta tamen avaritia conservatis opibus. Quum enim aliquando, ut vicissim praedonibus suis aegre faceret, omni pecunia in naves imposita, provectus in altum esset, eo consilio, ut secum omnia mergeret, non sustinuit

§. 65. Plut. in Cat. cap. 49. — Dio. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. II. — Strab. lib. XIV, pag. 684. — Vell. II, 45.
§. 66. Val. Max. IX, 4. — Dio.

perdere, propter quae se periturum intelligebat. A Cypriis Cato prompte acceptus est, mitiorem sub iure romano, quam in servitute regia habuissent, sortem sperantibus: idcirco Catoni nihil fuit reliquum, quam ut ordinaret provinciam, et pecuniam regiam, et quod eius ex instrumento Ptolemaci vendito redigi potuit, reportaret.

LXVII. Vendidit enim omnia, una solummodo excepta Zenonis statua, non propter aeris, aut artis excellentiam, sed in honorem philosophiae. Haec quum ab illo integerrima fide acta essent, summa longe maior, quam sperare quisquam potuisset, redacta est. Paulo minus septem millia talentorum navibus impositum est: ita distribuente adversus naufragiorum pericula Catone, ut singulis vasis, qualia ad condendam pecuniam multa magnitudine aequali paraverat, corticem suberis longo funiculo alligaret, ut si forte mersum navigium esset, locum amissae pecuniae cortex indicaret. Ita praeter Asiam Cycladasque et Epirum vectus, tantum ubique abstinentiae praestitit, ut in locis amoenissimis, omnique genere deliciarum famosis, tantarum opum compos, ab omni non lucro tantum, sed etiam Venere abstineret.

LXVIII. Quum primum Tiberim liburnis subiret, consules, senatus, sacerdotes, tota ferme civitas obviam effusa est, turpi confessione avaritiae; qua sine si fuisset, ob unius tribuni plebis furiosas iras, vivus vidensque rex amicus, neque ullius in rem romanam iniuriae reus, neque rebus, ut solet, repetitis, causa incognita, non esset cum bonis omnibus publicatus. Huic tanto dedecori publico qui ministerium, quam-

§. 67. Plin. VII, 30, et XXXIV, 8. — Plut. in Cat. — Val. Max. IV, 3, 2.

quam invitus, praebuerat Cato, tam diligens commissi custos fuit, ut ad occursum senatus et ceterorum non ante exscenderet, neque inhiberet cursum, quam ad locum perventum est, ubi erat exponenda pecunia. Inde translata per forum admirationem excitavit spectantium: nec erat res triumpho absimilis, frequentia et gaudio celebrantium; et plus inferebat aerario, quam factum ex ullo triumpho fuerat.

LXIX. Actae ob haec Catoni in senatu gratiae, consulibusque referentibus praetura illi, et ius spectandi ludos praetextato, extra ordinem data. Ea quum decreta magnam Catoni gloriam conferre viderentur, maiorem spreta illi atque repudiata dederunt: quippe extraordinariis potestatibus semper adversus, quod in aliis non probabat, eius in se conspici exemplum non patiebatur. Cum Clodio mox contentionem habuit ob servos regios, quorum magnum ex Cypro numerum adduxerat: eos, quod ex sua lege adducti essent, *Clodianos* appellandos ille dicebat. Cato nec id concessit, neque *Porcios* a suo nomine vocari, quod nonnullis placebat, voluit: *Cyprii* nominati sunt.

LXX. Ab hoc initio Clodius acta vellicare Catonis instituit, et rationes acceptae pecuniae postulare: nec erat ulla contra clarissimam viri notissimamque integritatem suspicio; sed quia commentarii, quos diligentissime confecerat, naufragio erant amissi, calumniae color aliquis dabatur. Hanc ad instruendam accusationem conferre operas Caesar dicebatur, epistolas ad Clodium ea de re missitando. Inter alia criminabantur dimissam velut a recusante praeturam,

§. 68. Plutarch. — Strab. — Cic. pro domo, cap. 8, et pro Sext. cap. 28 et 29. — Flor. III, 9. — Sext. Ruf. cap. 13. — Marcellin. XIV, 27. — Vell. II, 45.
§. 69. Dio. — Val. Max. IV, 1. — Cic. pro domo, cap. 9.
§. 70. Plut. — Dio.

quum ipse fuisset relationis consulibus auctor, deinde rem obtineri non posse sentiens, sponte a se omissam simulasset.

LXXI. Priusquam in Cyprnm Cato navigaret, rex Aegypti Ptolemaeus, suorum iniurias fugiens, Romam properabat. Quum Rhodum venisset, ubi tum adhuc Cato agebat, misit ad illum, et uti ad se accederet petiit: Cato vicissim ad se venire iussit, si vellet, in valetudine curanda occupatus. Id quum factum esset ab rēge, nec prodiit obviam, nec assurrexit venienti, sed translatitie salutatum considere iussit. Vnde regem magnus invasit stupor, in tanta vilitate cultus, tantum supercilium admirantem. Sed ubi ille reprehendere consilium coepit, certa commutantis cum incertissimis, et, omissa patria, romanorum principum avaritiae se permittentis, quos vix tota in argentum conversa satiare Aegyptus posset; iussitque reverti, et redire in gratiam cum civibus, comitem ad hoc et adiutorem se offerens; libertate atque prudentia hominis perspecta, ut consilium eius sequeretur motus est; deinde iterum revocatus a familiaribus, Romam contendit.

LXXII. Sed ubi primum ad unius e magistratibus domum accessit, intellecto fastu romano, recordatus est Catonis, deflevitque imprudentiam suam, per quam vinci se passus esset ad contemnendum non tam hominis sapientis consilium, quam dei cuiusdam praedictionem. Impulsum a Theophane Mitylenaeo Ptolemaeum, uti ob causas non maximas Aegyptum desereret, Timagenes scripsit, novas quaerente imperiorum et opum occasiones Pompeio suo; auxitque

§. 71. Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Cat.
§. 72. Plut. in Pomp. — Dio. — Cic. ad Famil. I, 1.

suspicionem Pompeius, hospitio regem excipiens: neque amici eius ac familiares voluntatem hominis obscuram esse passi sunt. Ceterum causae, propter quas discesserit ex Aegypto Ptolemaeus, non aliae traduntur, quam quod, magna in Romanos profusa pecunia, ut socius et amicus appellaretur, eam extorquere a popularibus non poterat, ultro rem incusantibus, repetique iubentibus ab omni memoria subiectam Aegyptiis Cyprum, aut amicitiae illud inane nomen abiicere.

LXXIII. Sane etiam ob morum infamiam invisus contemptusque erat, super alia indecora regibus tibiae ita studiosus, ut palam in regia certamina institueret, et inter certantes ipse esset, unde et nomen ei *Auletes* haesit. Alexandrini, nondum cognito regis itinere, quum morte sublatum existimarent, Berenicen regnare iusserunt, Ptolemaei filiam, de tribus natu maximam, et solam ex legitimo matrimonio natam. Aderant et filii duo; sed propter imbecillitatem aetatis posthabebantur. Igitur ut reginae maritum quaererent, Menelaum et Lamponem, et Callimandrum mittunt, Antiocho delaturos conditionem, qui non ita pridem Syriae regno exciderat, et propter matrem Selenen Aegypti regnum ad se putabat pertinere.

LXXIV. Sed mors illius quum vanam hanc quidem exspectationem effecisset, tamen ex eadem domo matrimonium petendum rati, Seleucum quendam arcessunt, qui se stirpe syriacorum regum editum ferebat. Sed quum esset moribus sordidis et illiberalibus, *Cybiosactes* (quasi salsamentarium diceres) ab Alexandrinis appellatus, paucos intra dies periit; quum

§. 73. Porphyr. apud Euseb. p. 226 et 227. — Strab. lib. XVII, pag. 796. — Dio.
§. 74. Cic. in Verr. IV, 27. — Dio. — Strab. lib. XVII, p. 794.

Alexandri Magni loculum aureum, substituto vitreo, rapuisset, neque quidquam ante studium pecuniae poneret, iussu reginae, quae perferre sordes eiusmodi non poterat, strangulatus.

LXXV. Comperto deinde, Romae Ptolemaeum degere, legatos et ipsi centum miserunt, qui ad crimina responderent regis, et ultro ipsum accusarent. Sed ex eo numero plerique in itinere, pars in ipsa urbe Ptolemaei dolis occisi sunt; quum ille, multis Romanorum pecunia corruptis, insidias locis omnibus posuisset. Haec omnia tam et aperte et impune committebantur, ut si M. Favonius, catonianae libertatis aemulus, tacuisset, nemo reluturus de tanto scelere fuerit. Illo accusante peregrinam temeritatem, domesticam avaritiam, species aliqua pristini pudoris, neque diuturna, incessit, ut princeps legationis Dio, haud incelebris academicae sapientiae professor, vocaretur in senatum, de rebus illis interrogandus.

LXXVI. Hoc adeo sine cura veri et honesti factum, ut paulo post ipse etiam Dio occideretur, tantumque pecunia regis posset, ut, donec ipse Romae fuit, nulla sit instituta de tantis criminibus quaestio. Desperabundus tamen de negotii eventu, concessit Ephesum, ut ibi velut in religiosissimo loco tutius, minusque contra dignitatem regiam, degeret. Inter haec, ut magistratum tribuni inierunt, C. Cato, turbulentus adolescens et audax, nec imparatus ad dicendum, concionibus assiduis invidiam et Ptolemaeo, qui iam profectus ex Vrbe erat, et P. Lentulo consuli, paranti iam iter, concitare, secundo quidem populi rumore coepit.

§. 75. Dio, lib. XXX. — Strab. lib. XVII, p. 796.
§. 76. Fenestella, Ann. XXII apud Nonium.

LXXVII. Igitur Ptolemaeus, quum illo anno promovisset nihil, sequenti, quo Cn. Cornelius P. F. Lentulus Marcellinus, L. Marcius L. F. Philippus magistratum gesserunt, per legatos atque literas enise instituit agere, uti tandem reduceretur. Huic eius desiderio multa obstabant; aemulatio maxime principum, quod idem negotium Cn. Pompeius, et P. Spinther, cui ex consulatu Cilicia cum Cypro provincia evenerat, ambibant: et utrisque adversabatur magna pars senatus, per legatos reduci regem convenientius publicis, an suis rationibus rata. Accesserunt et aliae a religione tricae, quod ob statuam Iovis in Albano monte fulmine tactam decemviri adire libros iussi, Sibyllae carmen invenerant, cuius haec sententia fuit: « Quum ad vos rex Aegypti opem petens venerit, neque denegate amicitiam, neque » cum multitudine auxilium ferte; sin vero, labores » vos et pericula manent ».

LXXVIII. Hac de re quum esset a C. Catone tribuno plebis relatum, carmen ita congruere praesentibus, tanquam sub eadem tempora scriptum esset, admirati Patres, fecerunt senatusconsultum, *regem alexandrinum cum exercitu reduci, periculosum reipublicae videri*. Quum varia de Sibyllino carmine existimatio esset, neque deessent, qui obtrectatione et invidia aliquorum inductam esse fictam religionem crederent, C. Cato veritus, ne res omnino supprimeretur, advocatos in concionem decemviros oraculum coëgit exponere: idque recusantibus, summa contentione populi extortum, eo cupidius instantis, quo magis *hoc non licere* sacerdotes testabantur; nam ad

§. 77. V. C. 696; A. C. 56. — Cic. ad Famil. I, 1, 7, et ad Q. fratr. II, 2. — Dio.

§. 78. Cic. ad Q. fratr. II, 2, et ad Famil. I, 4. — Dio.

eam diem Sibyllinum carmen nullum populo recitari consueverat, nisi senatus decrevisset.

LXXIX. His rebus intellectis, Ptolemaeus optavit a Pompeio reduci, codicillosque, sub nomine regis passim per forum et in curia sparsos, populo A. Plautius tribunus recitavit: dicebanturque ab amicis Pompeii similes in senatu sententiae. Sed veriti Patres, ne potentia viri, hac imposita curatione, in immensum augeretur, per honestam causam restiterunt, *non esse vitam hominis necessarii tot exponendam casibus, praesertim quum illius incolumitate res tota frumentaria niteretur*. De ceteris quoque nihil convenit. P. Lentulo multi dabant negotium, sed sine exercitu; Crassus tres legatos decernebat, ita ut non excluderetur Pompeius: volebat enim etiam ex iis esse, qui cum imperio essent.

LXXX. Id plures abnuebant, ex privatis censentes legi oportere. Vnus consularium P. Servilius omnino negabat reducendum; et in eam sententiam, quum intercessum esset, praescripta est senatus auctoritas. Paulo post tribuni plebis promulgarunt, Cato de imperio Lentulo abrogando; Caninius Gallus de Ptolemaeo, uti eum Cn. Pompeius Magnus cum duobus lictoribus reduceret. Quum his rebus nimium sollicitaretur Vrbis quies, Clodii furiosis actionibus plane praecipitata et exstincta est. Is, aedilitate inita, Milonem vicissim de vi postulabat, turbam ab eo coactam gladiatoresque insimulans, et alia, quae ipse prior, et proposito deteriore fecerat. Haec non tam spe opprimendi Milonis agebat, quam cupiditate exagitandi suos adversarios, a quibus ille defendebatur.

§. 79. Cic. ad Famil. I, 1 et 2. — Dio. — Plutarch. in Pomp. c. 82.
§. 80. Cic. ad Q. fratr. II, 3, et pro Sext. c. 44. — Plutarch. — Dio.

LXXXI. In Pompeium praecipue convicia et maledicta congesturus, quibus illum sciebat acerrime pungi, sic cum sua turba comparaverat, ut quoties, aliquo crimine aut probro prolato, *quis eo teneretur*, interrogaret, *Pompeius* acclamaretur. Igitur a. d. VIII idus februarias, quum pro Milone Pompeius perorasset, surgensque ad dicendum Clodius clamore adversariorum impediretur, interrogabat suos in clamore ipso, « quis esset, qui plebem fame necaret? » respondebant operae, « Pompeius ». « Quis Alexan» driam ire cuperet? » respondebant, « Pompeius ». » Quem ire vellent? » respondebant, « Crassum ». Nam et Crassus aderat, haud satis aequus Miloni. Denique interrogante Clodio, « quis esset, qui vir » virum quaereret? qui caput uno digito scalperet? » et si quae alia proterviae hominis occurrebant, *Pompeius* nominabatur.

LXXXII. Et hac viri contumelia delectabantur eius adversarii; Catonemque tribunum inimicum Pompeii suscitabant: pecuniam Clodio dabant, quo esset ad vexandum illum instructior. Igitur in concione populi a Clodio, in senatu a Catone acerbe iactabatur; ingentemque percipiebat dolorem, qui nec facere talia, nec ferre didicisset. Inter haec in Albano parvum templum Iunonis, qualia ex argento, aut alia materia fiebant, mensae impositum, ab Oriente ad Septemtrionem conversum est: lupus in Vrbem intravit: in caelo fax a meridie ad Boream visa ferri: cives aliquot romani, deorumque simulacra fulmine percussa; et in agro latiniensi strepitus cum fremitu armorum sub terra auditus est.

§. 81. Cic. ad Famil. I, 5, et ad Q. fratr. II, 3. — Plut.
§. 82. Cic. de Har. Resp. cap. 24, et ad Q. fratr. — Dio. — Plut. — Act. Apost. XIX, 24.

LXXXIII. Ob haec prodigia consulti haruspices, quum *Vrbem lustrandam, Iovi, Saturno, Telluri, diis caelestibus postulationes esse* respondissent, addiderunt: *irasci deos ob fidem et iusiurandum neglectum, oratores contra ius et fas interfectos, ludos minus diligenter factos, sacrificia vetusta occultaque minus diligenter facta pollutaque, loca sacra et religiosa occupata et profanata. Ob haec periculum esse, ne per optimatum discordiam, dissensionemque, Patribus principibusque caedes, pericula creentur, auxilioque deminuti deficiant: qua re ad unum imperium provinciae redeant, exercitusque pulsus deminutioque accedat; ne occultis consiliis respublica laedatur, ne deterioribus repulsisque honos augeatur.*

LXXXIV. Hac Clodius occasione arrepta graviter ad populum traducendi Ciceronis, *ob hunc iram deorum gravem atque formidabilem incumbere* inculcabat: *hunc enim in area, quae consecrata Libertati esset, aedificare.* Nec mora, pergit ad aedes illius cum multitudine, et disturbare opus, domumque iterum a fundamentis diruere instituit. Sed Milone cum armatis occurrente, non sine multorum caede, domus Ciceronis servata est. Cicero, ut hanc iniuriam ulcisceretur, assumpto Milone ac tribunis quibusdam, adscendit in Capitolium, avulsasque tabulas Clodianae legis, quas ille de Ciceronis exsilio fixerat, domum deportabat, nisi eas cum Caio fratre, qui tum praetor erat, accurrens Clodius vi recuperasset.

LXXXV. Postridie in senatu, quum de *haruspicum responso* consules ex senatusconsulto retulissent, vehementem orationem Cicero habuit, « omnium

§. 83. Cic. de Har. Resp. cap. 10. — Iul. Obseq.
§. 84. Cic. de Harusp. Resp. cap. 5. — Dio. — Ascon in Mil.

» corum, quae arguerentur a diis, aut unum, aut » principem reum Clodium agens. Ab illo, corruptis » iudicibus, fidem iusiurandumque sublatum; ab » illo et coniuratis, sociorum legatos interfectos, Me» galesia servorum incredibili multitudine immissa » polluta, vetusta occultaque Bonae Deae sacra vio» lata esse. Loca autem religiosa non a se, cuius » aedes a pontificibus religione liberatae, ex aucto» ritate senatus, publica pecunia aedificarentur; sed » a L. Pisone, a Sex. Serrano, ab ipso denique Clo» dio possideri. Dissensioni porro, cuius mentionem » fecerint haruspices, non ab alia Furia facem ma» iorem atque horribiliorem admotam fuisse ».

LXXXVI. Quum ita vetus inter hos odium vehementiore motu recruduisset, Ciceroque, absentiam inimici speculatus, tabulas Clodianarum legum ex Capitolio sublatas detulisset domum; nihil postea tam grave, aut contumeliosum dictu factuque fuit, quod non alter in alterum conaretur. Sed in senatu, quum de tabulis detractis Clodius quereretur; Cicero tribunatum Clodii totum tolleret, *quod contra auspicia esset adoptatus, tribunum plebis fuisse* negans; exsurgens Cato, *nihil a Clodio recte atque ordine in tribunatu gestum esse*, pronuntiavit: *ceterum, si acta eius rescindantur, etiam, quae ipse in cyprico negotio egisset, rescindi, quum ex eius tribuni lege missus in Cyprum esset, qui legibus tribunus esse non potuisset. Iustum immo tribunum fuisse, qui exisset de patriciis, lege Curiata, priusquam tribunatum petisset adeptusque esset.*

LXXXVII. Ex ea causa refrixit paulisper inter Ca-

§. 85. Cic. de Harusp. Resp. — Dio.
§. 86. Plut. in Cat. et Cic. — Dio. — Cic. pro domo, cap. 15.

tonem atque Ciceronem prior dilectio; non ad manifesta tamen odia, sed ut per aliquod tempus mutua consuetudo intermitteretur. His principum discordiis quum tota civitas et plebs involveretur, erat etiam alioquin exulcerato animo propter caritatem annonae; quae, licet cura Pompeii sustineretur, tamen ob sterilitatem agrorum, et inopiam frugum nondum sane laxaverat. In causa erat potissimum nummariae rei difficultas, quod factionibus potentium decretae nuper Caesari, Pisonique, et Gabinio maximae pecuniae aerarium exhauserant.

LXXXVIII. Idcirco nonis aprilibus difficilior acriorque de tota re disceptatio fuit; et quum, decreto ad frumentum coëmendum quadringenties, publica paupertas de variis rebus admonuisset, factum est senatusconsultum in sententiam Ciceronis, *uti de agro campano frequenti senatu idibus maiis referretur:* qui revocari eum ad ius publicum gravissima oratione iusserat, *eo uno omnium certissimo vectigali, subsidium belli, horreum legionum, solatium annonae contineri* demonstrans. Eandem causam P. Rutilius Lupus tribunus plebis urgebat, qui priore iam anno, simul inisset tribunatum, de agro campano accurate in senatu egerat. Nihil ea re moveri tunc adhuc Pompeius videbatur, iam suspecta habens incrementa Caesaris, et, ut infida est potentiae societas, suarum rerum anxius.

LXXXIX. Idcirco, quas ipse extulerat auxeratque Caesaris opes, tanta securitate, ut in decernendis supplicationibus ampliorem ei honorem tribueret, quam

§. 87. Cic. de Har. Resp. cap. 24, et ad Q. fratr. II, 5. — Plut. in Pomp. — Dio.

§. 88. Cic. ad Famil. I, 9; de leg. Agrar. II, 29, et ad Q. fratr. II, 1. — Dio.

ipse accepisset; eas, animadverso errore, citra suam invidiam minui vehementer cupiebat. Vrebat hominem, principi loco propemodum a iuventute assuetum, suam magnitudinem apud populum vilescere ipsa assuetudine videndi: Caesarem, ut nova gratiora sunt veteribus, quum rebus gestis magnificum, tum ultra gestorum amplitudinem, in admiratione et amore hominum esse; praeterea tantum ei in senatu quaesitum auctoritatis esse, ut per illum consequeretur, quae ne per populum quidem sine seditione assequuturus putabatur.

XC. Nam et stipendium ei decretum erat ex aerario, et decem legati, quod non nisi confecta provincia solet; et ne lege Sempronia ei succederetur. Atque haec omnia, non quidem palam repugnante Pompeio, fiebant, sed tamen per cuniculos conante spem eludere Caesaris: cum consulibus enim egit, ne de rebus iis ex literis Caesaris referrent; utque successor ipsi etiam ante tempus Vatinia lege comprehensum mitteretur. Nec deerant inimici Caesari, satis potentes ad impediendum, si concordes fuissent: nunc invicem obtrectantes suspectantesque pars praetermisit occasionem oppugnandi; ceteri pauci rem susceptam perficere nequiverunt.

XCI. Igitur Pompeius, unam retinendae potentiae rationem optimam ratus, si cum M. Crasso consilia coniunctiora haberet, hominem eadem omnia agitantem animo facile permovit; communiterque ambobus placuit, petendum consulatum, et obtinendas provincias esse, quo novis gerendis rebus refricarent in animis hominum veteris gloriae admirationem, iisdem-

§. 89. Cic. de Prov. Cons. cap. 11, et ad Famil. I, 7. — Dio.
§. 90. Dio. — Cic. ad Famil. I, 7.

que modis, quibus augeri Caesarem videbant, se suasque opes tuerentur. Quum haec ita placuissent, reliquumque negotium esset, ut Caesari petitionem consulatus probarent, quod, eo renitente, nulla spes adipiscendi supererat; ipsi ad eum proficisci per quamlibet causam statuerunt.

XCII. Neque erat difficile, quum hoc instituto Caesar uteretur, ut, quoties per bella poterat, praeberet se adituris, in magno negotio habens, obligare semper annuos magistratus, neque pati alios pervenire ad honorem, quam qui suas rationes defensuri essent: quod ut obtineret, nullum largitionis aut officiorum genus in quemquam praetermisit; neque vulgatius ea tempestate quidquam erat, quam in petendis magistratibus emi suffragia tribuum ea pecunia, quam pro candidatis suis Caesar pronuntiandam curavisset. Ille igitur sub initium hiemis profectus in Illyricum fuerat, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat, sicut ipse scribit; maior tamen, quam tacet, itineris causa fuit, cum suae factionis hominibus de republica colloquendi cupiditas, ut illam per suos coniuratos domi moderaretur, foris exercitus provinciasque manu obtineret.

XCIII. Sed ante omnes Pompeium Crassumque cupiebat, in eadem consilia, quae inter se illi conceperant, diversam ob utilitatem pronus: namque L. Domitius palam minatus fuerat, *consulem se contra Caesarem effecturum, quod praetor nequivisset;* isque in annum sequentem erat petiturus. Igitur Caesar cum his egit, ut consulatum detrudendi Domitii causa ambo peterent; eumque adepti, sibi prorogarent im-

§. 91. Plut. in Crasso.
§. 92. Sueton. in Caes. cap. 23 et 26. — Plutarch. in Caes. et Pomp. — Caes. III, 7.

perium in aliud quinquennium. Prior ad eum Crassus Ravennam, inde Pompeius Lucam, mense aprili profecturus in Africam, venit. Eodem et Q. Nepos, Hispaniam sortitus ex consulatu, et Ap. Claudius, in Sardiniam ex praetura proficiscens, multique alii summi viri confluxerant; adeo quidem cupide, et uno tempore senatores amplius ducenti, lictores centum et viginti apud Caesarem conspicerentur.

XCIV. Ab illo maxime conventu exstingui libertas Vrbis, vis senatus populique procumbere, omnisque unum in Caesarem, non iam inclinare, sed ruere potentia coepit. Idcirco neque idibus maiis, uti praedictum fuerat, de agro campano actum; neque omnino quidquam, quod Caesari adversum videretur. Atque ille, effectis, quae voluerat, confirmataque supra modum potentia, quum rebellasse quidam populi nuntiarentur, ad componendos motus in Galliam rediit. Maritimae civitates, missos a P. Crasso ad frumentum accipiendum, equites romanos retinuerant, per quos sperabant suos se obsides recuperare posse. Principes potentiae audaciaeque Veneti erant, ad Oceanum colens populus.

XCV. Cum his Osismii, Curiosolitae, Lexobii, Nannetes, et aliae nationes arma iunxerant: a Menapiis etiam ad Rhenum colentibus, et ex opposita Venetis Britannia auxiliares manus parabantur. Caesar quum multa hostium oppida magno labore, modico operae pretio cepisset, commutandam sibi gerendi belli rationem, et classe confligendum, iudicavit. Etenim in promontoriis linguisque sita pleraque oppida erant,

§. 93. Sueton. in Caes. cap. 24. — Plutarch. in Crasso Caes. et Pomp. — Cic. ad Famil. I, 9. — Appian. Civil. lib. I.

§. 94. Cic. ad Q. fratr. II, 8. — Caes. lib. III. — Dio. — Oros. VI, 8. — Flor. III, 10.

perangusto aditu, et accedente aestu, quod bis accidit horarum duodecim spatio, impenetrabili: ne navibus quidem adiri tuto poterant, quas relabens aestus inter aspera et vadosa loca destituebat.

XCVI. Igitur quoties summo militum conatu opera acta, et mare aggeribus exclusum erat; obsessi, desperato teneri locum posse, rem significabant suis. Illi, magno repente numero navium adhibito, quod facere sine periculo poterant, quia naves ad locorum patientiam erant aedificatae, homines omnes cum copiis atque armis in aliud oppidum deportabant: quo si admovere Caesar exercitum vellet, eaedem de integro difficultates omnes superandae erant. His gestis, quum maior pars aestatis praeterisset, tandem cum classe, quam Caesar in Ligeri fluvio aedificandam curaverat, D. Brutus adolescens advenit.

XCVII. Exiverunt contra circiter ducentae viginti hostium naves, proelioque commisso, rebus omnibus inferiores Romani, praeterquam quod virtus militum et celeritas navium aderat, falces praeacutas longuriis affixas adhibuerunt, et funes, quibus antenuae ad malos destinatae erant, amputarunt. Id quum esset factum, et vela armamentaque gallicarum navium, in quibus omnis spes fuerat, inutilia fierent; plurimae naves expugnatae, quod subita malacia et tranquillitas maris etiam fugae facultatem praeciderat. Hanc pugnam deditio gentis sequuta. Senatus omnis necatus; ceteri sub corona venditi sunt. Per eadem tempora res ab legatis Caesaris pari fortuna in aliis Galliarum partibus gestae. P. Crassum cum duodecim legionariis cohortibus, et magno numero equitatus in Aquitaniam miserat, ne ex his nationibus auxilia ad rebelles Gallos venirent.

XCVIII. Is pugna cum Sontiatibus victor, oppidum

eorum totamque gentem in deditionem accepit; inde maximas Aquitanorum Cantabrorumque copias, quamvis militiae duces haberent peritissimos, qui sub Sertorio diu meruerant, ita cecidit, ut ex quinquaginta millium numero vix quarta pars superesset. Ea victoria pleramque Aquitaniam redegit ad Caesaris obsequium: paucae civitates tempore anni, quod hiems instabat, et quia erant ab hoste remotissimae, legatos obsidesque mittere neglexerunt. Ab alia parte C. Titurius Sabinus, quem Caesar, tribus legionibus datis, in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosque proficisci iusserat, ut illas gentes destineret, quum simulatione timoris eo adduxisset hostem, ut ad castra oppugnanda succederet, subita eruptione profligavit: civitates omnes statim se Titurio dediderunt: ea Gallorum erant ingenia, ut ad suscipienda bella prompti, ad toleranda molles impatientissimique mortalium essent. His ita gestis, quum etiam Morinorum Menapiorumque in silvas recedentium agmina Caesar insequutus, tempestatibus ulterius procedere vetaretur; exercitus in Aulercos, Lexobiosque, et reliquas civitates, quae nuper in armis fuerant, ad hibernandum deductus est.

§. 98. Diodor. — Caes. — Oros. — Flor. III, 10.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXX
IN LOCVM LIBRI CV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI QVINTI.

Quum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione praeturae, praelato Vatinio, repulsam tulit. Idem, quum legem impediret, qua provinciae consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniae, Crasso Syria et parthicum bellum, Caesari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti, eiecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Caesar, victis Germanis in Gallia caesisque, Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniae domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis traiecit; iterum parum felicius, magnaque multitudine hostium caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit.

I. Bellorum ea conditio quum esset, ut tamen interdum post gravia et atrocia damna pace aut induciis interquiescerent, aut saltem hieme remitterentur; in Vrbe, non conditionibus, non tempore leniente iras, sine intermissione certabatur. Nova et ingens conten-

tio ex eo surrexerat, quod Cn. Pompeius, M. Crassus, quos ullius bonae rei causa cum Caesare fuisse nemo credebat, consulatum petituri dicebantur; quae res haud dubie ad opprimendam libertatem pertinebat. Et occultabant illi consilium suum, quia in eo negotio, quod quum re insolens, tum tempore alienum erat (non enim erant legitimis diebus professi), metuebant, ne validius oppugnarentur.

II. Nam Cn. Lentulus Marcellinus egregium praestabat consulem; et quia ille comitia erat habiturus, nec alioquin imbecillis erat, haud immerito timebatur. Iam M. Cato, per affinitatem consulis L. Philippi, cuius filiam Marciam duxerat, auctoritatem prope consularem obtinebat. Idcirco parum confisi viribus, hoc agebant, ut dolo rem obtinerent; id adeo putabant processurum, si toto illo anno comitia impedirentur: sic enim necessario decurrebatur ad interregnum, ipsisque spatium dabatur, quo petere secundum leges et consequi magistratum possent. Idoneus audacia, et adversus senatum odio, C. Cato tribunus plebis ad hoc ministerium videbatur, quem multa de Caesare ferre parantem consul, aliique principes impediebant.

III. Facile hic transductus in partes, palam concionabatur, comitia haberi non siturum, si sibi cum populo agendi exempti dies essent. Propter haec et ex his orta certamina, quum senatus vestem mutasset neque tamen Cato quidquam remitteret; Marcellinus consul luculentam ad populum orationem de praesentibus habuit, reipublicae deplorans statum, quae non ab aliis, quam per quos defendi eam verum es-

§. 1. V. C. 696; A. C. 56. — Plut. in Crasso, c. 27. — Dio, lib. XXXIX. — Vell. II, 46.

§. 2. Cic. ad Q. fratr. II, 6. — Dio. — Plut. in Cat. c. 56.

set, acrius premeretur. Moesti adstabant Patres, positisque dignitatis insignibus, illacrymantes atque gementes, haud minorem tacendo commiserationem hominum, quam dicendo consul, excitabant.

IV. Neque ulli tum contradicendi animus, aut fiducia fuit; tam et graves querelarum causas habere consulem, et concionem faventem, apparebat. Quippe quum nimiam Cn. Pompeii potentiam accusaret, universus ei populus clara voce assensus est. Atque ille, « Acclamate, inquit, Quirites, acclamate, dum licet; » mox enim impune facere non licebit ». His actis, quum reversi in curiam essent, P. Clodius, servato vestitu, in concionem populi progressus, consulem et ceteros acerrime insectatus est; cum Pompeio gratiam redintegrans, cuius auxilio legationem liberam, quam captabat, se credebat assequi posse.

V. Quum eam rem permoleste senatus ferret, abrupto sermone perrexit in curiam Clodius, ut ibi quoque adversariis conviciaretur. Sed repulsus a quibusdam senatoribus, cinctus ab equitum globo, perisset inter manus, nisi plebs appellata cum facibus accurrisset, incendium curiae minitans, si quid acerbius Clodio accidisset. Ea vis et tum servavit Clodium, et senatum ad ceterum certamen effecit molliorem. Pompeio postea non difficile fuit, venire in curiam, et decernentibus, quae nollet ipse, resistere. Vnica spes Marcellino suberat, quod semper vultum ac sermonem ad modestiam componere Pompeius studuerat, fronte, quam mente verecundior, futurum, ut interrogatus publice *verene consulatum petere constituisset*, non auderet confiteri. Sed ille in senatu,

§. 3. Cic. — Liv. Epit. — Dio.
§. 4. Val. Max. VI, 2. — Dio. — Cic. ad Q. fratr. II, 9.
§. 5. Cic. ad Attic. IV, 9 et 15. — Plut. in Crasso et Pomp. — Dio.

consule et L. Domitio candidato interrogantibus *fortassis petiturum*, respondit, *fortassis destiturum a petitione:* et instantibus illis, adiecit, *bonorum civium causa non esse, cur petat; esse, quo resistat malis.*

VI. Simul interrogatus Crassus fuerat: ille, *se facturum*, dixit, *quod ex usu reipublicae fuisset visum.* Crassi responsum moderatius, Pompeii superbum et incivile quum existimaretur; Marcellinus invectus suo more in Pompeium est, per haec tempora eum et in curia et ad populum aspere tractare suetus. Respondit Pompeius, « malam sibi a Marcellino referri gra- » tiam, qui suo beneficio factus ex elingui facundus » esset; et antea ieiunus ac famelicus, nunc quotidie » vomeret». At Marcellinus, hoc velut ultimo conatu edito, in posterum abstinuit curia, maiorque cum eo pars Patrum, adeo ut nunquam ad numerum reliqua eius anni parte convenirent: ceteri neque vestem senatoriam resumere volebant, neque ullis adesse solemnibus: itaque nec in Albanum montem iverunt, quum feriae latinae instaurarentur. Sic absumpto, quod reliquum ex eo anno fuerat, quum, circumacto consulum imperio, interreges creari coepissent, Pompeius cum Crasso consulatum aperte petere decrevit.

VII. Hos praeter propriam potentiam amici Caesaris adiuvabant, ad quos ille scripserat; sed et milites plurimos cum P. Crasso M. F. per causam commeatuum, in Vrbem idem Caesar miserat. His rebus deterriti ceteri candidati mature cesserunt. L. Domitium sororis suae maritum M. Cato confirmavit, *ne susceptam de libertate verius, quam consulatu, contentionem metu defugeret.* Neque deerat multorum favor,

§. 6. Cic. ad Q. fratr. II, 6. — Plutarch. in Pomp. — Dio.

quid ita Pompeius Crassusque iterum, quid una peterent, mirantium: *neminem igitur praeterea dignum eo magistratu in civitate esse, qui cum alterutro horum declarari possit?* Igitur adversaria factio, quum timeret inclinationem plebis, ad vim conversa, Domitio ante lucem in campum eunti posuit insidias; puerque praelucens ei, cum quibusdam aliis occisus est.

VIII. Retinebat tamen Domitium Cato, ipse quoque, vulnere in dextrum cubitum accepto, saucius; sed quum omne illorum agmen diffugisset, timens Domitius aegre domum rediit: Pompeius Crassusque, repugnante iam nemine, facti. Inter haec L. Piso Macedoniam, A. Gabinius Syriam cum finitimis provinciis, adversa uterque fama, tenuerant. Piso per avaritiam accolis Macedoniae Thracibus ac Dardanis pacem magna summa vendiderat. Ea ipsa res in bellum egit Barbaros, ut replerent bellica praeda domos, quas pretio quietis exhauserant. Igitur non vexata solum et spoliata Macedonia est, sed etiam exercitus romanus, vi hostium, aut imperatoris iniuria, fame, morbo consumptus.

IX. Thessalia et Achaia, sicut ab hoste longius aberant, cladibus intactae, pacis iniurias sentiebant, magnam vim pecuniae Pisoni pendere coactae. Gravius adhuc Byzantini vexabantur, quos ob merita mithridatici belli senatus populusque romanus nuper liberaverat. Missae tamen eo cohortes in hiberna sunt; contra leges senatusque consulta exercita iurisdictio; avaritia, vis, ac libido foedissime grassata. Nam et statuae urbisque ornamenta multa abrepta sunt, et caedes factae; et virgines nobilissimae, quum

§. 7. Plut. in Crasso, Pomp. et Cat. — Dio.
§. 8. Cic. pro Sext. de Prov. Cons. et in Pis.

ad stuprum raperentur, in puteos abiectis corporibus voluntaria morte interierunt. Neque mitius Agriani Dolopesque et Aetolia vexata.

X. In Syria Gabinius adversis rebus nocebat reipublicae; prosperis consulebat sibi: primo adventu parte equitatus, deinde cohortibus aliquot amissis, quum reliqua felicius procederent, bella non ex necessitate aut bono publico sumebat, sed inferebat quibuslibet etiam pacatissimis, quorum opes spem opimae praedae rapacissimo eidem profusissimoque mortalium facerent. In Iudaeos tamen, cum Alexandro Aristobuli filio rebellantes, expeditione suscepta, non instrenuum imperatorem egit. Quum enim Alexander, exercitu collecto, muros hierosolymitanos eversos a Pompeio instaurare coepisset, deinde ab hoc instituto repulsus, Machaeruntem et alia quaedam castella communiret, Gabinius, praemisso M. Antonio, quem equitatui praefecerat, cum legionibus subsequutus, haud procul Hierosolymis signa cum Iudaeis contulit.

XI. Ibi quum tria millia interfecta hostium, capta totidem essent; reliqui cum duce suo Alexandriam confugerunt, castris ante ipsa munimenta positis. In hos, quia veniam delictorum oblatam a Gabinio adspernabantur, iterum factus impetus, et, plerisque caesis, ceteri intra muros compulsi sunt. Hoc proelio clara M. Antonii virtus exstitit, multique hostium ipsius manu interfecti. Nec diu postea restitit Alexander: quo in deditionem accepto, Gabinius castella, quae nominavimus, et praeterea Hyrcanium, ne res novantibus receptui essent, diruit; contra dirutas

§. 10. Cic. de Prov. Cons. cap. 4, et pro Sext. cap. 33 et 43. — Ioseph. Antiq. XIV, 10, et de B. Iud. I, 6. — Plut. Anton. cap. 3.

olim urbes restituit multas, Scythopolin, Samariam, Anthedonem, Azotum, Raphiam, Dora, Marissam, Apolloniam, Iamniam, Gamala, Gazam, et alias praeterea non paucas. Iudaeam deinde ita composuit, ut reducto Hierosolymam Hyrcano sacerdotium redderet; gentem optimates regerent, quinque conventibus institutis.

XII. Ob has res quum, missis in Vrbem literis, supplicationem petisset, idibus maiis frequenti senatu denegata est; quod praeter T. Albucium acciderat nemini. Eam Gabinius ignominiam Ciceronis inimici opera putaretur accepisse, nisi per absentiam Ciceronis id esset actum. Publicanorum potentissima factio plurimum ei nocuisse videtur, cui se in provincia perquam iniquum adversumque exhibuerat. Quum deinde Cn. Pompeius Cn. F. Sex. N. Magnus, M. Licinius P. F. M. N. Crassus, altero collegio consulatum inissent, ante omnia ceterorum magistratuum comitia curae habuerunt; intentis in hoc animis, ne quisquam, nisi qui de factione illorum esset, crearetur.

XIII. Praecipue referre arbitrabantur, Catonem repelli, qui providus futuri praeturam petebat, ut auctoritatem magistratus, velut arcem defendendae libertatis, obtineret. Igitur multa praeter morem et honestum commenti sunt, quo tam gravem futurum adversarium amolirentur. Iam primum per infrequentiam senatusconsultum faciendum curaverunt, *uti praetores, qui creati essent, extemplo inirent*; quamquam sententiae dictae erant, *praetores ita creari placere, ut dies sexaginta privati essent.* Quum ita providissent, ne ambitus iudicio esset ante magistratum

§. 11. Cic. ad Q. fratr. II, 8, et de Prov. Cons. cap. 5, et 7. — Dio.
§. 12. V. C. 697; A. C. 55.
§. 13. Dio. — Plut. in Cat. cap. 59. — Cic. ad Q. fratr. II, 9.

initum locus, amicos suos clientesque commendarunt populo, tam inverecunde, ut ipsi palam praeberent pecunias, ipsi praeessent suffragiis.

XIV. Ne sic quidem plus largitio et fraus consulum, quam virtus atque existimatio Catonis, potuit; fiebatque haud dubie praetor, ni Pompeius, ceteras tribus auctoritatem praerogativae sequuturas, metuens, turpi mendacio comitia dissolvisset, tanquam audito tonitru obnuntians: nec enim Iove tonante eum populo agi licebat. Iterum deinde mercedem augentes, atque saniore populi parte vi pulsa, quum Cato, ut erat legum servantissimus, suarum partium studiosos vim vi opponere vetaret, effectum est, ut pro Catone P. Vatinius renuntiaretur, quamquam nuper repulsam in petitione aedilitatis tulerat.

XV. Hoc ubi factum est, ferunt, partem populi talium suffragiorum sibi conscium, fugae simili discessu disparuisse: ad ceteros, dante concionem tribuno (sive C. Ateius Capito, sive P. Aquillius Gallus fuit; ceteri enim consulum erant asseclae), verba fecisse Catonem, non praesentia modo, uti se haberent, clare docentem, sed etiam vaticinantem de futuris: *Pompeio Crassoque* haud leviter perstrictis, *qui rempublicam et consulatum ita gerere constituissent, ut timendus eis praetor Cato fuerit.* Domum inde digredientem maior hominum multitudo deduxit, quam eos simul omnes, qui erant praetores declarati. Aedilium mox comitia turbulentiora fuerunt: caedes ibi facta, tamque propinquus periculo Pompeius fuit, ut vestis eius multo sanguine respergeretur.

XVI. Is adspectus, quum, remissa domum veste,

§. 14. Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Pomp. et Cat. — Val. Max. VII, 5.

§. 15. Cic. in Vatin. cap. 15 et 16. — Plut. — Appian. Civ. lib. II. — Val. Max. IV. 6. — Dio.

alia postularetur, Iuliam, Pompeii coniugem, tum praegnantem ita perterruit, ut, abortu facto, gravem in morbum incideret: valde enim amabat virum, isque ei in amore respondebat. Vnde mox criminati sunt inimici, *provinciam obtinere per legatos*, *ipsum sedere ad Vrbem*, *ut fomenta praeberet seditionibus*, *et Iuliae suae deliciis homo uxorius frueretur*. Comitiis magistratuum, uti voluerant consules, perfectis, ipsi nullius rei cupiditatem praeferentes, in speciem quiescebant. At C. Trebonius, tribunus plebis, suum nomen rogationi commodabat, qua consulibus provinciae in quinquennium, Syria et Hispania (nam et Hispaniam aquitanici belli vicinia commoverat) destinabantur: adiiciebatur, uti copias civium sociorumque conscriberent, quantas e republica et fide sua ducerent; belli etiam et pacis arbitrium cum finitimis regibus atque nationibus penes ipsos esset.

XVII. Haec ab initio non aliis modo, sed etiam amicis Caesaris parum placebant, quod iam pleraque pars temporis, quo imperium eius finiebatur, transierat, ne a Pompeio Crassoque, tantam potentiam adeptis, opprimeretur; donec hi nova pactione, de prorogando Caesari imperio ferendum curaturos, adstrinxerunt fidem. Ita quiescentibus Caesarianis, reliquo populo obnoxio, aut desperante, nemo magnopere Treboniae legi, praeter Catonem atque Favonium repugnabat, duobus tribunis plebis hos adiuvantibus. Sed adversus tantarum factionum opes, parum roboris in tam paucis erat; legemque dissuadere volentibus ne tempus quidem idoneum concessum est.

§. 16. Plut. in Crasso, c. 28, et in Pomp. et Caes. — Dio. — Appian. — Vell. II, 46 et 48.
§. 17. Dio. — Plut. in Cat.

XVIII. Vnicam horam Favonio dederat Trebonius, vix ad querendum de temporis angustia sufficiens spatium: duas Cato quum accepisset, frustra de negotio dicturum intelligens multa monendo praedicendoque tempus eximebat; donec interpellatus, et, quia nihilo secius pergebat dicere, de Rostris detractus est. Quum sic etiam ex inferioribus loco vociferanti populus auscultaret, iterum missus a tribuno viator, foro eum eduxit. Nec quievit ille, quominus statim reverteretur, et populum ad praestandam sibi secundum mores et leges audientiam inclamaret.

XIX. Id quum saepius esset factum, aestuans dolore et cura Trebonius adduci eum in carcerem iussit. Sed populus sequebatur, auresque praebebat inter eundum de legis incommodis disserenti. Vnde metus incessit Trebonium, missumque fieri Catonem iussit. Sic ea dies exempta est, ut nemini tribunorum verba ad populum facere vacaret. Obtinebat enim, ut de legibus privati primum, qui vellent, deinde magistratus dicerent; ne, si priores hi essent auditi, auctoritatem horum privati sequerentur. Idcirco P. Gallus, ne postridie foro excluderetur, in curia pernoctare statuit, tutissimum hunc receptum ratus, et commodissimum una cum luce in concionem prodituro.

XX. Sed C. Trebonius, omnibus occlusis curiae ianuis, praesidioque armatorum opposito, totam ibi noctem et sequentis diei partem magnam otiosum consumere coëgit:. Ateium cum Catone et Favonio, et horum amicis, alia multitudo, praeoccupato de multa nocte loco, concione prohibuerunt. Illi tamen

§. 18. Plutarch.
§. 19. Plut. in Crasso, sub finem. — Dio.

omnia conati, Favonius et Ninnius clam reperto aditu Cato et Ateius aliorum humeris sublati, obnuntiaverunt. Ceterum vis adversariorum validior fuit: submotis his a foro, pulsatisque, atque etiam interfectis aliorum haud paucis, quum etiam L. Annali senatori Crassus ipse faciem pugno contudisset, per vim perlata lex est.

XXI. Ecce autem, populo iam incipiente dilabi, recurrit in forum Ateius, collegam Gallum manu ducens, qui e curia in concionem venerat, ibique fuerat vulneratus. Id ostendens multitudini Ateius, reique convenientem orationem orsus, magnopere plebem commovebat; quum, re nuntiata, consules (nec enim procul inde magna stipati manu aberant) repulerunt tribunos; vocataque statim concione, etiam de provinciis Caesaris, in quinquennium ei prorogandis, pertulerunt legem. Ibi quoque repugnatum est ab iisdem; et Cato, non iam ad populum, sed ad Pompeium, sermone converso, « ipsum non intelligere, » quae faceret, testabatur: nunc enim in ceterorum » magis capita, quam suos ipsius humeros, Caesarem » attollere; cum eo deinceps onere, quum mox gra- » vius ipsius culpa esset factum, quam ut ferendo » amoliendove esse possit, in rempublicam procubi- » turum. Tum demum, ubi praeter poenitentiam nihil » sit futurum reliqui, Catonis cogniturum consilia, » qui non minus tuta et salubria, quam iusta et ho- » nesta, suasisset. »

XXII. Atque id vaticinium paulo post comprobavit eventus. Tum vero Pompeius, inflatus magnitudine sua, neque commutationem fortunae timens, cum Crasso provincias, tanquam oppressae captaeque rei-

§. 21. Appian. — Vell. — Plutarch. in Cat.

publicae spolia, dividebat. Sortem adhiberi placuerat: ea Syriam Crasso, Africam omnem et Hispanias, cum legionibus quatuor, Pompeio dedit. His ita confectis, ad emendandos civitatis mores, egregii auctores se contulerunt.

XXIII. Nihil erat civitatis iudiciis corruptius, nihilque frequentius, quam ut atrocissimorum criminum manifesti, per gratiam, aut pecuniam, absolverentur. Praecipue erat invidiosum, quod, accepta a Ptolemaeo rege pecunia, multi occidendos curaverant legatos alexandrinos, aut eos, qui eo crimine postulati frequenter fuerant, sibi timentes eripiebant. Etiam P. Ascitius, qui conscius et adiutor occidendi Dionis fuisse credebatur, iudicio erat liberatus. Aurelia lege cautum erat, *ut ex tribus ordinibus iudices legerentur:* id mutari non placuit; modus legendorum immutatus, latumque, *ut amplissimo ex censu lecti e centuriis iudicarent trecenti sexaginta viri.* Paupertatem plerisque fuisse ad accipienda munera praetextum videbant; sed nec fallebat eos, non fore innocentiores, qui per scelera ad divitias pervenissent.

XXIV. Sed in ea morum foeditate nihil aliud fieri poterat; ipsique auctores legis tales erant, ut severis incorruptisque iudicibus sibi nihil opus esse existimarent. Nec enim crimina aut accusatores vel Magno Pompeio deerant, si iudicia rite et libere exercerentur. Neque dissimulatum hoc a Cn. Pisone, qui Manilium Crispum accusans, quum evidenter reum a Pompeio videret eripi, iuvenili temeritate multa crimina praepotenti defensori obiecit. Ad haec quum

§. 22. Plutarch. in Pomp. et Crasso. — Appian. — Dio, pag. 61.

§. 23. Cic. pro Coel. c. 10. — Ascon. in Pis. — Vell. II, 76. — Plutarch. in Pomp.

§. 24. Dio, p. 67. — Val. Max. VI, 2, 4.

Pompeius dixisset, « Cur igitur me quoque non accusas? » respondit: « Da praedes reipublicae, te, si » postulatus fueris, civile bellum non excitaturum: » etiam de tuo, priusquam de Manilii capite, in consilium iudices mittam ».

XXV. Laudanda tamen est in his Pompeii moderatio, qui etiam infimorum hominum convicia civiliter tulit; in quibus et Helvium Manciam Formianum, libertini filium, importunissimum senem, et a iuventute magnorum virorum inimicitias rabiosa dicacitate provocare solitum. Talis Pompeius tum erat, quum legibus constitueret civitatem: ex quibus, quae de parricidiis fuit, hodie quoque vim aliquam obtinet; ceterae exoleverunt. Nam et de ambitu tulerat, aucta largitionum poena, quas nemo fecerat impudentius. Sumptuaria quum esset promulgata, celeriter concidit; Hortensio speciosis nominibus tuente luxum, consulesque ipsos laudante, *quod, cultu sumptuque magnifici et lauti, vitam convenientem maiestati principis populi, suaeque ipsorum dignitati ac opibus, degerent.*

XXVI. Et pervaserat ea tempestate in omnes ferme intolerabilis luxus, multique civitatis principes mira sumptuum insania notabantur. Philippi, Hortensii, Luculli, decora et ornamenta senatus, luxu diffluebant: quos ob insanum in has ineptias studium *piscinarios* vocare Cicero solebat; *negligi prae his rempublicam* arguens, *dum illi principes digito caelum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant.* Eratque inveteratum hoc malum, et lege Cornelia sumptibus magis, quam luxui, de-

§. 25. Val. Max. VI, 2, 4, 8. — Cic. de Orat. II, 65 et 66. — Quintil. VI, 3. — Pigh. Ann. — Dio.

§. 26. Macrob. Saturnal. II, 13. — Plin. IX, 54. — Cic. ad Attic. I, 19, et II, 1.

tractum, permissis ciborum deliciis, et minore tantum rebus venalibus imposito pretio.

XXVII. Aemiliam deinde legem Lepidi consulis, primo pravitas auctoris, postea calamitas enervavit: Antiam, a Restione perlatam, quum esset optima, solus servavit, qui tulerat, in ceteris rationem et metum vincente consuetudine. Igitur post haec experimenta morbum remedio validiorem esse prudentes iudicabant; et quum severam aliquis in senatu orationem habuisset, reprehensus ab alio est, *quod divitiis Crasso, luxuria Lucullo similis, tanquam Cato loqueretur.* Etiam consules, ne invidere aliis dicerentur, quod ipsi usurparant, omissa lege, plane diversis negotiis dederunt operam. Iam ille temperantiae et frugalitatis magister theatrum suum absolverat, idque post hominum memoriam apparatissimis magnificentissimisque ludis volebat dedicari.

XXVIII. Antiquitus stans populus spectare erat solitus; deinde scena gradusque subitarii, finito spectaculo tollendi, struebantur: primus Pompeius mansuram theatri sedem posuit, admirabili opere, nisi quod admirabilius est, sumptum a Demetrio subministratum fuisse, liberto Pompeii, sed qui nimio illius favore factus fuerat patrono ditior. Theatro circumiecta haud minoris impensae alia aedificia erant; inter quae templum Veneris Victricis eminebat. Id adstruxisse creditur, ne severior aliquando censura opus suum tolleret, sicuti patrum memoria factum auctore Nasica noverat. Igitur et ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, « cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum ».

§. 27. Plut. Lucul. c. 83. — Dio. — Cic. in Pis. c. 27, et ibi Ascon.

§. 28. Tac. Ann. XIV, 20. — Cassiodor. Variar. IV, 51. — Dio. — Senec. de Tranq. Animi, c. 8. — Plut. Pomp. 86. — Tertullian. de Spectac.

XXIX. Ceterum id templum tertio demum eius consulatu perfectum atque dedicatum est: maximum enim opus erat, et ad hoc toto, qua patebat, imperio, ornamenta conquisita: inter quae memorantur effigies variarum gentium, itemque certorum hominum, qui mirabili aliqua fortuna ad famam pervenerunt, ob id magnorum artificum ingeniis diligentius elaboratae. Sed hoc tempore spectacula musica, ludique gymnici scenicique sunt editi, et circenses, cum eiusmodi venationibus, ut spatio quinque dierum leones quingenti occiderentur.

XXX. Elephantorum extremus dies fuit, plus miserationis, quam delectationis, habens. Quippe pugnavere in circo duodeviginti, commissis more proelii noxiis hominibus, et praeterea iaculatoribus gaetulis. Quum aliquot essent vulnerati, tentaverunt eruptionem universi, non sine metu populi; sed clathros ferreos, qui erant circumdati, non potuerunt perfringere. Tum vero porrecta in caelum proboscide, tam miserabili habitu sonoque veluti complorationem ediderunt, ut dolore ardens populus consurgeret, Pompeioque dira omnia imprecaretur. Pervaserat opinio, proximum humanis sensibus animal, poscere vindictam deos ob violatum iusiurandum, quo decepti in Africa, naves conscendissent, non aliter facturi. *Esse profecto belluae illi cum humano genere societatem; eamque sermonen horum intelligere.*

XXXI. Sane ab his, quae Veteres tradiderunt, non abhorrent testimonia plurimorum, qui, postquam Indiae Africaeque interiora penitius sunt cognita, maxima belluarum istarum armenta viderunt. Ceterum

§. 29. Cic. ad Famil. VII, 1. — Sueton. in Nerone, cap. 46. — Plin. VII, 3. — Agell. X, 1.

§. 30. Dio — Plut. — Sen. de Brev. Vitae, cap. 13. — Plin. VIII, 7. — Cic.

amoenissimi vir ingenii Iustus Lipsius in Epistolis, elephantorum admiranda diligenter suaviterque descripsit. At populus romanus, non tam Pompeii munificentia delinitus, quam offensus delectu, quem consules instituerant agere, Catonem, et qui cum eo senserant, efferre laudibus; ceteros incusare modis pessimis, coepit.

XXXII. Vnde resumpta fiducia tribuni duo iudicium minari amicis consulum, criminibus in ipsos consules expetituris. Tum consules ad invidiam tribunorum vestem mutarunt; idemque a parte senatus, quae consulum sectam sequebatur, factitatum. Cito tamen resumpta est, tam sine causa, quam posita modo fuerat. Sed dispar consulibus sicut apparatus et consilium, sic etiam animus erat. Pompeius, qui ad Vrbem manere malebat, vel uxoris gratia, vel ut res hispanas per legatos, urbanas praesens in potestate haberet, levius ferebat tribunorum voces, consules urbe egredi passuros negantium; atque ultro struebat morandi causas, imposita rei frumentariae curatione obtentui sumpta.

XXXIII. Crassus dies noctesque nil nisi parthicum bellum, Bactrosque et Indos, et ultimi Orientis opes effreni cupiditate cogitabat. Nihil horum lege, quae de imperio consulum erat lata, diserte iussum fuerat; sed in omnem sententiam interpretari verba legum non erat his arduum, quibus facile fuerat curare, ut, qua ipsi conceptione verborum voluissent, leges rogarentur. Crassi amentiam Caesar, incertum quo consilio, augebat; propositum eius dilaudans, et quid-

§. 31. Dio.
§. 32. Dio. — Cic. — Plutarch. in Pomp. et Crasso, cap. 29.
§. 33. Appian. Parthic. — Plutarch. — Dio. — Flor. III, 11. — Vell. Paterc. II. 4.

libet pollicitus. Idcirco et ipse arma opposuit tribunorum actionibus, et quum illi, adversus vim invalidi, ad invidiam et detestationes se contulissent, oravit collegam, ut quo die paludatus profecturus erat, adesset, seque prosequeretur.

XXXIV. Maxima erat in foro collecta turba mortalium, ita praeparatis animis, ut exeuntem Crassum convicio et iurgiis retinerent. Sed ubi Pompeium ante illum incedere composito vultu viderunt, eius honori gratiaeque datum, ut cum silentio decederent de via. Vnus Ateius, qui et vota in Capitolio nuncupanti obnuntiaverat, manere iubebat, deos hominesque testatus, *illam contra foederatos populos expeditionem lugubrem et ignominiosam populo romano fore*. Quum nihilo secius videret pergere Crassum, viatore misso, duci eum in vincula iussit: ubi id quoque, tribunis aliis intercedentibus, irritum fuit, praecurrit ad portam, foculoque ibi posito, vetustas et arcanas devotiones peregit; quarum nunquam vanas fuisse imprecationes, superstitiosa antiquitas credidit, sed devotis pariter devoventibusque calamitosas.

XXXV. Vnde vulgo reprehendebatur Ateius, quod eum, cui propter rempublicam factus erat inimicus, diris in rempublicam casuris consecrasset. Crassus, Brundisium profectus, quum inde non exspectato cursu transmitteret, multas naves tempestatibus amisit, deditque diras metuentibus occasionem sermonum, *iam omen atque initium adesse calamitatis, quae devotum caput certa atque inevitabilis maneret*. Nam et fortuita in praesagium trahebantur, quod, imponente exercitum Crasso, quidam in portu caricas Cauno adve-

§. 34. Dio. — Plut.
§. 35. Cic. de Divin. II, 40. — Plin. XV, 19.

ctas vendens *Cauneas* proclamaverat; quasi disertis verbis monente Crassum sollicito numine, *caveret ire.*

XXXVI. Causam festinandi haud postremam A. Gabinii praebuerat insolentia, qui legato Crassi tradere exercitum, quantumvis finito imperii tempore, spreverat. In biennium ille Syriam in consulatu, L. Piso collega Macedoniam, lege Clodia acceperant; eratque in ordinandis provinciis decretum, ut successores utrique mitterentur. Et Piso quidem iam decesserat, redieratque in Vrbem: Gabinius ultra tempus retinebat imperium eadem improbitate, qua ultra praefinitum legibus modum exercuerat. Erat tum latrociniis infesta Syria; sed plus a proconsule patiebatur iniuriarum, qui non aliam ob causam infestius videbatur praedones persequi, quam ne qua pars spoliorum ab aliis interciperetur.

XXXVII. Elapsus e custodia, Romaque profugus Aristobulus, qui apud Iudaeos regnaverat, cum Antigono filio redierat in Palaestinam, et confluentibus ad eum, quibus praesentia parum placebant, Alexandrium nuper a Romanis dirutum instaurare coeperat. Gabinius, his auditis, partem equitatus Antonio praefecto misit, Sisenna et Servilio cum cohortibus subsequi iussis. Horum metu Aristobulus Machaeruntem versus instituit cedere; octo millium agmen trahens, quod aliam inermium turbam, plus in ea impedimenti, quam auxilii fore ratus, dimiserat. Sed Romani, priusquam ad castellum pervenire posset, assequuti, manus conserere coactum, verterunt in fugam. Quum ad millia quinque cecidissent, Aristobulus, cum mille admodum viris per obiectam ho-

§. 36. Dio. — Cic. in Pis. et de Prov. Cons.

§. 37. Ioseph. Antiq. XIV, 11, et de B. Iud. I, 6. — Plutarch. in Anton. cap. 3. — Dio.

stium aciem eruptione facta, Machaeruntem, reliqui in collem quendam perfugerunt: castellum biduo expugnatum; Aristobulus, cum filio captus, ad Gabinium, et ab hoc Romam remissus est. Senatus Aristobulum in vincula dedit; filios dimisit, quia Gabinius, ita eum matre eorum pepigisse, scripserat, quum se, et quae tenebat, in fidem romanam dederet.

XXXVIII. Iudaeis ad hunc fere modum pacatis, expeditionem Gabinius in Arabas Nabataeos adornabat. Hi enim toto illo biennio, quo L. Marcius Philippus primum, deinde Cn. Lentulus Marcellinus, praetorio imperio rexerant Syriam, vicina incursantes colorem P. Clodio praebuerant, ut consularem cum Macedonia provinciam Syriam faceret, et illam L. Pisoni, hanc A. Gabinio, praemium proditi Ciceronis, cum exercitu et pecunia daret. Forte per idem tempus Arsacidarum domus, discordiis atque parricidiis vexata, haud longo intervallo duos reges Phraatem atque Mithridatem amiserat.

XXXIX. Phraates scelere filiorum interfectus erat: nec ipsis inter se plus pietatis et concordiae. Orodes, qui patri successerat, Mithridatem Media, quam ille tenebat, expulit; Mithridates, cum Orsane nobilissimo Parthorum ad Gabinium profectus, venalem ducem muneribus et pollicitationibus magnis induxit, ut, omissis Arabibus, in Parthos arma converteret. Iam ad Euphratem Gabinius cum exercitu venerat, quum Ptolemaeus occurrit, literas a Pompeio afferens. Gabinius et literis movebatur, quod auctore Pompeio faceret, impune facturum sperans; et, quum Ptolemaeus talentorum decem millia promitteret,

§. 38. Appian. Parthic. et Syriac. — Cic. passim in Orat.

§. 39. Appian. — Ioseph. — Dio. — Plut. in Anton. — Cic. pro Rabir. et in Pis. cap. 21.

magnitudine mercedis: sed quia provinciae finibus egredi, bellumque iniussu populi gerere, legibus vetabatur, magnaque asseveratione nuper ex Sybillinis libris erat decretum, *ne exercitus in Aegyptum duceretur*, trepidabat.

XL. Re in consilio proposita, quum plerique tutiora suaderent, M. Antonius auctor suscipiendae expeditionis fuit, iuvenili audacia, et quod Ptolemaeo cupiebat gratificari. Gabinius igitur, negotio ita decreto, maioris praedae spem sequutus, quum et ipsi et militibus multa statim dilargiretur Aegyptius, plura promitteret; rebus Mithridatis insuper habitis, in Aegyptum properavit, dum adhuc idoneo defensore regnum careret. Nam occiso Cybiosacte, quum Alexandrini maritum reginae suae Philippum, Grypi et Tryphaenae filium, e Syria evocassent; deinde Archelaum, filium Archelai, sed qui se Mithridate ferebat genitum: Gabinius, quid ageretur suspicatus, Philippum ire prohibuerat, Archelaum, expeditionis parthicae comitem, in custodiam dederat.

XLI. Sed ille paulo post elapsus, ignaro Gabinio, an dissimulante conscientiam, incertum; nisi quod hominis mores fidem adstruunt tradentibus, metu, ne pauciora Ptolemaeus daret, si citra negotium esset restitutus, simul acceptis ab Archelao magnis muneribus, Gabinium sponte passum, ut in Aegyptum ille perveniret. Archelao dimisso, Gabinius, quum Iudaeis pecunias, armaque et frumentum imperasset, per eorum regionem ad Pelusium et Aegypti claustra processit. Magno illi tum usui Antipater fuisse traditur, Herodis pater, quum ad cetera pleraque stre-

§. 40. Plut. — Appian. — Dio. — Porphyr. apud Euseb. p. 227. — Strab. lib. XVII, p. 796, et lib. XII, p. 558.

§. 41. Strab. lib. XVII. — Dio. — Ioseph. — Hegesipp. I, 21.

nuus administer, tum ad aperiendas itineris difficultates unicus.

XLII. Quum enim haud minus viarum impedita, quam belli adversa, timerentur; quippe per altum sabulum et sitientes arenas, sub quibus crebri serpentes occultabantur, Serbonitis circumeunda palus erat, Typhonis formidata nomine, cuius ea esse spiramenta dicebantur. Sed Antipater Iudaeos, Aegyptiorum milites, auctoritate sua permovit, ut aditus, quos custodiebant, seque ipsos traderent Romanis. Ita nemine arma opponente, M. Antonius, qui praemissus cum equitatu fuerat, non modo occupavit angustias, sed etiam Pelusium, amplam urbem praesidioque munitam, recepit. Ea res saluti fuit Pelusiotis, quibus et Romani pepercerunt; et quum saevire Ptolemaeus vellet, non est ab Antonio situs.

XLIII. At postquam Gabinius supervenit, rebus Pelusii constitutis, bipartito exercitu Alexandriam petentibus Aegyptii occurrerunt. Acriter aliquamdiu certatum est, mox, quia M. Antonius nec opinato terga hostium invaserat, victoria penes Romanos fuit. Crebra deinde et magna certamina variis commissa locis, donec duobus magnis proeliis, quorum alterum in flumine classibus depugnatum est, Alexandrinorum temeritas comprimeretur. Erat enim id ei populo ingenium, ut proiectus ad audendum, seditionibus continuis ad vilitatem corporis, et spernenda pericula exercitus, nihil non promptissime susciperet: idem mutabilis, et laboris moraeque impatiens, ubi primus impetus deferbuisset, qualibet conditione redimebat tam contemptam antea pacem.

§. 42. Plut. in Anton. — Ioseph. — Dio.
§. 43. Plut. — Dio. — Val. Max. IX, 1, 6 extr.

XLIV. Narrant, eductas ex urbe copias, quum vallo et fossa cingere castra iuberentur, succlamasse universas, ut id opus pecunia publica locaretur. Igitur et Alexandriam Gabinius, et totum Aegypti regnum paucis mensibus cepit, quum magnam eorum hominum multitudinem cum Archelao rege occidisset. Corpus tamen Archelai requisitum ab Antonio, propter ius hospitii, et regio sumptu funeratum est. Libet, alexandrinae, temeritatis, cum foeda superstitione coniunctae, documentum hoc tempore editum, in re haud satis per se memorabili exponere. Nondum erat certum, quo animo accepturus ista populus romanus esset, nec ab senatu amicus adhuc appellatus Ptolemaeus erat; quum a gabiniano milite forte felis occisa immensam populi turbam concivit. Nihil tum erat Ptolemaeo, atque ipsis etiam Alexandrinis antiquius, quam ne quis Romanus offenderetur; et animal, non voluntate militis, sed casu, interfectum esse constabat: attamen neque Romanorum terror, neque hospitii necessitudo, ne missi quidem a sollicito rege magistratus, compescere populum potuerunt, quominus a furentibus miser discerperetur.

XLV. Porro Ptolemaeus, recuperato regno, ante omnia filiam Berenicen, deinde splendidissimum quemque supplicio affecit; multos per iram et odium, plerosque divitiarum causa, quibus ad mercedem Gabinio praestandam indigebat. Interea Iudaeus Alexander, recuperato per vim principatu, Romanis, quotquot adipisci potuerat, occisis, reliquos in monte Garizeno obsidebat. Nec obviam ire Sisenna poterat, cui admodum adolescenti Syriam pater Gabinius com-

§. 44. Cic. in Pis. cap. 21. — Appian. — Liv. Epit. — Ioseph. — Dio. — Strab. lib. XII, p. 558. — Plutarch. — Diodor. lib. I, p. 53.

miserat, nec usum rerum, nec auctoritatem rebus tantis parem habenti. Idcirco Gabinius, raptim ex Aegypto reductis copiis, Alexandrum triginta millibus hominum stipatum offendit; quamquam praemissus ad populares Antipater, haud paucos a defectione retraxisset.

XLVI. Ad Itabyrium montem ingenti proelio concursum est: decem millia Iudaeorum caesa. Gabinium, rebus hierosolymitanis ex Antipatri voluntate constitutis, ne victoriam consummaret, arabicum bellum avertit. Id quoque feliciter ab eo gestum est, fusis proelio Nabataeis; neque confectum, quod iam Crassus aderat, provinciam et exercitum a Gabinio accepturus. Cupiebat et Parthos exsules; sed illos, sive pecunia accepta, sive Crasso invidens, clam dimisit Gabinius, fuga subductos ementitus. Restituto hunc ad modum Ptolemaeo, quum Romam rem fama pertulisset, quod Gabinius ad senatum scribere metuebat; indignatio dolorque civitatis in immensum exarsit. Spretae haud dudie religiones, neglectae leges, conculcata senatus, conculcata populi romani auctoritas erat; eaque provinciae etiam et equitum romanorum querelis aggravabantur.

XLVII. Syri, spoliatos se a latronibus, spoliatos a proconsule; publicani, ius sibi non dictum, pactiones rescissas, vectigales multos liberatos, iisque rebus rationes suas remque familiarem afflictam eversamque esse, quiritabantur. Gabinius enim, ut Iudaeis atque Syris se venditaret, a quibus multas accipiebat pecunias, ita se durum publicanis praebuerat, ut, quo in oppido ipse esset, aut quo veniret, ibi publicanum,

§. 45. Dio. — Strab. lib. XVII, p. 796. — Porphyr. apud Euseb. p. 226. — Ioseph.
§. 46. Dio. — Cic. in Pis. cap. 21.

aut publicani servum esse non pateretur. Inter fremitus plurimorum, iudicia et poenas legum poscentium, Ciceronis maxime tonitrua audiebantur. Is in rempublicam studio, adversus inimicum ira, quum nihil eorum, quae ad irritandos animos pertinebant, intactum omitteret, praecipue instituit, *ut Sibyllini libri denuo inspicerentur, et ex iis carmen de regis alexandrini restitutione rursum ederetur.*

XLVIII. Adiunctum enim ibi sperabat aliquid de poena spretae religionis esse. Ceterum Pompeius Crassusque consules, alter auctor reducendi regis, Crassus accepta a Gabinio pecunia (tum enim adhuc in Vrbe erat), nihil decerni sinebant: res in annum sequentem extracta. Interea C. Caesar Vsipetes Tenchterosque Rhenum transgressos in Gallia vicit. Causa illis transeundi fuit, quod pluribus annis bello Suevorum exagitati, patrios fines ultra tueri non poterant. Igitur quum per varias Germaniae partes vagati, postremo ad Rhenum amnem pervenissent, qua Menapiorum gens utramque ripam aedificiis vicisque obtinebat; non sunt admissi a Menapiis, qui, retractis in gallicam ripam suis omnibus, transitum amnis custodiebant.

XLIX. Germani, simulato discessu, quod tridui spatio iter confecerant, una nocte cum equitibus remensi, quemadmodum speraverant, Menapios ad pristinas sedes reversos oppresserunt. Navibus deinde captivis transvecti, quum colentes in altera ripa inscii omnium essent, tota regione occupata, per reliquam hiemis partem ibi substiterunt. Mox a quibusdam Galliae civitatibus clandestinis nuntiis exciti, in fines

§. 47. Cic. de Prov. Cons. cap. 5. — Dio.

§. 48. Plutarch. in Caes. — Oros. VI, 8. — Liv. Epit. — Dio. — Flor. III, 10. — Caes. de B. Gall. lib. IV.

Eburonum et Condrusorum, qui tum in clientela Trevirorum erant, processerunt. Caesar, postquam de his rebus certior factus est, timens, ne Gallos pro mutabilitate animorum haec occasio in rebellionem ageret, exercitu coacto, iter ad ea loca facere coepit.

L. In eo itinere legati Germanorum occurrerunt, neque deprecantes bellum, et *amicitiam malle* professi, *modo daret agrum Caesar, aut tenere, quem occupassent, pateretur:* addiderunt, *sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.* Caesar ad haec negavit, *pacem sibi cum his esse posse, donec sint in Gallia; si velint in fines Vbiorum concedere, acturum se cum Vbiis, ut eos recipiant, eorumque opera contra aggressores Suevos utantur:* ipse cum exercitu progreditur.

LI. Quum iam haud amplius passuum duodecim millia inter utrosque interessent, legati reverterunt. Horum oratio eo pertinebat, *ut tridui sibi spatium daretur, intra quod tempus de voluntate Vbiorum cognoscerent. Vbiis annuentibus, oblata a Caesare conditione usuros.* Quae deinde sequuntur, sic habent ambiguam aestimationem culpae; ut perfidiam potius Caesaris, quam Germanorum, fuisse, sit verosimilius. Nam, sicut ipse fatetur, responsum dedit legatis, *se non amplius millia quatuor eo die processurum: petere, ut postridie adsint quam frequentissimi, quo de postulatis eorum cognosceret: missurum ad praefectos, qui cum equitatu omni processerant, ne interea proelium inciperent.* Miseritne, et dicto audientes praefecti fuerint, aut utrorum culpa commissum sit proelium, quum minime liqueat, vix est credibile, Germanos, qui om-

§. 50. Appian. apud Fulv. Vrsin. — Caes.

nem equitatum suum, praeter octingentos, superioribus diebus trans Mosam praedatum miserant, pugnam equestrem facturos fuisse contra quinque millia, nisi coacti atque lacessiti fuissent.

LII. Eventus is fuit, ut a tanto paucioribus Romani foedâ fuga usque ad conspectum castrorum suorum repellerentur. Postridie Germanorum principes maioresque natu omnes, uti convenerat, ad Caesarem uno agmine venerunt. Ille, his comprehendi hostiliter iussis, statim educit suos, Germanosque, nihil tale cogitantes, improvisus aggressor ad internecionem caedit. Quantus armatorum numerus perierit, non traditur: *capitum quadringenta triginta millia fuisse*, Caesar scripsit, multitudine puerorum mulierumque computata. Caesar perquam fragili defensione factum hoc tuetur. *Germanorum principes per simulationem ad sua castra venisse, nihil aliud acturos, quam ut tempus obtinerent, intra quod equitatus suus reverti posset: se neque audiendos putasse, qui, per dolum petita pace, bellum ultro intulissent; et summae dementiae iudicasse, exspectare, donec hostium augerentur copiae.*

LIII. Sane causam suam ne Romanorum quidem optimis probavit; adeoque Tanusius Geminus historiarum scriptor a M. Catone dictam tradit sententiam, quo tempore ex literis Caesaris supplicationes decernebantur, *dedendum illum hostibus esse, ob legationis violatae nefas.* Suetonius addit, aliquando a senatu decretum fuisse, *ut ad explorandum statum Galliarum legati mitterentur; quod infestas ac feras gentes a Caesare lacessi, parum e republica videretur.* Interim equites Tenchterorum et Vsipetum, audita suorum clade,

§. 53. Sueton. in Caes. 9 et 24. — Plut. in Crasso sub fin.

per alias vias ad Rhenum venerunt, eoque transmisso, sunt a Sigambris recepti: eodem pauci eorum, qui proelio interfuerant, ex fuga penetrarunt.

LIV. Eos quum Caesar dedi postularet, Sigambri, *populi romani imperium Rheno finiri*, responderunt: *si ipse nollet in Galliam venire Germanos, vicissim et sibi iuris aut potestatis nihil arrogare debere in Germania.* Inde causas sibi struens Caesar, per quas Rhenum transmitteret (cupiebat enim nemini Romanorum tentatae rei gloriam adipisci) lubens audivit Vbiorum oratores, qui *adversus Suevos* implorabant *opes Caesaris, Rhenumque traiecturo magnam navium copiam* pollicebantur. Caesar ponte transgredi maluit; quo intra dies decem effecto, traduxit exercitum, et proximam Germaniae partem vastare coepit. Sed ubi se Sigambri in loca impedita receperunt, Suevique, missis quaquaversum nuntiis, cogere exercitum nuntiabantur, Caesar satis et ad laudem, et ad utilitatem profectum arbitratus, reduxit in Galliam copias, pontemque rescidit, dies omnino duodeviginti trans Rhenum commoratus.

LV. Inde, quum exigua pars aestatis superesset, etiam in Britanniam navigandi cepit impetum, ut insulam, ne vicinis quidem cognitam, adiret; quod nemo adhuc Romanorum fecerat. Tempus ad exigui maris transitum, cognoscendosque Britannorum animos, sufficiebat: idem obtentum praestabat bello omisso redeundi, si difficilius spe sua negotium reperisset. Nam ad id tempus adeo Graecis Romanisque ignota fuerat Britannia, ut alii magnitudinis argumento continentem esse dicerent, opinione hac usque

§. 54. Caes. — Sueton. in Caes. c. 26. — Dio.
§. 55. Vell. II, 46 et 47. — Strab. lib. IV, p. 199 et 200. — Sueton. — Tac. Agric. c. 13.

ad imperium Vespasiani obtinente; vetustiores nomen atque fabulam sine re, quidquid de illa diceretur, existimarent.

LVI. Dum naves apparantur, Morinorum legati dedendae gentis ergo venerunt. Gratum id Caesari fuit, quod in alium velut orbem transituro, nullus a tergo hostis relinquebatur. Igitur praemisso ad speculandum cum una nave C. Voluseno, quum navibus duas omnino legiones imposuisset, paucis horis Britanniam attigit, peditatu tantum stipatus; quod equites alio loco conscendere iussi tardaverant. Britanni quamquam, Caesaris expeditione cognita, legatos in Galliam miserant, obsequium et obsides polliciti; tamen frequentes armati, ad prohibendum exscensu militem, opperiebantur: et loci situs ille erat, ut angusto inter montes aditu tela utrinque adiici in egredientem possent. Igitur ad octo millia passuum inde litus planum apertumque petiit.

LVII. Eo quoque loco Britannorum equitatus et essedarii se opposuerunt. Essedariorum pugnandi ratio ferme similis fuit ei, quae temporibus heroicis apud poëtas adscribitur. Quum esset diu certatum, Romanos, quamquam iniquitate loci et novo genere pugnae turbabantur, longae naves, et emissa inde tormentis tela, victores effecerunt. Britanni, magis terrore, quam damno compulsi, quod equitatu destitutus Caesar insequi fugientes nequiverat, legatos miserunt. Cum his et Comius Atrebas venit, quem a Caesare praemissum, ut Britannos ad amicitiam populi romani cohortaretur, et ab se comprehensum, post infelix proelium liberaverant.

§. 56. Caes.
§. 57. Strab. — Tac. Agric. cap. 12. — Caes.

LVIII. Caesar leni oratione castigatis, *quod pacem ultro petitam bello non necessario mutavissent*, obsides imperavit: hisque adductis, in faciem amicitiae quietae res esse coeperunt, haudquaquam solida aut diuturna fide. Nam ubi tempestate disiectae naves, quibus equites erant impositi, Britanniam tenere nequiverunt; navesque Caesaris, ignotis locis ad ancoras stantes, eadem tempestas confregit, aut ad navigandum reddidit inutiles; coire Britannis, miscere consilia, postremo resumere arma placuit, quod exercitum sine commeatu, sine navibus in hostili solo iniquo anni tempore deprehensum, facile superaturos se putabant: victoriaeque praemium non intra praesentia tantum commoda staturum rebantur, sed, his deletis copiis, nemini postea veniendi ad Britannos audaciam fore.

LIX. Igitur legionem septimam, quae missa frumentatum fuerat, subito maximus numerus aggressi totam concidissent, nisi pulvis, solito maior ex iis locis conspectus, Caesarem advertisset. Hoc celeriter subveniente, servata legio est: hostes, alio deinde proelio victi, quum iterum misissent legatos; Caesar, infirmis navibus non esse diutius differendam navigationem putans (nam dies aequinoctii suberat), prompte veniam praeteritorum dedit. Obsidum tantummodo numerum duplicavit, praecepto, ut in continentem sibi mitterentur. Ita quum discedere Caesar, Britanni dimittere advenas cuperent, illi multum imperare, horum in potestate relinqui, quatenus obedirent, videretur, haud operosum componendae pacis negotium fuit.

LX. Caesar, in Galliam regressus, quum obiter Morinos, a quibus trecenti milites, qui in eo litore expositi castra sua repetebant, oppugnati fuerant,

per T. Labienum domuisset, per Q. Titurium, L. Cottam legatos Menapiorum vastasset culta, in Belgis hiberna legionum constituit. Eo duae omnino Britannorum civitates miserunt obsides; reliquae id facere neglexerunt. Caesar, his gestis, quamquam operae pretium aliud factum non erat, quam quod ad ignotas prius regiones, ipsisque domitoribus orbis, ut ferebantur, Herculi Bacchoque, et ceteris heroibus intactas, arma romana pervaserant, de rebus suis magnifice, verbis extollens, ad senatum scripsit.

LXI. Quum adversae, ut ante retulimus, sententiae aliquot fuissent, studiis et adulatione plurium, supplicatio dierum viginti a senatu decreta est. Dum haec a Caesare geruntur, Q. Metellus Nepos in Hispania populos aliquot fudit, qui, vaccaeis ducibus, rebellionem coeptaverant: necdum erant satis ad bellum parati. Ea res Nepoti patefecit viam, ut multas obeundo nationes, aliquem numerum ignobilium oppidorum in deditionem acciperet. Sed ubi Cluniam obsidere aggressus est, validam urbem, Hispanis, cum maximo exercitu supervenientibus, proelio impar cessit. Et quamquam meliore denuo fortuna depugnasset; ob nimiam multitudinem hostium (quod iis temporibus Hispania gentium omnium longe populosissima erat) satis deinceps habuit, si se et exercitum praestare salvum posset.

LXII. Haec in Vrbe audita fuerant, quum nondum ornatae provinciae essent; moveruntque senatum, ut Hispanias alteri consulum provinciam lubentius decerneret, Pompeioque sortem illam obvenisse laetaretur. His ferme rebus domi forisque circumactus

§. 60. Dio.
§. 61. Caes. — Plut. in Caes. — Dio. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 9.

annus est, quo Cn. Pompeius, M. Crassus consnles iternm fuerunt. Seqnens deinde L. Domitio Cn. F. Ahenobarbo, Ap. Clandio Ap. F. Pulchro consulibus, magnas dissensiones in republica, magnas exercituum strages in provinciis tnlit. In Vrbe propter Gabinium, a quo contra religiones reductus in regnnm Ptolemaeus fuerat, acribus animis inter principes certabatur.

LXIII. Et Gabinii causam Cn. Magnus hactenns utcumque sustinuerat: tum autem, duorum consulum inimicis accedente auctoritate, coepit labascere. Domitius semper adversus pompeianae factioni fuerat: Appium, antea non alienum, studia plebis mutabant, et spes lucri, accumulaturo mercedem patrocinii Gabinio, si prius in magnam adductus trepidationem fuisset. At Caesar, obsides a Britannis missos non esse causatus, ceterum insulae, si posset, domandae cupidus, et quolibet praetextu morem gesturus cupiditati, per hiemem magnam navium multitudinem opera legatorum, quos hibernis praeposuerat, effici iussit, forma praescripta, quam iudicabat esse ad illius maris naturam consueta commodiorem.

LXIV. Ipse, Pirustarum compressa natione, Illyricum incursantium, et deinde in Galliis concitore Trevirorum Indutiomaro, cum legionibus ad portum Itium pervenit; inde, simul patiens naviun Oceanus foret, iterum in Britanniam traiecturus. Itium plerique fuisse putant, ubi nunc Caletum est maritimum oppidum; sed haec auctoritate Ptolemaei refellitur opinio: propius fidem est, iuxta Bononiam quaerendum huic nomini locum esse. Dum ibi ventum ex-

§. 62. V. C. 698; A. C. 54.
§. 63. Caes. de Bello Gall. lib. V. — Dio, lib. XI.
§. 64. Cellar. Geogr. Antiq. lib. II, cap. 3. — Caes.

spectat Caesar, Dumnorix Aeduorum princeps, qui cum equitibus suis ad Caesarem venerat, quum impetrare nequivisset, ut in Gallia relinqueretur, invito Caesare domum coepit discedere.

LXV. Caesar, motum Galliarum veritus, postpositis rebus omnibus, mittit, qui Dumnorigem retrahant: ab his repugnans interficitur; Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur: ceteris hoc ad parendi necessitatem exemplum est. Igitur legionibus quinque, duobus equitum Gallorum millibus assumptis, eodem loco, ubi nuper appulerat, per summum otium exponit suos; quod multitudine navium Britanni perterriti (nam ad mille navigia habebat), prohibere exscensionem non audebant. Caesar, cognito per captivos, quo se recepisset hostis, quamquam munitis locis se tenentem, profligavit; fugientem propter locorum ignorantiam insequi supersedit.

LXVI. Postridie tripartito agmine profectus in expeditionem, naves suas ea nocte tempestatibus vehementer afflictas esse cognoscit. Hoc nuntio revocatus ad classem, in reficiendis subducendisque navibus, castrisque sic communiendis, ut eadem munitione naves quoque defenderentur, decem ferme dies consumpsit. Interea temporis Britanni, sociis passim evocatis, maiores contraxerunt copias, summaeque rerum Cassivellaunum praefecerunt; cuius inter regulos praecipua virtus ac potentia erat. Cum his crebra proelia facta, nullo ad summam belli profectu: Britannorum tamen exercitus, revocantibus auxilia sua civitatibus, disparuit; quaerendumque Caesari bellum fuit.

LXVII. Idcirco ad flumen Tamesin, ubi Cassivellauni fines erant, exercitus ductus est. Trans amnem hostium magnae copiae consederant, munita prae-

acutis sudibus ripa, et aliis in ipso alveo ita defixis, ut aqua tegerentur. Sed, perruptis obstantibus omnibus, virtus romana patefecit viam, tanto ardore militum, ut licet solis capitibus exstarent, tamen nec flumine, nec sudibus, nec telis hostium terreri aut retardari possent. Fertur et alia, nec absurda fabula, perculsos adspectu elephanti Britannos, equosque eorum fugisse; quod belluam unam secum transportaverit Caesar, eamque in flumine constituerit, armatis e turri, quam dorso elephantus portabat, tela spargentibus.

LXVIII. Cassivellaunus adverso proelio, deinde Trinobantium defectione territus, quos statim Cenimagni, Segontiaci, aliaeque nonnullae nationes imitati sunt, copia pugnandi minime facta, in oppida sua se recepit. Oppida Britanni tum vocabant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munivissent. Ibi, deiectis arboribus, tuguria sibi, et pecori stabula ponebant ad usum exigui temporis. Interea quatuor ex Cantio reguli, Cassivellauni nuntiis exciti, castra Caesaris navalia de improviso adoriuntur. His strenue occursum a Romanis, qui ibi praeerant; subitaque eruptione magna cum clade reiectus hostis: dux quoque nobilis Lugotorix captus est. Haec tot adversa (nam et munitissimum interea oppidum amiserat) perpulerunt Cassivellaunum, ut per Comium Atrebatem legatos ad Caesarem de pace mitteret. Caesar, qui propter repentinos Galliae motus in continenti hiemare constituerat, magna hostium multitudine interfecta, parte aliqua insulae, qua litus attingit, accepta in deditionem, satis pensatum expeditionis laborem ratus, haud gravatim pacem dedit; obsidi-

§. 67. Polyaen. Strat. lib. VIII.

bus imperatis, adiectoque, ne quid Cassivellaunus Trinobantibus noceret. Praesidium imponi feris gentibus, et Oceano divulsis, metus amittendorum militum prohibuit: tributa, si non essent, per quos exigerentur, iubere vanum erat: igitur his abstinere Caesar maluit, modico vectigali contentus, quum et merces minime pretiosae essent, quae inter Gallos et Britannos permutabantur.

§. 68. Dio. — Caes. — Strab. lib. IV, et ibi Casaub. — Flor. III, 10. — Tac. Agric. c. 13. — Diod. V, 21.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXI

IN LOCVM LIBRI CVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SEXTI.

Iulia, Caesaris filia, Pompeii uxor, decessit; honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum defecerunt; a quibus Cotta et Titurius, legati Caesaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui praeerant, caesi sunt: et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Nerviis praeerat, Q. Cicero; ab ipso Caesare hostes proelio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque proelio, in quo et filius eius cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Sureuas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

I. Rerum ita gestarum gloria, et perpetua indulgentia fortunae (namque tot navigationibus, nullam omnino navem, quae milites portaret, amiserat) exsultantem Caesaris animum luctu repleverunt urbanae literae, nuntiato Iuliae obitu, quam Pompeio Magno collocaverat. Obierat ex partu: moxque du-

plicatus est dolor, decedente puella, quam enisa fuerat. Corpus matronae quum in foro propositum esset, post funebrem laudationem rapuit populus, et in campo Martio sepelivit, tribunis incitantibus, qui ad hoc ab amicis Caesaris atque Pompeii conducti fuerant, aut sponte captabant hac adulatione praepotentium virorum gratiam.

II. L. Domitius reclamabat, *in locum sacrum inferri mortuum*, *nefas esse* dictitans: neque tamen ratio valuit apud occupatos affectibus; et consulis auctoritatem pro nihilo haberi translatitium erat. Sed prudentiores, et quibus aliqua publicae, aut etiam suae rei cura erat, gravis incessit metus, fore, ut, hoc inter duos sublato concordiae pignore, ambitio aemulorum civilibus armis collidatur. Nec fraudandus virtutis et gravitatis suae laude Caesar, qui intra tertium diem, quam haec nuntiata erant, ad imperatoria munia rediit.

III. Inter haec A. Gabinii causa, vario et pudendo iudiciorum eventu agitabatur. Ille periculi sui non ignarus, quum magnam vim auri ad conciliandos sibi homines praemisisset, exeunte septembri nocte introivit in Vrbem; paucosque post dies a C. Memmio tribuno plebis ad populum acriter est accusatus. Quum damnaretur reus, Sisenna, Gabinii filius, ad pedes Memmii procubuit, pro patre deprecabundus. Eum Memmius truci vultu aversatus, aliquamdiu humi iacere sivit. Haec species, et quod excussus e manu adolescentis annulus visebatur, ita mutavit animos, ut, approbantibus cunctis, a tribuno plebis Laelio Gabinius dimitteretur. Postea quoque tanta in iudi-

§. 1. V. C. 698; A. C. 54. — Caes. de B. Gall. lib. V. — Plut. in Caes. et Pomp. — Dio, lib. XXXIX. — Liv. Epit.

§. 2. Plutarch. — Appian. Civ. lib. II. — Vell. II, 47. — Lucan. I, v. 114. — Val. Max. IV, 6. — Senec. Consol. ad Marc. cap. 14.

cibus rogandis contentio Cn. Pompeii fuit, Caesaris eam amicis enise opitulantibus, ut a L. Lentulo, flaminis filio, apud C. Alfium praetorem maiestatis postulatus Gabinius, summo dedecore iudicum absolveretur.

IV. Permoleste rem eam populus tulit, adeo pridem concitatus, ut parum abfuerit, quin ipso in iudicio discerperet reum, et inter diribendas tabellas iudicibus ipsis mortem minaretur. Igitur frustra obnitente Pompeio, Sibyllinum carmen denuo invulgari pervicerunt; et sub idem tempus fortuita res, sed velut ex compacto in illum temporum articulum veniens, tam valide commovit homines, ut, licet nulla statuta in libris poena fuerat, atrocissimo supplicio Gabinius voluntate singulorum et senatus destinaretur. Forte sub eosdem dies Romae, et maxime Appia ad Martis, mira proluvies, exundante Tiberi fluvio, et usque ad piscinam publicam magna vis aquae fuit; oppletisque partibus inferioribus omnibus, ne editiora quidem intentata fluctibus manserunt.

V. Magna aedificiorum strages sequuta, quae lateritia quum essent, vi aquarum solvebantur: ingens iumentorum numerus, homines quoque multi, suffocati aquis, aut oppressi ruina, perierunt. Haec omnia infensi ad iram deorum referebant, spretas religiones vindicantium. Igitur ad M. Catonis tribunal, qui de repetundis iudicabat, adduxerunt reum; minus iam timentem, quia maximam adversariorum tempestatem incolumis pertulerat. Sed a iudicibus, qui et populum timebant, et a reo acceperant nihil, condemnatus, solum vertit. Erant enim tanta eius tamque

§. 3. Cic. ad Q. fratr. III, 1; 2, 3, 4, et ad Attic. IV, 16. — Val. Max. VIII, 1. — Dio.

§. 4. Dio. — Cic. ad Q. fratr. III, 7.

manifesta crimina, populique indignationem ita vehementem commoverant, ut nullis praesidiis, quum habere videretur longe firmissima, servari posset.

VI. Pompeius, qui rei frumentariae causa in Italia erat, quum ad primum iudicium Gabinii occurrere studuisset, sub eosdem dies, quibus repetundarum postulatus fuerat, ad Vrbem venit; nihilque ad summam diligentiam fecit reliquum, quo nocentem eriperet. Ideoque et Ciceronem, non sine probro utriusque, permovit, ut in quem priore iudicio testimonium acriter dixerat, eum nunc defenderet: ipse, quia proconsulare imperium habenti Vrbem ingredi non licebat, evocato populo verba pro Gabinio accurate fecit, Caesaris etiam recitatis epistolis, quibus salutem Gabinii enise commendaverat.

VII. Eodem ferme tempore pro M. Scauro felicius inter alios patronos Cicero dixit. Postulatus et iste repetundarum fuerat ex Sardinia, C. Triario C. F. accusante. Causa hominis tam erat perdita, ut accusator diceret, *lege sibi centum atque viginti hominibus denuntiare testimonium licere: se vero non recusare, quominus absolvatur reus, si totidem nominasset, quibus in provincia nihil abstulisset.* Tam bona conditione quum reus uti non posset, tamen propter favorem splendidae aedilitatis, et patris Scauri memoriam, frequentibus suffragiis est absolutus. Haec iudicia, quum calido adhuc anni tempore agerentur, M. Cato sine calceis et tunica exercuit, campestri sub toga praetexta cinctus,

VIII. Id alii tanquam sordidum et indignum maie-

§. 5. Dio. — Ascon. in Scaur.
§. 6. Cic. pro Rabir. ad Q. fratr. et ad Attic. — Val. Max. IV, 2. — Dio.
§. 7. Cic. ad Q. fratr. III, 1, et ad Attic. IV, 16. — Ascon. in Scaur. — Val. Max. III, 6, et VII, 1.

state ius dicentis accusabant; aliis repetitum ex vetustate exemplum placebat, quod eodem habitu in Capitolio et Rostris Antiquorum statuae visebantur. Sed Cato, talibus et reprehensionibus et laudibus superior, tantum de republica dies noctesque cogitabat. Ambitus, et nundinationes magistratuum ad extremum impudentiae processerant, quum, positis in medio mensis, palam largitiones fierent, et a mercenaria plebecula honores emerentur. Igitur, auctore Catone, senatusconsultum factum, *ut designati magistratus, quibus accusator nullus esset, ultro se offerrent iuratis iudicibus, rationemque adepti honoris redderent.*

IX. Magnus inde timor candidatorum: dolor incredibilis forensis turbae, quae, vitiis reipublicae pasci solita, si res ad bonos mores redisset, sibi ieiunium indici cernebat. Idcirco postridie prodeuntem ad tribunal Catonem promiscua multitudo conviciis, mox etiam lapidibus, appetivit, ut diffugientibus, qui eum deducebant, vehementer contusus atque iactatus vix in Rostra penetraret. Inde conversus ad turbam, constantia vultus illico seditionem clamoremque compressit; mox apta tempori oratione sic disseruit de praesentibus, ut tumultus omnis semel conquiesceret. Legi tamen, quum a consulibus ex senatusconsulto ferretur, ne ipsis quidem nolentibus, intercessum est.

X. Nec ideo minus tribunitii candidati, depositis apud M. Catonem quingenis sestertiis, compromiserunt *petere magistratum legitime; qui contra fecisset, arbitratu Catonis condemnaretur, depositamque pecuniam perderet.* Vnum ex eo numero quum Cato damnasset, competitoribusque pecuniam iussisset sol-

§. 8. Ascon. — Plutarch. — Lucan. I, v. 178. — Petron. Carm.
§. 9. Cic. ad Attic. IV, 16, et ad Q. fratr. II, 15. — Plin. Praef. Hist. nat.

vere, illi iudicio Catonis contenti, pecuniam damnato remiserunt. Ea res ut illustrem Catoni gloriam, ita acerbissimam invidiam attulit, quod unus plus omnibus et legibus et iudiciis valuisse videretur. Exclamasse tum Ciceronem ferunt, « O te felicem, M. Porci, » a quo rem improbam petere nemo audet! »

XI. Ceterum Cato adversus tantam vim perditorum hominum plerumque frustra luctabatur, multique eius conatus in irritum cadebant; quemadmodum et in C. Pontinio, quem, se vivo, triumphaturum Cato negaverat. Nam ille supra triennium, post devictos Allobrogas, ad Vrbem haerebat triumphum postulans; donec Ser. Sulpicius Galba praetor, qui legatus in Gallia Pontinio fuerat, de imperio eius ad populum sub ipsam auroram tulit, quum ante horam primam agi cum populo soleret. Igitur Cato et P. Servilius praetores, cum tribuno plebis Q. Mucio Scaevola, prohibere triumphum conabantur, quem ante diem III non. novembr. erat ducturus: fuitque non levis ea die contentio, ut etiam ad caedes perveniretur.

XII. Sed plerosque praetorum atque tribunorum secum Pontinius habebat, et consulem Appium: a quo insigniter adiutus, nequidquam tumultuantibus adversariis, Vrbem triumphans iniit. Maiores in eadem Gallia res iisdem temporibus C. Caesar gerebat, Eburonum rebellione excitus, qui, nuntiis Indutiomari Treviri impellentibus, duce Ambiorige L. Aurunculeium Cottam, Q. Titurium Sabinum legatos Caesaris cum cohortibus occiderunt. Id infortunium culpa atque temeritate Q. Titurii accidit; quo impel-

§. 11. Cic. ad Attic. IV, 16. — Dio.

§. 12. Cic. ad Q. fratr. III, 4, et ad Famil. III, 10. — Plutarch. in Caes. — Dio, lib. XL. — Flor. III, 10. — Oros. VI, 10. — Liv. Epit. — Caes. de B. Gall. V.

lente, castra feliciter defensa reliquerunt milites, ad proxima suorum hiberna transituri.

XIII. Nam fraudulento hostis consilio crediderunt, amicum se ferentis, neque sponte ad oppugnanda castra profectum, sed quia Gallorum omnium ea esset conspiratio, cui ipse non posset resistere: inveniebatque fidem ex eo, quod contempta et ignobilis Eburonum civitas, nihil per se attentatura videbatur, nisi plurium et opulentiorum fiducia armaretur. Ambiorix, hac victoria multoque auro ex direptione castrorum potitus, statim cum equitatu in Atuaticos, deinde in Nervios pervenit, ubi legionis unius hiberna erant. Ad haec expugnanda omnes hi populi, aliis quoque vicinis adiectis, magna cum multitudine armatorum accesserunt.

XIV. Hibernis Q. Cicero praeerat, neque dum audito Titurii casu, vacuus curis. Itaque milites nonnulli, quos lignationis munitionisque causa in silvas dimiserat, subito hostium adventu sunt excepti. Hinc castrorum per complures dies continuata oppugnatio, sed summa virtute Ciceronis et militum hostes repulsi; donec Verticonis Nervii fideli opera (nam is servo suo magnis praemiis persuaserat, ut litteras perferret) Caesar, praesentibus rebus cognitis, succurrere periclitantibus potuit. Is igitur solita celeritate cum legionibus duabus, quia Labienum Treviri, cum omnibus copiis ad eius hiberna profecti, retinebant, in Nervios contendit, adventumque suum Ciceroni graeca epistola, ne intercepta intelligeretur ab hostibus, nuntiat: eam gallus quidam eques, per popularium castra sine suspicione transgressus, alligatam tragulae intra vallum misit.

XV. Galli, Caesaris adventu per exploratores cognito, relicta obsidione, cum omnibus copiis, homi-

num millibus ferme sexaginta, obviam procedunt. Romanus viribus impar, consilio potior, ut hostem in contemptum sui adduceret, castra per se propter paucitatem armatorum exigua, etiam de industria contrahit. Ea simulatio timoris decepit Gallos, ut tanquam ad facilem praedam, in locum iniquum succederent, castra oppugnaturi; mox, erumpente portis omnibus romano exercitu, tanquam subito casu attoniti, maiore consternatione percellerentur, quam paulo ante fiducia exsultaverant. Magnus primo impetu interfectus est numerus; ceteri, armis abiectis, fugerunt.

XVI. Victoriae rumor, incredibili celeritate perlatus in Rhemos, Indutiomarum, qui postero die castra Labieni oppugnare constituerat, ita perterrefecit, ut eadem nocte profugeret. At longe diversa in simili proposito fortuna M. Crasso fuit. Is quoque Caesaris aemulatione, magni ducis nomen potentiamque bellis serendis aucupari certus, postquam pacatam Syriam videt, arma Parthis, licet neque causa esset belli, neque senatus auctor exstitisset, inferre coepit. Sed neque alia ei suppetebant ad caesarianae indolis modum, et homo maior annis sexaginta, nihil satis ad tanta negotia vegetum, praeter cupiditatem, afferebat; idque nuper ducenti per Gallograeciam urbane exprobratum a rege Deiotaro fuerat.

XVII. Hunc Crassus, exacta iam aetate, condentem oppidum quum offendisset; *Duodecima*, inquit, *hora aedificas, Deiotare*. Tum ille, *Ne tu quidem, imperator, satis matutinus surrexisti in Parthos*. Sed ille sitiens auri, quo Parthos abundare intelligebat, et

§. 15. Front. Strat. III, 17. — Caes.
§ 16. Dio. — Appian. Parth. — Plut. in Crasso.

novum regem, nec sine turbis in solium Arsacidarum enisum, superatu facilem figurans, ponte iunxit Euphraten, transgressusque laeta belli initia habuit, quia Parthi adversus improvisam irruptionem parum providerant. Occurrit tamen ad Ichnas (id castello nomen est) cum paucis equitibus unus ex purpuratis Silaces; victusque prorsus contendit ad regem, praesentia nuntiaturus.

XVIII. Interim Crassus impune diripiebat Mesopotamiam, civitatesque et castella in deditionem accipiebat, lubenter deficientibus Graecis, quorum ibi frequentes colonias Magnus Alexander, et postea successores eius constituerant. Illi, Parthorum imperium gravati, quorum dominos fuisse maiores suos audierant, auspicia Romanorum, apud quos in pretio Graecos esse norant, haud gravatim sequebantur. Zenodotium tamen, cuius tyrannus erat Apollonius (Osrhoënae ea civitas fuit; Osrhoëna porro praefectura Mesopotamiae), quum accivisset praesidium Romanorum, centum milites occidit, et obeam noxam direptum est, oppidani sub hasta venditi: Crassus *imperator* appellatus. Is ob res tam exiguas cupide acceptus honor, valde existimationem eius imminuit, quasi desperatione maiorum ex levium gestorum successu summos adipisci honores properaret.

XIX. Nec enim quidquam praeterea cruentum aut hostile tota ea expeditio habuit, sponte ad eum deficientibus multis. Neque dubitabatur, quin magnum operae pretium fecisset, si eodem impetu inter terrorem Barbarorum ad Babylonem et Seleuciam, urbes nunquam diuturna fide pacatas Parthis, signa ro-

§ 17. Flor. III, 11. — Dio. — Plut. — Oros. VI, 13.
§. 18. Plut. — Cellar. Geogr. antiq. lib. III, cap. 15. — Dio.

mana promovisset. Sed ille, contentus sponte oblatis, ne illa quidem tueri, pro magnitudine periculi, curae habuit. Septem millibus peditum, equitibus mille per praesidia distributis, recessit in Syriam, spatiumque dedit hosti comparandi sese, et recuperandi amissa.

XX. Ne armis quidem parandis, aut exercendo milite consumpsit hibernorum tempus; sed pecuniae cogendae intentus, imperabat auxilia, quae mox pretio remitteret; civitatumque reditus, et donaria templorum computabat. Hierosolymis etiam auream trabem ex templo sustulit; Eleazaro dante, ne quid praeterea de sacro thesauro tolleret. At Crasso potior pecunia fide iurisque iurandi religione fuit. Igitur et duo millia talentorum, quae Pompeius reliquerat, et quidquid praeterea auri inventum in fano est, detraxit. In cava Syria urbs fuit multis nominibus; nam et Bambycen et Edessam appellant; et ab Syris Magog, a Graecis propter celebritatem delubri Hierapolis vocabatur. Deam Syriam ibi colebant prodigiosa forma: superne mulier, inferiore parte corporis in piscem desinebat. *Derceto* aut *Atergatis* vocabatur.

XXI. Semiramidis matrem fuisse quidam fabulantur. Graeci Venerem eo nomine, aut *Iunonem*, pars *Naturam* coli putabant. In antiquissimis Hebraeorum libris *Dagon* est, piscem significante vocabulo. In huius aede Crasso factum omen ferunt appropinquantis interitus. Erat cum eo Publius filius, qui nuper a Caesare lectos equites mille adduxerat, donis milita-

§. 19. Dio. — Plut.

§. 20. Ioseph. Antiq. XIV, 12, et de B. Iud. I, 6. — Hegesipp. I, 21. — Plin. V, 23. — Strab. lib. XVI, p. 748 et 785. — Lucian. de Syr. Dea. — Horat. Art. Poët. 4.

ribus propter virtutem ab eo multis honoratus. Quum exirent fano, primum ad fores impegit adolescens, mox pater super corpus iacentis provolutus est. Nec ómen tantum mortis ea aedes Crasso, sed etiam causam dedisse videtur; quod hac maxime iniuria credibile est commotum Edessae principem Abgarum, exitiali romanis legionibus proditione, consilia cum Parthis sociasse.

XXII. Idem annus crebras illustrium virorum accusationes habuit, et praeter memoratos antea, M. Coelius apud Cn. Domitium, C. Messius apud P. Servilium praetores, itemque Drusus et Vatinius a Cicerone defensi sunt. Praeterea C. Cato, Sex. Sufenas, qui in tribunatu, sublatis comitiis, magnas turbas dederat, a. d. non. quintiles, favore triumvirorum absoluti sunt. L. Procilium, qui patremfamilias domi suae occiderat, quum multi absolverent, paucis suffragiis maior pars iudicum condemnavit. Sed hic ludus et iocus erat prae iudiciis, quae ad summum impudentiae provectus ambitus pepererat. Candidati consulatus quatuor fuerunt; totidem ambitus sunt postulati.

XXIII. C. Memmius Cn. Domitium, C. Memmium Q. Curtius reos fecerant; a Q. Pompeio M. Messalla, a C. Triario vetere inimico M. Scaurus accusabantur. Consules quoque flagrabant invidia, quod turpissimam cum Memmio ac Domitio pactionem fecerant, *ut ambo sestertia quadringena consulibus darent, si essent ipsi consules facti.* Dederant operam consules, ut quam primum comitia haberi senatus decerneret. Sed comitiorum singuli dies quotidianis obnuntiationibus

§. 21. Ovid. Metam. IV, 45. — Lucian. — Diodor. II, 4. — Reg. I, 5. — Plutarch.

§ 22. Cic. ad Q. fratr. II, 13, 16; ad Attic. IV, 15, 16, et ad Famil. I, 9.

tollebantur. Sub finem huius anni, quum peregrinas religiones invalescere senatus comperisset, *uti fana Serapidis Isidisque a privatis in Vrbe facta diruerentur*, decrevit.

XXIV. Inter haec exacto consulum magistratu, neque designatis dum aliis, res ad interregnum rediit. Sex et triginta interreges fuerunt, continuatis ad septenum usque mensem interregnis. Per tantum igitur spatium neque consules Romae, neque praetores ulli fuerunt. Auspiciorum enim et ostentorum intervenerant morae: bubones lupique in Vrbe visi, canum ululatus flebiles auditi erant; simulacrum Martis sudaverat; fulmen tota urbe pervagatum signa deorum tetigerat, homines permultos exanimarat. Sed haec quidem portenta, quibus aut terris, aut hominibus minarentur, ambiguum multiplex terror faciebat.

XXV. Nam et in Vrbe turbatum erat, et Gallia rebellabat, et cum Parthis, ignorante populo romano, bellum exstiterat; sed quae obiecta Crasso Euphratem transeunti mox memorabimus, ipsi exercituique haud dubium interitum portenderunt. Haec ergo quum impedimenta comitiis obiicerentur, longe maius atque difficilius tribunorum plebis contumacia afferebat. Illi enim praecipue turbis his delectabantur, per quas multis se rebus, ad suum officium non pertinentibus, ingerebant, quum alii magistratus nulli essent; adeo ut ludos quoque facerent praetorum loco, quorum comitia, priusquam consules essent creati, haberi non poterant.

XXVI. Sed offensus hac audacia senatus Q. Pom-

§. 23. Cic. ad Q. fratr. III, 2, 3, et ad Attic. IV, 15, 16, 17 et 18. — Dio lib. XL.

§. 24. Cic. ad Q. fratr. III, 3, et ad Famil. VII, 11. — Dio. — Iul. Obsecq.

§. 25. Dio.

peium Rufum, tribunum plebis, quamquam dictatoris Sullae nepotem, in carcerem duci iussit; eadem poena et aliis turbatoribus praestituta, Pompeioque Magno tradita eius rei potestate. Sed Rufus, uti socium eius ignominiae haberet, paulo post M. Favonium aedilem plebis in carcerem coniecit, M. Catonis unicum admiratorem, et eius contentissimo studio aedilitatem adeptum. Inter haec moventem ex hibernis Crassum legati regis Orodis adierant, cum his mandatis: *si quidem iussu senatus populique romani arma intulisset, nullum finem bello, nisi internecione partis alterutrius, fore; sin vero privato consilio Crassus ea fecisset, misereri senectutis eius magnum regem, et percussorum cum Sulla, Lucullo, Pompeioque foederum memorem, milites romanos, qui potius in captivitate sint apud Mesopotamiam, quam in praesidio, remissurum.*

XXVII. Crassus ad haec *Seleuciae se responsurum esse* quum diceret, arridens Vagises (is legatorum erat aetate maximus), volamque sinistrae manus percutiens dextra, « Prius hic, inquit, pili nascentur, » Crasse, quam tu Seleuciam videas ». Haec ubi renuntiata Partho sunt, Surenam praefectum ad recipiendas Mesopotamiae civitates misit; ipse in Armeniam signa illaturus, ne Tigranis filius Artabazes ad opem Romanis ferendam vacuus esset. Is enim ad Crassum cum sex equitum millibus venerat, alia decem millia cataphractorum equitum, et triginta peditum millia, stipendiumque in has copias pollicitus. Haec res mirifice excitavit Crassum, sponte festinantem, et diversa suadentibus iniquum.

§. 26. Ascon. in Mil. — Dio. — Plutarch. in Cat. et Crasso. — Flor. III, 11. — Oros. VI, 13.
§. 27. Oros. — Plut. — Dio.

XXVIII. Quod enim quidam ex Mesopotamia milites, per magna pericula reversi, vim Parthorum experti nuntiabant, cataphractorum omnia perrumpentem molem, levis equitatus inevitabilia tela, inopinatos superventus, et nocentiorem proelio fugam, nulla humana ope sustineri; quidam tribunorum praefectorumque, et cum his C. Cassius Longinus quaestor, is, qui paucos post annos, occiso Caesare, magnam, sed antiquam famam nactus est, de integro consultandum de praesentibus censebant. Nam exercitum his sermonibus percelli animadverterant; et haruspices semper tristia exta nuntiabant. Sed festinabat ad interitum Crassus; repudiatoque Artabazis consilio, qui per Armeniae colles ducere iusserat, necessaria ex regno suo affatim praebiturus, in Mesopotamiam duxit.

XXIX. Ad Euphratem Zeugma est oppidum, ex eo appellatum, quod ibi bello persico pontem Magnus Alexander struxerat: nam quod alii de patre Libero narrant, fabulam puto. Ibi transducente exercitum Crasso, aquilam, quae prima sublata ab aquilifero erat, sponte fuisse conversam in contrariam, ac ferebatur, partem aiunt; aliam vix convelli potuisse, tanquam adnata terrae foret. Aureum aquilae simulacrum legionis romanae signum erat: id inter proficiscendum exiguo velut sacello inclusum hastae imponebatur in acutam cuspidem desinenti, ut in solum defigi posset. Talis tum mucro tam contumaciter haesit humi, ut vix multorum simul nisu evelleretur.

XXX. Praeterea signum militare, quod inscriptam puniceis literis exercitus imperatorisque notitiam ha-

§. 29. Dio. — Plin. XXXIV, 15. — Pausan. lib. X. — Sext. Ruf. cap. 16. — Plut. — Val. Max. I, 6.

bebat, signifero ereptum in Euphratem proiecit ventus. Quo viso, Crassus cetera eius magnitudinis, vela enim fere aequabant, praecidi iussit, ut minus obnoxia turbinibus essent. Proficiscentibus per pontem, crebra et atrocia fulgura, cum ingenti fragore caeli, inter densam nimborum caliginem in adversa militum ora micuerunt, ut inter se trudentes ruentesque vix in hostilem terram eniterentur: et unus equorum imperatoris insigniter ornatus cum equisone gurgite haustus disparuit: locus, ubi castra metaturi erant, bis de caelo tactus est.

XXXI. Et priusquam omnes transirent, pontis partem magnam repens procella perfregit. Nihil ceterorum tam terruit milites; reditum enim sibi apertissime praecisum interpretabantur. Igitur Crassus, ut consolaretur trepidantes, advocata concione, « Desinite, » inquit, turbari, milites. Nihil hic casus triste praesagit; nec enim hac, sed per Armeniam, iuratus » dico, reducere copias decreveram ». Quum sub haec erecti paulisper animi essent, validius statim, quam unquam antea, perculsi sunt voce, quam adiecit imperator: « Hac, ait, nostrum nemo revertetur. » Neque curavit Crassus, re animadversa, corrigere dictum, aut interpretatione lenire; unde nec cetera eius verba pondus ullum habuerunt, quum elevaret Barbarorum potentiam, praemiaque alia promitteret, alia repraesentaret.

XXXII. Tum quoque, ne quidquam occurreret terrore vacuum, qui exercitui cibaria dividebant, lentes et salem prima praebuerunt; quae feralia sunt apud Romanos, et vita functis apponuntur. Interea

§. 30. Plut. — Iul. Obseq. — Dio.
§. 31. Dio. — Plut.

sacrificio apparato, quum exta porrigerentur, elapsa sunt imperatoris manibus: atque ille consternari cernens, qui aderant, «Sunt haec, inquit, senectutis » incommoda; ceterum arma haud quaquam excident » manibus». Postquam ita superatus est Euphrates, proxima, qua iretur, deliberatio fuit. Cassio et prudentissimo cuique videbatur, *non esse, nisi explorato, proficiscendum; interim in aliqua urbium, quas praesidiis teneret, refici exercitum posse; aut certe iuxta ripam Euphratis pergendum Seleuciam. A flumine et commeatuum copiam, et ne circumiri ab hostibus possent, munimentum tergo fore. Seleuciam ob Graecos incolas haud difficulter accessuram ad partes; inde penetrari ad Ctesiphontem* (ea tum Parthorum regia erat) *posse*.

XXXIII. Salutare consilium, quum imperatori non displiceret, dolus ac perfidia Osrhoëni hominis irritum fecit. Sicut inter arma potentiorum, qui sunt intercepti, sollicitam semper vitam degunt, et, quo se continuis periculis evolvant, eundem perpetuo cursum consiliorum retinere non possunt, sed velut in maritima tempestate fluctibus ventisque obsequuntur: parvorum quorumdam populorum principes, inter quos praecipui Abgarus Osrhoënus, et Alchaudonius Arabs, pompeiana expeditione in amicitiam recepti, digressis Romanis, ad Parthos redierant. Sed Arabis, quia professus hostem erat, levior iniuria fuit.

XXXIV. Abgarus, amicitia simulata pestilentior, quum Parthis studeret, Crasso adduxit auxilia, et pecuniam, quo ille visco facillime capiebatur, liberaliter dedit: quibus rebus quum ita se insinuasset, ut consilia de summa rerum cum eo communicarentur; homo

§. 33. Plut. — Flor. — Sex. Ruf. — Dio.

astutus, nec infacundus, « Miror, inquit, imperator, » quod, hoc tam et numeroso et firmo exercitu in» structus, apparare adhuc victoriam, quam rapere » mavis. Hostes fugae, quam proelio paratiores, nisi » maturas, iam in Hyrcanos aut Scythas pretiosissima » rerum suarum et corporum transtulerint, tibi soli» tudinem relicturi. Quod si cessando speciem timentis » praebueris, resument animos; et mox cum tota mole » virium rex aderit, qui nunc anxius metu, non quasi » pares vobis Surenam et Sillacem obiecit, sed ut ab » insequendo vos remorentur, donec ille res suas in » tutiorem reposuerit statum ».

XXXV. Credidit homini Crassus, quod amicum et fidum putaret; confirmatusque est in errore, postquam longe lateque neminem hominem usquam, sed tantum equorum aversa vestigia apparere exploratores nuntiarunt: eaque res militi restituit animum, fidentioremque, tanquam fugientibus Parthis, fecit. Primum iter, relicto amne, per campos virentes pergentibus, satis amoenum atque facile fuit; mox excepit arida et nuda planities, militemque, cum siti et arena luctantem, ipse quoque locorum adspectus horrore perfudit, quum in vasta solitudine, quam terminare visu nequibant, nihil terra gignentium, non herba, non stirps ulla virens, nusquam aut rivus aquae, aut montis supercilium appareret.

XXXVI. Id quum per se suspectum plerisque fieret, supervenerunt ab Armenio rege nuntii, excusante *non missa auxilia, quod in suum regnum Parthus Orodes irrupisset.* Suadebat autem, *ut ad se veniret Crassus, coniunctisque secum copiis propelleret hostem; aut si aliter videretur, saltem edita sectaretur loca, neque*

§. 34. Plutarch.

in patentibus campis equitatui parthico statarium militem exponeret. Crassus ad haec cum stomacho respondit, *in praesentia non vacare, ut cogitet de Armenia; postea tamen venturum, ut proditionis ab Artabaze expetat poenas.* Haec tam sinistre cogitata consultaque moverunt iterum Cassio bilem. Sed quia libertate sua Crassum offenderat, ultra monere non ausus, Abgarum increpavit. « Quis te, ait, pessime mortalium, » malus ad nos perduxit genius, ut Crassum fascinares, ipsumque et exercitum perderes? »

XXXVII. At ille, blande castigata iuvenis vehementia, *durare paulisper* iubebat, *in salute communi mox agniturum innocentiam eius, quem nunc tanti sceleris suspectum haberet.* Milites etiam, itineris molestia gravatos, sublevabat, simul quasi per iocum deridens, tanquam *homines assueti mollibus Campaniae diversoriis, easdem delicias in finibus Assyriorum Arabumque desiderarent.* Sed postquam ad exitium Crassi omnia mature sunt disposita (nam Abgarus per speciem explorandi saepe cum Surena congrediebatur), Crasso, *Parthos in propinquo esse cum modicis copiis*, persuasit, *seque ire, ut aliquid ipsis noxae et perturbationis inferret.*

XXXVIII. *Eo die pullum paludamentum datum esse Crasso* tradunt, *quum album aut purpureum in proelium exeuntibus dari soleret.* Sed id mutavit Crassus; irridensque eos, qui *signa convelli vix posse* nuntiabant, cum magna festinatione processit. Occurrerunt ibi pauci speculatores, *occisosque sodales suos, hostium immensam multitudinem adesse*, retulerunt. Ibi Crassus instruxit aciem, primum ex Cassii consilio productis, ne circumvenirentur, ordinibus; deinde mutavit con-

§. 38. Val. Max. I, 6. — Plutarch.

traxitque in quadratum, duodenis ad unumquodque latus collocatis cohortibus. Legiones enim romanas septem, neque pauciores sociorum cohortes habebat; equitum et levis armaturae ad quaterna millia: quae et ipsa distribuit, ut singulis cohortibus gravis armaturae alam equitum adderet.

XXXIX. Quum, ita ordinata acie, Cassius alterum cornu, alterum P. Crassus imperatoris filius, imperator ipse medium agmen duceret; ad modicum flumen, Balisso nomen erat, perventum. Ibi raptim ex siti recreatus exercitus, festinante Crasso, in conspectum hostium magno gradu adductus est. Illi, maxima copiarum parte post primam aciem abscondita (et erat locus inaequalis, tegendis insidiis arborum obiectu aptus), neque numero formidabilem, neque specie magnum obiecerunt; nam ex praecepto Surenae rutilantia arma pellibus et tunicis obtexerant. Sed dissimulata primum, deinde subito ostensa, exercitus armorumque moles maiorem ex improviso terrorem iniecit Romanis.

XL. Iam primum horribili strepitu sunt exterriti: nec enim tubis aut cornibus pugnam accendunt Parthi, sed tympana simul multis locis pulsantes, velut ululatu belluarum et tonitru mixtum mugitum cient: dein reiectis integumentis, galeae loricaeque ex Margiano ferro fulserunt: ipsi etiam equi, ferreis aeneisve squamis muniti, formidabilem obtulerunt speciem visentibus. Inter eos Surenas proceritate cultuque conspicuus exsultabat, acer idem bellator, et propius Medicum luxum fucatus comptusque: nam ceteri Parthi tum etiam scythico more germanoque, crinibus ad verticem reflexis, in altitudinem comabantur.

§. 39. Dio. — Plut.
§. 40. Iustin. XLI, 2. — Plutarch. — Tac. Germ. cap. 38.

XLI. Parthi, primum ordines infestis contis perturbare nisi, postquam eorum viderunt firmitudinem, momento dilapsi, priusquam Romani animadverterent, illorum aciem circumdederunt, emissamque a Crasso levem armaturam, grandine telorum obrutam, repulerunt ad suorum agmen; idque initium pavoris legionibus fuit, quum aculei sagittarum pari violentia per armatas corporum partes, ac per nudas, adacti cernerentur. At Parthi, diductis ordinibus, amplexi romanam aciem, sagittas eminus mittebant in confertos atque ita densatos, ut vix ullum cadere sine noxa telum posset, etiamsi de industria aberrare voluissent. Affligebat Romanos anceps malum, quod et stantes impune vulnerabantur, et si qui procurrerent, neque attingere poterant velocissimum hostem, et a Parthis, inter fugiendum nihilominus tela spargentibus, ut mos erat genti, nihilo mitius petebantur.

XLII. Hunc tam gravem casum una hac spe solabantur, fore, ut exhaustis Parthorum pharetris, ea sagittarum tempestas cesset: at ubi multos illis camelos praesto esse telis onustos cognitum est, Crassus, maiore metu perculsus, filio per nuntios mandat, *ut, priusquam circumiretur, manum conserere properet.* Adolescens, praeter equites mille, quos adduxerat e Gallia, trecentis aliis assumptis, cum octo cohortibus, et sagittariis quingentis, quum evectus esset, Parthi, sive quod in uliginosa loca inciderant, sive, ut alii prodiderunt, astu, ut quam longissime a suis abriperent Crassum, versis habenis abierunt. Nec caruit successu dolus: incitat equum adolescens, hostem fugere clamitans; sequuntur aequales Censorinus senator ex disertis, et robore corporis animique prae-

§. 42. Appian. — Plutarch.

cellens Megabocchus: ne pedites quidem morantur, quin spe et gaudio victoriae cursum equitum prope adaequent.

XLIII. Sed postquam repente et qui fugerant substiterunt, et praeterea recentes accurrerunt alii, sperabat tamen pugnam Publius; ad manus venturum, ut contra paucos, hostem ratus. At Parthi, cataphractis in prima acie oppositis, cetero equitatu disperso circumvecti, magnam vim pulveris de industria concitarunt, quo conspectum et spiritum Romanis adimerent. Atque illi ferales inter umbras, et triste silentium (nam et vocem intercluserat pulveris nubes), iaculis temere incidentibus figebantur. Miserabili morte consumptis plerisque, quia vellere hamata spicula conantes, per venas, per nervos penitus adacta, sua ipsi corpora foede laniabant; ne superstites quidem ad pugnam erant apti; Publioque, ut impetum facerent in cataphractos, hortante, manus scutis, pedes solo affixos ostentabant.

XLIV. Igitur Publius cum equitibus cursu invectus est, haudquaquam pari certamine, quum nuda corpora Gallorum, nam id roboris erat, firmissimis contis percuterentur; Parthos, crudo corio, aut ferrea lorica tectos, breves et imbecilles lanceae parum offenderent. Ergo Galli, abiectis lanceis, contos prehendebant manibus, et ad corpora hostium evadebant; correptosque deturbabant ex equis, armorum pondere ad resurgendum inhabiles. Alii, relictis suis, hostium subibant equos, ventresque eorum fodiebant, ut rabie mortis correpti excuterent sessores, suisque et hostibus, ut quisque occurrerat, promiscue obtritis commorerentur. Tandem siti atque aestu, quod utrumque genti est infestissimum, coacti Galli, ad suos se pedites receperunt, in medium accepto Pu-

blio, qui fortissime dimicando graviter erat vulneratus.

XLV. Quum in collem quendam evasissent, religatis in medio equis, clypeos opposuerunt Barbarorum telis, auxilium ex loco habituros rati; quod contra fuit: nam in plano a prioribus ordinibus sequentes utcumque teguntur; acclivis tumulus, quia posteriores semper altiore vestigio tolluntur, omnes ex aequo nudat. In ea necessitate Graeci duo Carrhas incolentium adolescentem hortabantur, ut *cum ipsis se subduceret Ichnas, quod in propinquo romanarum partium oppidum esset.* At iuvenis eos, *qui propter ipsum huc malorum pervenissent, deserturum* negans, dimisit comiter Graecos: ipse, quia manus traiecta officium negabat, armigero praebuit latus. Exemplum hoc Censorinus imitatus est; ceteri nobiles, quos inter et Megabocchus, sua sibi manu consciverunt necem: ceteros adorta Parthorum multitudo, confodit contis; neque amplius quingentis vivi capti sunt.

XLVI. Filio imperatoris hunc ad modum paene sub oculis patris interfecto, Parthi in ipsum signa converterunt, iam accepto nuntio periculi, ad opem filio ferendam profectum. Vbi in conspectum agmina venerunt, quidam Parthorum, hasta suffixum caput ostentantes, obequitabant Romanis, quaeritabantque, *quibus natalibus iste iuvenis ortus esset? non enim se credere, tantam indolem, ab ignavissimo hominum Crasso procreari potuisse.* Id spectaculum vehementissime permovit milites, non ut accenderentur in ultionem, sed ut plane torpore et desperatione demitterent animos. At Crassus, nunquam clarius ostensa animi magnitudine, *suum hunc dolorem, suam cladem*

§. 46. Plutarch. — Val. Max. I, 6. — Flor. III, 11. — Oros. VI, 13. — Dio.

esse vociferabatur; *populo quidem romano, salvis legionibus, nihildum accidisse calamitosum, unius militis iactura.*

XLVII. *Resumerent modo pristinam alacritatem, et, quod saepe duris temporibus copiae romanae fecissent, dubitantem Fortunam ad suas partes virtute cogerent.* Sed iacebat omnis militum vigor, moestique et taciti adstabant; mox edere clamorem iussi, tenuem et inaequalem sustulerunt, quum a Parthis ingens et animorum plenus redderetur. Nec alia fortuna pugnae utrisque, quam animis praeceperant, fuit. Romanos ambigua sors leti terrebat, quod servantibus ordines molesti arcus Parthorum erant; eruptionem tentantes contis figebantur adeo validis, ut interdum duos simul viros idem impetus transverberaret. Laborantibus undique Romanis, novus repente hostis exortus, quum haud parum detrimenti daret, plus etiam doloris intulit.

XLVIII. Nam cum Osrhoënis Abgarus, quem sibi amicum arbitrati fuerant, terga adversus Parthos pugnantium caedebat. Vnde plena omnia consternationis et tumultus: et quia saepe convertebantur ordines, ut aliqua ex parte clamor acciderat, multi se induebant in commilitonum gladios; praesertim, quia vi hostium, et vitandi sagittas studio, coacti in arctum erant. Sustinuerunt tamen ad noctem usque; qua appropinquante, Parthi caedendo fessi se receperunt, *id dare se Crasso tempus ad lugendam filii mortem*, dictitantes; *nisi postridie seque et exercitum in fidem Arsacis dederet.* Patrium id Parthis fuit, ut noctes procul ab hostibus agerent; quia neque castra munire consueverant, et inter tenebras equitum et sagittariorum nullus propemodum usus est.

§. 48. Plutarch. — Dio.

XLIX. Digressis Parthis, miserabilior apud Romanos, quam inter ipsam pugnam, luctus fuit, quod et acceptam calamitatem noscere vacabat, et impendentem deflere. Crassus, in tenebris abditus, vix a legatis tribunisque in principia adductus est. Neque dubitabatur, quin evadi Carrhas oporteret. Idcirco silentio eductus exercitus, quamquam sequebatur nemo, saepius tamen acie facta constitit, quia saucii et aegri, quum se relinqui sentirent, mixto eiulatu ac clamore magnum tumultum excitaverant. Et quidam, ut poterant, suorum iter consequebantur; hisque vicissim aut sustollendis, aut deponendis, lente praecedebat agmen; nisi quod cum Egnatio equites trecenti, abrupti a ceteris, nocte concubia venerunt Carrhas. Coponius ibi praesidio romano praeerat; cui Egnatius nuntiari quum iussisset, *ingenti proelio cum Parthis pugnatum esse*, nihil ultra moratus, ad Zeugma cum suis pervenit incolumis.

L. Coponius nihil ex his, quae allata erant, laeti suspicatus, armat extemplo milites, et, praemissis exploratoribus, quum venire Crassum audisset, occurrit ei, deducitque in urbem, nihil per tenebras moventibus Parthis, quamquam hostium fugam sensissent. At ubi diluxit, relictos in castris, haud pauciores millibus quatuor, quotquot sua manu non invenerant mortem, qui numerus amplus fuit, trucidarunt; palantes per campos exceperunt; quatuor cohortes cum legato Varunteio in colle quodam conciderunt, praeter milites viginti, quibus per medios hostes strictis gladiis ruentibus admiratione virtutis dederunt viam, Carrhasque pervenire passi sunt.

LI. Interim Surenas, ut certior fieret, ubi Crassus atque Cassius essent, Carrhas mittit certos homines Osrhoënos, qui in castris romanis utrumque saepe

viderant, una cum quodam latinae linguae perito, qui Surenam colloqui velle cum Crasso, foederis feriendi causa, diceret. Ita cognito, Carrhis eum esse, postero die admovit exercitum muris, internecionem denuntians omnibus, nisi Crassum atque Cassium vinctos tradidissent. At illi videntes, se deceptos, nec in oppido tutos, et longe Armeniorum auxilia fore, decreverunt fugere. Id consilium, quum enuntiari Carrhenorum nemini oportuisset, pessimo omnium et perfidiosissimo Crassus exponit Andromacho, qui flagrantem imperatoris gratiam, non alia magis arte, quam foedissima adulatione, meruerat.

LII. Neque is prodere omnia Parthis differebat, tyrannidem patriae pactus, quam et mox obtinuit; sed in poenam, a civibus suis cum universa familia concrematus. Sed Crassus adeo confidebat homini, ut illo maxime duce itineris uteretur. Exspectata nocte illuni, Crassus cum exercitu processit, et a proditore varie circumductus, postremo in loca paludosa, et fossis concisa detrusus, non multum confecit viae. Cassius, animadverso dolo, repetiit Carrhas; monentibusque ducibus itineris *exspectare, donec luna scorpionem transisset, plus se timere sagittarium* dicens, cum equitibus quingentis evasit in Syriam.

LIII. Legatus Octavius, vir fortis, fidos nactus duces, quinque circiter millia militum habens, montosis locis, Sinnaca vocabant, in tutum se receperat; sed in subiecto colle Crassum urgeri ab hostibus videns, decurrit ad opem ferendam, paucis primo, deinde omnibus sequentibus. Disiectis horum impetu Parthis, in medium acceptus imperator est, non scuta

§. 51. Nicol. Damasc. apud Athen. lib. VI, cap. 13.
§. 53. Plutarch.

magis, quam corpora sua strenue pro eo opponentibus cunctis. Igitur Surenas, ne, iterum producto ad noctem proelio, Romanis in montes deinde evadendi copia fieret, ad dolum se convertit, quem iam dudum struxerat, ut simulatione pacis deceptos circumveniret. Hunc in usum ex composito in parthicis castris sermones iis locis, ubi excipi a captivis possent, seri iusserat, *beneficio magis illigare Romanos, quam internecivo bello delere, constituisse regem.*

LIV. Id captivi, de industria negligentius asservati, deferebant ad suos: simul pugnam remittebant Barbari, et cum nobilissimo quoque sensim ad collem advectus Surenas, nervo arcus remisso, *invito rege virtutem se parthicam ostendisse Romanis*, aiebat; *nunc illo volente daturum et humanitatis specimen, ictoque foedere salutem praestiturum abeuntibus.* Haec non secus ab Romanis accipiebantur, quam si ab ipso rege dicerentur. Surenas enim non viri, sed dignitatis nomen, eoque inferioris etiam aevi Persis usurpatum, magistrum vexilli, sive militiae, significante vocabulo, proximus auctoritate et potentia regi erat; et qui tum eo honore fungebatur, opibus et genere praecellebat.

LV. Gentilitia ei praerogativa erat, ut regi Parthorum diadema primus imponeret. Ad haec uti statura et pulchritudine corporis, ita virtute et consilio, facile erat omnium princeps, licet tricesimum aetatis annum nondum implevisset. Ipsum, qui tum regnabat, Oroden, pulsum a Parthis reduxerat; et magnam Seleuciam redegerat in potestatem, primus omnium conscenso muro, et repulsis defensoribus.

§. 54. Marcellin. XXIV, 5. — Plut.
§. 55. Iustin. XLI, 2.

Quoties iter faceret, mille cameli cum sarcinis, et rhedae ducentae pellicum sequebantur; equites cataphracti mille stipabant, leviter armatorum multo maior numerus. Clientium etiam et servorum (nam et servos armabant Parthi) habebat haud intra decem millia.

LVI. Sed Crassus, toties deceptus, cunctabatur habere verbis Surenae fidem, donec clamore et conviciis militum armis concrepantium omnium coactus, *Vos*, inquit, *Octavi*, *Petronique*, *et quotquot adestis legati tribunique romani*, *testor*, *indigne et violenter me in ordinem cogi. Vos autem circumventum ab hostibus, non a civibus deditum, perisse, quocumque perveneritis, dicetis.* Pactus deinde cum Partho, *uti certo loco*, *qui aequaliter ab utroque exercitu distaret*, *pari numero comitum congrederentur*, in planitiem descendit. Ibi Crasso, quum romano more pedes processisset, Surenas equum adduci iussit, tanquam a rege muneri missum; stratoresque, signo dato, corripuerunt Crassum, imposueruntque: tum admoverunt equo virgas, ut in cursum concitarent.

LVII. At Octavius, viso, quid ageretur, manum iniecit freno, aliique mox Romani circumsteterunt. Hinc orto certamine, percussit equisonem Octavius, et vicissim a tergo percussus ab alio cecidit; tum accurrentibus ex composito Barbaris, Romani, quibus tam celeriter succurri a suis, peditibus plerisque, non poterat, superati sunt. Crassus quoque, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est; incertum, hostiline, an romana manu. Tum vero romanarum copiarum reliquiae partim de colle digressae permiserunt se victori; partim noctu tentarunt fugam, sed

§. 57. Plutarch. — Dio.

evaserunt omnino pauci. Haec est nobilis illa Romanorum in Mesopotamia clades, qua M. Crassus cum filio, clarissimo et praestantissimo iuvene, pulcherrimisque legionibus interiit.

LVIII. Plurimi etiam senatores cum aliquot consularibus et praetoriis desiderati sunt. In universum cecidisse viginti millia, decem capta referuntur; quod de Romanis tantummodo copiis intelligendum arbitror, quum Appianus de centum millibus hominum, non tota decem millia redisse in Syriam narret; Florus, sparsas in Armeniam, Ciliciam, Syriamque reliquias, vix nuntium cladis retulisse. Magnum inter hos Lucanorum fuisse numerum annotatum est, propter prodigium, quod anno superiore in Lucanis pluisse ferro nuntiatum erat, et, cavenda superna vulnera, haruspices responderant; quasi de Parthorum sagittis monuissent, quas illi solebant imbris instar spargere, non directis ictibus, sed in altum emissis, unde temere inciderunt subiectis hostium agminibus.

LIX. Cadaver imperatoris inter cetera corpora feris et alitibus relictum; caput cum dextera manu relatum ad regem, tum maxime epulas cum Artabaze Armenio celebrantem. Pacem enim interea pepigerant, Pacoro filio Parthi desponsa Artabazis sorore. Forte tum Iason tragoediarum actor, Agaven recitans, corripuit Crassi caput, quassansque, carmina, quae de Pentheo fecerat Euripides, recitavit. Post hoc deinde ludibrium, in rictum oris aurum liquefactum infuderunt Parthi, cum exprobratione avaritiae, *ut satiaret se tandem eo, quod infinitis modis sitisset:* erat enim appetentissimus pecuniae, quamquam tan-

8. 58. Appian. Parth. — Flor. III, 11. — Plin. II, 56. — Val. Max. I, 6.

tas haberet opes, ut eum pro paupere miseraretur, qui ex suis facultatibus exercitum alere non posset. Hic fuit opum et potentiae, tam laboriose et nequiter comparatae, Crasso terminus; cuius etiam interitus, tanquam remoto, quem ambo respicerent, socios tyrannidis inter se commisit, ut et hos velox poena comprehenderet, et tres terrarum partes, Crassus in Asia, Pompeius in Africa, Caesar in Europa interfecti, pro imperio, quod contra fas partiti fuerant, cadaveribus, et vix sepulcris, obtinerent. Sed neque Parthis impunita perfidia et crudelitas fuit. Surenam paulo post invidia gloriae eius Orodes interemit: Orodes procedente tempore a Phraate filio est sublatus.

§. 59. Val. Max. I, 6. — Flor. IV, 2. — Plutarch. — Dio. — Cic. Paradox. 6. — Vell. II, 46.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXXII

IN LOCVM LIBRI CVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SEPTIMI.

C. Caesar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit; nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quae conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fuga persequutus est. P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi, corpus plebs in curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypsaeum, Scipionem, et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii unquam contigit. Quaestione decreta de morte P. Clodii, Milo iudicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur, invito et contradicente M. Catone. Praeterea res gestas a C. Caesare adversus Gallos, qui prope universi, Vercingetorige Arverno duce, defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet; inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviae Arvernorum.

I. Dum ad Orientem hoc vulnus accipit respublica, non minore in metu legiones erant, quae per Gallias

sub imperatore C. Caesare merebant. Quamquam enim defensa nuper Ciceronis castra, defensa T. Labieni erant, non ideo terror omnis exoleverat: quin ad Caesarem quotidie veniebant nuntii, *diversis Galliae partibus parari arma, cogi iuventutem, coniurare inter se principes et magnos ubique motus esse.* Tasgetium a Caesare sibi regem impositum Carnutes nuper interfecerant: id exemplum sequuti Senones, valida civitas, Cavarinum eiecerunt; et vocatus ad imperatorem senatus eorum, dicto audiens non fuit. Nervii, Atuaticique, sed ante omnes in Treviris Indutiomarus omni conatu instruebat bellum: et quamquam permovere Germanos nequiverat, ut denuo Rhenum transirent, Gallorum undique venientibus ad se nuntiis excitabatur.

II. Initium belli facere ab oppugnatione castrorum Labieni, quae erant in Rhemis, constituerat; sed idem etiam finis ei tumultuandi simul et vivendi fuit. Quippe Labienus, utili consilio, quamquam munitione castrorum tutus, metum eo usque simulavit, donec nihil metuentibus Treviris, et post convicia, coniectaque suo more intra vallum tela, secure sparsimque abeuntes, immisso repente equitatu turbavit. Sed quia praeceperat suis, ut nemo prius peteretur, quam interfectus Indutiomarus esset, in hunc tota vis omnisque contentio persequentium versa, in ipso fluminis vado intercepit transiturum: caput in castra relatum. Ea res cognita non modo repressit Treviros; sed Nerviorum etiam et Eburonum disiecit iam contractas copias, pauloque quietiorem ad tempus Galliam praestitit.

§. 1. V. C. 699; A. C. 53. — Caes. de B. Gall. lib. V. — Dio, lib. XL. — Flor. III, 10. — Oros. VI, 10.

III. Hoc Caesar intervallo ad sarcienda detrimenta usurus, per M. Silanum, C. Antistium, et Sextium legatos delectum habebat: simul ad Cn. Pompeium mittit, ut, quos ex Cisalpina Gallia consul is sacramento rogasset, ad Caesarem iuberet proficisci: ita ante exactam hiemem tres ad eum legiones venerunt; una recens conscripta; reliquas Pompeius commodabat. His copiis auctus, ut inferret potius bellum, quam exspectaret, per hiemem adhuc contendit in Nervios, imparatosque venire in deditionem, et obsides dare cogit: primo deinde vere Senones, deinde Carnutes, illos Aeduis, hos Rhemis deprecatoribus, quae solae Caesari per ea tempora fidae civitates fuisse videbantur; in gratiam recepti, obsides dederunt.

IV. Caesar hac parte curarum exoneratus, omnes deinde cogitationes ad opprimendum Ambiorigem vertit. Is post Indutiomari mortem cum propinquis eius, ad quos delatum a Treviris erat imperium, foedere facto, Menapios, qui soli Gallorum ad Caesarem de pace nunquam miserant legatos, in societatem adsciverat; Germanosque cis et ultra amnem sollicitare non desinebat. Igitur Caesar Menapios primum tripartito exercitu intrat, magnisque detrimentis affectos ad pacem petendam cogit, obsides imperat: Ambiorigem et legatos eius suis finibus recipere vetat.

V. Inter hanc expeditionem Treviri Labienum cum una legione, quae iis locis hibernaverat, petierant; sed edocti, duas missu Caesaris supervenire legiones alias, donec Germanorum auxilia accessissent, castra intra spatium quindecim millium a romanis castris posuerant. Horum consilio cognito, Labienus, occasionem dimicandi se inventurum sperans, cum quinque

§. 3. Caes. de B. Gall. lib. VI. — Oros. — Plutarch. in Caes.

et viginti cohortibus, magnoque numero equitum, obviam egressus, non amplius mille passuum relicto spatio, consedit. Inter utraque castra flumen praeruptis ripis intererat. Mosellam fuisse consentaneum est: id flumen, tam propinquo hoste, neque ipse erat transitu, nec Gallos transituros rebatur.

VI. Idcirco ut eliceret hostem, convocato consilio, palam in hunc sensum disseruit: *quum propediem affuturi Germani nuntientur, se rem in tantum discrimen commissurum non esse: parati intentique ad signum omnes essent, ut postridie prima luce proficiscantur.* Quod magna gallorum equitum multitudo in castris Labieni erat, res cito defertur ad hostes. Sed Labienus noctu tribunis militum primique pili centurionibus consilium suum exponit: *sibi in animo esse, simulatione timoris fallere hostem, ut, non exspectatis Germanis, transeat flumen, alieno loco congressurus.* Igitur maiore, quam opus aut consuetudo esset, strepitu motis castris, quum id quoque subito nuntiatum hostibus esset, ad insequendum eos illiciunt.

VII. Spe victoriae praedaeque, et ne fugienti scilicet Romano spatium evadendi darent, flumen transgrediuntur. Id ubi ex voto atque exspectatione Labieni factum: « Habetis, inquit, milites, quam postu» lastis, pugnandi copiam, et ut locus pro nobis esset, » feliciter curatum est: vos modo, quam soletis, operam » praestare memineritis ». Sic converso agmine, quum impetus in Treviros fieret, illi, novitate rei attoniti, ne primam quidem impressionem tulerunt. Equitatus, immissus ad silvas, fugientium ingentem caedem edidit. Ita motus Trevirorum repressus, civitas a Labieno recepta. Germani, qui auxilio veniebant, audita re, ut

§. 7. Liv. Epit. — Caes.

erat gesta, domum regressi sunt: cum iis propinqui Indutiomari trans Rhenum abiverunt. Civitatis imperium Cingetorigi, quem ob studium erga Romanos socer Indutiomarus nuper expulerat, est traditum.

VIII. Victis ad hunc modum Treviris, Caesar de Rheno iterum transeundo deliberabat, duplici stimulatus utilitate: altera, ut puniret, qui contra se auxilia Treviris miserant; altera, ne receptus apud eos Ambiorigi esset. Idcirco in finibus Trevirorum haud multo supra, quam prius erat transgressus, pontem paucis diebus effecit, nota tum militibus ratione, sed ad hodiernam segnitiem nunc prorsus incredibili. Quippe non in proeliis modo, sed magis in opere romani militis invicta durities erat. Inter cetera pontibus struendis ita erat exercitus, ut quemlibet latum et profundum amnem facillimo negotio transmittere posset. Cuius rei per illa et sequentia tempora, in Danubio, in Rheno, in Euphrate frequentia documenta dederunt.

IX. Ratio autem iungendorum pontium haec fuit usitata. Lato alveo naves, superiore, quam ubi pons destinaretur, loco constituebantur. Signo dato, primum una earum, secundo flumine demissa, quantum poterat applicabatur citimae ripae; deinde storea saxis repleta mergebatur fundo, ancorae vicem firmatura deligatam valido rudente navem. Continuo materia, cuius ipsa navis copiam praebebat, tota consternebatur: eadem ceterarum deinde navium adiungendarum erat ratio, quas et demissae in amnem moles, et vicinis utrinque navibus innexa vincula retinebant. Quum ad alteram ripam deductus pons erat, in extrema

§. 8. Lips. de Milit. Rom. lib. V, Dial. 11 et 13, et Poliorc. lib. II, Dial. 5. — Suid. — Dio. — Caes.

nave turres cum machinis et catapultis, et ad egrediendum porta struebatur.

X. Ceterum nihil ultra gloriam bis transcensi fluminis hac expeditione quaesitum est. Paucos dies moratus in Germania Caesar, quum Suevi se in silvas recepisse dicerentur, *inopiam*, ut ipse ait, *frumenti veritus*; ut Dio, *Suevos timens* (nam et frumentum ex Gallia subvehi nullo negotio potuisset); pontem in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atque in extremo turrim tabulatorum quatuor constituit; praesidiumque tuendo ponti reliquit in Treviris, ut Germanis saepius transituri speciem faceret.

XI. Sed ipse, capiendi Ambiorigis causa, per silvam Arduennam, quae per quingenta millia passuum, a ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios usque pertingebat, Minucium Basilum cum equitatu misit: nihilque propius factum, quam ut comprehenderetur: effugit tamen, misitque nuntios, qui populares monerent, *ut sibi quisque consuleret.* Multi tamen hostili ferro, aut incommodis fugae perierunt: Cativulcus, rex dimidiae partis Eburonum, gravis aetate, quum fugere non pòsset, devoto diris Ambiorige, venenum, quod ex arboribus taxis in Hispania et Gallia exprimi solebat, sumpsit. Caesar, Ambiorigem frustra et cum vexatione suorum persequutus, ut nomen Eburonum tolleret, neque tamen milites adduceret in discrimen, quorum per ignotas silvas subinde quidam desiderabantur, consilium iniit, suam iniuriam gallico sanguine vindicandi. Missis igitur circum civitates nuntiis, Eburones, si vellent, diripiendi potestatem omnibus facit. Ea res mirifici cuiusdam causa fuit, et inopinati eventus.

§. 11. Flor. IV, 2. — Caes.

XII. Quippe Sicambri, transrhenana natio, quae nuper Tenchteros fugientes receperat, praedam ex infortunio Eburonum facturi, duo equitum millia, Rhenum navibus ratibusque transiverunt. Hi, quum a captivo didicissent, profectum longius Caesarem, totius exercitus impedimenta cum modico praesidio reliquisse Atuaticae, quo loco ante annum hiberna Titurii et Auruncul cii fuerant; protinus eodem captivo duce, ad castra Romanorum contenderunt.

XIII. Forte Q. Cicero cohortes aliquot frumentatum emiserat: eodem tempore veniunt Germani, portaque decumana conantur irrumpere. In re subita (nihil enim tum hostile metuebatur), quum interfecti aut sparsi hostes, et cum novem victricibus legionibus in propinquo Caesar esset, vix defendi castra potuerunt. Inter haec reversae cohortes, quum et ipsae improviso incidissent in hostem, multis amissis, aegre perruperunt ad suos. Germani, spe castrorum expugnandorum amissa, cum praeda, quam ceperant, impune trans Rhenum redierunt, quod illos persequi tempore anni, et cura rerum urbanarum, et cupiditate capiendi Ambiorigis, Caesar prohibebatur. Sed ille, quamquam Caesariani tanta diligentia sequebantur, ut saepe in conspectu fugientem aliquando paene in manibus haberent; effugit tamen, quatuor equitibus comitatus, quibus solis vitam suam audebat credere. Interea Caesar, Durocortori Rhemorum concilio Galliae habito, de Accone Senonum principe, qui defectionis auctor civitati fuerat, supplicium sumpsit; deinde distributis per hiberna legionibus, per causam conventuum agendorum in Italiam profectus est, de rebus urbanis sollicitus, quae conti-

§. 13. Dio. — Caes.

nuis certaminibus seditionibusque supra solitum ingravescebant.

XIV. Tribuni plebis, exemplo superiorum, comitiis, quorum iterum tempus aderat, moram iniiciebant; tribunos militum, sicut olim, fieri oportere dictantes, quod respublica pluribus magistratibus indigeret. Sed eius rei mentione, quia vix auribus admittebant homines, deposita, C. Lucceius Hirrus tribunus plebis, consentiente collega M. Coelio Liciniano, rogationem promulgarat, *uti Cn. Pompeius reipublicae constituendae dictator diceretur*. Sed invisum hoc et detestabile Romanis nomen Sullae crudelitas effecerat. Igitur sic invectus est in Hirrum M. Cato, ut parum abfuerit, ne abdicare cogeretur. Erat tamen anxius ob potentiam Pompeii senatus, nec audebat satis quidquam ei, quod appeteret, denegare. Amici quidem eius (ipse enim tum aberat) negabant, *Cn. Pompeio placere nimios honores;* et per Ciceronem, petente Pompeio, Crassum Iunianum, ne auctor fieret, dudum deterruerunt. Sed nihilominus ingenium eius tectum, et alia cupiens, alia simulans, metuebatur.

XV. Tandem ipse adventu suo composuit omnia; quum a Catone laudatus, aliud facere, quam quod honestum esse intelligebat, erubesceret. Ita consularibus comitiis auxilio eius habitis, Cn. Domitius M. F. Calvinus, M. Valerius Messalla creati, mense demum quintili. Itaque simul inierunt, de comitiis habendis actum, non faciliore, quam proximis annis fuerat, negotio: namque per candidatorum ambitum et factiones turbabantur; adeo ut, velut in magno et

* §. 14. Plut. in Pomp. — Cic. ad Q. fratr. III, 8, 9, et ad Famil. VIII, 4. — Dio.

atroce luctu, consules lato clavo posito, senatum in equestri habitu convocarent. Salubre tum decretum factum est, *ne magistratus ante quintum annum, quam consules praetoresque fuissent, provincias sortirentur*: sic aliquantum reprimi posse ambitionem putabant, si sperata potentia longum in tempus, et varios admissurum casus, differretur.

XVI. Nam eo turpitudinis audaciaeque res venerat, ut candidati tam largitionibus, quam ferro certarent, et aliquando consul Cn. Domitius vulneraretur. Vnde sic turbata sunt in Vrbe omnia, ut initio sequentis anni, neque consules, nec urbani alii magistratus essent; et kalendis ianuariis, nundinae agerentur: quae res infaustum luctuosumque casibus annum praesagire putabatur: idemque Lepidi tumultu acciderat. Sed hoc tempore et alia evenerant, quae stolidos, et tam divinorum, quam naturalium operum nescios, territabant. Bubo visus erat: simulacrum quoddam triduo continuo sudaverat: fax in caelo a meridie ad orientem transcurrerat: glebae, lapides, testae inter pluvias frequenter ceciderant.

XVII. Crebrae interea per factiones candidatorum in Vrbe caedes edebantur; quum tamen comitia non haberentur, licet multis consulatum petentibus. Erant inter competitores T. Annius Milo, per quem P. Clodii audaciam Pompeius represserat, Ciceronemque patriae restituerat. Idcirco Clodius, qui eundem in annum petebat praeturam, ne ab inimico consule premeretur, P. Plautio Hypsaeo, et Q. Metello Scipioni contra Milonem summe studebat. Vnde tribus

§. 15. Plut. — Dio.
§. 16. Ascon. in Mil. — Dio. — Macrob. Sat. lib. I, cap. 13.
§. 17. Liv. Epit. — Dio. — Plutarch. in Pomp. Cat. et Caes. — Ascon. — Cic. pro Mil. 9.

quotidie exercitibus forum obsidentibus, crebrae inter hos pugnae committebantur, audacia omnium pari, causa meliore Milonis.

XVIII. Atque is quamprimum comitia haberi cupiebat, et bonorum confisus studiis, pro quorum partibus steterat, et populari favore, quem profusis largitionibus ludorumque magnificentia venatus fuerat, ita quidem animose, ut tria his consumeret patrimonia, praeter relictas a naturali patre Papio, et adoptivo C. Annio hereditates, etiam uxoris Faustae facultatibus abusus. Sed competitores eius trahi rem volebant; non invito Pompeio, et hoc dissimulanter agente, ut, perturbato rerum statu, dictatore opus haberet respublica, quem se utique futurum esse nihil dubitabat.

XIX. Praeterea gratificari cupiebat Metello, qui filiam ei desponderat Corneliam, P. Crassi viduam, eius quem Parthi nuper interfecerant. Idcirco quum a. d. III kal. februarias interregem creari moris esset, auctore Pompeio, T. Munatius Plancus intercessit, ne ad senatum referretur de patriciis convocandis, qui interregem proderent. Inter eas moras Milo, moleste ferens, a Pompeio se perfidiose ludi, simul quia Lanuvii, ex quo municipio erat, flaminem a dictatore prodi ante certum diem oportebat, eo profectus est: erat enim tum dictator Lanuvii Milo.

XX. Forte per idem tempus P. Clodius Ariciae fuerat. Igitur postridie factum, ut in Appia via paulo ultra Bovillas inimicissimi homines sibi occurrerent; exitusque hic rei fuit, ut, pugna oborta, percussus a gladiatore Milonis Clodius in tabernam proximam

§. 18. Ascon. — Cic. ad Famil. II, 6; pro Mil. 35, et ad Q. fratr. III, 9.
§. 19. Ascon. — Plutarch. in Pomp. — Cic. pro Mil. 10 et 17.

deportaretur. Hoc ubi rescivit Milo, subeundum aeque vulnerati hominis atque occisi iudicium cogitans, ad hoc in omnem casum ex inimici morte solatium habiturus, accurrit, eruique Clodium atque iugulari iussit. Hac re patrata, statim manumisit servos, ne praebere quaestioni cogeretur; ipse praemium bene meritis, vita domini defensa, inimico sublato, datum asseverabat. Sed cadaver interfecti, relictum in via, Sex. Tedius senator forte rure rediens, lecticae suae imposuit, Romamque deportandum curavit.

XXI. Ante primam noctis horam perlatum in atrio domus, quam paucis ante mensibus de M. Scauro sitam in Palatio emerat, uxor Fulvia constitui iussit; statimque infinita multitudo, servorum praecipue et infimae plebis, cui generi propter amorem seditionum carissimus ille fuerat, moerens lugensque circumstetit. Sed et integri a factionibus, quamquam odissent Clodium, humanitatis intuitu, et effusa lamentatione Fulviae, vulnera invidiose ostentantis, movebantur: et erant, qui per hanc causam, Milonem quoque, haud minus turbulentum civem, exturbari posse sperarent.

XXII. Postridie quum vix dum luceret, maior eodem concursus fuit, ut noti homines, et inter hos C. Vibienus senator, in turba eliderentur. Sic affectam rem tribuni plebis Q. Pompeius, T. Plancus nacti, quum et ipsi Milonem odissent, in Clodii domum accurrerunt: horum conspectu magis incitatur temeritas vulgi, corripitur mortuus, et uti nudus in lecto iacebat, ut conspici vulnera possent, defertur in forum, et in Rostris proponitur. Plancus et Pom-

§. 20. Appian.— Dio. — Ascon. — Cic. pro Mil. 21 et 22.
§. 21. Ascon. — Appian. — Dio.

peius in Milonem concionantur: nihil, quod ad concitandam invidiam commiserationemque fieri potest, praetermittitur. His quum ultra solitum imperitae multitudinis indignatio exarsisset, Sex. Clodio scriba duce, qui praecipue clodiani furoris signifer semper fuerat, corpus infertur in curiam Hostiliam; neglectisque funerum ritibus, sine imaginibus, sine cantu, sine exsequiis, rogo ex subselliis: et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum congesto concrematur. Hoc igne et curia hausta est, et vicina aliquot aedificia privatorum: comprehendit etiam Porciam basilicam, quam censor Cato sub curia in foro struxerat.

XXIII. Hoc tumultu excitati Patres, sub vesperam eiusdem diei in Palatio convenerunt, creatoque interrege M. Lepido, illi, tribunisque et Pompeio, qui proconsul ad Vrbem erat, curam reipublicae mandaverunt. Sed clodiana multitudo ad oppugnandam absentis Milonis domum cucurrit cum facibus; sed sagittis repulsa, fasces ex lecto Libitinae raptos ad domum Scipionis et Hypsaei, tanquam, Milone iam amoto, certorum consulum, attulit: mox cum iisdem in hortos profecta Pompeii, modo *consulem* illum, modo *dictatorem* inclamavit.

XXIV. Eadem nocte Milo, qui profectus in voluntarium exsilium putabatur, fidenti animo rediit Romam, quod, auditis, quae acciderant, maiorem inimicorum, quam suam iniuriam fore sperabat. Itaque non segnius, quam antea, consulatum petens, propitiandae multitudinis causa tributim singula millia assium populo dedit. Igitur Scipionis et Hypsaei factio, ut

§. 22. Dio. — Ascon. — Appian. — Cic. pro Mil. 13 et 33. — Plutarch. in Cat. Mai. — Liv. XXXIX, 44.
§. 23. Cic. pro Mil. 33. — Ascon.

recenti adhuc Milonis invidia uterentur, a M. Aemilio Lepido, qui erat interrex proditus, haberi comitia postulant. Id quum facturum se Lepidus negaret (nec enim moris erat, per primum interregem haberi comitia), domus eius per omnes interregni dies (fuerunt autem ex more quinque) a multitudine obsessa et oppugnata est, ianua vi expugnata, deiectae maiorum imagines, et uxoris Corneliae, cuius castitas pro exemplo habita est, lectulus fractus.

XXV. Actum erat de Lepido, si tantum ab unis partibus óppugnaretur: supervenit Milonis manus, et ipsa haberi comitia postulans: ita licet eandem rem omnes flagitarent, tamen omissa est, conversis ab interregis oppugnatione ad consueta certamina inimicis factionibus. Ceterum simul atque redisse Milonem innotuit, concionem ei M. Coelius tribunus plebis dedit; sed iram simulans, *nolle se concedere dilationem reo* praeferebat, *quin apud populum statim diceret causam.* Porro ipse favens Miloni, sic egerat cum populo, ut *insidias ei factas a Clodio* diceret. Quum silentio auditus esset, incepit Milo dicere, *forte, aut dolo Clodii commissam esse pugnam, se nescio; eiusque rei evidens argumentum esse, quod impedimenta et uxorem in comitatu habuisset, res minime commodas pugnaturo.* Deflexit deinde ad vituperationem Clodii, *facinorosum et perditum hominem, suique similium signiferum, caput et facem* fuisse.

XXVI. Quum adhuc loqueretur, contrariae factionis tribuni cum sua multitudine irruperunt in forum. Iam gladii micabant, caedesque fiebant, quum Milo et Coelius servili habitu evaserunt; aliorum magna

§. 24. Dio. — Ascon. in cap. 5 Orat. pro Mil. — Cic. pro Mil. 23.
§. 25. Appian. — Ascon. in Mil. — Cic. pro Mil. 33.

strages edita, multique ignoti pro Milonianis, libidine magis, quam ira, occisi: nam infima plebs et servorum magna multitudo arma corripuerant; et per causam quaerendorum Milonis amicorum, effractis domuum et insularum foribus, praedas agebant. Per multos inde dies continuato tumultu, quum ignibus, saxis, ferro dimicaretur, senatus vestem mutavit, *omnes Italiae iuniores coniurare, Pompeiumque delectus ex iis habere* iussit; iterato decreto, *videret, ne quid respublica detrimenti pateretur.*

XXVII. Atque is quum, summa celeritate comparato praesidio, ad Vrbem venisset, extra pomoerium ad theatrum Pompeii senatus est habitus in porticu, ut interesse Pompeius posset; factumque senatusconsultum, *ut ossa P. Clodii legerentur; curiam Faustus Sulla instauraret, eaque deinceps Cornelia de nomine Sullae vocaretur*, quia prius etiam pater Fausti eandem refecerat. Inter has turbas, quum alii ex aliis interreges fierent, neque tamen comitia haberentur, misit ad Pompeium Milo, *desistere se petitione, si ita ei videretur.* Nam ob affinitatem Q. Metello summe studebat Pompeius; neque minus Hypsaeo, quod quaestor suus fuisset.

XXVIII. Responsum a Pompeio dicunt, *nemini se neque petendi, neque desistendi, auctorem esse; neque populi romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum.* Idem deinde Cn. Lucullum familiarem Ciceronis, atque ideo Milonis amicum, rogasse dicebatur, *ne se hac de re invidia oneraret.* Crebrescebat interea rumor, *dictatorem creandum Pompeium esse, nec aliter sedari mala civitatis posse:* aliis

§. 26. Appian. — Dio. — Caes. de B. Gall. lib. VII. — Cic. pro Mil. 23. — Ascon.

§. 27. Ascon.

Caesarem fieri consulem placebat, cuius sub idem tempus maxima erat fama, propter amplissimas res gestas, saepius et plurium dierum, quam cuique unquam, supplicationibus decretis.

XXIX. Neutrum eorum senatui gratum erat: igitur, ne aut Pompeius dictator, aut Caesar iterum consul habendus esset, M. Bibulus, qui primo loco rogatus erat sententiam, *Cn. Pompeium, licet absentem, consulem faciendum esse* censuit, *sine collega. Sic enim aut evasuram ex his malis rempublicam; aut si dominus tolerandus sit, optimo servituros.* Ea sententia quum et re, et ob auctorem, nova videretur, quod Pompeii dignitati adversatus antea semper Bibulus fuerat, Cato exsurrexit, omnium opinione repugnaturus, quod et antea Pompeium comitiis praeficiendum iubentibus, *non legibus in Pompeio, sed Pompeio in legibus praesidium esse oportere*, responderat. Sed ille, « Hanc, inquit, sententiam non eram dicturus prior; sed dictam ab alio sequor, et approbo: » quemlibet in Vrbe magistratum, quam nullum, » esse praestat; et Pompeium quolibet alio rectius » usurum hac potestate confido ». His auctoribus reliqui Patres haud gravatim annuerunt: salubriter temperasse visi, ut praesentibus coërcendis turbis Pompeius imperium solus haberet, tanquam dictator; rationi tamen reddendae, tanquam consul, esset obnoxius.

XXX. Simul futurum rebantur, ut a Caesare et populo Pompeium abstraherent, senatui se daturum, a quo tot ornatus novis honoribus esset. Neque tribuni plebis repugnabant, ipso sic volente Caesare: nam

§. 28. Dio. — Sueton. in Caes. cap. 24. — Appian. — Plutarch. in Pomp. Caes. et Cat.
§. 29. Appian. — Dio.

eum tribuni collegam Pompeio destinarant: Caesar ad populum ferri malebat, *ut in secundo petendo consulatu, ratio absentis haberetur.* Igitur senatusconsulto in sententiam Bibuli facto, per interregem Ser. Sulpicium Cn. Pompeius tertium consul creatus est solus, a. d. V kal. martias mense intercalari, hac adiecta conditione, *siquidem collegum desideraret*, *ut suo arbitratu*, dum ne intra bimestre, *allegeret.*

XXXI. Pompeius, statim inito magistratu, Catoni egit gratias, consiliumque eius expetivit. Ille, *non defuturum se petenti privatim*, respondit, *consilio suo; publice etiam non petenti.* Sed erat ad componendum reipublicae statum novis legibus opus. Igitur in his omnis consulatus eius vis consumpta est. Post diem tertium magistratus initi, quum de legibus ad senatum consul retulisset, *duas esse promulgandas*, senatus censuit: *alteram de vi, qua nominatim caedes Clodii, et incendium curiae, et M. Lepidi interregis oppugnata domus continebatur; alteram de ambitu.*

XXXII. De utroque non semel et antea latum erat; sed his legibus poena gravior constituebatur, cum severiore iudicii forma. Nam et iudices accuratius legebantur, et finiebatur patronorum numerus, ne iudices horum multitudine perturbarentur; et prius testes audiri per triduum domi, deinde uno eodemque die et ab accusatore, et ab reo perorari oportebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur. Laudationes etiam et preces aliorum pro reo, quibus rebus multi erepti nocentes fuerant, tollebantur. Quaestores utraque lege, ex iis, qui consules fuissent, suffragio populi creari oportebat. Et quo pluribus

§. 30. Vell. II, 47. — Sueton. in Caes. cap. 26. — Ascon. — Plutarch. in Pomp. et Cat. — Liv. Epit. — Val. Max. VIII, 15.

§. 31. Ascon. — Vell. — Cic. Philipp. I, 7.

atque acrioribus vinculis ambitus constringeretur, dabatur accusatio *iis* etiam, *qui damnati eodem crimine fuissent*; praemio veniae proposito, *si quis horum duos similis inferiorisve culpae, aut maioris, unum reum peregisset*.

XXXIII. Voluerat et praeteritis delictis graviores poenas constituere Pompeius; sed *id neque iuri publico, neque commodo, satis congruere*, Cato putabat. *Nam et puniri quem ea lege, contra quam non deliquisset, absurdum; et definire tempus, unde incipere debeat haec animadversio, difficile, nec exemptum a sermonibus fore.* Pompeius tamen, ut nec ipse refugere, quod in alios pararet, videretur, qui a primo suo consulatu honoris adipiscendi causa largitiones fecisset, comprehendi volebat: ulteriora non audiri. Sed eo temporis complexu Caesaris etiam consulatus continebatur.

XXXIV. Igitur amicis eius querentibus, moleste tulit *allegari Caesarem*, *cuius sicut extra suspicionem esse rationes, ita extra periculum*, dicebat. Contraxit tamen tempus, et secundum consulatum suum finem impunitatis et quaestionum constituit, non aliter se mederi reipublicae posse praefatus. His intercedere studiosissimus Milonis M. Coelius parabat, *privilegia, non leges*, appellando. Sed et praecipitari iudicia malo exemplo dictitabat, donec Pompeius iratior, *si coactus esset, armis se rempublicam defensurum* dixit.

XXXV. Erat enim implacabili in Milonem odio, quod ab eo sibi parari insidias existimabat. Idcirco plerumque non domi suae, sed in hortis superioribus manebat, magna circum excubante militum manu. Multa enim ad eum deferebantur, et in Capitolio

§. 32. Dio. — Ascon. — Anct. de Caus. de corr. Eloq. cap. 38. — Cic. in Bruto, cap. 94, et de Fin. IV, 1. — Plut. in Pomp. et Cat. — Appian.
§. 33. Appian. — Dio. — Plut. in Cat.

P. Cornificius frequentissimo senatu exclamavit, *ferrum Milonem habere sub tunica ad femur alligatum.* Sed ea quidem falsa criminatio fuit; refellitque statim nudato femore Milo, succlamante Cicerone, *talia esse et reliqua crimina, quae in Milonem iacerentur.*

XXXVI. Defendebat enim Milonem summa fide et constantia M. Cicero, neque Pompeii offensionem reformidans, neque tribunorum plebis convicia et minas; quamquam Q. Pompeius, T. Munatius Plancus invidiam ei concionibus facerent, et infensum Miloni populum in patroni eius odium facile concitarent; praesertim quum etiam C. Sallustius Crispus collegarum furori accessisset, inimicus Miloni, a quo deprehensus in adulterio Faustae, lorisque caesus, neque dimissus, nisi data pecunia, fuerat. Sed ex his Plancus, ceteris, ut suspicio erat, in gratiam eum Milone ac Cicerone reversis, infestissime perstitit, diem Ciceroni dicturum prae se ferens. Perlata interim lege sua, statim quaestorum creandorum causa comitia Pompeius habuit: creati sunt Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Manlius Torquatus, ut legibus Pompeiis, de vi Domitius, Torquatus de ambitu cognoscerent.

XXXVII. Iudices deinde sunt propositi, tanta Pompeii cura, ut constaret, nunquam neque sanctiores viros, neque clariores propositos esse. Tum a duobus Appiis adolescentibus Caii filiis, qui Clodii fuerat frater, de vi postulatus est Milo, et a Domitio a. d. non. apriles adesse iussus. Sed eadem ei dies a T. Manlio praedicta erat, apud quem de ambitu postulabatur. Igitur ipse venit ad tribunal Domitii; a Torquato per M. Marcellum obtinuit, ne prius causam de ambitu

§. 35. Vell. — Ascon. — Cic. pro Mil. 24.
§. 36. Ascon. — Porphyr. in Hor. Sat. I, 2. — Varro apud Gell. XVII, 18.

diceret, quam esset de vi iudicatum. Iudicio constituto, quum prima die productum testem C. Cassinium Scholam, qui se cum Clodio fuisse, quum is occisus esset, dicebat, M. Marcellus interrogaret; tantum clodiana multitudo excitavit tumultum, ut ultima timens Marcellus, in tribunal a Domitio reciperetur.

XXXVIII. Igitur M. Coelius tribunus, et ipse Milo praesidium abs Domitio, Domitius a Pompeio postularunt. Ille quum ad aerarium sedens eodem clamore fuisset perturbatus, promisit Domitio, se postridie cum praesidio affuturum. Ita proximo biduo quietius auditi testes. Vltimae testimonium dixerunt Sempronia Tuditani, amentis illius filia, socrus P. Clodii, et uxor Fulvia; coronamque fletu muliebri magnopere commoverunt. Igitur dimisso circa horam decimam iudicio, T. Munatius populum adhortatus est, *ut frequens adesset, et elabi Milonem non pateretur, iudiciumque et dolorem suum ostenderet.* Postero die, sortitione facta iudicum unius et septuaginta, iisque protinus sessum euntibus, Appius maior, et M. Antonius, qui mox viduam duxit, et P. Valerius Nepos accusationem horis duabus, ad dicendum datis e lege, peregerunt.

XXXIX. His unus erat responsurus Cicero, tribus omnino horis ad dicendum datis. Igitur ille, et brevitate temporis circumscriptus, et adspectu territus armatorum, quos circa forum Pompeius disposuerat, non eadem, qua solitus erat, constantia et facundia, causam oravit. Nam quae inscripta pro Milone legitur Ciceronis oratio, postea scripta est: puto, ostendere cupiente oratore, non sua culpa, sed ob novam iudiciorum faciem, variosque terrores, deterius defensum reum fuisse.

§. 38. Ascon. — Cic. Philip. III, 6, et Acad. Quaest. IV, 28. — Val. Max. VII, 8.

§. 39. Cic. Philipp. II, 5, et pro Mil. 1. — Plut. in Cic. — Dio. — Ascon.

XL. Nam clausis tota Vrbe tabernis, immensa vis populi accurrerat; et dicere incipientem horribili clamore Clodiani terruerunt, ne militum quidem circumstantium metu cohibiti. Ergo Pompeii iussu gladiis eductis, quosdam, nec ut sauciarent, sed lato ferro percusserunt; deinde, quum eo facto magis etiam incensa vulgi petulantia, velut in re ludicra, convicia pro verberibus regereret; vulnerati complures a militibus, quidam etiam interfecti sunt. Hic metus tranquillum de cetero iudicium praestitit: causa utrinque dicta, quum accusator et reus ex numero iudicum quinos senatores, totidem equites et tribunos aerarios reiecissent, unus et quinquaginta sententiam tulerunt: absolverunt tredecim; ceterorum omnium suffragiis damnatus est.

XLI. Quidquid de vulnerato Clodio fuisset, occisum iussu Milonis constabat; eiusque nota audacia reprimenda videbatur; praesertim quum in ipso etiam iudicio non remitteret spiritus, tonsus nitidusque, sicco vultu, constanti voce susque deque periculum suum habere visus. Ferunt tamen, Catonis palam lata sententia eum esse absolutum; idque si fuisset aliquanto maturius factum, non fuisse defuturos putant, qui exemplum sequerentur. Damnatum autem opera maxime Ap. Claudii pronuntiatum est, a quo et lege ambitus apud Torquatum postero die postulatus, damnatus est absens: ceteris etiam iudiciis (pluribus enim factus reus fuerat) tristem abstulisse sententiam, reperio: de sodalitiis apud M. Favonium; de vi apud L. Fabium.

XLII. Igitur intra paucissimos dies Massiliam, ex-

§. 40. Dio. — Ascon.
§. 41. Cic. pro Mil, 34. — Plutarch. in Cic. — Ascon. — Vell.

silii causa, profectus est. Vbi quum orationem Ciceronis, quae postea conscripta est, missam ad se legeret, dixisse dicitur: «Bene, quod ita non sum » defensus in iudicio; nunc enim tantos mullos Mas» siliae non ederem». Bona damnati, propter aeris alieni magnitudinem, semiuncia venierunt: sestertium enim debuisse dicitur septingenties, quod ad summam accedit nostratis pecuniae vicies centena thalerorum imperialium millia; adeo novum non est, ut plures summae fortunae speciem alienis, quam suis, facultatibus sustineant.

XLIII. Post Milonem M. Saufeius M. F. postulatus est, qui dux expugnandae apud Bovillas tabernae, occidendique Clodii fuerat. Ille tamen, licet peior eiûs causa, quam Milonis, esset, bis adductus in iudicium, semel lege Pompeia, iterum Plautia de vi, quam tum quaestionem M. Considius exercebat, absolutus est. Damnatione Milonis satisfactum erat publicae indignationi; locusque iterum apertus inveterato hominum in clodianam improbitatem animo. Igitur et Sex. Clodius, qui auctor inferendi in curiam cadaveris fuerat, magno consensu damnatus est. Alii praeterea multi causis diversis eandem sortem subierunt; ex quibus maxima pars Clodianorum fuit propter incendium curiae: quo crimine Plancus etiam Rufusque, simul potestate abierunt, condemnati sunt.

XLIV. Rufum alius Rufus damnavit, M. Coelius orator: Plancum nobilior adhuc orator, M. Cicero, iratus, ab eo se oppugnari, quem defenderat. Sed id quidem iudicium omnino singularis exempli fuit: quippe Pompeius legum, quas ipse tulerat, subver-

§. 42. Ascon. — Dio. — Plin. XXXVI, 15.
§. 43. Ascon. — Dio.

sor, ut eriperet reum, incredibili contentione incubuerat. Sed accusatoris diligentia, et constantia iudicum, superior potentissimi viri studiis fuit. Iam primum M. Cato, quum missa a Cn. Pompeio laudatio legeretur, obturatis auribus, recitari prohibuit; indignans, legem tam recentem, et ab ipso auctore violari. Et quamquam reiectus a reo, praeiudicio laedebat; quod virum iustissimum nemo reiecturus, nisi nocens videbatur: praeterea, quia iam damnata in C. Rufo eadem causa fuerat, iudices, ne servi esse Pompeii dicerentur, contra tantas opes eius, a quo ipsi lecti erant, reum condemnarunt.

XLV. In ambitus quoque iudiciis notata Pompeii iniquitas et inconstantia fuit. Duo competitores Milonis qui fuerant, Q. Metellus Scipio, P. Hypsaeus postulabantur. Hypsaeus egressum balneo Pompeium, prostratus ad pedes, quum rogasset; reliquit iacentem, hoc tantum responso, *nihil eum aliud agere, quam ut convivium suum moraretur.* Sic ille quidem damnatus est. At pro socero suo Scipione venire in forum, et coram rogare iudices non erubuit, veste quoque mutata; quod et nonnulli iudicum imitati sunt. Id ubi C. Memmius vidit (is spe secundum legem Pompeiam recuperandi, quae damnatus ipse nuper amiserat, Scipionem accusabat), reipublicae statum invidiose miseratus, accusatione destitit.

XLVI. Erat ea res quum per se parum probabilis; tum etiam inter tot illustrium virorum ruinas, magis eminebat impunitas unius. Multi enim et alii per idem tempus damnationem passi erant; et inter hos M. Scaurus. Pro Scauro quum populus deprecaretur,

§. 44. Val. Max. IV, 2, 7. — Cic. ad Famil. VII, 2. — Tac. Ann. III, 28. — Dio. — Plut. in Pomp. et Cat.

§. 45. Plut. in Pomp. — Dio. — Appian.

per praeconem Pompeius edixit, *iudicum sententiam exspectari oportere;* deinde, quum sic quoque accusatoribus molesta multitudo esset, pompeiani milites immissi, audacissimo quoque interfecto, ut damnari tuto reus posset, effecerunt. Quum inter haec anni pars magna praeterlapsa esset, Pompeius socerum suum Scipionem, mense sextili, collegam in reliquum tempus consulatus assumpsit.

XLVII. Is Scipio Corneliae gentis erat, P. Nasicae filius; sed adoptione Q. Pii transierat in Metellorum domum: eoque interdum quolibet istorum nominum, et quoties plura exprimerentur, Q. Caecilius Q. F. Metellus Pius Scipio vocabatur. Quum haec ita essent a Pompeio gesta, ut, exceptis, quae retulimus, virtute illius res urbanas vel inimicorum testimonio commodiorem in statum pervenisse constaret: prorogatae sunt ei in aliud quinquennium provinciae, et stipendii ducenties quadragies in singulos annos attributum. Nec puduit eum accipere, quum sub idem tempus ex senatusconsulto *de provinciis* legem ferret, *non ante quintum a gesto magistratu annum cuiquam decernendis.*

XLVIII. Scripserat et de comitiis legem, *ne cuius absentis ratio in petendo magistratu haberetur;* sed quum ea res amicos Caesaris mirifice offenderet, addidit, *praeterquam si quis nominatim exceptus esset.* Igitur, ut fit corrupta republica, legibus invalidi tantum coërcebantur; potentium cupiditates nullis adstrictae vinculis erant: et Pompeius, quae optabat, sumebat; et neque Caesar deerat sibi, quominus opum suarum securitati prospiceret. Qui nuper erant

§. 46. Dio. — Appian. — Plut. in Pomp.
§. 47. Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. VIII, 8. — Caes. de B. Gall. VII, 6. — Plut.

Pompeii legibus damnati, quum exsulare cogerentur, ad Caesarem confugerant; ipsumque peti iisdem illis cassibus inculcabant.

XLIX. Caesar, uti solebat, illorum voluntate magnis congiariis auctorata, de Pompeio quidem honorifice loquebatur; ceterum per amicos cum tribunis plebis agebat, *ut absenti sibi petere consulatum liceret.* In ea tota causa talem se Pompeius gerebat, ut simulare magis amicitiam cum Caesare, quam praestare videretur. Nam in senatu, quum M. Cato, perpetuus legum defensor, venire Caesarem ad comitia iuberet, restitit aliquando Pompeius, amicisque Caesaris, eximia viri merita respici orantibus, assensit. Sed acrius instante Catone, tanquam argumentis victus, conticuit. Obtinuit tamen Caesar, quod petierat; inter ceteros Cicerone adiuvante, qui M. Coelium ei adiunxit, tribunum plebis, etiam a Pompeio rogatus.

L. Igitur ea de re ad populum a decem tribunis plebis concorditer latum est. Quum ita crebritate iudiciorum et novis legibus omnia streperent, Q. Scipio consul censoriam potestatem, abrogata Clodia lege, restituit; haud magna utilitate civitatis. Quia enim proximis annis, sublata animadversione censoria, multi et in senatorio, et in equestri ordine maculosi homines manserant, quos simul aggredi periculosum, relinquere turpe erat futurum; quanto quisque prudentior vir erat, tanto magis a petitione honoris eius abhorrebat. Sed et auctor restituendae censurae talis erat, ut vix exsistere posset alius nota dignior. Sub idem enim tempus ad Gemellum tribunitium

§. 48. Sueton. in Caes. cap. 27 et 28. — Dio. — Appian.
§. 49. Appian. — Plutarch. — Liv. Epit. — Sueton. in Caes. cap. 28. — Cic. ad Attic. VII, 1, et 3.
§. 50. Dio. — Val. Max. IX, 1.

viatorem in convivium venit, a quo et tribuni quidam (haud dubie illi, quos Scipioni favisse supra ostendimus) invitati fuerant.

LI. In eo convivio Gemellus Scipioni et tribunis duas illustres matronas, a patribus et viris abductas, itemque nobilem puerum Cn. Saturninum nefarie prostituit. Interea Caesar, quum et motus urbanos satis ex sententia sua compositos accepisset, et crebris suorum nuntiis excitaretur, in Transalpinam Galliam ex Italia profectus est. Galli, Caesarem civilibus discordiis distineri putantes, propemodum universi rebellaverant, Carnutibus Arvernisque auctoribus. Genabi (nunc Aurelianum appellant), romani negotiatores a Carnutibus interfecti sunt. Arvernos, deinde horum ope Senones, Parisios, Pictones, aliosque complures populos Vercingetorix commovit.

LII. His deinde continuo Bituriges adiunxit, cum parte exercitus in fines illorum profectus. Nam a Romanis defendi nequiverant; et ab Aeduis, qui cum exercitu eo venerant, metu an perfidia incertum, omissa res, reductaeque domum copiae fuerant. Etiam Lucterius Cadurcus, a Vercingetorige missus in Ruthenos, eam civitatem, praetereaque Nitiobriges et Gabalos conciliaverat; et erumpere in provinciam romanam cogitabat. Idcirco Caesar nihil antiquius habuit, quam ut Narbonem, Tolosamque et reliquas circa urbes confirmaret, praesidiisque opportune dispositis hostem submoveret.

LIII. Id ubi feliciter et cito effectum est, Cebenna monte transito, in fines Arvernorum pervenit; maiore

§. 51. Caes. de B. Gall. lib. VII. — Dio, lib. XL. — Plut. in Caes. — Oros. VI, 11. — Flor. III, 10. — Liv. Epit. — Cellar. Geogr. Antiq. lib. II, cap. 1.

terrore hostium, quanto improvisior adventus fuerat: quippe durissimum erat anni tempus, quo tantis tegi nivibus Cebenna solet, ut vix expeditis et singulis eo tempore anni sit superabilis. Quod tamen nondum satis ad bellum virium habebat, biduo moratus, quo Vercingetorigem ex Biturigibus attraheret, summa celeritate Viennam, deinde per fines Aeduorum in Lingones contendit. Inde ad reliquas legiones misit, atque ita ex distantibus hibernis contracto exercitu, Vellaunodunum movit, iter aperturus in Boiorum fines, quorum oppidum Vercingetorix oppugnabat.

LIV. Vellaunoduno Senonum intra triduum recepto, Genabum exercitus ducitur. Genabenses, quod diutius ad Vellaunodunum pugnatum iri putaverant, imparati ad resistendum, noctu trans Ligerim tentarunt fugam: sed Caesar duas legiones, quas paratas in hunc usum tenuerat, incensis portis, intromisit; oppidoque occupato, paucis elapsis, ceteros omnes redegit in potestatem, quod angustiae pontis et itinerum fugam morabantur. Oppido propter crimen occisorum civium romanorum incenso, praeda militibus concessa, Ligerim Caesar transduxit exercitum, in Biturigum fines. Noviodunum in ea via situm erat: quod oppidum quum dederetur, iamque pars obsidum esset tradita, Vercingetorix affuit, qui, Caesaris audito adventu, Boios oppugnare omiserat.

LV. Huius procul viso equitatu, Bituriges Novioduni incolae denuo clauserunt portas. Interea Caesar, equestri proelio commisso, postquam suos urgeri videt, germanos equites circiter quadringentos, quos habere semper circum se consueverat, impetum facere iubet: ab his Galli funduntur fuganturque. Oppidani, eventu pugnae conspecto, auctores recipiendorum armorum vinctos adduxerunt ad Caesarem, seque ei dediderunt.

Inde Caesar Avaricum movit, tum quoque Biturigum caput, quorum de nomine postea *Bourges* appellatum est. At Vercingetorix, convocato suorum concilio, *non esse aliam spem victoriae* docet, *nisi ut inopia pabuli frumentique Caesar maceretur: id autem obtineri nullo pacto posse, donec stent tot oppida, quae nec defendi omnino queant, et sint quasi totidem Romanorum horrea, unde, ut quodlibet eorum ceperint, in multos dies alimenta sumant.*

LVI. Ita persuasum est Gallis, ut non modo vicos et agrestia aedificia, sed etiam oppida sua ultro incenderent; quorum uno die tantummodo in Biturigum civitate amplius viginti deleta sunt. Avaricum tamen ne cremaretur, Biturigum precibus datum est, dissentiente primo, deinde concedente Vercingetorige; maiore tamen praesidio delectorum muniri placuit. Interim gallicus equitatus, incensis aedificiis, Romanos inopia rerum necessariarum premere satagebat, et frumentatum pabulatumve euntibus insidiabatur. Sed Caesar, tametsi his incommodis non leviter fatigabatur, strenue oppugnationem urgebat.

LVII. Ceterum a magno hominum numero, situ atque opere munitum oppidum haud aegre defendebatur; donec immenso labore militum, diebus quinque et viginti agger factus est, pedes trecentos triginta in latitudinem patens, erectus in altitudinem pedum octoginta. Sed et hunc suffossum cuniculo succenderunt Galli; et eruptione facta, cum Romanis a tertia vigilia, usque ad redditam lucem conseruerunt manus. Neque praetermiserim, quod a se visum Caesar memoriae tradendum putavit.

LVIII. Vt maximam Romanorum turrim incenderent Galli, per manus sevi ac picis tradebant glebas, quas acceptas qui proxime ardentem iam ignem sta-

bat, ad augendum incendium iniiceret. Sed hic scorpione a turri ictus concidit: ergo iacentem transcendit alius, ut idem munus perficeret: hunc etiam telo deiectum excepit tertius, et tertium quartus; neque vacuus ille relictus est locus, priusquam omni ex parte finis pugnandi fieret. Quum a Romanis defensa opera essent, propugnatores consilio Vercingetorigis relinquere locum voluerunt: sed feminarum conclamatione atque etiam vocibus prodita Romanis fuga est; ut qui misericordia suorum non potuerant, saltem suo periculo absterrerentur. At ea res omnibus exitio fuit. Sequenti enim die, quum exorta pluvia Romanos ab oppugnatione in castra reverti coëgisset, Gallique, velut defuncti periculo, domos abirent, Caesar dispositas legiones subito vim facere ad muros iussit.

LIX. Ita quum vineae, quas in occulto habuerat expeditas, celeriter admoverentur, et hostilium machinarum amenta nervique pluvia resoluti languerent oppidum vi captum est: homines, citra discrimen sexus aetatisque, caesi. De quadraginta millibus, vix octingenti, ad castra, quae in proximo, sed locis tutis, Vercingetorix habebat, evaserunt. Inde Gergoviam itum est, in altissimo monte positum Arvernorum oppidum. Sed amnis Elaver prius erat transeundus, cuius pontes omnes Vercingetorix abruperat, et, ne transeundi spatium Caesari concederet, ab altera semper ripa e regione Romanorum castra metabatur.

LX. Tandem Caesar, silvestri loco positis castris, postridie cum viginti cohortibus occultus eodem loco substitit; ceteras copias cum impedimentis, quemadmodum prioribus diebus omnibus facere consueverat,

§. 58. Oros. — Caes.

dimisit. Hostes, movisse cum toto exercitu Caesarem arbitrati, suo more insequuntur. Vt enim falleret, non totas legiones, sed quartas quasque cohortes retinuerat: ita constabat legionum numerus, et, diductis ordinibus, species prioris multitudinis non aegre efficiebatur. Ita Caesar, digressis hostibus, subitario opere pontem refecit, militesque transduxit; eademque nocte progressas reliquas copias revocavit.

LXI. Quintis deinde castris ad Gergoviam ventum: eodemque statim eum omnibus copiis Vercingetorix accessit. Quum hic locorum situs esset, ut in plano castra metatum Caesarem, ex superioribus locis Galli plurimum infestare, Caesar vicissim nocere iis nihil posset; collem e regione urbis situm, noctu deiecto praesidio Arvernorum, occupavit, unde ad cetera quoque castella, urbemque ipsam aditum pararet. Sed eum ab hoc conatu, sollicitati a Vercingetorige Aedui abstraxerunt. Auxilium ab his postulaverat Caesar decem millia. His ut praeficeretur ipse, fratresque eius cum aliis principibus ad Caesarem praemitterentur, Litavicus curaverat, Arvernorum partes animo propositoque amplexus. Huius astu iter facienti exercitui, quidam, velut evitatis Romanorum insidiis, occurrerunt; principes suos interfectos Caesaris iussu nuntiant: ipse convenientem fraudi orationem habet.

LXII. Ita concitati milites, continuo cives quosdam romanos, qui una faciebant iter, interficiunt; rem eam, dimissis tota civitate Aeduorum nuntiis, Litavicus vulgat; mendacium de principibus occisis repetit; hortatur, ut vindictam quisque hoc exemplo sumat, quod exercitus iam edidisset. Haec ubi media fere nocte Eporedorix, quem interfectum Litavicus finxerat, ad Caesarem detulisset; permotus magnitu-

dine rei statim legiones quatuor omnemque equitatum eduxit, ut Aeduis in itinere occurreret. Vbi in conspectum venerunt, equitatu obiecto, qui progredi eos vetaret, Eporedorigem et Viridomarum, quos illi putabant interemptos, appellare suos iubent.

LXIII. Ergo Aedui, fraude Litavici cognita, proiectis armis, fidei Caesaris se permiserunt. Litavicus cum clientibus Gergoviam profugit. Ad civitatem Aeduorum nuntii de his rebus ab Caesare mittuntur. Interea castra caesariana totis viribus oppugnaverant Galli, multosque Romanorum vulneraverant; putabanturque postridie redituri fuisse, nisi celeri reditu imperatoris essent ab hac spe deiecti. Sed Aeduorum vulgus, et qui gallicarum partium inter principes erant, partim temeritate, alii, ne esset sibi dicenda proditionis causa, ad primum a Litavico nuntium cives romanos occidere, bona diripere, alios, qui se defendebant, oppugnare atque obsidere coeperant.

LXIV. Mox ubi suos milites teneri a Caesare didicerunt, ut hos recuperarent, decretum fecerunt, *uti de bonis direptis quaestio haberetur; Litavici et fratrum bona publicarentur; legati satisfactum Caesari mitterentur*. Caesar legatis benigne respondit, ne alieno tempore potentissimam civitatem irritaret. Nam desperata Gergoviae expugnatione, quemadmodum citra dispendium exercitus aut famae discederet, cogitabat. Attamen inter eas cogitationes aliquando hostium castra propemodum vacua conspicatus, quod ii ad certum communiendum locum milites eduxerant; parum a capiendo oppido abfuit.

LXV. Nam celeri impressione tria hostium castra cepit: prosequentibus victoriam spe praedae Romanis, nonnulli muros oppidi conscenderunt. Sed propter summam iniquitatem loci, quemadmodum Caesar

praeviderat, facile reiecti detrimentum acceperunt: centurionibus sex et quadraginta, manipnlariumque promptissimis amissis circiter septingentis. Caesar, hoc accepto incommodo, castigatisque simul atque in posterum confirmatis militibus, id tantum moratus, donec timoris opinionem repelleret, instructa acie, copiam pugnandi hostibus per triduum fecit. Deinde quum a Vercingetorige tantum equitatus emissus, isque levi proelio iterum repulsus esset, quemadmodum constituerat, obsidione relicta, profectionem in Aeduos instituit.

LXVI. Quum ad flumen Elaver venisset, Eporedorix et Viridomarus commeatum petunt: *intelligere se, ad commovendam civitatem Litavicum cum omni equitatu in Aeduos profectum; opus esse sua praesentia, ut in fide contineant cives.* Ita dimissi, postquam Noviodunum venerunt, ad Ligerim positum Aedui nominis oppidum, aperte desciverunt, nuntiis suorum et praesente praeda incitati. Quippe Noviodunum Caesar obsides e tota Gallia, frumentum, pecuniam, impedimentorum partem, et coëmptos in Italia ac Hispania equos contulerat. Igitur comperto, Litavicum Bibracte, praecipuae potentiae oppido, receptum, et principes civitatis ad illum venisse, publico nomine legatos ad Vercingetorigem mitti; occisisque, qui Novioduni erant, Romanis, equos et pecuniam inter se dividunt, obsides deducendos Bibracte curant, oppidum incendunt, commeatus quod asportare non poterant, in flumen proiiciunt. Quum ita omne nomen Aeduum defecisset, prorsus redintegratum bellum videbatur, quod victorias Caesaris et detrimenta Gallorum, his adiuncta opulentissima civitas haud difficulter adaequabat.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC VNDECIMO VOLVMINE CONTINENTVR.

VOLVMINIS DECIMI PRIMI FINIS.